

Það er næsta víst ...

Hvað einkennir einkum umfjöllun um íþróttir í
íslenskum bókmenntum og fjölmiðlum?

Guðmundur Sæmundsson

Ritgerð lögð fram til fullnaðar Ph.D.-prófs

HÁSKÓLI ÍSLANDS
MENNTAVÍSINDASVIÐ

Það er næsta víst ...
Hvað einkennir einkum umfjöllun um íþróttir í
Íslenskum bókmenntum og fjölmiðlum?

Guðmundur Sæmundsson

Ritgerð lögð fram til fullnaðar Ph.D.-prófi

Íþrótta-, tómstunda- og þroskapijálfadeild
Menntavísindasvið Háskóla Íslands

UNIVERSITY OF ICELAND

Mars 2014

Það er næsta víst ...

Hvað einkennir einkum umfjöllun um íþróttir í íslenskum bókmenntum og fjölmiðlum?

Leiðbeinendur

Sigurður Konráðsson prófessor HÍ

Ingólfur Ásgeir Jóhannesson prófessor HÍ og HA

Doktorsnefnd

Sigurður Konráðsson prófessor HÍ

Ingólfur Ásgeir Jóhannesson prófessor HÍ og HA

Sigurbjörn Árni Arngrímsson prófessor HÍ

Andmælendur við doktorsvörn

Ásgrímur Angantýsson lektor HA

Ingólfur Vilhjálmur Gíslason dósent HÍ

Háskóli Íslands: Menntavísindasvið, íþróttá-, tómstunda- og þroskaþjálfadeild

© 2014 Guðmundur Sæmundsson

Ritgerðina má ekki afrita nema með leyfi höfundar.

ISBN 978-9935-9195-0-2

Umbrot og prentun: Bláskógar ehf., Prent húsið ehf.

Laugarvatn 2014

Formáli

Rannsóknarverkefnið er 180 eininga (ects) doktorsverkefni og heitir *Það er næsta víst ... Hvað einkennir einkum umfjöllun um íþróttir í íslenskum bókmenntum og fjölmiðlum?* Aðalleiðbeinandi er Sigurður Konráðsson prófessor á Menntavísindasviði HÍ. Meðleiðbeinandi er Ingólfur Ásgeir Jóhannesson prófessor HÍ og HA. Sigurbjörn Árni Arngrímsson prófessor HÍ er í doktorsnefnd ásamt þeim. Er þeim öllum hér með þökkuð leiðsögnin og ómetanlegar ábendingar. Meðhöfundum doktorsgreina eru einnig færðar þakkir fyrir afar mikilsvert samstarf. Kristján Kristjánsson prófessor skrifaði með mér tvær greinar,¹ Ingólfur Ásgeir Jóhannesson prófessor eina² og Sigurður Konráðsson prófessor eina,³ auk þess sem við Sigurður höfum átt samstarf um ritun tveggja tengdra greina á tímabilinu en önnur þeirra er enn í vinnslu. Hin hefur þegar birst.⁴

Ástæða er til að þakka mörgum í ritgerð sem þessari en þó engum eins mikið og eiginkonu minni og nánasta samstarfsmanni, Ingibjörgu Jónsdóttur Kolka, MA í íslensku. Hún hefur verið mér ómetanleg hvatning og stuðningur í allri þessari vinnu og óþreytandi yfirlesari alls texta sem frá mér hefur komið, í greinaformi jafnt sem í þessari ritgerð. Henni er að þakka að samhengi og framsetning hefur orðið eins og best verður á kosið og málfar er orðið eins vandað og unnt er. Ekki síst hefur hún bent mér á fjölmörg efnisatriði sem bætt hafa ritgerð og greinar. Ábyrgðin á textanum er þó að sjálfsgöðu mín að fullu.

Sonur minn, Heimir Dúnn Guðmundsson, lögfræðingur og meistaranemi í viðskiptafræði, hefur einnig verið mér ómetanleg stoð og stytta. Sérstaklega ber að þakka honum fyrir þá aðstoð sem hann veitti mér við öflun gagna úr sjónvarps- og útvarpsmiðlum árið 2008. Sú aðstoð var ekki aðeins tæknileg sem þó var ærin vinna, heldur gaf hann mér ýmis góð ráð við val á gögnum og gagnamagni og úrvinnslu gagnanna. Þessi aðstoð Heimis verður seint fullþökkuð.

Dómnefndarmenn vegna áfangamats doktorsverkefnisins eiga þakkir skildar fyrir ábendingar sem nýttust mér vel á síðari stigum verkefnisins. Það voru auk doktorsnefndarmanna þau Marey Allyson Macdonald formaður og sérfræðingarnir Finnur Friðriksson dósent HA og Bergljót S. Kristjánsdóttir prófessor HÍ.

¹ Guðmundur Sæmundsson og Kristján Kristjánsson 2011 og 2012.

² Guðmundur Sæmundsson og Ingólfur Ásgeir Jóhannesson 2011.

³ Guðmundur Sæmundsson og Sigurður Konráðsson 2013a.

⁴ Guðmundur Sæmundsson og Sigurður Konráðsson 2013a.

Óbeinir styrkir til verkefnisins komu frá Menntavísindasviði HÍ í formi rannsóknarorlofs sem mér var veitt haustin 2009 og 2013 sem kennari. Fyrir þessa aðstöðu er ég að sjálfsögðu þakklátur, sem og fyrir hvatningu félaga minna í íþróttta-, tómstunda- og þroskaþjálfadeild og úr hópi íslenskumanna og annarra kennara við Menntavísindasvið HÍ, jafnt í Reykjavík sem á Laugarvatni.

Háskóla Íslands (og áður Kennaraháskóla Íslands) og stjórnendum hans þakka ég fyrir að hafa gefið mér tækifæri til að stunda doktorsnám síðustu árin samhliða starfi mínu í skólanum. Það er ómetanlegt að hafa fengið þetta tækifæri til aukinnar þekkingar, til ritunar fullgildra ritrýndra fræðigreina og að lokum til ritunar þessarar ritgerðar.

Nokkur ljóð eftir íslenska höfunda prýða þessa ritgerð. Markmið þeirra er að gæða ritgerðina lífi og tengja boðskap hennar andlegu lífi þjóðarinnar enn nánari böndum en textinn gerir. Einnig að vekja athygli á því hve ljóðlistin á auðvelt með að tengjast jafn tilfinningaþrungnu viðfangsefni og íþróttir eru. Ljóðin eru valin nokkuð eftir samhengi við textann hverju sinni en lesendum læt ég eftir að ráða í það að öðru leyti. Myndverk um glímu Grettis og Gláms eftir bróður minn, Hreiðar Þór Sæmundsson, á bls. 9 er birt með leyfi hans og þakka ég honum kærlega fyrir það.

Ég þakka ritrýnum tímaritanna sem birt hafa doktorsgreinarnar en það eru ritrýnar *Sports, Ethics and Philosophy*, *Íslenska þjóðfélagsins* og *Netlu*. Ein greinanna átti og viðkomu hjá tímaritinu *Íslensku máli* en áður en að birtingu kom tókum við höfundarnir ákvörðun um að hún hentaði ekki til birtingar þar. Ritrýnum tímaritsins eru þó að sjálfsögðu þakkaðar ábendingar sínar enda voru ýmsar þeirra nýttar.

Að endingu þakka ég andmælendum sem voru svo vinsamlegir að senda mér nokkrar gagnlegar ábendingar og athugasemdir við þessa ritgerð áður en hún færi til prentunar.

Laugarvatni 7. mars 2014
Guðmundur Sæmundsson

Ágrip

Heiti þessa doktorsverkefnis er *Það er næsta víst ...* eftir frægu orðatiltæki höfðingjans í hópi íslenskra íþróttafréttamanna, Bjarna Felixsonar. Markmið þess er að draga saman þekkingu um umfjöllunina í íslensku samfélagi um íþróttir og öðlast innsýn í hana og megineinkenni hennar sem og stöðu íþróttanna sem menningarlegs fyrirbæris. Gerð er grein fyrir fræðilegum bakgrunni og stöðu hugvísindalegra rannsókna á íþróttum hérlendis sem erlendis. Aðalrannsóknarspurning verkefnisins er *Hvað einkennir einkum umfjöllun um íþróttir í íslenskum bókmenntum og fjölmiðlum?* Af aðalspurningunni eru síðan leiddar þrjár undirspurningar: 1) Hvers konar siðrænni hugsun og viðhorfum í íþróttum lýsir íslenskur nútímaskáldskapur? 2) Hvernig er fjallað um íslenskt afreksíþróttafólk á alþjóðavísu í íslenskum prentmiðlum? 3) Hvað einkennir íslenskt íþróttamálfar í fjölmiðlum?

Svara er leitað með þremur rannsóknum þar sem beitt er aðferðum siðfræði-, orðræðu- og textagreiningar. Niðurstöður þeirra eru þríþættar: 1) Ísland er líkt öðrum samfélögum Vesturlanda hvað varðar sjálflægni og einstaklingshyggju og því má gera ráð fyrir ákveðnum líkindum í íþróttahéminum einnig. Lítið er fjallað um íþróttir í íslenskum nútímabókmenntum en í þeim sagnaskáldskap sem fjallar um íþróttir ræður hins vegar ríkjum rómantísk siðferðisafstaða til íþróttanna. 2) Í íslenskri íþróttaröðræðu fjölmiðla ríkjanna meginstefin þjóðernisstolt og afrekshrifning. Þöggun eða verulega skert umfjöllun að magni til ríkir gagnvart flestum íþróttagreinum öðrum en knattspyrnu og handbolta, gagnvart íþróttakonum og gagnvart fötluðum íþróttamönnum. Þróun í tíma kemur fram í því að orðræðan um eldri íþróttamennina virðist hófstílltari en ýktari um þá nýrri (yngri). Loks hefur orðræðan um íþróttir tilhneigingu til að vera karllæg, flest miðast þar við hrausta og sterka ófatlaða karlmenn. 3) Íslenskt íþróttamálfar í fjölmiðlum einkennist af gáska, ýktu orðafari, nýjungum í málfari og ríku skáldmáli. Lokaniðurstaða rannsókna þriggja dregin saman í einföldu svari við aðalspurningunni er að umfjöllun um íþróttir á Íslandi einkennist fyrst og fremst af sterkum tilfinningum og geðshræringum.

Lykilorð: Íþróttasiðfræði, íþróttabókmenntir, íþróttafjölmiðlun, íþróttumfjöllun, íþróttaröðræða, íþróttamálfar, tilfinningar, geðshræringar.

Abstract

It is almost certain ...

This doctoral dissertation is titled: *It is almost certain ...* The title is a famous phrase commonly used by Bjarni Felixson, the most celebrated sport commentator in Iceland. The purpose of the dissertation is collect knowledge on the sport discourse and discussion in sports in Iceland and to explore it from different angles in order to understand it and the status of sport as a cultural phenomenon. The literature in the humanities on sports and their status in Iceland as well as globally is carefully reviewed. The primary research question, *What particularly characterizes the discussion of sport in Icelandic literature and media?*, further leads to three derived questions: 1) What kind of morals and views of sports are described in Icelandic contemporary literature? 2) What characterizes the discussion of Icelandic elite athletes in the Icelandic printed media? 3) What typifies Icelandic sport language in the media? The answers are sought via ethical analysis and discourse and text analyses.

The main findings are threefold: 1) Iceland is similar to other Western nations with regards to self-centrism and self-interest, and therefore, these values are likely to dominate the Icelandic sport world as well. However, little is written on sport in Icelandic contemporary sports literature but in the few cases there is a strong romantic ethical view on sports. 2) In the Icelandic sport media, the main themes are national pride and enthusiasm for achievement. Silence is evident towards most sports except soccer and team handball and towards female athletes and disabled athletes. The effect of time is also apparent because the discussion of older athletes is more moderate but for the younger (newer) ones, it is more dramatic and exaggerated. Finally, the discussion of sport has the tendency to be masculine; the norm is a healthy, strong male without disability. 3) The sport language in the Icelandic media is characterized by humour, exaggerated speech, innovative usage, and rich poetic language. The main conclusion and the answer to the primary research question is, however, simple: The discussion of sports in Iceland is characterized by strong sentiments and emotions.

Key words: Sport ethics, Sport literature, Sport media, Sport discussion, Sport discourse, Sport language, Feelings and Emotions.

Grettir og Glámur. Mynd: Hreiðar Þór Sæmundsson.

Matthías Jochumsson

Örlagarimman

1.

*Hann hlustar, hann bíður, hann bærisk ei,
heldur í feldinn, horfir í eldinn
og hrærist ei.*

*Það birtir, það syrtir
því máninn veður og marvaðann treður
um skýja sæinn.
Hver ber utan bæinn?*

2.

*Nú hljóðnar allt – nú heyrisk það aftur.
Það hriktir hver raftur.
Hann ríður húsum og hælum lemur,
það brestur,
það gnestur,
nú dimmir við dyrin,
það hlunkar, það dunkar,*

*það dynur, það stynur.
Draugurinn kemur!*

3.

*Hann Grettir hitnar,
af hrolli svitnar
því Glámur af þvertrénu gáir,
hausinn inn teygir
og hátt upp við rjáfrið sig reigir.
Hann hækkar,
hann lækkar
en glóandi gína við skjáir.
Hann hrekkur,
hann stekkur,
hann hnígur og hverfur – nú hljótt er sem
fyrir.*

4.

Hann Grettir bíður og bærisk ei,
heldur í feldinn,
horfir í eldinn
og hrærisk ei.
Nú kemur orgið sem áður.
Og skálinn riðar en skellast dyr.
Vomurinn kominn, hann fálmar um
fletið,
þrífur í feldinn en fast er haldið.
Hvað veldur?
Hver heldur?
Hann fálmar aftur og feldinn slítur.
Þá brestur skörin og brotnar setið
og Grettir réttur á gólfið hrýtur.

5.

Svo takast þeir á,
hreystin og fordæðan forn og grá,
ofurhuginn og heiftin flá,
æskan með hamstola hetjumóð
við heiðninnar draugablóð,
landstrúin nýfædda, blóðug og blind,
og bölheima forynjumynd,

harkan og heimskan,
þrjóskan og þjóðin,
krafturinn og kynngin,
Kristur og Óðinn.
Þeir sækjast, þeir hamast með
heljartökum
svo húsin þau leika á þræði.
Það ýlir í veggjum, það orgar í þökum,
það ískrar af heiftar bræði.
Svo hefur Grettir sagt þar frá
að sóknin hin ferlega gengi,
að aldregi slíka ógn sem þá
um ævina reyna fengi.
Draugurinn skall úr dyrunum út,
dauðvona Grettir við heljarsút
horfði í hans helsjónir lengi.

6.

Feiknstöfum máninn fögur sló
framan í dólgin gramma,
í jörðinni stundi, hrikti og hló,
hörd var sú örlagarimma,
buldi við draugsröddin dimma.
(Úr Grettisljóðum)

Efnisyfirlit

Formáls- og þakkarorð	5
Ágrip	7
Abstract	8
Örlagarimman	9
Efnisyfirlit	11
Ljóðaskrá	13
Myndaskrá	13
Töfluskrá	13
 FYRSTI HLUTI: <i>Það er næsta víst ... Doktorsritgerð</i>	15
1. Vegferð hafin.....	17
2. Íþróttir á akri fræðanna	24
2.1 Íþróttir og raunvísindi	25
2.2 Íþróttir, sálfræði og félagsvísindi	26
2.3 Íþróttir, þjóðfræði og trúarbrögð.....	30
2.4 Íþróttir og hugvísindi	32
3. Verkfærakistan	37
3.1 Siðfræðigreiningin	38
3.2 Orðræðugreiningin	40
3.3 Málfarsgreiningin	42
4. Tilfinningastef rannsóknanna.....	44
4.1 Ýktar dygðir - Skotið yfir markið?.....	45
4.2 Hetjur nútímans	48
4.3 Hvílík snilld!	53
5. „Í hjartanu á okkur“	59
5.1 Þríþættar niðurstöður	59
5.2 Hvað er sameiginlegt?	62
Heimildaskrá	69

ANNAR HLUTI: Fimm fræðigreinar 87

1. Guðmundur Sæmundsson og Kristján Kristjánsson. (2011). „Hyped Virtues, Hidden Vices. The Ethics of Icelandic Sports Literature“. *Sports, Ethics and Philosophy*, 5(4): 379–395 88
2. Guðmundur Sæmundsson og Kristján Kristjánsson. (2012). Skotið yfir markið? *Hugur* 24: 196–218 106
3. Guðmundur Sæmundsson og Ingólfur Ásgeir Jóhannesson. (2011). Hetjur nútímans. Orðræða prentmiðla um afreksíþróttafólk. *Íslenska þjóðfélagið* 2: 91–117 125
4. Guðmundur Sæmundsson. (2012). Svo sæt og brosmild ... Umfjöllun í blöðum og tímaritum um íslenskar afreksíþróttakonur á alþjóðavettvangi. *Netla – Veftímarit um uppeldi og menntun* 158
5. Guðmundur Sæmundsson og Sigurður Konráðsson. (2013). Hvílík snilld! Íslenskt íþróttamálfar og einkenni þess. *Netla – Veftímarit um uppeldi og menntun* 174

Ljóðaskrá

Matthías Jochumsson: <i>Örlagarimman (Úr Grettisljóðum)</i>	5
Jón Þorsteinsson: <i>Úr Glímuslag</i>	12
Þórður Helgason: <i>Áhrínsorð</i>	17
Rósberg G. Snædal: <i>Vítaspyrna</i>	28
Magnea J. Matthíasdóttir: <i>Yfirlýsing</i>	34
María Heba Þorkelsdóttir: <i>Reiði</i>	45
Þórarinn Eldjárn: <i>Sprettur</i>	53

Myndaskrá

Hreiðar Þór Sæmundsson: <i>Grettir og Glámur</i>	5
Glímt í Haukadalsskóla	90
Staðið á höndum í Haukadalsskóla	108
Hlaupið á HSK-móti í Þjórsártúni	132
Hlaupið til verðlauna á HSK-móti, sennilega í Þjórsártúni	160

Töfluskrá

Tafla 1: Tíðni íþróttarorða skv. Íslenskri orðtíðnibók	
--	--

FYRSTI HLUTI

Það er næsta vísit ...

Doktorsritgerð

1. Vegferð hafin

Heill oss, bræður, glímum, glímum!

Gæfan fylgir verknað' þeim.

Maður ætti á öllum tímum

að æfa sig að standa á tveim.

Það eru brögð í tímans tafli,

torveld, krókótt mörg ein braut.

Það þarf snilld með öllu afli,

ef á að standast hverja braut.

(Úr *Glímuslag* eftir Jón Þorsteinsson)

Íþróttir hafa frá upphafi skipað veglegan sess í íslenskri menningu. Þannig eru íþróttir og íþróttamennska hluti hinnar fornu hetjudýrkunar, tengd hetjugildum germanskra og síðar norrænna þjóða. Þessi gildi eiga sér þó sennilega enn eldri rætur og sunnar í álfunni því að þeim svipar mjög til hetjugilda Forn-Grikkja og hugmynda forngrískra heimspekinga um dygðir og lesti. Þessar hugmyndir virðast afar líkar þeim gildum sem liggja að baki hugtakani „íþróttahugsjón“ eins og það kemur fram í stefnuskrám íþróttahreyfingarinnar. Þær sjást einnig berlega í þeim bókmenntum sem líta má á sem íþróttabókmenntir í nútímanum, bókum þar sem íþróttir skipta veigamiklu máli í söguþræði, boðskap eða lýsingum.

Þessar fornu dygðahugmyndir eru mjög á skjön við sífelldar fréttir úr íþróttalífi Vesturlanda, þar á meðal Íslands, um spillingu, brot á rétti einstaklinga, óheiðarleika og ódrengskap. Íþróttahreyfingin og íþróttahéimurinn hefur liðið fyrir fréttir af þessu tagi og sífellt fleiri líta tortyggnum augum til íþróttahimsins vegna þeirra. Hagur þúsunda ungmenna er í húfi og eðlilegt að spurt sé hvort stjórnendum og stefnumótendum þessarar hreyfingar sé treystandi fyrir svo veigamiklum hluta af siðferðilegu uppeldi þjóðarinnar. Fyrsti hluti doktorsrannsóknar um einkenni umfjöllunar um íþróttir á Íslandi hlaut því að snúa að þessu misræmi. Ein af niðurstöðum þessa hluta er að Ísland nútímans sé sennilega ekki á neinn hátt frábrugðið öðrum vest-rænum löndum hvað varðar lesti og misgjörðir innan íþróttar. Þær íslensku bókmenntir sem fjalli í nægilegum mæli um íþróttir til að geta kallast „íþróttabókmenntir“ séu hins vegar fullar af fornum siðferðisdögðum. Íslenskar nútímasagnabókmenntir virðast hins vegar almennt draga úr virðingu íþróttar og ýta þeim til hliðar.

Aðrir gerendur orðræðunnar hafa einnig áhrif á alla sem stunda íþróttir eða koma nærri íþróttastarfi á einhvern hátt. Engum dylst til dæmis hve

stóran þátt fjölmiðlar eiga í mótun orðræðu á slíku sérsviði sem íþróttir eru. Með stýringu sinni á magni umfjöllunar, uppsetningu og öllu orðalagi og framsetningu skapa þeir í huga fólks viðhorf og væntingar til íþróttar og íþróttafólks. Sumum íþróttamönnum er hampað, aðrir fá litla athygli eða jafnvel neikvæða. Ef eitthvað bjátar á eru fjölmiðlar stundum fljótir að fara neikvæðum orðum um viðkomandi íþróttamann eða beina allri athygli frá honum. Íþróttakonur hafa löngum kvartað sárlega yfir því að þær fái mun minni athygli (og fjármagn) en íþróttakarlar og margir hafa tekið til máls um hve miklu minni virðingu og athygli fjölmiðlar sýni íþróttum fatlaðra en ófatlaðra. Loks fella margir sig illa við það hve miklu meiri athygli tvær boltaíþróttir fá í fjölmiðlum en allar aðrar íþróttir, óháð fjölda iðkenda og jafnvel óháð afrekum íslenskra íþróttamanna í viðkomandi greinum. Getur verið að ástæðan sé fólgin í mætti fjölmiðla, áhuga þeirra og jafnvel vinsældum einstakra íþróttafréttamanna? Í því skyni að leita svara við þessu varð annar hluti rannsóknarverkefnisins til en hann felst í greiningu á umfjöllun prentmiðla um nokkrar helstu íþróttahetjur landsins síðastliðin sextíu ár. Í gegnum þá umfjöllun tókst að komast að ýmsum almennum og sértækum sannindum um fjölmiðlaorðræðuna á þessu sviði. Leitað var að stefjum sem einkenndu textann um hvern og einn þeirra nítján íþróttamanna sem valdir höfðu verið. Markmið greiningarinnar var að komast að því hvað væri sameiginlegt og hvað ólíkt í allri þessari umfjöllun. Í ljós kom að tvö stef voru ekki aðeins stef í skilningi sögulegrar orðræðugreiningar, heldur miklu fremur *meginstef*. Þau skáru sig algjörlega úr og svífa ávallt yfir vötnum í orðræðu prentmiðlanna um íþróttafólkið allt og fella má önnur stef undir þau að meira eða minna leyti. Hér er um að ræða stef sem tengjast þjóðerni og afreksmennsku. Nokkur stef geta einnig hugsanlega talist nálgast það að vera meginstef hvað varðar einstaka afmarkaða hópa, svo sem konur eða fatlaða íþróttamenn. Niðurstaða orðræðugreiningarinnar er loks í rauninni meðal annars sú að íþróttarorðræðan í heild einkennist mjög af tilfinningum og geðshræringum, tilfinningabundnum stefjum og meginstefjum.

Fjölmiðlar móta ekki síður málfarið sem viðtekið er í íþróttum. Einkum eru áhrif sjónvarps- og vefmiðlanna mikil á sviði íþróttar vegna þeirra miklu vinsælda sem þær njóta í þeim. Árið 2008 var miklum gögnum safnað um umfjöllun íslenskra fjölmiðla um íþróttir almennt. Tilgangurinn var meðal annars að skoða hvað helst þyrfti að rannsaka af þessum vettvangi. Upp úr þessum gögnum og fyrri þáttum verkefnisins spruttu þau áhersluatriði sem þörf þótti að kanna hvað varðar málfarið í íþróttum. Þar er fyrst að nefna ýkjur sem einkenna bæði almennt málfar, myndmál og slangur í íþróttum. Notuð eru sterkustu og afdráttarlausustu sagnorð, lýsingarorð og nafnorð

tungunnar þegar íþróttafólki eða afrekum þess er lýst. Þá fylgja íþróttunum miklar geðshræringar en þær koma skýrt fram í málfarinu þegar fjallað er um íþróttir. Þeir sem um íþróttir fjalla beita óspart myndmáli, bæði líkingum og myndhvörfum, og margt af því snjallasta sem þar verður til ratar inn í daglegt mál fólks sem nýjungar. Ýmis önnur nýmæli og frávik verða til, ný orð, ný beyging orða, afbrigði í setningagerð og fleira. Þegar íþróttamálfar er skoðað er loks vert að athuga hvaðan það er ættað, til dæmis úr hermennsku, sveitastörfum, sjómennsku eða fornum minnum, auk þess sem fyndni og gáski virðist fylgja þessu málsniði sem eitt helsta einkenni þess.

Þessir þættir voru sérstaklega skoðaðir þegar gögnin frá 2008 voru greind. Til viðbótar voru tveir áhrifamestu sjálfstæðu íslensku íþróttavefmiðlarnir, Fótbolti.net og Sport.is, athugaðir í þessu sama skyni enda fer hlutur þeirra í umfjölluninni sívaxandi.⁵ Þar voru þó notuð gögn frá 2012.

Markmið doktorsverkefnisins í heild er að rannsaka umfjöllunina í íslenskum bókmenntum og fjölmiðlum um íþróttir og kanna gaumgæfilega nægilega margar hliðar hennar til að geta fengið trausta innsýn í hana og megineinkenni hennar og stöðu íþróttar sem menningarlegs fyrirbæris í samfélaginu. Þessari hlið íslenskrar menningar hefur lítið verið sinnt, sér í lagi ef skoðað er gildi hennar fyrir einstaklingana og samfélagið í heild og það sama gildir raunar um margar aðrar vestrænar þjóðir. Mikilvægt er því að auka áhuga þeirra sem íþróttarannsóknnum sinna á hugvísindalegum og menningarlegum hliðum þeirra og vekja áhuga þeirra sem stunda hugvísindarannsóknir og menningarrannsóknir á íþróttum sem verðugu rannsóknar efni.

Mikill fjöldi æskufólks tekur þátt í skipulögðum íþróttum af einhverju tagi⁶ og/eða fylgist með íþróttum í fjölmiðlum eða á annan hátt. Raunar hefur fjölmiðlanotkun æskufólks lítilla verið könnuð⁷ og sé allt meðtalið, prentmiðlar, útvarpsmiðlar og netmiðlar, má gera því skóna að orðræða íþróttanna hafi veruleg áhrif á þá orðræðu æskufólks sem fram kemur í skólastarfi, svo sem í samtölum þess og rituðu máli í ýmsum verkefnum og ritgerðum. Kennarar geta því haft verulegt gagn af því að skilja og notfæra sér einkenni og kosti íþróttarorðræðunnar í samskiptum sínum við nemendur.

Annar hluti ritgerðarinnar eru þær fimm fræðigreinar sem mynda uppi- stöðu doktorsverkefnisins. Aðrar greinar doktorsefnis sem tengjast rannsóknunum eru ekki birtar hér en í þær vísað þar sem við á. Eina af fimm greinum skrifaði doktorsefnið eitt og sér en hinar fjórir með öðrum fræði-

⁵ Veflisti Modernus 2013.

⁶ Mennta- og menningarmálaráðuneytið 2010; 2011; 2012.

⁷ Mennta- og menningarmálaráðuneytið 2010; 2011; 2012.

mönnum. Til hægðarauka verður hér á eftir vísað til þessara greina sem: 1) ensku siðfræðigreinarinnar,⁸ 2) íslensku siðfræðigreinarinnar,⁹ 3) almennu orðræðugreinarinnar,¹⁰ 4) kynjuðu orðræðugreinarinnar¹¹ og 5) mál-farsgreinarinnar.¹²

Í því skyni að leggja grundvöll undir hugvísindalegar íþróttarannsóknir hafa verið settar fram ýmsar rannsóknarspurningar innan hvers hluta þessa verkefnis en aðalspurningin sem reynt er að svara með verkefninu í heild er: ***Hvað einkennir einkum umfjöllun um íþróttir í íslenskum bókmenntum og fjölmiðlum?***

Með *umfjöllun* er einkum átt við opinbera umfjöllun, þ.e. bókmenntir og fjölmiðla. Þegar spurt er hvað *einkenni* umfjöllunina er átt við einkenni í víð-um skilningi, allt frá viðhorfs eða siðferðilegum einkennum til orðræðu- og málfarseinkenna. Spurningin einskorðast við Ísland en að sjálfsögðu er unnt að leita dæma og gagna meðal annarra vestrænna þjóða til að svara henni. Jafnvel mætti færa rök fyrir því að sumir þættir svarsins kunni að vera sam-mannlegir og þar með óháðir menningarsvæðum og tungumálum. Ekki er þó ætlunin að færa þessar rannsóknir svo langt út hér. Nánar verður fjallað um undirspurningar þessarar spurningar í kafla um aðferðafræði.

Vert er að taka fram að þegar rætt er um bókmenntir er aðallega átt við *nútímaskáldskap*, einkum fagurbókmenntir á sviði sagnaskáldskapar. Utan við þá skilgreiningu falla þá til dæmis ljóðaskáldskapur. Hins vegar eru barna- og unglingabækur í hópi þeirra bókmennta sem hér er fjallað um þótt ekki séu höfundarnir margir á því sviði sem fjalla um íþróttir. Rétt er þó að minnast á barnaíþróttabækur Gunnars Helgasonar¹³ frá síðustu miss-erum sem því miður náðu ekki inn í greiningu þessarar rannsóknar en þær virðast skrifaðar fyrir áþekkan lesendahóp og Latabæjarbækur Magnúsar Scheving en líkjast að efni og boðskap meira unglingaíþróttabókum Þor-gríms Þráinssonar (sjá síðar).

Meðal skáldsagnahöfunda sem fjallað er sérstaklega um sem höfunda íþróttabókmennta má nefna Sigurð Nordal, sr. Friðrik Friðriksson, Þorgrím Þráinsson, Magnús Scheving og Elísabetu Jökulsdóttur. Einnig er fjallað um íþróttaminni í bókum Einars Más Guðmundssonar og Einars Kárasonar og neikvæða eða hverfandi íþróttaumfjöllun í bókum Ólafs Hauks Símonar-sonar, Péturs Gunnarssonar, Ragnars Inga Aðalsteinssonar, Svövu Jakobs-

⁸ Guðmundur Sæmundsson og Kristján Kristjánsson 2011.

⁹ Guðmundur Sæmundsson og Kristján Kristjánsson 2012.

¹⁰ Guðmundur Sæmundsson og Ingólfur Ásgeir Jóhannesson 2011.

¹¹ Guðmundur Sæmundsson 2012.

¹² Guðmundur Sæmundsson og Sigurður Konráðsson 2013a.

¹³ Gunnar Helgason 2011, 2012, 2013.

dóttur, Arnalds Indriðasonar, Indriða G. Þorsteinssonar og Halldórs Kiljans Laxness.¹⁴

Loks er rétt að skilgreina hvað átt er við með orðinu *íþrótt*. Orðið er talið vera samsett orð, myndað af orðunum *íð* í merkingunni „íðja“ og *þrótt* sem er þá kvenkynsmynd orðsins „þróttur“ í sömu eða svipaðri merkingu.¹⁵ Í fornu máli merkti orðið „leikni“ eða „færni“, jafnvel „list“ en í *Íslenskri orðsifjabók* er merking þess útskýrð svo: „**íþrótt** kv. „leikni, fimi, listsnilld (líkamleg eða andleg); kerfisbundin líkamspjálfun, ...“.¹⁶ Í *Íslenskri orðabók* er merking orðsins þannig skýrð:

íþrótt –ar –ir KVK **1** leikni, fimi, snilld, list > *gera e-ð af mikilli íþrótt* **2** (venjulega ft. **íþróttir**) íþr kerfisbundnar æfingar til að þjálf líkamann (oft til að ná e-m tilsettum árangri, setja met o.þ.h.) > *stunda íþróttir / frjálsar íþróttir* ákveðnar greinar íþróttar (hlaup, stökk, köst) / *íþróttافرrett* / *íþróttagrein* / *íþróttahús* / *íþróttalög* / *íþróttamót* / *íþróttakeppni* / *íþróttakennari* / *íþróttafatnaður*.¹⁷

Ekki dugir þó að nota svo víða skilgreiningu í þessu verkefni eða byggða á þeim grunni sem orðabókarfræðin gera. Einstakar fræðigreinar ganga út frá eigin skilgreiningum. Til dæmis líta íþróttafélagsfræðingar (líkt og margir íþróttalíffræðingar, þjálffræðingar og fleiri) stundum svo á að íþrótt verði að fela í sér líkamlegan þrótt eða áreynslu til að geta talist til íþróttar og útiloka þannig íþróttir eins og skák, bridds og ámóta greinar.¹⁸ Þetta er ekki heppi-legt. Mun hentugra er að fara hér eftir þeirri orðræðu og merkingu sem tíðkast meðal almennra málnotenda. Sé það gert er einnig nauðsynlegt að vera undir það búinn að merkingin geti verið misjöfn eftir tímabilum, stöðum og jafnvel félagshópum. Í þessu verkefni er fyrst og fremst átt við íþróttir í merkingunni „skipulagðar afreks- eða keppnisíþróttir“.

Orðið *íþróttir* er ekki meðal tíðustu orða tungumálsins. Tafla 1 sýnir tíðni orða um íþróttir samkvæmt *Íslenskri orðtíðnibók*. Þar er miðað við um 500.000 orða grunn úr 100 mismunandi textum frá árunum 1980-89. Leitað var allra orða í henni sem hefjast á *íþrótt*-. Engin orð fundust sem enduðu á *-íþrótt* eða höfðu orðliðinn *-íþrótt*- í innstöðu:

¹⁴ Sigurður Nordal 1943; Friðrik Friðriksson 1931; Þorgrímur Þráinsson 1989, 1990, 1991, 2003, 2004; Magnús Scheving 1995; Elísabet Jökulsdóttir 2001; Einar Már Guðmundsson 1982; Einar Káráson 1983; Ólafur Haukur Símonarson 1988; Pétur Gunnarsson 1976; Ragnar Ingi Aðalsteinsson 1995; Svava Jakobsdóttir 1982; Arnaldur Indriðason 2005; Indriði G. Þorsteinsson 1984.

¹⁵ Ásgeir Blöndal Magnússon 1989: 426.

¹⁶ Ásgeir Blöndal Magnússon 1989: 426.

¹⁷ Íslensk orðabók 2002: 722.

¹⁸ Coakley og Pike 2009.

TÍÐNI ÍPRÓTTAORÐA SKV. ÍSLENSKRI ORÐTÍÐNIBÓK	
<i>íprótt / ípróttir 12</i>	<i>ípróttamannslegur 1</i>
<i>ípróttaaufrek 1</i>	<i>ípróttasalur 1</i>
<i>ípróttafélag 1</i>	<i>ípróttasíða 4</i>
<i>ípróttahreyfing 1</i>	<i>ípróttaskóli 1</i>
<i>ípróttahús 1</i>	<i>ípróttaskór 1</i>
<i>ípróttakennari 1</i>	<i>ípróttavöllur 1</i>
<i>ípróttaleikvangur 1</i>	<i>ípróttapáttur 1</i>
<i>ípróttamaður 3</i>	

Tafla 1. Tíðni ípróttoraða í íslensku ritmáli skv. Íslenskri orðtíðnibók. Þau orð sem koma fyrir oftast en einu sinni eru skyggð.

Tölur *Íslenskrar orðtíðnibókar* gefa þó engan veginn rétta mynd af tíðni orðanna í nútíma ritmáli, til þess er úrtakið sem notað var við gerð hennar of ódæmigert. Textarnir voru valdir úr skáldverkum (40%), ævisögum og minningum (20%), fræðslutextum (20%) og barna- og unglingabókum (20%).¹⁹ Engir textar eru úr fjölmiðlum þessa tíma.

Mun stærri grunnur fæst úr *Markaðri íslenskri málheild* en þar eru 25.000.522 lesmálsorð úr fjölbreyttum textum sem geymdir eru í stöðluðu sniði í rafrænu formi. Orð í textunum eru greind málfræðilega og hverjum texta fylgja bókfræðilegar upplýsingar um verkið sem textinn er úr. Málheildin er ætluð fyrir málrannsóknir og til notkunar í máltækniverkefnum.²⁰ Niðurstöður talningar í henni er í töflu 2.

TÍÐNI ÍPRÓTTAORÐA SKV. MARKAÐRI ÍSLENSKRI MÁLHEILD		
Orðmynd	Fjöldi	Dæmi
<i>íprótt</i>	163	
<i>ípróttir</i>	340	
<i>Orð með íprótt- í framstöðu</i>	3234	<i>íprótt, ípróttamaður, ípróttakennsla, ípróttaskóli, ípróttamál, ípróttafélag, ípróttalíf, ípróttavöllur</i>
<i>Orð með –íprótt í bakstöðu</i>	211	<i>íprótt, þjóðaríprótt, hópíprótt, bardagaíprótt</i>
<i>Orð með –íprótt- í innstöðu</i>	457	<i>frjálsípróttavöllur, afburðaiþróttamenn, dansípróttafélag</i>

Tafla 2. Tíðni ípróttoraða í íslensku ritmáli skv. *Markaðri íslenskri málheild*.

¹⁹ Íslensk orðtíðnibók 1991.

²⁰ Möркуð íslensk málheild Án árs.

Hér má vissulega segja að umfjöllunin nálgist meira raunveruleikann þótt enn sé vafalaust misræmi milli mikilvægis íþróttar fyrir Íslendinga almennt og tíðni orðsins *íþrótt* í íslensku nútímaritum. Ekki eru tölur á að skýra það nánar hér. Enda þótt það snerti ekki verulega efni þessarar ritgerðar var til gamans skoðuð tíðni orðsins í fornrítum en í þeim gagnagrunni eru 1.659.385 orð úr 44 sögum í útgáfu Svarts á hvítu.²¹

TÍÐNI ÍÞRÓTTAORÐA Í ÍSLENSKUM FORNRITUM		
Orðmynd	Fjöldi	Dæmi
<i>íþrótt</i>	15	
<i>íþróttir</i>	24	
<i>Orð með íþrótt- í framstöðu</i>	97	<i>íþrótt, íþróttamaður, íþróttalaus</i>
<i>Orð með –íþrótt í bakstöðu</i>	15	<i>íþrótt</i>
<i>Orð með –íþrótt- í innstöðu</i>	0	

Tafla 3. Tíðni íþróttarorða í íslenskum fornrítum skv. Leitarvél Stofnunar Árna Magnússonar.

Þetta er áberandi lítil tíðni miðað við magn umfjöllunar um íþróttir í íslenskum fornrítum.²² Það sem helst gæti skýrt hana er að miklu oftari er talað um íþróttir og íþróttakeppni sem „leika“ í fornrítunum.

Hefst þá umfjöllunin með því að skoða stöðu rannsókna á sviðinu, einkum íslenskra rannsókna en einnig tveggja erlendra. Þessi umfjöllun gefur fyrst og fremst almennt yfirlit en í fræðilegum tímaritsgreinum þeim sem liggja til grundvallar þessari doktorsritgerð er gerð nánari grein fyrir kenningagrunni hvers hluta rannsóknarinnar fyrir sig.

²¹ Fornmál Án árs.

²² Guðmundur Sæmundsson og Ingibjörg Jónsdóttir Kolka 2008.

2. Íþróttir á akri fræðanna

*Í gær lést á heimili sínu ... og svo birtist
mynd í Mogganum af
knattspyrnudómaranum sem ég hafði
aldrei séð fyrr nema svartklæddan á
harðaspretti fram og aftur völlinn á
hvítum mjóum fótleggjum með flautu í
munnum. Ég sá skyndilega fyrir mér
trylltan skarann á bekkjunum sem
hrópaði ókvæðisorð að þessum flautandi
dökkklædda manni: Útaf með dómarann.
Útaf með helvítis dómarann!*
(Áhrinsorð eftir Þórð Helgason)

Íþróttir hafa síðustu áratugi ekki notið sérlega mikils áhuga á Íslandi sem fræðilegt viðfangsefni þótt ef til vill sé það að breytast nú allra síðustu árin. Engum dylst þó að íþróttir skipa allstóran sess í menningu fólks sem tómstundir, viðfangsefni barna og unglinga og sem vinsælt fjölmiðlaefni. Þrátt fyrir það hafa þær ekki verið áberandi viðfangsefni þeirra sem stunda rannsóknir eða veita fé til slíkra rannsókna. Fræðileg umfjöllun um íþróttir út frá hugvísindalegum eða menningarlegum sjónarhóli er þannig fremur fágæt á Íslandi síðustu áratugi. Frá fyrri tíð voru tengsl hugvísinda og íþróttar meiri, einkum innan sagnfræðinnar.

Ekki hefur komið út tímarit af fræðilegum toga, tileinkað íþróttum, annað en *Íþróttufræði* sem gefið var út tvisvar í allveglegri útgáfu sem nemandur Íþróttufræðaseturs KHÍ, síðar HÍ, og Rannsóknarstofa HÍ í íþróttar- og heilsufræðum gáfu út og var það að hluta fræðilegt en ekki ritrýnt.²³ Þá hefur Íþróttakennarafélag Íslands gefið út ritið *Íþróttamál* og hafa þar stundum birst greinar um fræðileg efni.²⁴ Fræðsluefni hefur einnig birst í *Skinfaxa*, málgagni UMFÍ,²⁵ og sama má segja um ýmis rit tengd íþróttum sem komið hafa út tímabundið eða um lengri tíma, auk veglegra ársrita og árbóka, vefsíðna og yfirlitsrita.

Líklegt er að þessi skortur á fræðilegu efni á íslensku síðustu áratuginu um íþróttir sem þátt menningar, bókmennta, samfélags og lista, tengist þeim skorti á virðingu sem íþróttir virðast líða fyrir, ef til vill einkum meðal

²³ Íþróttufræði 2007, 2008.

²⁴ Íþróttamál 1973-.

²⁵ Skinfaxi 1909-.

hugvísindafólks og bókmenntamanna.²⁶ Úr þessum skorti er ástæða til að bæta. Raunar er það sem hér er rannsakað ekki aðeins nýtt rannsóknarsvið hérlandis, heldur hefur ekki fundist nein sambærileg rannsókn erlendis þar sem reynt er að draga upp svo margþætta mynd af íþróttumfjöllun, þeirri orðræðu sem þar tíðkast eða málfari innan íþróttar. Flestar rannsóknir tengdar íþróttum hafa því síðustu áratugi fjallað um heilsu, þjálfun, líffræði og líkamsburði og í seinni tíð nokkuð um félagslega og sálfræðilega þætti íþróttar. Jafnvel innan menntavísinda hefur íþróttakennsla notið lítillar fræðilegrar umfjöllunar.

Íþróttir eru mjög þverfræðilegt fyrirbæri og rannsóknir á þeim geta byggst á aðferðafræði og rannsóknarhefðum úr mörgum fræðigreinum. Í eftirfarandi undirköflum verður fjallað lauslega um stöðu íþróttarannsókna og þær tengdar ýmsum öðrum fræðigreinum. Umfjöllunin hér hefst á raunvísindum, þeim fræðasviðum sem standa fjærst hugvísindum, en færist síðan nær þeim sviðum sem fengist er við í þessari rannsókn.

2.1 Íþróttir og raunvísindi

Eðli sínu samkvæmt tengjast íþróttir mjög raunvísindum, nánar tiltekið lífvísindum, þar með talið læknisfræði. Einnig eru lífeðlisfræði og hreyfingafræði ríkur þáttur íþróttarannsókna og raunar uppistaðan í flestum þjálffræðilegum rannsóknum, auk íþróttasálfræði. Þetta gildir um allan hinn vestræna heim, jafnvel víðar. Um þetta má sannfærast ef skoðuð eru helstu alþjóðlegu tímarit sem fjalla um íþróttir á fræðilegan hátt. Hið sama má sjá ef skoðuð eru viðfangsefni háskóla á sviði íþróttافرæða.

Ýmsir íslenskir fræðimenn hafa tengt íþróttir við læknisfræði og heilsu, til dæmis lífsstíl. Fræðileg störf innan íþróttافرæða hafa síðustu áratugi að mestu snúið að líkamsástandi, lífsstíl með tilliti til hreyfingar, þjálfunarfræði, útivist, næringarfræði og öðru sem tengist meira raunvísindum en hugvísindum. Helstu viðfangsefni á þessu sviði innan íslensks háskólasamfélags undanfarin ár eru lífsstíll og líkamsástand, næringarfræði og heilsa ungs fólks.²⁷ Þá má nefna lýðheilsu,²⁸ heilsu og lífsstíl eldra fólks²⁹ og læknisfræði-

²⁶ Júlían Meldon D'Arcy 2003; Júlían Meldon D'Arcy og Guðmundur Sæmundsson 2004.

²⁷ Erlingur Sigurður Jóhannsson, Þórarinn Sveinsson, Sigurbjörn Árni Arngrímsson, Brynhildur Briem og Þórólfur Þórlindsson 2003; Mojtabehi, Valentine, Sigurbjörn Árni Arngrímsson, Wilund og Evans 2008, Sigurbjörn Árni Arngrímsson, Þórarinn Sveinsson, Ingibjörg Gunnarsdóttir, Gestur I. Pálsson, Erlingur Sigurður Jóhannsson og Inga Þórsdóttir 2008; Kristján Þór Magnússon, Þórarinn Sveinsson, Sigurbjörn Árni Arngrímsson, og Erlingur Sigurður Jóhannsson 2008.

²⁸ Kristján Þór Magnússon, Þórarinn Sveinsson, Sigurbjörn Árni Arngrímsson og Erlingur Sigurður Jóhannsson 2008; Kristján Þór Magnússon, Sigurbjörn Árni Arngrímsson, Þórarinn Sveinsson og Erlingur Sigurður Jóhannsson 2011.

²⁹ Gunnhildur Hinriksdóttir, Sigurbjörn Árni Arngrímsson, Misis og Evans 2013.

lega flokkun og líkamlega getu þroskahamlaðra íþróttamanna.³⁰ Allmargir meistaranemar hafa lokið námi eða eru langt komnir í meistaranámi í íþróttافرæðum en langflest verkefni þeirra byggja á þeirri raunvísindalegu nálgun sem áður var nefnd, með örfáum undantekningum. Hið sama gildir um BS-ritgerðir á íþrótt- og heilsubrautum HÍ og HR, þær eru flestar raunvísindalegs eðlis, um þjálffræðileg efni, mælingar, heilsu, næringu og líf-fræðilega þætti.

Næsta svið er nær viðfangsefnum þessarar rannsóknar en það eru sál- og félagsvísindi.

2.2 Íþróttir, sálfræði og félagsvísindi

Í félagsvísindum hafa íþróttir oft komið við sögu í rannsóknum og fræðastarfi enda virðast félagsfræðingar fljótt hafa gert sér grein fyrir samfélagslegu hlutverki íþróttar. Með félagsvísindum er hér átt við félagsfræði, sálfræði, þjóðfræði, lögfræði, viðskiptafræði, uppeldis- og menntunarfræði, sagnfræði og skyldar greinar. Jay Coakley og Elizabeth Pike hafa samið eina yfirgrípsmestu samantektina á þeim fræðum í tengslum við íþróttir.³¹ Þar er meðal annars fjallað ítarlega um ofbeldi og misgjörðir í íþróttum og um tengsl íþróttar og fjölmiðla. Ýmsir alþjóðlegir félagsfræðingar hafa einnig skrifað um íþróttir í ritum sínum.³²

Tengd félagsfræðinni eru sálfræði og sálfélagsfræði. *Íþróttasálfræði* er viðurkennd undirgrein sálarfræða um allan heim og mikið um þau fræði ritað, einkum í Bandaríkjunum en einnig víðar. Úr þeirri átt er vert að nefna að árið 2000 kom út viðamikil safnrit í ritstjórn Yuri L. Hanin um geðshræringar í íþróttum³³ þar sem fjallað er um ýmis atriði sem skipta verulegu máli fyrir umfjöllun um íþróttir. Í einni greinanna kemur meðal annars fram að geðshræringar hafi að minnsta kosti fimmþætt hlutverk í íþróttum sem vísi bæði til innri áhrifa geðshræringa á einstaklinginn og íþróttaiðkun hans og afrek en ekki síður til samskipta við aðra, til dæmis aðra leikmenn, þjálfara, fréttamenn og áhugamenn.³⁴ Í annarri grein þessarar bókar er lögð áhersla á að geðshræring einstaklinganna taki eingöngu til gilda og markmiða sem þeir eru uppteknir af.³⁵ Þetta getur meðal annars skýrt geðshræringu íþróttافرéttamanna þegar þeir fjalla um íþróttir sem eru þeim sjálfum sér-

³⁰ Ingi Þór Einarsson 2008.

³¹ Coakley og Pike 2009.

³² Til dæmis mun Anthony Giddens hafa skrifaði lokaritgerð sína í háskóla um þróun knattspyrnunnar á 19. öld, sjá Garðar Gíslason 2000.

³³ Hanin 2000a.

³⁴ Vallerand og Blanchard 2000.

³⁵ Lazarus 2000.

staklega hugleiknar, til dæmis séu þeir fyrrverandi iðkendur eða tengdir þeim sterkum böndum á annan hátt. Bent er á sterka samsvörun geðshræringa og misgóðs gengis í íþróttum³⁶ og áhrif kvíða og spennu fyrir keppni³⁷ á árangur og áhrif reiði og árásargirni á frammistöðu íþróttamannsins og andrúmsloft og geðshræringar umhverfisins.³⁸ Ekki eru minni áhrif jákvæðari geðshræringa, svo sem gleði, skemmtunar og tilbreytingar.³⁹ Þá er mikilvægur þáttur fjölmiðla, íþróttaforystu og áhorfenda í að skapa þann andblæ sem hvetur til skemmtunar og gagnkvæmrar innlifunar.⁴⁰

Á Íslandi er íþróttasálfræði ekki kennd sem fræðigrein en námskeið eru haldin í henni á íþrótt- og heilsubraut HÍ og á íþróttabraut HR. Rannsóknarverkefni hafa nokkur verið unnin á síðustu árum. Greinin var kynnt í *Íþróttamálum* árið 1994⁴¹ og í *Frjálsri verslun* sex árum síðar.⁴² Það var svo árið 2005 sem skrifuð var meistararitgerð í sálarfræði við Háskóla Íslands um íþróttasálfræði.⁴³ Nokkrar BS-ritgerðir hafa einnig verið skrifaðar í íþrótt- og heilsufræðum við HÍ þar sem íþróttasálfræði kemur við sögu og að minnsta kosti einn meistaranemi er að skrifa lokaritgerð þar sem íþróttasálfræði er mikið notuð.

Á Íslandi er ekki mikið um *íþróttafélagsfræðinga* þótt ýmsir hafi komið að skrifum um íþróttir, lýðheilsu og samfélag.⁴⁴ Árið 1984 skrifaði Gunnar Valgeirsson lokaverkefni sitt í félagsfræði um íþróttir og fjölmiðla. Hann birti grein í *Samfélagstíðindum* árið 1984 um hluta niðurstaðna sinna og síðan skrifaði hann grein með erlendum félaga sínum í tímaritið *International Review for the Sociology of Sport* tveimur árum síðar.⁴⁵ Í fyrri greininni er fjallað um þátttöku kvenna í íþróttum en í þeirri síðari er borin saman umfjöllun fjölmiðla milli landa og sú umfjöllun flokkuð eftir greinum, kynjum og fleiri breytum.

Viðar Halldórsson félagsfræðingur hefur mikið fjallað um íþróttir. Meðal annars eru meistara- og doktorsritgerðir hans um íþróttir, auk fleiri rannsóknargreina eftir hann á síðari árum.⁴⁶ Hann varði doktorsritgerð sína árið 2012. Niðurstöður hans eru að ýmsir þættir í félagslegu umhverfi hafi áhrif á árangur svo sem gildi íþróttar, hvaða íþróttir eru stundaðar og með

³⁶ Hanin 2000b.

³⁷ Raglin og Hanin 2000.

³⁸ Isberg 2000.

³⁹ Jackson 2000: 135-136 og 150-151.

⁴⁰ Jackson 2000: 154.

⁴¹ Hörður Þorgilsson og Salbjörg Bjarnadóttir 1994.

⁴² Guðrún Helga Sigurðardóttir 2000.

⁴³ Hafrún Kristjánsdóttir 2005.

⁴⁴ Til dæmis Þórólfur Þórlindsson 2005; Erlingur Sigurður Jóhannsson, Þórarinn Sveinsson, Sigurbjörn Árni Arngrímsson, Brynhildur Briem og Þórólfur Þórlindsson 2003.

⁴⁵ Gunnar Valgeirsson 1984; Gunnar Valgeirsson og Snyder 1986.

⁴⁶ Viðar Halldórsson 1997, 1998, 2002.

hvaða hætti. Þá byggist árangur í íþróttum einnig á samspili staðbundinna félagslegra þátta og hnattvæðingar íþróttanna. Loks er það niðurstaða Viðars að ákveðin blanda atvinnu- og áhugamennsku geti skapað hagstætt umhverfi fyrir árangur í íþróttum.⁴⁷

Ritgerðir til B.A.-, B.Ed.- og B.S.-prófs í félagsfræði, íþrótt- og heilsufræði hafa verið allmargar undanfarin ár þar sem félagsfræðilegt mat hefur verið lagt á efnið. Sem dæmi má nefna ritgerðir í félagsfræði um íþróttir og námsárangur, áfengis- og munntóbaksneyslu íþróttamanna og um baksvið og framsvið handboltans.⁴⁸

Lögfræði telst til félagsvísinda og innan hennar er mikið fjallað um íþróttir víða um heim. Hér á Íslandi hefur þó nær eingöngu verið um þær skrifað í lokaverkefnum laganema, bæði B.A.-verkefnum og meistara-verkefnum. Meðal álitamála sem þar hafa verið tekin fyrir er áhættutaka í íþróttum og þar með eigin ábyrgð ef til árekstra eða meiðsla kemur, tengsl reglna í íþróttum og laga, lyfjamál, ofbeldi í íþróttum og ábyrgð geranda og skattamál.⁴⁹

Íþróttastjórnun (e. sport management) er allvinsæl fræðigrein víða erlendis þótt lítið hafi farið fyrir henni á Íslandi. Til dæmis er sérstök deild innan Íþróttaháskóla Noregs sem sinnir þeim fræðum.⁵⁰ Þessi grein fjallar meðal annars um stjórnun viðburða, rekstur félaga og mannvirkja og hagsleg áhrif íþróttanna og íþróttaviðburða. Fyrir sex árum birtist grein um hagrænt gildi íþróttanna í tímaritinu *Íþróttamálum*.⁵¹ Nokkur lokaverkefni hafa verið unnin á þessu sviði, einkum í viðskipta- og hagfræði. Meðal viðfangsefna eru áhrif íþróttastarfsemi á fjármál hins opinbera, þjóðhagsleg áhrif Reykjavíkumaraþons, áhrif hlutfallslegs aldursmunar í íþróttum, áhrif Ólympíuleikanna á fjárhag þeirra borga sem halda þá, launakostnaður í enska boltanum og fjármál ameríska fótboldans.⁵² Þá lauk nemandi á íþrótt- og heilsuþraut HÍ lokaverkefni sínu árið 2010 með því að standa fyrir íþróttasýningu í Borgarleikhúsinu.⁵³

Fræðileg skrif um *íþróttir í skólum* hafa ekki notið mikillar athygli héraðslendis þrátt fyrir mikil skrif um kennslumál almennt. Að vísu hafa margar fræðandi greinar, sumar eftir fræðimenn í íþróttifræðum, birst í tímariti

⁴⁷ Viðar Halldórsson 2012.

⁴⁸ Vilhjálmur Egill Vífilsson 2012; Pétur Einarsson 2012; Anna Soffía Víkingsdóttir 2012; Halldór Árnason 2011.

⁴⁹ Birgir Jónasson 2010; Höskuldur Eiríksson 2006; Stefán Karl Kristjánsson 2005, 2006; Birkir Snær Fannarsson 2005; Kristinn Jónasson 2011.

⁵⁰ NIH Vefsíða Án árs.

⁵¹ Þórdís Lilja Gísladóttir 2007.

⁵² Guðbjörg Gunnarsdóttir 2008; Daníel Kristinsson 2012; Gerður Þóra Björnsdóttir 2012; Pétur Sólmes Jónsson 2011; Sverrir Freyr Jónsson 2011; Loftur Kristjánsson 2010.

⁵³ Anna Greta Ólafsdóttir 2010.

Íþróttakennarafélagsins, *Íþróttamálum*⁵⁴, til dæmis grein um samþættingu íþróttar við aðrar námsgreinar⁵⁵ en vísindagreinar eftir fræðimenn eru afar fáar. Þó má nefna grein dr. Ingimars Jónssonar frá 2004 um íþróttir og líkamsmenningu⁵⁶ og grein frá árinu 2000 eftir tvo íþróttakennara um tölvu-íþróttir í íþróttakennslu.⁵⁷ Einnig var skrifuð lokaritgerð árið 1976 um íþróttakennslu og íþróttalöggjöf sem hefur enn heilmikið upplýsingagildi.⁵⁸ Í íþróttar- og heilsufræði HÍ hafa nokkrar meistarprófsritgerðir fjallað um ákveðna þætti íþróttakennslu.⁵⁹ Lokaritgerðir BS- og B.Ed.-nema í íþróttar- og heilsufræðum í HÍ hafa loks margar fjallað um ýmsa þætti íþróttakennslu. Til dæmis var árið 2000 skrifuð BS-ritgerð um ábyrgð íþróttakennarastarfsins.⁶⁰

Þá viku sögunni til *sagnfræðinnar* og tengsla hennar við íþróttir en þau tengsl hafa lengi verið nán þótt heldur hafi þau minnkað á seinni árum, hvað varðar fræðilega umfjöllun. Þar á móti má segja að alþýðleg fræðsluskrif um íþróttasöguleg efni hafi aukist, til dæmis með útgáfu ýmissa árbóka og sögulegra rita um íþróttir. Fyrst úr þessum ranni sagnfræðinnar ber að nefna að Björn Bjarnason sagnfræðingur skrifaði árið 1908 doktorsritgerð sína við Kaupmannahafnarháskóla um íþróttir fornmanna sem út kom á íslensku árið 1908 og aftur 1950.⁶¹ Þetta er grundvallarrit sem fjallar um viðhorf og hetjudýrkun fornmanna, íþróttir þeirra, vopnaburð og líkamsuppeldi.

Ingimar Jónsson skrifaði doktorsritgerð sína við Leipzigháskóla árið 1964 um sögu íþróttar á fyrri hluta 20. aldar auk þess sem hann hefur skrifað um sögu íþróttar á Íslandi og fleira sem varðar íþróttarfræði.⁶² Hið sama má segja um Þorstein Einarsson íþróttafulltrúa sem hefur tekið saman ýmis ágríp af sögu íþróttar á Íslandi sem meðal annars hafa verið nýtt í akademísku námi.⁶³ Þá skrifuðu þrír ungmennafélagar sem allir eru háskólaborgarar sögu landsmóta UMFÍ frá 1909 til 1990.⁶⁴

Frá seinni árum má nefna íþróttasögurannsóknir Jóns M. Ívarssonar sagnfræðings og bækur hans um sögu UMFÍ, HSK og Ungmennafélags Biskupstungna.⁶⁵ Hann er enn að kynna sér nánar sögu einstakra félaga og má

⁵⁴ Íþróttamál 1973-.

⁵⁵ Alfreð Guðmundsson og Sveinbjörn Ásgrímsson 2006.

⁵⁶ Ingimar Jónsson 2004.

⁵⁷ Gígja Gunnarsdóttir og Ingibjörg Magnúsdóttir 2000.

⁵⁸ Guðmundur Ingi Kristjánsson 1976.

⁵⁹ Til dæmis Þorsteinn Darri Sigurgeirsson 2011.

⁶⁰ Stefán Már Guðmundsson 2000.

⁶¹ Björn Bjarnason 1950.

⁶² Ingimar Jónsson 1968 og 1983.

⁶³ Þorsteinn Einarsson Án árs a, Án árs b, 1957a, 1957b og 1977.

⁶⁴ Viðar Hreinsson, Jón Torfason og Höskuldur Þráinsson 1992.

⁶⁵ Jón M. Ívarsson 2007, 2010 og 2013.

því búast við fleiri yfirlitsritum frá honum næstu árin. Loks ber að nefna sögu ÍSÍ sem nýlega kom út í ritstjórn Steinars J. Lúðvíkssonar í tilefni 100 ára afmælis sambandsins.⁶⁶

Af rannsóknarritgerðum síðari ára í sagnfræði má nefna B.A.-ritgerð um upphaf skipulagðra íþróttará Íslandi og samfélagsleg áhrif þeirra en þar tengjast sagnfræði og félagsfræði í umfjölluninni.⁶⁷ B.A.-ritgerð um kvennaíþróttir, feðraveldi og þjóðernishyggju tengist einnig félagsfræðum og þá einkum kynjafræðum.⁶⁸ Ímynd og þjóðernishyggja fá einnig sína umfjöllun í B.A.-ritgerð um íslenska þjóðarímynd í umfjöllun um A-landslið karla í knattspyrnu og handknattleik á árunum 1946-2008.⁶⁹ Einn meistaranemi í íþróttá- og heilsufræði hefur ljáð lokarannsókn sinni sagnfræðilegt sjónarhorn í ritgerð um íslensk-kanadíska ólympíuliðið Fálkana sem sigraði í ísknattleik árið 1920.⁷⁰ Áður hafði sami nemandi ásamt öðrum ritað B.S.-ritgerð um efni sem bæði var sagnfræðilegt og bókmenntalegt, þ.e. um hólmgöngurnar til forna.⁷¹ Auk þeirra hafa ýmsir skrifað B.S.-verkefni þar sem sagnfræðilegt sjónarhorn er notað í einhverjum mæli.

Samantekið má segja að í lokaritgerðum í félagsvísindin hafi verið fjallað allnokkuð um íþróttir þótt í sumum undirgreinar þeirra vísinda sé eftir að skoða þær mun betur enda margt forvitnilegt þar sem vert væri að fjalla um, ekki síður en í mannvísindunum sem við tökum næst fyrir.

2.3 Íþróttir, þjóðfræði og trúarbrögð

Ástæða er til að fjalla sérstaklega um framlag þjóðfræða og trúarbragða til íþróttará. Íþróttir hvíla frá fornu fari á traustum grunni trúarbragða, allt frá dögum Forn-Grikkja. Þá var litið svo á að íþróttir væru hluti átrúnaðarins og afrek íþróttamannsins fórn hans til guðanna.⁷² Í íslenskum fornritum kemur einnig fram að hvers kyns íþróttir tengdust ásatrúnni, meðal annars með því að einkenni og kostir einstakra goða og gyðja voru gjarnan tengdir íþróttaleikni þeirra og líkamsburðum.

Það viðhorf ásatrúarinnar að íþróttir séu ríkur þáttur í persónuleika goða og manna gengur svo aftur í Íslendingasögum. Fjölmörg dæmi eru um að íþróttaleikni sé hluti persónulýsingar og ekki aðeins það, heldur sterkur

⁶⁶ Íþróttabókin 2012.

⁶⁷ Andri Már Hermannsson 2009.

⁶⁸ Hafdís Erla Hafsteinsdóttir 2011.

⁶⁹ Einar Einarsson 2010.

⁷⁰ Soffía Björg Sveinsdóttir 2012.

⁷¹ Einar Hróbjartur Jónsson og Soffía Björg Sveinsdóttir 2007.

⁷² Young 1985.

þáttur í spennu og uppbyggingu margra sagna.⁷³ Þjóðsögurnar geyma einnig margar frásagnir af fornum íþróttahetjum eins og Gretti Ásmundarsyni og fleirum.⁷⁴ Rímur og kvæði liðinna alda geyma margan vitnisburð um mikilvægi íþróttar sem þjóðlífsþáttar og viðfangsefnis einstaklinganna.

Erlendis má sjá að trú og hjátrú tengjast íþróttum á ýmsan hátt. Sumir leikmenn kaþólskra þjóða signa sig gjarnan fyrir kappleiki og biðja bænir, einstaka frjálsíþróttamenn snúa augliti sínu til himna og ákalla guð sinn áður en keppni hefst. Sumir karlar og konur kyssa hálsmen sín, skerða ekki neglur eða snúa sér í átt til Mekka. Má ekki telja líklegt að meðal Íslendinga sé eitt-hvað svipað á kreiki enda eru þeir taldir til þeirra þjóða þar sem hjátrú og trú á yfirskilvitlega hluti er talin nokkuð almenn?⁷⁵

Að sönnu fer ekki mikið fyrir íþróttum í *Bíblíunni*, að minnsta kosti ekki í þeirri merkingu sem íslenskum nútímamönnum er töm. Frásögnina af viðureign þeirra Davíðs og Golíats má þó skoða sem eins konar íþróttakeppni þess tíma. Íþróttir sem tæki í kristilegu uppeldisstarfi eru jafnframt vel hugsanlegar og hafa oft verið. KFUM og KFUK hafa til dæmis löngum tengst íþróttum, ekki bara í sumarastarfi sínu fyrir börn og unglinga í Vatna-skógi og víðar, heldur hafa upp úr starfi KFUM og K sprottið íþróttafélög og jafnvel íþróttabókmenntir.⁷⁶ Í þessu ljósi má skoða grein í *Kirkjuritinu* fyrir nokkrum árum um mikilvægi persónuleikamótunar í íþróttastarfi.⁷⁷ Enþá nýrri og nýstárlegri er B.A.-ritgerð þar sem höfundur spyr hvort knattspyrna sé lífsstíll og menning eða trú.⁷⁸ Þá er full ástæða til að minna á að í Argentínu er sérstakur kristinn söfnuður helgaður hetjunni (og hálfguðinum) Diego Maradona.⁷⁹

Íþróttir virðast við fyrstu sýn vera tilvalið viðfangsefni fyrir þjóðfræðingina enda hafa ýmsir erlendir þjóðfræðingar ritað um þær. Fáir íslenskir þjóðfræðingar hafa þó sýnt þeim verulegan áhuga en á því kann þó að verða breyting. Tvö lokaverkefni úr þjóðfræði eru verðugt framlag til íþróttufræða. Nýlegt meistaraprófsverkefni fjallaði um útileiki á Íslandi og er þar meðal annars fjallað um fótboltaíðkun.⁸⁰ Þá skrifaði þjóðfræðinemi B.A.-verkefni um foreldra og fótboltaíðkun barna þeirra.⁸¹

Hjátrú og innvígsla í íþróttum hafa því vissulega verið rannsakaðar hér á landi en með takmörkuðum hætti. Þó ber að nefna efni sem Símon Jón

⁷³ Guðmundur Sæmundsson og Ingibjörg Jónsdóttir Kolka 2008.

⁷⁴ Guðmundur Sæmundsson 2010a.

⁷⁵ Erlendur Haraldsson 1978 og 2005.

⁷⁶ Friðrik Friðriksson 1931; Valur.is 2009.

⁷⁷ Halldór Reynisson 2004.

⁷⁸ Gunnar Stígur Reynisson 2009.

⁷⁹ Maradona 2009.

⁸⁰ Símon Jón Jóhannsson 2010.

⁸¹ Hjördís Pálsdóttir 2011.

Jóhannsson viðaði að sér fyrir bók sína *Stóra hjátrúarbókin* (1999) en þar nefnir hann þónokkur dæmi úr íslenskum raunveruleika og snertir það efni klæðaburð, mataræði, nöfn, hráka og margt fleira.⁸² Einn íslenskur meistaranemi í tómstunda- og félagsmálafræðum hefur nýlega skrifað lokaritgerð um rýnihóparannsókn sína um hjátrú og busun í íþróttum.⁸³ Ekki er vafi á að frekari rannsóknir á þessu sviði munu einnig nýtast íslenskum íþróttafræðingum, einkum þeim sem tengja íþróttir við menningu og samfélag. Nú nýverið var busun tekin fyrir í opinberri umræðu þar sem Ómar Ragnarsson gekk fram fyrir skjöldu í bloggi⁸⁴ en í kjölfarið varð áberandi umræða í fjölmiðlum um flengingar sem viðhafðar eru hjá karlaliði Íslands í handknattleik. Framkvæmdastjóri HSÍ sat fyrir svörum um málið og sagði: „Þetta er bara hefð og menn hafa ekki slasast að því ég best veit“.⁸⁵

Hjátrú íslensks afreksfólks fékk verðskuldaða athygli á heimsmeistarumóti kvennalandsliða í handknattleik í desember 2011 þegar í ljós kom að ein af lykilleikmönnum Íslands, Anna Úrsúla Guðmundsdóttir, horfði aldrei á liðsfélaga sína taka vítaköst í leikjum liðsins heldur sneri baki við marki andstæðingsins og horfði á viðbrögð íslenska markvarðarins í staðinn. Þegar hún var innt eftir þessu af blaðamanni svaraði hún þessu til: „Þetta er bara einhver vitlaus hjátrú hjá mér sem ég byrjaði á í fyrstu úrslitakeppninni með Val“.⁸⁶ Þetta ágæta dæmi sýnir vel hve góðu lífi hjátrú lifir á meðal íþróttafólks.

Næsta og síðasta fræðasviðið sem skoðað verður er svið hugvísinda, allt frá heimspeki til málvísinda en þá er komið á heimavöll þessa rannsóknarverkefnis.

2.4 Íþróttir og hugvísindi

Íslenskir hugvísindamenn virðast í skrifum sínum hafa sýnt minni áhuga á íþróttum en aðrir fræðimenn. Það er að sumu leyti í samræmi við það sem tíðkast í öðrum vestrænum samfélögum, einkum í Evrópu. Í Bandaríkjunum eru íþróttir sem umfjöllunarefni hugvísindamanna umfangsmeiri og lengra komnar í flestum greinum.⁸⁷ Áhugi fræðimanna á þessu sviði hér á landi á íþróttum hefur verið fremur lítill fram til þessa.

Rétt er að byrja á heimspekinni. Íþróttaheimspeki (þá aðallega siðfræði en einnig heimspeki líkamsbeitingar og hreyfingar) er nokkuð vinsælt um-

⁸² Símon Jón Jóhannsson 1999.

⁸³ Sæunn Sæmundsdóttir 2013.

⁸⁴ Ómar Ragnarsson 2012.

⁸⁵ „Rassskellingar hafa tíðkast lengi“ 2012.

⁸⁶ „Anna Úrsúla: Bara einhver vitlaust hjátrú hjá mér“ 2011.

⁸⁷ Júlían D'Arcy og Guðmundur Sæmundsson 2004.

fjöllunarefni fræðimanna utan Íslands, til dæmis í Noregi með mönnum eins og Sigmundi Loland og Gunnari Breivik⁸⁸ og Englandi þar sem fræðimenn á borð við Mike MacNamee og Leslie A. Howe starfa.⁸⁹ Á Íslandi hafa íþróttatengdir heimspekipankar einkum hverfst um hetjuhugsjónina til forna en þar hafa helst gert sig gildandi eldri fræðimenn eins og Ólafur Briem, Sigurður Nordal, Einar Ólafur Sveinsson og Hermann Pálsson, að ógleymdum Birni Bjarnasyni og fleiri íslenskum sem erlendum norrænufræðingum.⁹⁰ Einnig er sjálfsagt að nefna Einar Pálsson sem hefur ritað mikið um hugmyndaheim fornsagnanna, meðal annars um baksvið Njálu.⁹¹ Þá má einnig nefna yngri fræðimenn eins og heimspekingana Vilhjálmm Árnason og Kristján Kristjánsson⁹² sem báðir hafa velt fyrir sér hetjuímyndinni til forna.

Árið 2011 var rituð fræðigrein um íþróttasiðfræði íslenskra íþróttabókmennta⁹³ og önnur ári síðar í tímarit heimspekinga, *Hug*.⁹⁴ Tvær síðasttöldu greinarnar eru hluti þessarar doktorsrannsóknar. Áður birtist fræðileg hugvekja í tímaritinu *Skildi* um siðfræði íþróttar þar sem meðal annars var ýjað að því að eitthvað geti verið skylt með keppnisanda einstaklingshyggjunnar í íþróttum og í viðskiptum, aðallega bankaviðskiptum fyrir hrun.⁹⁵

Íþróttahimspekileg skrif önnur hin síðari ár eru ekki mörg. Þó er rétt að nefna grein frá 2003 um íþróttanda og íþróttahugsjón,⁹⁶ grein um ungmennafélagsandann frá 1997,⁹⁷ meistaraþrófsritgerð frá 2011 um syndaseliðna í Grettis sögu og Gísla sögu Súrssonar⁹⁸ og loks meistaraþrófsritgerð frá 2010 um hetjur þjóðveldistímans.⁹⁹

Í beinu framhaldi af íþróttahimspekinni má skoða íþróttabókmenntir. Raunar falla þessar tvær fræðigreinar oft saman, einkum þegar verið er að fjalla um fornþókmennir. Greinar hafa birst um íþróttir í fornþókmennntum Íslendinga, bæði almennt¹⁰⁰ og í Grettissögu sérstaklega¹⁰¹ og um notkun íþróttar í fornsögunum í kennslu.¹⁰² Árið 2012 var skrifuð M.A.-ritgerð um

⁸⁸ T.d. Loland og MacNamee 2000; Breivik 2012.

⁸⁹ Til dæmis MacNamee 2008 og Howe 2004.

⁹⁰ Einar Ólafur Sveinsson 1943; Ólafur Briem 1972; Sigurður Nordal 1942; Hermann Pálsson 1981; Björn Bjarnason 1950; Glebe-Möller og Pedersen 1987.

⁹¹ Einar Pálsson 1969.

⁹² Vilhjálmm Árnason 1985; Kristján Kristjánsson 1998.

⁹³ Guðmundur Sæmundsson og Kristján Kristjánsson 2011.

⁹⁴ Guðmundur Sæmundsson og Kristján Kristjánsson 2012.

⁹⁵ Guðmundur Sæmundsson 2009.

⁹⁶ Kolbeinn Óttarsson Proppé 2003.

⁹⁷ Sesselja Guðmunda Magnúsdóttir 1997.

⁹⁸ Poilvez 2011.

⁹⁹ Figueroa 2010.

¹⁰⁰ Guðmundur Sæmundsson 2004b; 2004c.

¹⁰¹ Guðmundur Sæmundsson 2005b; 2010a.

¹⁰² Guðmundur Sæmundsson og Ingibjörg Jónsdóttir Kolka 2008.

karlmennsku og hetjuímynd fimm Íslendingasagna¹⁰³ og ári fyrr M.A.-ritgerð um karlmennskulýsingar, útlit og klæðaburð í Íslendingasögum.¹⁰⁴ Loks skrifuðu tveir íþróttafræðinemar B.S.-lokaritgerð um hólmgöngur í Íslendingasögum.¹⁰⁵

Hins vegar hefur afar lítið verið skrifað um nýrri íslenskar íþróttabókmenntir. Júlían Meldon D'Arcy prófessor í ensku við HÍ hefur þó sinnt íþróttabókmenntarannsóknum og skrifað um þær greinar erlendis og á Íslandi, ýmist einn eða með öðrum.¹⁰⁶ Grein um *Fótboltasögur* Elísabetar Jökulsdóttur birtist árið 2005¹⁰⁷ og í erlendri fræðibók fimm árum síðar.¹⁰⁸ Loks var skrifuð B.S.-ritgerð árið 2008 um íþróttabækur Þorgríms Þráinssonar.¹⁰⁹

Íþróttafjölmíðlar hafa ekki heldur fengið mikla fræðilega umfjöllun. Þó ritstýrði Kjartan Ólafsson við Háskólann á Akureyri mikilli skýrslu árið 2006 um íþróttir og fjölmiðla, þar sem dregnar eru fram miklar upplýsingar, meðal annars um skiptingu á milli kynja í fjölmiðlaumfjöllun.¹¹⁰ Tvær greinar voru skrifaðar árið 2011 um orðræðugreiningu á íþróttatextum í fjölmiðlum¹¹¹ og er önnur þeirra hluti þessarar doktorsrannsóknar. Hið sama á við um grein í *Netlu* um orðræðuna um konur í íþróttum.¹¹² Loks má nefna fimm lokaverkefni úr KHÍ/HÍ þar sem fjölmiðlaorðræðan er á einhvern hátt greind. Hið fyrsta er verkefni frá 2008 um íþróttuumfjöllun í prentmiðlum,¹¹³ annað er frá árinu 2010 um íþróttuumfjöllun í sjónvarpi,¹¹⁴ hið þriðja frá sama ári um þjóðarímyndina í umfjöllun um A-landslið karla í knattspyrnu og handknattleik 1946-2008,¹¹⁵ hið fjórða frá árinu 2012 um orðræðu vefmiðla um landslið karla og kvenna í knattspyrnu¹¹⁶ og loks hið fimmta um orðræðu KSÍ og fjölmiðla um íslenska kvennaknattspyrnu.¹¹⁷

Hið fyrsta sem finnst um tungutak íþróttanna er B.Ed.-ritgerð um íþróttamálfar, skrifuð 1992. Niðurstaða hennar er að mikil vinna sé lögð í að íslenska hugtök í íþróttum og að þeir sem fjalla um íþróttir í rituðu máli og í ljósvakamiðlum reyni að vanda mál sitt og nota málfar sem allir skilja. Hins

¹⁰³ Sigríður Steinbjörnsdóttir 2012.

¹⁰⁴ Hrönn Hilmarisdóttir 2011.

¹⁰⁵ Einar Hróbjartur Jónsson og Soffía Björg Sveinsdóttir 2007.

¹⁰⁶ Júlían Meldon D'Arcy 2003; Júlían Meldon D'Arcy og Guðmundur Sæmundsson 2004.

¹⁰⁷ Guðmundur Sæmundsson 2005a.

¹⁰⁸ Guðmundur Sæmundsson 2010b.

¹⁰⁹ Hróðný Kristjánsdóttir 2008.

¹¹⁰ Kjartan Ólafsson 2006.

¹¹¹ Guðmundur Sæmundsson og Ingólfur Ásgeir Jóhannesson 2011; Guðmundur Sæmundsson og Kristín Björnsdóttir 2011.

¹¹² Guðmundur Sæmundsson 2012.

¹¹³ Anna Guðrún Steindórsdóttir 2008.

¹¹⁴ Björn Björnsson og Ómar Freyr Rafnsson 2010.

¹¹⁵ Einar Einarsson 2010.

¹¹⁶ Karítas Þórarinsdóttir 2012.

¹¹⁷ Oddur Sigurjónsson 2013.

vegar leyfi menn sér frjálsara orðaval í talmáli en ritmáli og í íþróttaskrifum sjáist víða votta fyrir talmáli. Samkeppni fréttamanna um athygli valdi því svo að oft sjáist þar skrautlegar og hástemmdar lýsingar.¹¹⁸

Fjórum árum síðar var skrifuð lokaritgerð við Háskóla Íslands um málfar á íþróttasíðum dagblaðanna.¹¹⁹ Árið 1998 var flutt erindi um könnun á mál-fari í útvarpsstöðvum á málræktarþingi Íslenskrar málnefndar og Útvarps-réttarnefndar í tengslum við dag íslenskrar tungu. Grein þessi fjallar um útvarpsstöðvarnar almennt og ekkert er komið inn á íþróttaumfjöllun en athygli vekur að greinarhöfundar telja að almennt sé talað lélegt mál á út-varpsstöðvunum, einkum þeim sem höfða til unglinga eða ungs fólks og virðist sem stjórnendur þeirra eða starfsmenn telji sig með því vera að þóknast hlustendum sínum.¹²⁰

Árið 2004 var skrifuð grein í tímaritið *Hrafnaping* um málfar íþróttá-fréttamanna¹²¹ og fjórum árum seinna grein um sérkenni og virðingu íþróttamál-fars.¹²² Í báðum þessum greinum er því sjónarmiði haldið fram að málfar í íþróttum einkennist af sköpun og blæbrigðum.

Nemi í íslensku skrifaði árið 2009 B.A.-ritgerð um handboltaorð. Þar er einkum fjallað um nýyrðasmíð og aðferðir til að mynda ný orð. Niðurstaða hans er meðal annars sú að fjölmiðlar virðist hafa fylgt hreitungustefnu í handboltamáli í ljósi þess hve fá tökuorð sé að finna þar.¹²³

Tveimur árum síðar kom B.A.-ritgerð um þróun og varðveislu hesta-mannamáls. Þar er orðmyndun í hestamannamáli skoðuð, hvaða aðferðum hafi verið beitt og hvað einkenni hana, auk þess sem varðveislun var könnuð með tilliti til þess hvort fólk nú á dögum þekki merkingu orða og orðatil-tækja úr hestamannamáli. Meginniðurstaðan var að orðaforði í hesta-mannamáli hafi breyst mjög mikið vegna breytts hlutverks íslenska hestsins úr dráttar- og burðardýri og samgöngutæki í frístunda-, íþrótt- og ræktun-ardýr (ýmist vegna framleiðslu á kjöti eða til kynbóta og útflutnings).¹²⁴

Loks er rétt að minnast örlítið á tvær nýlegar norskar rannsóknir sem standa þessum fræðum nærri. Thore Roksvold rannsakaði og skrifaði árið 2005 doktorsritgerð um það hvort mál-fari norskra dagblaða hefði á ein-

¹¹⁸ Svanfríður Guðjónsdóttir 1992.

¹¹⁹ Hallgrímur Indriðason 1996.

¹²⁰ Nemendur í hagnýtri fjölmiðlun 1998.

¹²¹ Guðmundur Sæmundsson 2004a.

¹²² Guðmundur Sæmundsson 2008.

¹²³ Guðmundur Marínó Ingvarsson 2009.

¹²⁴ Ásdís Þórsdóttir 2011.

hvern hátt hnignað í áranna rás, eins og oft væri haldið fram og sést reyndar oft í umræðunni á Íslandi. Niðurstaða Thore Roksvold eftir blandaða eigindlega og meindlega rannsókn er að málfar blaðsins sem hann rannsakaði sérstaklega hafi ekki versnað, þvert á móti orðið málefnalegra, nákvæmara og skemmtilegra. Hins vegar var það skoðun þátttakenda í spurningakönnunarhluta rannsóknarinnar að málfarið væri og hefði einatt verið verst í íþróttafréttamenskunni.¹²⁵

Síðari rannsóknin var söguleg orðræðugreining á forsíðu eins dagblaðs á 70 ára tímabili, frá 1925-1995. Ekkert er fjallað sérstaklega um íþróttafréttir blaðsins en almenn niðurstaða er að forsíðan sé minna bókmenntaleg en áður en meiri blaðamennska, þ.e. meiri nákvæmni og málefnalegri framsetning.¹²⁶ Að því leyti er samræmi á milli þessara tveggja norsku rannsókna þótt ólíkum aðferðum sé beitt.

Hér hefur verið gefið nokkuð almennt yfirlit yfir einkum íslenskar rannsóknir á því sviði sem doktorsrannsóknin tekur til. Ljóst er að þessar rannsóknir eru fremur litlar að vöxtum hvað varðar fræðilega tengingu heimspeki, orðræðu og málfars við íþróttir svo að framlag þessarar rannsóknar er líklegt til að bæta nokkru við þekkingu fræðafólks á þeim sviðum.

Nú líður að því að gerð verði grein fyrir athyglisverðustu atriðunum í niðurstöðum rannsókna þriggja sem ritgerð þessi er byggð á. Fyrst er ástæða til að skoða þær rannsóknaraðferðir sem notaðar voru.

¹²⁵ Roksvold 2005.

¹²⁶ Veum 2008: 207-208.

3. Verkfærakistan

*Ég þreytti lengi knattleik við sífjallið Satans
og séð hefur engi þvilíkan djöflagang.
Ég varðist einn á vallarhelmingi mínum
með vindstöðu beint í fang.*

*En upphlaupum hinna ég varðist þó vonum lengur
og víst fengu djöflarnir frá mér hættuleg skot.
Að lokum verð ég í nauðvörn að neyta hnefans
sem náttúrlega var brot. –*

*Og drottinn var sjálfur dómari í þessum leik.
Þó dómarar hafi yfirleitt nóg með sig
var liði svo ranglega skipt og mín vígstaða veik
að ég vonaði hann mundi sjá gegnum fingur við mig.*

Hendi! kallaði drottinn og dæmdi þeim aukaspark.

Og djöfullinn skoraði mark.

(Vítaspyrna eftir Rósberg G. Snædal)

Hvað einkennir einkum umfjöllun um íþróttir í íslenskum bókmenntum og fjölmiðlum? Þannig hljóðar rannsóknarspurning þessarar doktorsrannsóknar. Þegar hún hafði verið ákveðin lá fyrir að hún væri of umfangsmikil til að reyna að svara henni í einni rannsókn. Og reyndar lá einnig ljóst fyrir að eitt doktorsverkefni gæti vart rúmað svo umfangsmikla spurningu svo að vel væri. Nauðsynlegt var þó að setja hana fram vegna þess hve lítið er til af hugvísindalegum rannsóknum á íþróttum. Ætlunin var að hún gæti myndað ramma um slíkar rannsóknir sem gætu þar með gefið heildstæða mynd af þeirri umfjöllun sem um er spurt. Út frá þessari yfirspurningu er hægt að hugsa sér margháttadar undirspurningar með tengingu við ýmis svið umfjöllunarinnar og við ýmsar fræðigreinar. Niðurstaðan varð sú að efna til þriggja rannsókna sem tengdust, sameinuðust undir hatti aðalrannsóknarspurningarinnar en í stað heildstæðrar myndar gætu þær hver um sig veitt nægilega innsýn í umfjöllunina til að hægt yrði að staðhæfa eitthvað um hana í heild eða að minnsta kosti leiða líkur að einhverju heildrænu svari.

Rannsóknarverkefni þetta hefur verið þríþætt. Kannski væri þó réttara að kalla það þríeitt vegna þess sameiginlega grunns sem þær hvíla á, bæði

efnislega og aðferðafræðilega. Það varð fljótlega ljóst þegar vinna hófst að þótt svo viðhorfið til rannsóknarefnisins væri eitt yrðu tilbrigðin í aðferðafræði rannsókna þriggja nokkuð ólík. Fyrsta rannsóknin var almennust og tengdist mest siðrænum viðhorfum og heimspeki og spannaði lengstu söguna, sú næsta náði yfir styttri tíma og beindist meira að samfélagslegum áhrifum og orðræðu en sú síðasta var þrengst og sneri að nánustu samtíð, einkum málfarinu. Aðferðafræðilega var nálgunin einnig með þrennu móti.

3.1 Siðfræðigreiningin

Fyrsta rannsóknin er eins konar siðfræðigreining eða siðfræðileg orðræðugreining. Áhugi vaknaði á að skoða íþróttir sem fyrirbæri í gegnum aldirnar og hvaða hugsjónir eða gildi hefðu í upphafi legið að baki þeim og hvaða gildi réðu nú. Fyrsti hluti rannsóknarinnar fólst því í kanna fornsögurnar og umfjöllun fræðimanna um hetjuhusjón og hetjuímynd. Á þessu stigi var því um siðfræðilega og heimspekilega greiningu að ræða. Rannsaka þurfti hvort þessar fornu hugmyndir hefðu á einhvern hátt skilað sér til nútímans. Engu breytir hér þótt sumar fornbókmenntir lýsi íþróttum að einhverju leyti á neikvæðan hátt, samanber oflæti Grettis sterka¹²⁷ eða svindl í hestaíþróttum til dæmis í Njáls sögu.¹²⁸ Af samhengi þessara sagna má ljóst vera slíkar lýsingar ganga gegn siðferðishugmyndum síns tíma. Ákveðið var að kanna nútímasagnaskáldskap með tilliti til þessara hugmynda og fyrsta undirspurning doktorsrannsóknarinnar sett fram:

- Hvers konar siðrænni hugsun og viðhorfum til íþróttalýsir íslenskur nútímaskáldskapur?

Hér er verið að fiska eftir því hvort á þessu sviði ríki gömul viðhorf og gildi, til dæmis í anda fornnar hetjudýrkunar, og hvort „ungmennafélagsandinn“ ráði för. Við lestur íslenskra íþróttabókmennta (fagurbókmennta þar sem íþróttir gegna ríku hlutverki), fornra og nýrra, annars vegar og íþróttafjölmíðla hins vegar kom fljótlega í ljós að verulegt misræmi virðist vera á milli ætlaðs raunveruleika íþróttanna og íþróttabókmennta af ýmsu tagi. Þetta misræmi gæti verið tengt siðferði og viðhorfum. Hér virtist því þörf á að leita skýringa á hugsanlegu misræmi og í því skyni var tveimur undirspurningum bætt við:

¹²⁷ Grettis saga 1985; Guðmundur Sæmundsson 2010a.

¹²⁸ Brennu-Njáls saga 1985: 194-195.

- Samrýmast þessar lýsingar „raunveruleika íþróttanna“ á Vesturlöndum?
- Samrýmast þessar lýsingar kenningum nútímaþjóðfélagsfræðinga um sjálflægni og einstaklingshyggju nútímans?

Þessum tveimur undirspurningum var svarað í siðfræðigreinunum tveimur með hugtakagreiningu og félagsfræðilegum rökfærslum. Aðalspurningunni var hins vegar leitast við að svara með sögulegri orðræðugreiningu. Gagnaöflunin byggðist á eigin lestri og ábendingum frá samstarfsfólki og vinum um bókmenntir þar sem minnst væri á íþróttir á einhvern hátt, neikvæðan eða jákvæðan. Vegna smæðar íslensks bókmenntaarfs er ólíklegt að nokkurt bókmenntaverk sem máli skipti fyrir þessa greiningu hafi orðið útundan. Engin tilraun er hér gerð til að setja fram tæmandi upptalningu eða umfjöllun í þeim skilningi að öll bókmenntaverk sem nefna íþróttir hafi verið greind. Hins vegar var greiningunni ætlað að vera eins umfangsmikil og kostur er hvað varðar íþróttatengdar bókmenntir sem skipta máli um siðferðilegan boðskap. Rannsóknin er takmörkuð við sagnaskáldskap fyrir unglunga eða fullorðin fólk.

Með sögulegri orðræðugreiningu er átt við gagnrýna greiningu byggða á stefjum (þrástefjum) og meginstefjum (lögmætisreglum) úr ákveðnum bókmenntalegum gagnagrunni. Þagnir og eyður í bókmenntunum geta einnig sagt jafn mikið og áberandi framsett stef, eins og Ingólfur Ásgeir Jóhannesson nefnir.¹²⁹ Eiginleg orðræðugreining er oft niðurrífandi gagnvart viðteknum sannindum og sýnilegri orðræðu því að hún getur fundið innhverfar og úthverfar mótsagnir slíkrar orðræðu og þannig dregið í efa eða jafnvel afbyggt hugmyndir og aðgerðir sem áður voru taldar lögmætar. Hún getur einnig lagt grunn að tilgátum um uppruna og eðli meginstefja, eins og gert er í þessari rannsókn. Hún gerir þó ekki ráð fyrir sama „rannsóknarhlutleysi“ og margar (aðrar) eigindlegar aðferðir stefna að. Til dæmis er líklegt að rannsakendur hafi skilgreint sum stefin fyrirfram. Í samræmi við þetta dregur Ingólfur í efa skilgreiningu aðferðarinnar sem hreinnar eigindlegar aðferðar og bendir á að ef til vill sé réttara að líta á sögulega orðræðugreiningu sem rannsóknarviðhorf eða rannsóknarsýn.¹³⁰ Undir þetta er rétt að taka í ljósi þessarar rannsóknar og þeirra sem á eftir koma.

¹²⁹ Ingólfur Ásgeir Jóhannesson 2006 og 2010; Foucault 2008; Kristín Björnsdóttir 2003; Neumann 2002.

¹³⁰ Ingólfur Ásgeir Jóhannesson 2010.

Söguleg orðræðugreining er þó alls ekki alltaf eins framkvæmd. Í þessu tilviki var sögulegi þátturinn ekki áberandi en hins vegar var í gögnunum ekki leitað allra stefja, heldur fyrst og fremst þeirra meginstefja og þema sem tengjast siðfræði, hugsjónum og almennum viðhorfum til íþrótta. Allt er þetta nánar skilgreint og skýrt í siðfræðigreininum tveimur.¹³¹

3.2 Orðræðugreiningin

Önnur rannsóknin eða rannsóknarhlutinn virtist falla enn betur að rannsóknarsýn sögulegrar orðræðugreiningar. Ákveðið var að fara nær í tíma og beina augum að fjölmíðlunum. Spurning sem mótuð var fyrir þessa rannsókn hljóðar svo:

- Hvernig er fjallað um íslenskt afreksíþróttafólk á alþjóðavísu í íslenskum prentmiðlum?

Þessi rannsóknin nýtti einnig sögulega orðræðugreiningu en á mun markvissari hátt og þemabundnari. Þegar aðferð sögulegrar greiningar orðræðu er þannig beitt er litið svo á að orðræða sé ferli í sífelldri sköpun og endursköpun og að í orðræðunni séu stef eða þrástef. Með þessu hugtaki er átt við stef eða þemu sem endurtaka sig oft í textum um einstakan atburð, í þessu tilviki textum um hvern einstakan íþróttamann eða íþróttakonu sem tekin var til skoðunar. Slík stef mynda mynstur sem skapast og endurskapast í félagslegu og pólitísku andrúmslofti fortíðar og nútíðar, oftast í gegnum einhvers konar baráttu. Þessi mynstur mynda söguleg og pólitísk meginstef eða lögmætisreglur um hvað einstökum þátttakendum leyfist að segja við ákveðnar aðstæður, um leið og þeir reyna oft að teygja á mörkum þess sem má segja eða þarf að þegja um eða sniðganga í orðræðunni.¹³²

Í greiningunni á íþróttaorðræðunni var fyrst leitað stefja sem síðan var raðað í mynstur eða stærri þemu og kom þá í ljós að sum þeirra eru svo víðtæk og samfélagsbundin að rétt væri að líta á þau sem meginstef sem gilda við ákveðnar sögulegar og pólitískar aðstæður.

Við rannsóknina var í meginráttum fylgt sex skrefa verklagi sem kynnt er í greinum Ingólfs Ásgeirs Jóhannessonar.¹³³ Sex skrefa greining er einnig

¹³¹ Guðmundur Sæmundsson og Kristján Kristjánsson 2011 og 2012.

¹³² Bourdieu 1988; Ingólfur Ásgeir Jóhannesson 2006 og 2010.

¹³³ Ingólfur Ásgeir Jóhannesson 2006 og 2010, sjá einnig Sharp og Richardson 2001.

notuð í svonefndri þemagreiningu.¹³⁴ Við val á því íþróttafólki sem orðræðan var skoðuð um voru forsendur margþættar. Sú sem skipti þó einna mestu máli var að það íþróttafólk sem valið yrði gæfi góða mynd af þeirri orðræðu sem ríkt hefur um íslenskt afreksíþróttafólk frá því um miðja síðustu öld þegar það fór að vekja alþjóðlega athygli. Mikilvægt viðmið var að viðkomandi íþróttafólk hefði staðið sig sérlega vel á alþjóðavettvangi. Að velja íþróttamenn sem hefðu staðið sig vel á alþjóðlegum vettvangi var meðvitað, þannig næðist meira magn gagna um hvern einstakan og ef til vill yrðu þar allar tilhneigingar og einkenni skýrari og afdráttarlausari. Einnig var reynt að spanna tímann frá því Íslendingar fóru að vinna afrek á alþjóðavísu og eru elstu íþróttamennirnir þeir sem gerðu garðinn frægan á árunum 1945–1950. Með slíku markvissu vali út frá ólíkum forsendum er girt eins og hægt er fyrir einhæfni gagnanna. Prentmiðlarnir voru valdir í þessa rannsókn sem fulltrúar allra fréttafjölmíðla á Íslandi hvað varðar íþróttir. Textaúrtakið endaði í 984 textum eða að jafnaði um 51 texti á hvern íþróttamann, minnst þrettán, mest 78. Langflestir textarnir eru fréttatextar íþróttafréttafólks en þó eru nokkur lesendabréf tekin með, ritstjórnarefni og auglýsingar, auk allmargra viðtala við íþróttafólkið og aðstandendur þess.

Við úrvinnsluna voru listuð upp sem stef þau stef sem komu fyrir oftast einu sinni í því textaúrtaki sem notað var um hvern og einn. Til hliðsjónar var hafður minnislisti sem byggðist annars vegar á þeim stefnum sem búist var við og hins vegar niðurstöðum forkönnunar. Niðurstöðurnar voru skráðar í Excel og lesið úr þeim. Þetta má nánar skoða í almennu orðræðugreininni.¹³⁵

Hluti orðræðugreiningarinnar varðar íþróttakonur. Orðræðan um íþróttir hefur greinilega haft ríka tilhneigingu til að vera mjög karllæg, flest miðast þar við unga, hrausta og sterka, ófatlaða karlmenn. Þess vegna virtist full ástæða til að skoða rækilega hvort umfjöllunin um íþróttakonurnar væri kynjuð og hvort konur iðki ef til vill ekki íþróttir á eigin forsendum heldur fyrst og fremst á forsendum karla. Því var sett fram sérstök aukaspurning hvað þetta varðar og skrifuð sérstök grein¹³⁶ þar sem gerð var tilraun til að svara henni:

- Hvað einkennir orðræðu íslenskra prentmiðla um íslenskar afreksíþróttakonur?

¹³⁴ Brown og Clarke 2006.

¹³⁵ Guðmundur Sæmundsson og Ingólfur Ásgeir Jóhannesson 2011.

¹³⁶ Guðmundur Sæmundsson 2012.

Notuð voru sömu gögn og aðferðir og í almennu orðræðugreiningunni til að svara henni en að öðru leyti var notuð gagnrýnin hugtakagreining og rökfærsla. Orðræðugreining er oft stunduð sem eins konar gilda- og viðhorfagreining þar sem reynt er að skyggjast bak við textann og skoða þau viðhorf og stefnur (til dæmis pólitískar, trúarlegar og heimspekilegar) sem að baki liggja, svo sem út frá orðavali, setningaskipan, tvíræðni og fleiru. Femínískar rannsóknir eru til dæmis oft stundaðar undir þessum formerkjum.¹³⁷ Þessi rannsókn nálgast því fremur gagnrýna orðræðugreiningu í anda Normans Faircloughs¹³⁸ en sú fyrri.

Um mismun kynjanna í gögnunum er það að segja að fréttæfni var hlutfallslega miklu minna um konurnar en karlana eins og búist var við. Hins vegar voru viðtöl við konurnar hlutfallslega álíka tíð og um karlana en viðtöl við aðra (til dæmis þjálfara) voru mun oftari um íþróttakonur en íþróttakarla. Þá þótti auglýsendum meiri ástæða til að nýta konurnar í auglýsingum sínum en karlana.

Nánar er fjallað um aðferðafræði þessa hluta rannsóknarinnar í orðræðugreinunum tveimur.¹³⁹ Um þessa greiningu hefur einnig verið samin fræðileg grein sem send hefur verið til ritrýningar í sænsku tímariti.¹⁴⁰

3.3 Málarsgreiningin

Í þriðju rannsókninni var komið að málari í íþróttumfjöllun og spurt:

- Hvað einkennir íslenskt íþróttamálari í fjölmiðlum?

Í þessari rannsókn var byggt á gögnum sem aflað var úr prentmiðlum og sjónvarps- og hljóðvarpsmiðlum árið 2008 og vefmiðlum 2012. Beitt var kerfisbundinni dæmaleit að þeim atriðum sem umfjöllunin tekur til. Leitað var að málarslegum dæmum um mismunandi einkenni á íslensku íþróttamálari í fjölmiðlum. Sérstaklega var í framhaldi af niðurstöðum fyrri rannsókna verkefnisins leitað að því hvernig í þessu málsniði réðu einkum ríkjum stílbrögð eins og ýkjur, yfirdrifin hetjuhrifning, kímigáfa og léttleiki, auðugt myndmál, innihaldsrík orð eða innihaldsrýr og loks klisjur eða föst orðatiltæki. Skoðað var hvort beygingar- og setningafræðileg atriði skiptu hér máli, svo sem notkun tíða, mynda og háttar í sögnum, notkun falla og talna fallorða, notkun stiga lýsingarorða, notkun mynda í sögnum, orðaröð og svo

¹³⁷ Rannveig Traustadóttir 2003.

¹³⁸ Fairclough 2008.

¹³⁹ Guðmundur Sæmundsson og Ingólfur Ásgeir Jóhannesson 2011; Guðmundur Sæmundsson 2012.

¹⁴⁰ Guðmundur Sæmundsson Væntanleg.

framvegis. Þá var leitað dæma í mismunandi sjónvarpsmiðlum, mismunandi hljóðvarpsmiðlum, mismunandi dagblöðum, mismunandi landshlutablöðum og mismunandi vefmiðlum til að tryggja fjölbreytni gagnanna. Þótt vissulega beri að kalla þessa aðferð orðræðugreiningu þá er rétt að halda því til haga að hér er hún samtímaleg en ekki söguleg, þemabundin og afmörkuð við fyrirfram nokkuð ákveðin þemu. Þá er orðræðugreiningin orðin málfarsbundnari og málfræðilegri en í fyrri rannsóknunum, nánast textagreining. Hér er með öðrum orðum því afbrigði þessarar greiningar beitt sem kalla má málfarslega eða málfræðilega orðræðugreiningu eins og Þórunn Blöndal¹⁴¹ hefur kynnt. Hún nálgast viðfangsefni sín einkum út frá samtalsgreiningu og talmáli og vekur þannig athygli á þeirri einföldu staðreynd að talmálið er grundvöllur tungumálsins. Sýnir hún meðal annars fram á að einingar textans verði að loða saman frá hendi sendanda og að viðtakandi þurfi að skynja hann sem samfelldan. Það sé forsenda þess að um eiginlegan texta í tali eða riti geti verið að ræða. Þetta getur skipt máli í rannsókn á málfari í íþróttum því að þar blandast saman talmál og ritmál, stundum í raunveruleikanum en stundum óbeint, þ.e. að ritmálið sem notað er líkist talmáli meira en margt annað ritmál, óagaðra og ekki eins bundið af formreglum ritmálsins. Aðferðafræði þessarar rannsóknar er að öðru leyti nánar lýst í málfarsgreininni.¹⁴² Sérstök stytt og aðlöguð útgáfa hennar hefur verið send til ritrýningar í norsku tímariti.¹⁴³

Mikill kostur er fyrir verkefnið að valin var leið nokkurra rannsóknarhluta og mismunandi rannsóknaraðferða. Sú leið hefur víkkað sjóndeildarhringinn og opnað í sífellu nýja sýn á meginefnið. Um leið hefur hinn sameiginlegi rauði þráður sem viðhorf og sjónarhorn orðræðugreiningar veitir verið styrkur og skapað verkefninu samfellu. Með því móti hefur verið unnið gegn þeirri áhættu breytilegs sjónarhorns að umfjöllunin verði of breið og ágripskennd á kostnað dýptar.

Hér á eftir verða nú niðurstöður rannsókna þriggja skoðaðar nánar, einkum í ljósi þeirra heildarniðurstaðna sem virðast blasa við að þeim loknum.

¹⁴¹ Þórunn Blöndal 2001 og 2005.

¹⁴² Guðmundur Sæmundsson og Sigurður Konráðsson 2013a.

¹⁴³ Guðmundur Sæmundsson og Sigurður Konráðsson Væntanleg.

4. Tilfinningastef rannsókna

*líf mitt
er ekki laugardalsvöllur
að þú getir leikið þér
í fótbolta
með tilfinningar mínar*

*líkami minn er ekki vesturbæjarlaug
að þú getir svamlað þar
þér til hressingar
gegn vægu gjaldi ástarorða*

*hjarta mitt
er ekki aðalbókasafnið
að þú getir sótt þangað
þær kenndir
sem falla best að smekk þínum*

*í stuttu máli
heyri ég ekki undir félagslega þjónustu
í reykjavík
heldur er ég kona
bý í skerjafirði
og á mig sjálf
(Yfirlýsing eftir Magneu J. Matthíasdóttur)*

Í þessu doktorsverkefni er valið að skoða íþróttir út frá hugvísindalegum og félagsvísindalegum sjónarhóli. Heimspeki og siðfræði er ein þessara nálgana, fjölmiðlun, sálarfræði, saga og bókmenntafræði skipa þar einnig veggan sess, auk orðræðugreiningar og málvísinda. Þá er það í eðli sínu einnig menningarfræðilegt og þjóðfræðilegt þótt viðfangsefnin hafi enn ekki verið sérstaklega skoðuð með hugtökum og skilgreiningum þeirra greina. Eins og ávallt þar sem íþróttasiðfræði er til umræðu væri hægt að velta fyrir sér íþróttafélagsfræðum og íþróttalögfræði. En allt þetta bíður betri tíma því að einhvers staðar þurfti að setja mörkin. Verkefnið er þó án nokkurs vafa þverfaglegt og býður upp á margs konar fræðilega nýsköpun og framhaldsrannsóknir.

Varðandi allt rannsóknarstarf má spyrja hvort væntanlegar niðurstöður skipti máli. Svo kann vel að vera um þessa rannsókn. Ýmsar brotalamir eru í

framkvæmd íþróttamála hér á landi, jafnt siðferðilega sem félagslega og í fjölmiðlun. Einnig má færa fyrir því sterk rök að skilningur á gildi og eðli íþróttar og hlutverk þeirra í uppeldi og samfélagssýn sé takmarkaðri en vera þyrfti. Ríki skilningur á gildi rannsókna almennt er ljóst að skortur á hugvísindalegum íþróttarannsóknum á Íslandi hlýtur að vera hluti þessara annmarka. Jafnframt er líklegt að rannsóknir geti styrkt og eftt það sem vel er gert í heimi íþróttanna. Má jafnvel ganga svo langt að halda því fram að auknar rannsóknir gætu þannig leitt til aukinnar þátttöku í íþróttum, betri árangurs og betri stjórnunar, þjálfunar, umfjöllunar og umræðu um íþróttir í sinni fjölbreyttu mynd.

Hér á eftir verður gerð grein fyrir meginniðurstöðum þeirra fræðigreina sem mynda kjarna þessa doktorsverkefnis og túlka, tengja og ræða þær nánar með tilliti til þeirra niðurstaðna og þeirra svara sem þær hafa veitt.

Í niðurlagsorðum málfragsgreinarinnar er þeirri spurningu velt upp hvort ekki sé í rauninni sameiginleg niðurstaða allra rannsókna þriggja að íslensk íþróttaumfjöllun markist öll af geðsveiflum og æsingi og sé merkt sama megineinkenni, geðshræringum og tilfinningum. Til þess að geta svarað því er rétt að rifja stuttlega upp helstu niðurstöður rannsókna með tilliti til þessarar staðhæfingar. Verður fjallað um niðurstöður greinanna í sömu röð og þær koma fyrir í 2. hluta.

4.1 Ýktar dygðir - Skotið yfir markið?

Í ensku siðfræðigreinininni er eftirfarandi rannsóknarspurning lögð fram: *Hvers konar siðrænni hugsun og viðhorfum í íþróttum lýsir íslenskur nútímaskáldskapur?* Í framhaldi af þessari spurningu er spurt: *Samrýmast þessar lýsingar „raunveruleika íþróttanna“?* Ennfremur: *Samrýmast þessar lýsingar lýsingum nútímaþjóðfélagsfræðinga á sjálflægni og einstaklingshyggju nútímans?* Jafnframt er spurt hvort verið geti að íþróttabókmenntirnar séu undir svo miklum áhrifum frá fornum hetjugildum Íslendingasagna að siðaboðskapur þeirra komi þar sterkar fram en gildismat nútímasamfélagsins.

Í greininni eru dregnar fram ýmsar niðurstöður og ályktanir sem vert er að skoða. Ein þeirra er að Ísland nútímans sé sennilega ekki á neinn hátt frábrugðið öðrum vestrænum löndum hvað varðar lesti og misgjörðir innan íþróttar. Þetta sé í nokkru ósamræmi við til dæmis áherslur ungmennafélanna en þar var megináherslan á líkamlega reisn og djarflega framgöngu, ungt fólk átti að vera hnarreist og hafa þróttmikið göngulag.¹⁴⁴ Fegurð íþróttanna, heiðarleiki og drengskapur í fornum anda voru grundvallardygð-

¹⁴⁴ Jón M. Ívarsson 2007.

irnar. Leiðtogar fyrstu íþróttafélaganna og íþróttasambandanna voru fyllilega sammála hinum fornu hetjugildum. Hið sama átti við um kristna íþróttaleiðtoga. Leiðtogi KFUM, síðar einnig Knattspyrnufélagsins Vals, predikaði fyrir drengjunum að þeir skyldu ávallt hafa í huga heiðarleika í leik og starfi og í íþróttum skyldi ríkja friður, agi, samstaða, fegurð og kraftur en aldrei neitt ósæmilegt eða rangt.¹⁴⁵

Rannsókn á íslenskum nútímasagnabókmenntum leiðir í ljós að í flestum íslenskum bókmenntaverkum er ekkert fjallað um íþróttir. Þetta er svipuð tilhneiging og í flestum öðrum vestrænum bókmenntum nema ef til vill bandarískum.¹⁴⁶ Áhugavert er í þessu samhengi að margir frægustu höfundar Íslands minnst nánast aldrei á íþróttir. Íslenskar nútímasagnabókmenntir virðast draga úr virðingu íþróttar, óháð því hve stór þáttur þær eru í raun í menningu þjóðarinnar, og ýta þeim til hliðar. Er það í mikilli mótsögn við viðhorf höfunda Íslendingasagna sem voru mjög uppteknir af afrekum íþróttahetjanna. Fáeinir nútímahöfundar hafa gagnrýna afstöðu til íþróttar en slík viðhorf má raunar einnig finna í fornsögnum, samanber örlög hetja eins og Grettis sterka. Þær íslensku bókmenntir sem fjalla í nægilegum mæli um íþróttir til að geta kallast „íþróttabókmenntir“ eru hins vegar fullar af siðferðisdygðum í anda þess sem lesa má um í fornum grískum og íslenskum hetjusögnum. Það merkir að orðræða íslenskra nútímabókmennta tekur ekki tillit til einstaklingshyggju og einstaklingslasta meðal fólks í íþróttum. Þegar spurt er um ástæður mælir margt með því að meginorsökin sé sú að höfundarnir séu meðvitað að predika ákveðinn boðskap með íþróttumfjöllum sinni. Þeir eru að reyna að bæta heiminn með því að hækka siðferðisþröskuld æskunnar, ekki aðeins í íþróttum heldur í lífinu öllu. Ástæður þess að svo fáir höfundar finna hjá sér hvöt til að fjalla yfirleitt um íþróttir í verkum sínum eru hins vegar augljósari. Íþróttir teljast ekki til íslenskrar „hámenningar“ og vekja því hvorki sjálfkrafa virðingu né listrænan áhuga. Einnig kann ástæðan fyrir því hvers vegna ýmsir höfundar ákveða að minnst ekki á íþróttir að vera vonbrigði vegna siðferðisbrests nútímaíþróttar.

Hugmyndir fólks um sjálft sig eru oftast byggðar upp sem frásagnir (narratífur). Bókmenntirnar miðla venjulega bestu upplýsingunum um ríkjandi sjálfsskilning. Vandaðar bókmenntir birta þannig ekki aðeins siðferðilegar og tilfinningalegar útlínur þess raunveruleika sem þær draga upp mynd af, heldur leggja þær fram sinn skerf til þess að afhjúpa innri og ytri mótsagnir í skilningi fólks á þeim raunveruleika. Slíkar bókmenntir veita þannig innsýn í eðli og hverfuleik mannlegrar tilveru, ekki síst siðferðilegar

¹⁴⁵ Jón M. Ívarsson 2007; Valur.is 2009.

¹⁴⁶ Júlían M. D'Arcy og Guðmundur Sæmundsson 2004.

víddir.¹⁴⁷ Á hinn bóginn veita óvandaðri bókmenntir skekktu mynd af raunveruleikanum. Þess vegna má halda því fram að vandaðar íþróttabókmenntir lýsi anda þess óræða og margbreytilega raunveruleika sem ríkir innan íþróttanna þótt vissulega lýsi íþróttabókmenntir – eins og aðrar bókmenntir – oftast í meira mæli undantekningartilvikum fremur en því hversdagslega.

Útskýrt er hvað átt sé við með hugtakinu „raunveruleiki íþróttanna“. Hugtakið ber að skilja vítt svo að það taki ekki aðeins til þess sem gerist á íþróttavellinum meðal keppenda, heldur einnig til orða og gjörða fjölmargra einstaklinga sem tengjast íþróttum svo sem embættismanna, stjórnenda, þjálfara og leiðtoga. Íþróttablaðamennsku ber einnig að fella undir „raunveruleika íþróttanna“. Samt sem áður er gagnlegt að halda ákveðinni afmörkun – byggðri á daglegri málnotkun – milli annars vegar texta um íþróttir þar sem höfundar (eins og íþróttafréttamenn) reyna að endursegja atvik sem raunverulega gerðust og hins vegar íþróttabókmennta sem lýsa tilbúnum atvikum. Á hinn bóginn væntir fólk þess venjulega að í vönduðum íþróttabókmenntum sé reynt að fanga anda þess raunveruleika sem ríkir í viðkomandi íþróttum. Geri þær það ekki vakna spurningar um hugsanlegar ástæður ósamræmisins.

Í íslensku siðfræðigreininni er í aðalatriðum byggt á sömu gögnum og í þeirri ensku. Í niðurstöðum hennar er lögð áhersla á að eiginlegar rannsóknir á „raunveruleika íþróttanna“ á Íslandi séu ekki fyrir hendi og því sé ekki hægt að staðhæfa svo mikið um þann mun sem virðist vera á bókmenntunum og raunveruleikanum hvað siðferði íþróttanna varðar. Hins vegar megi leiða að því ákveðnar líkur að Ísland sé að flestu leyti líkt öðrum Vesturlöndum hvað varðar sjálflægni og einstaklingshyggju almennt sem hafa verið mikið rannsakaðar með tilliti til íþróttavestrænna manna og því megi gera ráð fyrir ákveðnum líkindum í íslenskum íþróttahætti einnig. Að öðru leyti eru rannsóknarspurningar, ályktanir og niðurstöður hinar sömu og í ensku greininni.

Geðshræringar koma mjög við sögu þegar siðferði er annars vegar. Oft er sagt að siðferði og geðshræringar tilheyri tveimur andstæðum í eðli hvers manns. Flestar siðklemmur fjalla þannig um hvernig leysa beri úr átökum milli annars vegar skyldna mannsins við eigið siðferði og hins vegar skyldna hans við eigin tilfinningar og eðli. Samkvæmt kenningum Sigmund Freuds byggist þetta á því að persónuleiki mannsins er samansettur af annars vegar hvötum og tilfinningum þadsins og hins vegar siðferðilegum viðmiðum yfirsjálfsins (samfélagsins) sem sjálfið reynir að sætta með skynsemi sinni.¹⁴⁸ Aðrir sálfræðingar hafa þróað þessar kenningar áfram en telja þó flestir að

¹⁴⁷ MacIntyre 2008; Nussbaum 1990.

¹⁴⁸ Cherry Án árs a.

þessir grunnþættir séu réttir. Lawrence Kohlberg setti fram sérstakar kenningar um siðferðisþroska sem eru þó í raun ekki einungis þroskakenningar heldur kenningar um siðgæði því að hann telur að því fari fjarri að allir nái efstu þrepum þessa þroska: Sjálfstæðu siðgæðismati sem samsett er úr þrepum skoðanafrelsis og réttætislögmáls.¹⁴⁹ Ef til vill má halda því fram að íþróttahugsjón grískrar og norrænnar fornaldar stýrist af þessum siðferðisgildum og séu góð dæmi um þau. Samkvæmt þeim glímir maðurinn því við tilfinningar sínar í viðleitni sinni til að ná efstu stigum siðferðisins. Síðar verður komið að því að ef til vill er í þessu samhengi nauðsynlegt að greina á milli jákvæðra, uppbyggilegra tilfinninga og neikvæðra.

Atferlissálarfræðin gengur hins vegar ekki út frá slíkum siðferðisviðmiðum heldur telja fylgjendur hennar að atferli mannsins stýrist fremur af styrkingu og skilyrðingu mannlegs atferlis og umbun fyrir vel unnin verk. Sumir fræðimenn telja raunar að sjálflægni og eiginhagsmunahyggja nútímans skýrist að verulegu leyti af atferlisstefnunni og sé af sömu rót runnin.¹⁵⁰ Maðurinn sækist sífelldu eftir umbun og styrkingu og allt það sem færi hann nær þeim markmiðum sé ásættanlegt eða með öðrum orðum „siðlegt“.

Siðferðileg gildi íþróttar virðast samkvæmt niðurstöðu siðfræðigreiningarinnar einkennast á margan hátt af tilfinningum og tilfinningalegri afstöðu til siðferðilegra álitamála. Spannandi er að sjá hvort hið sama gildi um orðræðuna í fjölmiðlum en um hana fjallaði næsta rannsókn.

4.2 Hetjur nútímans

Í almennu orðræðugreininni er umfjöllunin um íþróttir skoðuð út frá örlítið öðru sjónarhorni. Spurt var: *Hvernig er fjallað um íslenskt afreksíþróttafólk á alþjóðavísu í íslenskum prentmiðlum?* Leitað var að stefjum eða þrástefjum sem einkenndu textann um hvern og einn hinna nítján íþróttamanna sem valdir höfðu verið og athugað hvort einhver þessara stefja mynduðu lögmál í umfjölluninni, svokölluð meginstef eða lögmætisreglur. Markmið greiningarinnar var að komast að því hvað væri sameiginlegt og hvað ólíkt í allri þessari umfjöllun.

Í ljós kom að tvö stef voru ekki aðeins stef í skilningi sögulegrar orðræðugreiningar, heldur miklu fremur *meginstef*. Þau skáru sig algjörlega úr og svífa ávallt yfir vötnum í orðræðu prentmiðlanna um íþróttafólkið allt og

¹⁴⁹ Cherry Án árs b.

¹⁵⁰ Taylor 1989; Giddens 1991.

má fella önnur stef undir þau að meira eða minna leyti. Hér er um að ræða stef sem tengjast þjóðerni og afreksmennsku.

Stefið *þjóðernisstolt* og hvatning til dáða sem því fylgir fyrir litla þjóð að eiga slíka fulltrúa á alþjóðavettvangi íþróttanna er mjög áberandi. Hún tengist vafalítið bæði minnimáttarkennd smáþjóðar og ekki síst rómantísku viðhorfi landsmanna til sjálfstæðis þjóðarinnar og tengslum þess við hetjuskap fortíðarinnar og virðist hafa ríkt nánast alla síðustu öld og fram á þá tuttugustu og fyrstu. Þessi þjóðernisorðræða kemur stundum fram í orðræðunni sem frekar illt umtal um andstæðingana eða fjandskapur í þeirra garð.

Hitt stefið sem einkenndi orðræðuna um alla nítjánmenningana var *afrekshrifningin*. Þeir eru hetjur nútímans. Ekki virðist nokkur vafi leika á því að þessi áhersla á hetjuskap og afrek tengist að einhverju leyti hetjudýrkun íslenskrar fornmenningar¹⁵¹ sem aftur tengist enn eldri hetjugildum á meðal Grikkja og Rómverja.¹⁵² Raunar var þessi áhersla ekki alltaf svo mikil sem nú. Á fyrstu áratugum ungmennafélags- og íþróttahreyfingarinnar á Íslandi var til dæmis talsvert reynt að sporna gegn þessari tilhneigingu og leggja áherslu á önnur gildi, svo sem þátttöku, fegurð íþróttanna og fleira¹⁵³ og enn þann dag í dag er tekist á um áherslu keppnisíþróttanna annars vegar og almenningu íþróttanna hins vegar. Ef til vill má segja að skyld þessari hetjudýrkun sé sú hetjudýrkun sem kom upp í tengslum við gríðarlegan vöxt og síðan fall íslenska bankakerfisins á árunum fyrir 2008.¹⁵⁴ Raunar er nærtækt að tengja afrekadýrkun nútímans við þá einstaklingshyggju og sjálflægni sem talið er að einkenni vestræn samfélög.¹⁵⁵ Afreksmennskan er gegnumgangandi í allri umfjöllun um íþróttir og virðist móta mjög allt íþróttauppleði.

Nokkur stef geta hugsanlega talist nálgast það að vera meginstef hvað varðar einstaka afmarkaða hópa, svo sem konur eða fatlaða íþróttamenn.¹⁵⁶ Þá er fjallað mismikið um íþróttafólkið eftir því hvaða hópi það tilheyrir. Um atvinnumennsku var lítið fjallað í blöðunum á Íslandi fyrstu áratugina. Ef til vill er það merki um að á þeim árum hafi atvinnumennska jafnvel meðvitað verið nokkuð sniðgengin í íslenskum prentmiðlum, ólíkt því sem nú er og ólíkt því sem virðist gilda um fjölmiðla í Bandaríkjunum og á Bretlandi.¹⁵⁷ Minna var almennt fjallað um afrek kvenna í íþróttum en karla í prentmiðlunum á rannsóknartímanum og minna um fatlað íþróttafólk en ófatlað.

¹⁵¹ Björn Bjarnason 1950; Einar Ólafur Sveinsson 1943; Glebe-Möller og Pedersen 1987; Guðmundur Sæmundsson og Kristján Kristjánsson 2011, Ólafur Briem 1972; Sigurður Nordal 1942.

¹⁵² MacIntyre 2008; McNamee 2008; Sessions 2004.

¹⁵³ Jón M. Ívarsson 2007; Valur.is 2009.

¹⁵⁴ Guðmundur Sæmundsson 2009; Ímynd Íslands. Styrkur, staða og stefna 2008; Vilhjálmur Árnason, Salvör Nordal og Kristín Ástgeirsdóttir 2010.

¹⁵⁵ Taylor 1989; Giddens 1991.

¹⁵⁶ Guðmundur Sæmundsson og Kristín Björnsdóttir 2011; Guðmundur Sæmundsson 2012.

¹⁵⁷ Gunnar Valgeirsson og Snyder 1986.

Þetta er í samræmi við niðurstöður rannsókna hérlandis og erlendis.¹⁵⁸ Samanburður við erlenda fjölmiðla sýnir einnig að þeir íslensku fjölluðu að minnsta kosti fyrir tuttugu árum mun minna um neikvæðu þættina en þeir erlendu og voru ekki eins gagnrýnir á einstaklinga og hreyfinguna.¹⁵⁹

Þau svör og vísbendingar sem rannsóknin færir eru allmörg. Meðal þeirra stefja sem talin eru upp í almennu orðræðugreininni auk þeirra sem nefnd eru hér að framan eru *meiðsli*, *þreyta* og *þyngsli*, *fjármál*, *góð fyrirmynd*, *miklar og erfiðar æfingar*, *útlit*, *sterkur persónuleiki*, *ungur aldur* og *líkamlegt atgervi*. Engin sérstök ástæða er til að ætla að hópurinn sem rannsakaður var hafi einhverja sérstöðu hvað þessi stef varðar. Lítil efnislegur munur er á orðræðunni eftir íþróttagreinum þótt talsverður magnmunur sé. Þannig má leiða getur að því að talsverð *þöggun* sé í fjölmiðlunum um sumar íþróttagreinar í samanburði við boltagreinar tvær, knattspyrnu og handbolta. Þetta kemur raunar ekki á óvart, umfjöllun prentmiðlanna er yfirgnæfandi mest um boltaíþróttir en afar lítil um sumar aðrar greinar.¹⁶⁰ Greinilegur munur er einnig á orðræðunni eftir tíma. Þar er fyrst að nefna þann mikla mun sem er á magni umfjöllunar fyrr á tímum og nú. Orðræðan um eldri íþróttamennina virðist einnig hófstílltari en aftur á móti leikrænni og ef til vill ýktari um þá nýrri (yngri). Líklegt er að þetta haldist í hendur við málnotkunina í prentmiðlum almennt og eigi ekki aðeins við um íþróttafólk sem nær langt á alþjóðavettvangi eða um íþróttafólk yfirleitt, heldur sé þetta einkenni á nútímafjölmiðlum yfirleitt, samanborið við fjölmiðlana fyrr á síðustu öld.

Íþróttir eru ekki aðeins afþreying og fjölmiðlaefni. Þær eru ekki síður hluti alþýðumenningarinnar, menningar sem á síður upp á pallborðið hjá svonefndum menningarvitum þjóðarinnar en æðri listir og bókmenntir. Virðingin sem þær njóta er minni og því verður orðræðan um þær öðruvísi á ýmsan hátt.¹⁶¹ Fréttafólk leyfir sér meira og sleppir fram af sér beislinu í orðanotkun og andblæ. Hins vegar er virðing ekki sama og vinsældir. Vinsældir íþróttar eru miklar, bæði sem fjölmiðlaefnis og afþreyingar fyrir fólk á öllum aldri. Fólk lítur einnig á þær sem uppeldistæki, hollan félagsskap og heilsuefingu fyrir æsku og ungmenni landsins. Þessar vinsældir meðal almennings valda því að verulegt fjármagn er látið renna til íþróttar.

Barátta af ýmsu tagi kemur við sögu þegar orðræða er skoðuð. Þegar aðferð sögulegrar greiningar orðræðu er beitt er litið svo á að orðræða sé ferli í sífelldri sköpun og endursköpun. Stefin mynda mynstur sem skapast og

¹⁵⁸ Kjartan Ólafsson 2006; Coakley og Pike 2009; Anna Guðrún Steindórsdóttir 2008.

¹⁵⁹ Gunnar Valgeirsson og Snyder 1986.

¹⁶⁰ Anna Guðrún Steindórsdóttir 2008.

¹⁶¹ Júlían Meldon D'Arcy 2003; Guðmundur Sæmundsson 2012.

endurskapast í félagslegu og pólitísku andrúmslofti fortíðar og nútíðar, oftast í gegnum einhvers konar baráttu. Þessi mynstur mynda söguleg og pólitísk *meginstef* (oft nefnd lögmætisreglur eða löggildingarlögmál) um hvað einstökum þátttakendum leyfist að segja við ákveðnar aðstæður þegar þeir reyna oft að teygja á mörkum þess sem má segja eða þarf að þegja um eða sniðganga í orðræðunni. Gjarnan er litið sérstaklega til þess hvaða ólík sjónarmið megi greina eða hvort mismunandi orðanotkun sé til marks um mótsagnir í orðræðunni.¹⁶²

Meginstefin í greiningunni á orðræðu fjölmiðla um íslenska afreks-íþróttamenn sýndi að fjölmörg og afar misjöfn stef koma fyrir í henni. Þó voru nokkur stef meira áberandi en önnur og teljast því vera meginstef orðræðunnar. Í ljós kom að þau má öll tengja geðshræringum. Eitt meginstef tók til allrar orðræðunnar, meginstefið *afreksdýrkun* eða afrekshrifning. Það fer vart á milli mála að stef af þessu tagi höfða mjög til tilfinninga, eins og reyndar öll samkeppni og samanburður milli einstaklinga, samanber *mannjöfnuðinn* sem gjarnan var iðkaður til forna.¹⁶³

Þjóðarstolt er annað meginstef orðræðunnar um íslenskt afreksíþróttafólk. Saga nútímans sýnir að þjóðarstolt, þjóðerni og þjóðarhyggja er afar ofarlega í tilfinningalífi flestra Íslendinga. Það sýna hatrammar deilur síðustu aldar um hersetu Bandaríkjanna, aðildina að Atlantshafsbandalaginu og landhelgisstríðið við Breta og deilur þessarar aldar um ESB, Icesave og bankahrunið. Fátt þykir fámennri þjóð betra en hrifning og jákvætt tal um sig og þá samborgara sem fremstir standa, til dæmis í listum, vísindum, viðskiptum – eða íþróttum.

Þegar kemur að orðræðunni um íþróttakonur er ekki ólíklegt að tilfinningar og geðshræringar verði enn heitari og snarpari. Það var viðfangsefni síðari hluta orðræðugreiningarinnar sem gerð var grein fyrir í sérstakri fræðigrein.¹⁶⁴ Þar er fjallað sérstaklega um umfjöllunina um íþróttakonur. Rannsóknarspurning greinarinnar er: *Hvað einkennir orðræðu íslenskra prentmiðla um íslenskar afreksíþróttakonur?* Auk þess er fjallað nokkuð um stöðu þessarar orðræðu miðað við orðræðuna um karla í íþróttum og samfélagi. Vera má að konur iðki íþróttir fyrst og fremst á forsendum karla. Varla er við öðru að búast. Íþróttir eru hefðbundið vígi karlmennskunnar, nánast í sama mæli og hermennska.¹⁶⁵ Þetta er þó mismunandi eftir íþróttagreinum, tíma, löndum og vinsældum íþróttanna. Þess vegna var og er afar fyrirsjáanlegt að umfjöllunin um íþróttakonur og kvennaíþróttir sé mun

¹⁶² Bourdieu 1988; Ingólfur Ásgeir Jóhannesson 2006, 2010; Guðmundur Sæmundsson og Ingólfur Ásgeir Jóhannesson 2011.

¹⁶³ Björn Bjarnason 1950.

¹⁶⁴ Guðmundur Sæmundsson 2012.

¹⁶⁵ Coakley og Pike 2009.

minni en um karlana. Sama gildir um ýmis stef sem falla undir kynjaða orðræðu um konur. Þar ber fyrst að nefna áherslu á *kvenlegt útlit*, til dæmis andlitsfegurð, líkamsvöxt, kvenlega hárgreiðslu og klæðnað. Orðræðan segir að sterkustu hliðar kvenna almennt séu *samviskusemi*, *dugnaður* og *elja* og þau stef koma fram um íþróttakonur, einnig stef eins og *metnaður*, *ákveðni* og *þrjóska*, *umhyggja* og *samvinna*.

Auk hinnar kynjuðu orðræðu kom fram í umfjölluninni um allar konurnar að þær væru miklir afreksmenn og væru þjóð sinni til sóma. Þetta voru reyndar meginstef um allt íþróttafólkið sem skoðað var, íþróttakarla sem íþróttakonur, fatlaða sem ófatlaða íþróttamenn.¹⁶⁶ Ástæða er til að minnst á afar sérstakan leiðara Morgunblaðsins frá árinu 2000, daginn eftir að Vala Flosadóttir vann silfurverðlaun sín á Ólympíuleikunum. Í honum kristallast nánast allt það sem einkennir kynjaða orðræðu um afreksíþróttakonurnar. Vala er ung fegurðardís með fallega framkomu og líkamsreisn, brosmild íslensk nútímakona sem elskar landið sitt, með leiftrandi tilfinningar og kvenleg einkenni eins og samviskusemi, dugnað og metnað fyrir sína hönd og þjóðar sinnar og auk þess frábær í beinum sem óbeinum samskiptum við aðra sem fyrirmynd þeirra og hvatning. Ekkert í þessum niðurstöðum er andstætt skoðunum íslenska feðraveldisins frá því um aldamótin 1900 (og vafalaust lengur, að íþróttum slepptum).¹⁶⁷

Bein *kynjuð orðræða* um karlana, hversu glæsilegir, vel vaxnir, hraustir og sterkir þeir séu, var frekar sjaldgæf í gögnum rannsóknarinnar og íþróttumfjöllun fjölmiðlanna almennt en óbeint má segja að hún hafi komið fram í því að karlmennskuímyndin beið hvergi hnekki í lýsingum á þeim, hvorki í orðum né myndum. Þessi hlutfallslegi skortur á sérstakri kynjaðri orðræðu um íþróttakarla skýrist af því að íþróttir eru vígi karlmenskunnar og svo hefur verið um langa tíð. Þar kemur því fátt karlmannlegt á óvart og því greinilega óþarft fyrir fjölmiðlana að fjalla sérstaklega um það.

Rakin eru þau stef sem ekki koma fyrir um neinar kvennanna en eru algengar um karlana og ályktað að fjarvera marga „karl“-stefja sé lýsandi um orðræðuna um íþróttakonur. Stef sem ekki koma fyrir um neinar kvennanna eru *dómaramál*, *félagavandræði*, *hjátrú*, *ætterni*, *áhorfendur*, *keppnisvellir*, *kímnigáfa*, *orðheppni*, *tilfinningar*, *kæruleysi*, *að vera jarðbundinn*, *útsjónarsemi*, *góður liðsmaður*, *foringi*, *lyfjamál*, *kynþættir* og *gestrisni*. Að einhverju leyti ræðst þetta af því um hvaða konur orðræðan var skoðuð (til dæmis engar konur úr hópíþróttum) en á hinn bóginn kann að vera talið að ekki hæfi að nota sum þessara þrástefja um konur, til dæmis *dómaramál* og *félagavandræði* (konur eru ekki til vandræða), *tilfinningar* (þarf ekki að taka

¹⁶⁶ Guðmundur Sæmundsson og Ingólfur Ásgeir Jóhannesson 2011.

¹⁶⁷ Sigríður Matthíasdóttir 2004.

það fram um konur) og *gestrisni* (karlar sjá um gestrisnina en konur um veitingarnar). Þetta tengist einnig umræðu um einkenni og hlutverk kynjanna í heimi karlmennskunnar þar sem körlum eru eignaðir eðlisþættir sem geri þá almennt að eðlilegum foringjum, stjórnendum, viðskiptajöfrum og þjóðhöfðingjum.¹⁶⁸

Ljóst er af niðurstöðum rannsóknarinnar að orðræðan um íþróttir hefur tilhneigingu til að vera mjög karllæg, allt miðast þar við hrausta og sterka ófatlaða karlmenn. Í samræmi við það er amast við því að íþróttir sem hafa aðrar áherslur teljist til íþróttta, íþróttagreinar eins og skák, bridds, dans og jafnvel hreinræktaðar tækjaíþróttir eins og akstursíþróttir. Orðræðan um íþróttakonur kom fyrir nokkrum áratugum inn í þessa orðræðu og hefur breytt henni nokkuð en þó eimir vissulega eftir af gömlum gildum og gamalli orðræðu eins og dæmi hafa verið gefin um hér að framan. Þess vegna má enn líta svo á að orðræðan um íþróttakonur hafi eigin meginstef.¹⁶⁹

Auk meginstefja allrar íþróttarorðræðunnar var *kynjuð orðræða* meginstef í orðræðunni um íþróttakonur. Af gögnunum virðist sem *kynjuð orðræða* byggi fremur á neikvæðum tilfinningum, fordómum og þekkingarleysi en skynsemi og siðgæði. Sama gildir í raun um orðræðuna um fatlaða íþróttamenn þótt orðræðan um þessa tvo hópa sé að öðru leyti gjörólík.

Niðurstaða orðræðugreiningarinnar er því í rauninni meðal annars sú að íþróttarorðræðan í heild einkennist mjög af tilfinningum og geðshræringum, tilfinningabundnum stefnum og meginstefjum. Skyldi þá hið sama gilda um ríkjandi málfar í íþróttafjölmíðlun?

4.3 Hvílik snilld!

Síðasta fræðigreinin er málfarsgreinin sem fjallar um rannsóknina á íþróttamálvari sem gerð var sem þriðja rannsókn þessa verkefnis.¹⁷⁰ Rannsóknarspurningin var: *Hvað einkennir íslenskt íþróttamálfar í fjölmiðlum?*

Það fyrsta sem vekur athygli er að kynbundinn munur málfars virðist í fljótu bragði ekki vera áberandi í málvari íþróttafjölmíðla. Ástæðan er vafalítið sú að íþróttir hafa um aldir verið karllægt viðfangsefni og íþróttahéimurinn þar með karlaheimur.¹⁷¹ Málfarið verður því karllægt, myndefni sótt í heim karla og (karlmannlegar?) ýkjur mun meira notaðar en (kvenlegur?) úrdráttur svo að tvö skyld en andstæð stílbrögð séu nefnd. Kvennaíþróttum

¹⁶⁸ Ásta Jóhannsdóttir og Kristín Anna Hjálmarisdóttir 2011; *Ímynd Íslands. Styrkur, staða og stefna* 2008; Vilhjálmur Árnason, Salvör Nordal og Kristín Ástgeirsdóttir 2010.

¹⁶⁹ Guðmundur Sæmundsson 2012.

¹⁷⁰ Guðmundur Sæmundsson og Sigurður Konráðsson 2013a.

¹⁷¹ Guðmundur Sæmundsson 2012.

virðist því lýst á sama hátt og karlaípróttum og þær konur sem gerst hafa íþróttabjálfarar, íþróttasérfræðingar og íþróttafréttamenn hafa orðið að til-einka sér málfar karlanna til að fá aðgang að þessum heimi. Raunar eru þær ekki margar, til dæmis er það viðburður ef konur gerast félagsmenn í Sam-tökum íþróttafréttamanna.¹⁷²

Langskýrasta einkenni íþróttamálfars er *ýkt orðafar*. Ýkjunum er skipt í þrennt, í fyrsta lagi *venjulegar, einfaldar ýkjur*, í öðru lagi ýkjur sem koma fram í *hástigsnotkun, alhæfingu eða afdráttarleysi* og í þriðja lagi það sem kalla mætti *viðbættar ýkjur eða tvöfaldar ýkjur*. Ýkt orðafar er þannig meg-ineinkenni íþróttamálfarsins eins og það kemur fram í gögnunum. Ýkjurnar eiga einnig stóran þátt í öðrum helstu einkennum málfarsins, þ.e. nýjungum í máli og í myndmáli íþróttamálfars. Óhætt er að segja að þær séu aðal-einkenni þessa málfars og geri það að sérstöku málsmiði, öllum öðrum mál-smiðum ólíkt. Dæmi um þessar þrjár tegundir af ýkjum (til hagræðis er dæm-unum í þessum kafla raðað í töluröð; þetta er að sjálfsögðu aðeins hluti þeirra dæma sem eru í greininni):

1. Þeim sem tapa er *rústað*.
2. Leikirnir eru *mikilvægustu* leikir tímabilsins.
3. Íþróttamennirnir eru ekki bara stjörnur, heldur *stórstjörnur*.

Annað megineinkenni íþróttamálfars fjölmiðlanna eru þær miklu *nýjung-ar í máli* sem þar sjást oft. Sumir mundu vafalaust tala um þær sem villur eða mistök en í slíkri hugtakanotkun er fólgin ákveðinn dómur sem liggur utan markmiða þessarar rannsóknar. Hér er um að ræða frávík frá viðtekn-um venjum sem óvarlegt er að staðhæfa að séu alltaf mistök. Þau geta þvert á móti oft verið úthugsuð stílbrögð til að gæða textann lífi og draga að honum athygli þeirra sem lesa eða hlusta. Það styður þessa skýringu að texti fjölmiðlanna er gjarnan saminn og settur fram af þjálfuðum textagerðar-mönnum í blaðamannastétt sem kunna góð skil á reglum og viðmiðum málsins.¹⁷³

Nýjungar eru afgerandi einkenni íþróttamálfars fjölmiðlanna. Nýyrð-unum má skipta í þrennt: Í fyrsta lagi eru þau sem spretta upp úr leiknum sjálfum og eru þá oftast þýðingar erlendra orða, í öðru lagi eru orð sem rekja má til stemningar og ýkjutilhneigingar og í þriðja lagi eru erlendar slettur og tökuorð sem í sjálfu sér gætu fallið inn í fyrri flokkana tvo en er

¹⁷² Vefur Samtaka íþróttafréttamanna Án árs.

¹⁷³ Þó skal því ekki neitað að ýmis dæmi sáust um minni háttar misfellur sem líklega komu óvart inn í gögnin, til dæmis mismæli í talmáli og stafavillur í réttitun. Vegna þess að tilgangur þessarar rannsóknar var ekki að vera á verði gagnvart slíkum smámisfellum er þeim að mestu sleppt hér.

haldið hér sér af hagkvæmnisástæðum. Slettur og erlend tökuorð voru miklu færri í fjölmiðlunum en búist var við og miklu færri en halda mætti eftir að hafa heyrt í íþróttamönnum og þjálfurum ræða saman sín á milli. Virðist því greinilegt að fjölmiðlamenn sneiði hjá slíkum orðum eftir megni. Dæmi um nýyrði:

4. *Íslendingaslagur* [leikur liða þar sem Íslendingar eru innan-borðs] og *Íslendingalið* [lið erlendis með íslenskum leikmanni].
5. *Áskoranasúpa* [miklar og tíðar áskoranir].
6. *Markamaskína* [leikmaður sem skorar mörg mörk].

Mörg dæmi eru um nýjungar í orðatiltækjum. Þar er ýmist um það að ræða að notuð séu ný orðatiltæki eða gömul notuð á nýjan hátt eða örlítið breytt. Dæmi um nýmerkingar eru einnig afar mörg. Í mörgum tilvikum er um tókumerkingar að ræða. Í þessum tilvikum virðist ímyndunarafl fjölmiðlamannanna ráða ferðinni en ekki er þó alltaf alveg ljóst af samhenginu hvað átt er við. Dæmi um þetta:

7. *Að setja aukagel í hárið* [að taka sig á].
8. *Að rífa upp um sig litríku buxurnar* [taka sig verulega á].
9. *Að vera á mála hjá liði* [vera atvinnumaður hjá liði, merkti áður að vera málaliði hjá einhverjum].

Með nýjungum í málfræði er átt við að orð séu beygð á nýjan eða nýstárlegan hátt, að samval orða sé nýtt og frábrugðið því venjulega eða að setningaskipanin sé óvenjuleg. Um þetta eru ekki mörg dæmi og vissulega gætu einhver þeirra hafa orðið til vegna mistaka eða mismælis en hitt er alveg eins líklegt að hér leiki fjölmiðlamenn sér af ásettu ráði með tungumálið til að skapa aukin áhrif. Dæmi:

10. *Lykilstöður* [þf. flt. af eintöluorði þegar um stöðu á leikvelli er að ræða].
11. *Hann er fullur af hæfileikum* [hæfileikaríkur].
12. *Logi átti allt í lagi leik* [óvenjulegt að nota „allt í lagi“ sem lýsingarorð].

Þriðja megineinkenni íþróttamálfars sem rannsóknin leiddi í ljós er eilítið annars eðlis en hin einkennin tvö og tengist ef til vill bókmenntum

meira en talmáli. Hér er um að ræða *skáldmál*, þ.e. stuðlar, rím og orðaleikir hverskonar, myndmál og vísanir sem koma fyrir í dæmunum. Alls eru þessi atriði í um þriðjungi dæmanna og verða því að teljast algeng einkenni.

Dæmunum er auk stuðla, ríms og orðaleikja skipt í nokkra flokka vísana eftir því hvaðan myndmálið er tekið. Dæmin um stuðla, rím og orðaleiki sýna mætavel að skáldmál lifir góðu lífi í huga fólks og sýnir einnig að íþróttافرéttamenn vanda sig við textagerð sína. Flokkar myndmáls og vísana í íþróttamálfarinu eru vísanir í bókmenntir og trú, íþróttamyndmál, átök, hermennsku, ofbeldi og afbrot, samskipti manna í samfélaginu, umferð, tækni og tæki hvers konar og loks náttúruna, náttúruöflin og dýralífið. Dæmi af þessu tagi eru:

13. *Úrslitarimman var æsispennandi.*
14. *Sáu lítið til sólar lungann úr leiknum.*
15. *Þeir skora sem þora.*
16. *Liðið var með aðra hönd á stýri* [eins og í texta Lofts Guðmundssonar, *Bjössa á mjólkurbílnum*].
17. *Patrekur Jóhannesson og lærisveinar hans í austurríska landsliðinu.*
18. *Frammistaða liðsins var vel undir parinu* [var að tapa í handbolta en ekki golfi].
19. *Þeir hreinlega átu heimsmeistarana* [villidýr eða mannætur stunda slíkan verknað].
20. *Þeir ætluðu að selja sig dýrt* [jaðrar við dónaskap].
21. *Vissulega festist hann stundum í hetjustillingunni* [einhvers konar vísun í tölvuleiki eða vélbúnað].
22. *Þá steig Snæfellið á bensínið á ný* [og körfuboltabíllinn gat ekið áfram ...].
23. *Kiera Hardy og Krístrún Sigurjónsdóttir voru ískaldar fram eftir leik* [voru lélegar til að byrja með, ekki átt við að þeim hafi verið kalt].

Niðurstaðan er því þríþætt: Ýkt orðafar, nýjungar í máli og notkun myndmáls og vísana, einkenna málfar um íþróttir í fjölmiðlum. Við þau mætti svo bæta þeirri fyndni og hugmyndaauðgi sem virðist einkenna alla þessa flokka einkenna og gæti því talist eins konar yfireinkenni eða meginstef svo að hugtak sé sótt úr orðræðufræðum. Íslenskir íþróttافرéttamenn teljast því sennilega sem hópur til allra hugmyndaríkustu og gáskafyllstu

málnotenda þjóðarinnar.¹⁷⁴ Tilgangur spaugs og fyndni er yfirleitt að vekja tilfinningar á borð við gleði og kátínu, til dæmis þegar beitt er tvíræðni af ýmsu tagi. Þó eru til aðeins neikvæðari myndir glettni sem þá kemur fram sem íróna, háð eða kaldhæðni, eða jafnvel illkvittni sem ætlað er að vekja nokkru neikvæðari tilfinningar. Fyndni virðist líka búa að baki annarra helstu málfarseinkenna íþróttamálarsins, þ.e. ýkja, nýjunga og líkingamáls. Dæmi um fyndni af ýmsu tagi:

24. Og þótt andstæðingurinn eða dómarinn sé *algjör tittur* ... þá *flautar hann alltof mikið*.
25. *Pappakassi* umferðarinnar var portúgalski knattspyrnusnillingurinn Christiano Ronaldo.
26. *Þetta bjó hann til sjálfur og aleinn og óstuddur*.
27. *Þeir stútuðu Kamerún 4-2*.

Ýkjur geta haft sjálfstæðan tilgang sem er að vekja athygli, gera meira úr hlutum en efni standa til svo að tilfinningarnar sem lýsingunni er ætlað að kalla fram verði enn sterkari en ella. Þannig verður hrifningin vegna afrekanna meiri og vonbrigðin vegna mistakanna sárari. Oft eru í þessu skyni notuð hástíga lýsingarorð eða afdráttarlausar alhæfingar. Sé enn bætt í með tvöföldum eða viðbættum ýkjum verða geðshræringarnar enn meiri.

Nýyrði, ný hugtök og orðasambönd hafa að sjálfsögðu oftast þann tilgang að uppfylla þörf, orða einhver fyrirbæri sem eru ný í málsmfélaginu. Í íþróttamálari er hins vegar oft um að ræða nýjungar „nýjunganna vegna“ ef svo má segja, nýjungar til að vekja athygli eða magna upp áhrif textans á tilfinningar móttakandans. Þetta á til dæmis oft við þegar fram koma nýjungar í málfræði, til dæmis í beygingu orða eða orðaröð.

Skáldmál í íþróttatexta hefur sama tilgang og skáldmál almennt: að ná betra sambandi við tilfinningalíf lesandans eða hlustandans. Þetta kemur til dæmis fram í ýmiss konar orðaleikjum, rími og stuðlum í íþróttamálari en einnig í hvers kyns líkingamáli og myndlíkingum. Sumir íþróttafréttamenn hafa náð sérstaklega langt í notkun myndrænna líkinga, svo langt að íþróttamyndlíkingar þeirra verða að almennum myndlíkingum í íslensku máli. Þannig gerist það að íþróttatextar vísa oft út fyrir sig í texta af allt öðrum sviðum samfélagsins, átakamiklum sviðum eins og hermennsku og slysum, manndrápum og ástum, en á móti tekur almennt málari til dæmis á sviði stjórnmála og viðskipta gjarna upp hnyttar líkingar úr íþróttamálari.

¹⁷⁴ Guðmundur Sæmundsson og Sigurður Konráðsson 2013a.

Helstu einkenni íþróttamálfars hafa samkvæmt ofansögðu afar sterk tengsl við geðshræringar fólks. Hér á undan hefur verið skoðað hvernig tilfinningarnar virðast notaðar til að styrkja umfjöllun um íþróttirnar. Spyrja má hvort hér sé ekki um gagnkvæm áhrif að ræða. Hugsanlegt er að einstaklingarnir í hinu firrta og um leið vel skipulagða samfélagi nútímans hafi ríka þörf fyrir tilfinningar og sterkar geðshræringar. Þess vegna séu ekki aðeins skáldskapur og listir, kvikmyndir og leiklist, slúður og afbrot meðal vinsælustu sviða mannlífsins, heldur einnig íþróttir þar sem mætist dágóður skammtur af þessu öllu í blöndu sem virðist henta mörgum vel.

Nú dregur að lokaniðurstöðu og tengingu við önnur svið samfélagsins. Íþróttir eru ekkert eyland.

5. „Í hjartanu á okkur“

*Það pirrar mig ótrúlega að vita af
riddaranum á hvíta hestinum
sitjandi heima hjá sér
fyrir framan imbann
horfandi á ítalska boltann
étandi ruslfæði
klárinn hneggjandi úti í garði
reiðtygin tilbúin*

á meðan ég græt úr mér augun.

(Reiði eftir Maríu Hebu Þorkelsdóttur)

Niðurstöður rannsókna þriggja hafa verið tíundaðar hér á undan eins og þær koma fram í þeim fræðilegu tímaritsgreinum sem skrifaðar hafa verið um þær. Í þessum lokakafla verður heildarniðurstöðu leitað og hún rædd í samhengi við samfélag, mannlega tilveru og tilfinningalíf.

5.1 Þríþættar niðurstöður

Rannsóknarspurning fyrstu doktorsgreinarinnar sneri að siðrænni hugsun og viðhorfum í íþróttum og bókmenntum. Svarið við henni er í stuttu máli að leiða megir að því ákveðnar líkur að Ísland sé að flestu leyti líkt öðrum vest-rænum samfélögum hvað varðar sjálflægni og eiginhagsmunahyggju almennt og því megir gera ráð fyrir ákveðnum líkindum í íþróttahæminum einnig. Íþróttir eru fremur fátæklegt umfjöllunarefni í íslenskum nútímabókmenntum en í flestum þeirra sem fjalla á annað borð um þær ræður ríkjum rómantísk siðferðisafstaða til íþróttar með fornnorrænum hetjugildum og ólympískum íþróttanda. Þetta misræmi milli sennilegs raunveruleika íþróttanna og afstöðu þessara fáu sem sinna íþróttabókmenntum er athyglisvert en getur átt sér nokkrar skýringar:

1. Kenningarnar um einstaklingshyggju og sjálflægni nútímans eiga ekki við um Ísland og íslenskar íþróttir.
2. Höfundarnir lifa í alvarlegri sjálfsblekkingu.

3. Höfundarnir skrifa bækur sínar beinlínis til að blekkja almenn-
ing og fela einstaklingshyggju og einstaklingslesti fólks í íþrótt-
um.
4. Höfundarnir skrifa bækur sínar í þeim tilgangi að predika, og
skrif þeirra því bein viðbrögð við einstaklingshyggju og ein-
staklingslöstum meðal ungs fólks.¹⁷⁵

Loks er hugsanlegt að áhersla fræðimanna á borð við Giddens¹⁷⁶ og Taylor¹⁷⁷ á framvöxt einstaklingshyggju á Vesturlöndum sé meiri en efni standa til og að þeir ýki þá tilhneigingu sem vissulega sé til staðar en sé ef til vill fyrst og fremst bundin við ákveðna hópa, stéttir, svæði eða lönd. Rétt er því að fara varlega í ályktunum, einnig vegna þess að ókannað er hvort ætluð spilling, lestir og misgjörðir séu jafn algeng fyrirbæri í íslensku íþróttalífi og í öðrum vestrænum samfélögum. Enda þótt líklegt sé að hérlandis sé staðan svipuð og í flestum öðrum vestrænum samfélögum er hugsanlegt að þættir eins og smæð þjóðar, saga og menning, nýfengið sjálfstæði, atvinnu-
hættir og fleira geti unnið gegn spillingu og löstum innan íþróttar. Þessir sömu þættir gætu hins vegar einnig valdið auknum misgjörðum þar sem allt er afsakað í krafti smæðar og fámennis. Um það er ekkert hægt að fullyrða nema rannsaka það.

Annað sem getur hamlað gegn of miklum ályktunum um fornan siðferðis- og hetjuarf er að rannsóknir á íþróttum í fornum ritum eru á byrjunarreit. Aðeins örfá atriði hafa verið skoðuð og greind frá því Björn Bjarnason skrifaði doktorsritgerð sína fyrir meira en heilli öld.¹⁷⁸ Rekja þarf betur þá þræði sem liggja milli fornnorrænnar hetjudýrkunar og íþróttahugmynda Forn-Grikkja sem litu á íþróttir sem hluta af guðshollustu sinni. Einnig þarf að skoða hvort sömu einkenni geðshræringa og koma fram í nútímaumfjölluninni um íþróttir sé að finna í fornum ritum. Að minnsta kosti er ýmislegt sem bendir til þess að ýkjur í íþróttalýsingum hafi verið til á ritunartíma Íslendinga sagna og síðar þjóðsagna. Dæmi um það eru lýsingar á líkamsburðum Gunnars á Hlíðarenda¹⁷⁹ annars vegar og Fjalla-Eyvindar¹⁸⁰ hins vegar.

Loks þarf að gera mun nákvæmari rannsókn á orðræðu um íþróttir í íslenskum bókmenntum frá miðöldum til nútímans, þar með talið í þjóðsögum, ljóðum, liðssöngvum og leikskáldskap en ekki er ólíklegt að tilfinningabátturinn komi enn skýrar fram þar en í sagnaskáldskap. Einnig þarf að

¹⁷⁵ Guðmundur Sæmundsson og Kristján Kristjánsson 2011.

¹⁷⁶ Giddens 1991.

¹⁷⁷ Taylor 1989.

¹⁷⁸ Björn Bjarnason 1950.

¹⁷⁹ Brennu-Njáls saga 1985: 147.

¹⁸⁰ Einar Ólafur Sveinsson 1944: 350.

skoða íþróttaumfjöllunina í eldri blaðamennsku og í hvers kyns ævisagnaritun og öðrum bókmenntum með tilliti til þeirra einkenna sem fram koma í skáldskapnum.

Í almennu orðræðugreininni var spurt: Hvernig er fjallað um íslenskt afreksíþróttafólk á alþjóðavísu í íslenskum prentmiðlum? Niðurstöður rannsóknarinnar voru í stuttu máli á þá lund að þar ríki meginstefin þjóðernisstolt og afrekshrifning. Nokkur þöggun ríkir gagnvart ákveðnum íþróttagreinum og einnig gagnvart tveimur hópum íþróttamanna, íþróttakönnum og fötludum íþróttamönnum. Þróun í tíma kemur þannig fram að orðræðan um eldri íþróttamennina virðist hófstílltari en ef til vill ýktari um þau nýrri (yngri).

Segja má að það hefði styrkt mjög orðræðugreininguna ef samhliða fjölmiðlunum hefði verið greindur texti sem kemur frá íþróttahreyfingunni sjálfri, jafnt félagasamtökum sem einstaklingum. Þá er átt við félagsrit, mótaskrár, vefsíður, stuðningsmannasíður, uppeldisstefnu félaganna, stefnumarkandi plögg af ýmsu tagi og svo framvegis. Verði slík greining gerð væri gagnlegt að bera þá orðræðu sem þar fer fram við til dæmis orðræðu fjölmiðla og bókmennta.

Í orðræðugreiningunni kom skýrt í ljós að orðræðan um íþróttir á Íslandi hefur tilhneigingu til að vera mjög karllæg, allt miðast þar við hrausta og sterka ófatlaða karlmenn.¹⁸¹ Íþróttakönur, fatlaðir íþróttamenn, fólk sem stundar huglægar íþróttir eins og skák og bridds fá ekki fullan þegnrétt í þessari orðræðu og eru á stundum jafnvel ekki taldir til íþróttamanna. Þetta hefði þurft að skoða nánar með tilliti til almennrar stöðu sumra þessara hópa í samfélaginu. Þar er akur óplægður til dæmis fyrir fræðimenn á sviði kynjafræða.

Þriðja rannsóknin fjallar um íþróttamálfar og þar er spurt: Hvað ein-kennir íslenskt íþróttamálfar í fjölmiðlum? Svárið má draga saman í stutta upptalningu: Fyndni, ýkt orðafar, nýjungar í málvari og ríkt líkinga- og myndmál.¹⁸² Ýjað er að því að þessi einkenni sem öll tengjast geðshræringum og tilfinningum eigi ekki aðeins við um íþróttamálfar heldur megi einnig finna þeim stað í málvari um ýmis önnur svið samfélagsins svo sem trúarbrögð, stjórnmál, listir, unglingamenningu og svo framvegis. Þarft væri að skoða þessi líkindi nánar.

Varðandi málvarið og reyndar orðræðu fjölmiðla almennt um íþróttir vaknar sú spurning hvort einstaklingar í hópi íþróttaréttamanna hafi öðrum meiri haft áhrif á umfjöllunina í fjölmiðlunum. Reyndar hefur í þessum rannsóknnum af ásettu ráði verið sneitt framhjá því að meta eða skoða málfar og

¹⁸¹ Guðmundur Sæmundsson og Ingólfur Ásgeir Jóhannesson 2011.

¹⁸² Guðmundur Sæmundsson og Sigurður Konráðsson 2013a.

orðræðu einstaklinga, jafnvel mismun einstakra fjölmiðla. Öll slík persónutenging getur misskilist og leitt umræðuna burt frá því sem mestu skiptir, hinni almennu orðræðu. Hins vegar er ekkert sem mælir gegn því að slíkt verði gert í annarri rannsókn síðar. Þá kunna að vakna spurningar eins og: Hvaða áhrif höfðu frumkvöðlar í stétt íþróttafréttamanna á borð við Sigurð Sigurðarson, Frímann Helgason, Atla Steinarsson og Hall Símonarson á það hve tilfinningaþrungnar íþróttalýsingar og íþróttafréttir urðu snemma á öldinni sem leið? Hver voru áhrif þjóðargleðigjafanna Hemma (Hermanns Gunnarssonar) og Ómars (Ragnarssonar) á fyndni og gáska í íþróttaumfjöllun? Hversu mikil voru áhrif Bjarna Fel (Bjarna Felixsonar) á myndlíkingar og vísanir í fornhetjurnar í íþróttamálfari nútímans? Hversu mikil áhrif á vinsældir hestaíþróttar og kraftaíþróttar hefur Sammi (Samúel Örn Erlingsson) haft? Eru ýkjur í íþróttalýsingum komnar frá Gaupa (Guðjóni Guðmundssyni) og Dolla (Adolfi Inga Erlendssyni) eða er þetta miklu eldra fyrirbæri? Hvernig í ósköpunum fer Bjössi (Sigurbjörn Árni Arngrímsson) að því að gera allar frjálsíþróttir að æsisþennandi sjónvarpsefni, jafnvel maraþonhlaup og 50 km göngu? Hvers vegna þekkir öll þjóðin þessa menn með gælunöfnum? Af hverju eru engar konur í þessum hópi?

Ekki aðeins ofangreindir heldur allir íþróttafréttamenn hafa sín sérkenni, sína kosti og sín mótunaráhrif. Allir eru þeir þeim örlögum háðir að vera að einu leyti eins og frægustu íþróttamenn, dádír af sumum en nánast hataðir af öðrum. Einnig á þessu sviði íþróttanna kemur fram hin sterka tenging við tilfinningar og geðshræringar.

5.2 Hvað er sameiginlegt?

Ofangreindar þríþættar niðurstöður fræðigreinanna kunna að virðast benda í þrjár mismunandi áttir. Þær eiga þó margt sameiginlegt, eru jafnvel samhljóða í innsta kjarna sínum. Séu þær skoðaðar nánar og skýringa leitað vakna spurningar eins og:

- Hvað veldur því að svo miklar öfgar fyrirfinnast í siðferði íþróttar og íþróttabókmennta – annars vegar yfirdrífur hetjuhugsjónir og rómantískur íþróttandi en hins vegar spilling, misgjörðir og lestir, jafnvel ofbeldi?
- Hvað veldur því að orðræða fjölmiðla um afreksíþróttamenn er svo hlaðin gildum eins og þjóðernisstolti og afrekshrifningu? Hvers vegna er hún svo kynjuð og karllæg og hví hefur hún þróast frá hófstillingu til gífuryrða?

- Hvað veldur því að málfar í umfjöllun um íþróttir er svo gamansamt, ýkt, nýjungagjarnt og ríkt af líkingum?

Skyldu svörin við þessum þremur spurningum ekki einmitt benda á það sameiginlega í þeim öllum? Í bók sinni *Sports in Society* fjalla þær Jay Coakley og Elizabeth Pike meðal annars um hvers kyns afbrigðileika, svindl, leikaraskap og ofbeldi í íþróttum.¹⁸³ Þær hallast að þeim skýringum að hér valdi æsingur og geðshræring íþróttamannanna, nánast öfgakennd þrá til að ná betri árangri en aðrir. Þetta er sama ályktunin og finna má í bók Hanins sem áður hefur verið vísað til og sem fjallar beinlínis um geðshræringar í íþróttum frá ýmsum hliðum.¹⁸⁴

Í rauninni hnígur allt í þá veru að rannsóknirnar sem hér á undan hafa verið raktar eigi sér að verulegu leyti sameiginlegar niðurstöður þótt sjónarhorn og rannsóknaraðferðir séu ögn mismunandi. Til þess að sannreyna það voru fræðigreinar fimm orðræðugreindar með þematískri orðræðugreiningu þar sem leitað var tilfinningastefja og þau flokkuð saman í tilfinningaþemu. Rétt er að taka fram að þetta er ekki samskonar orðræðugreining og gerð var í rannsókninni á umfjöllun um íslenska afreksíþróttamenn. Þar var leitað allra stefja. Í þessu tilviki er leitað stefja með ákveðnu innihaldi. Af-raksturinn kemur fram í töflu 4.

¹⁸³ Coakley og Pike 2009.

¹⁸⁴ Hanin 2000a.

Tilfinningamynstur fræðigreinanna fimm	Ýktar dygðir	Skotið yfir markið	Hetjur nútímans	Svo sæt og brosmild	Hvílík snilld
TILFINNINGALEG MEGINSTEF	SIÐFRÆÐI		ORÐRÆÐA		MÁLFAR
Hetjugildi, hetjudýrkun, stjörnudýrkun, frægð	x	x	x	x	x
Þjóðernisstolt, staðarhyggja	x	x	x	x	x
Kynjuð umfjöllun, þöggun um afrek kvenna		x	x	x	x
Fötlunarumfjöllun, vorkunn og þöggun um fatlað fólk			x		
JÁKVÆÐ TILFINNINGAÞEMU EÐA -MYNSTUR	SIÐFRÆÐI		ORÐRÆÐA		MÁLFAR
Drengskapur, mannorð, heiður, heiðarleiki, þokki	x	x		x	
Samstaða, samheldni, óeigingirni, traust	x	x		x	
Samkeppni, keppnisskap	x	x	x		
Fyndni, húmor, gleði, skemmtun, tilbreyting					x
NEIKVÆÐ TILFINNINGAÞEMU EÐA -MYNSTUR	SIÐFRÆÐI		ORÐRÆÐA		MÁLFAR
Virðingarleysi, fyrirlitning, niðurlæging, svívirðingar	x	x	x	x	x
Ýkjur, hömluleysi	x	x	x		x
Mismunun, þöggun	x	x	x	x	
Einstaklingshyggja, sjálflægni	x	x	x		
Ofbeldi, einelti, árásargirni, reiði	x	x			x
Vonbrigði, kvíði, spennna, sjálfsblekking	x	x			x
Leikaraskapur, uppgerð, svindl, blekking	x	x			
Markaðsvæðing, mútur, spilling	x	x			

Tafla 4: Tilfinningamynstur í fræðigreinunum fimm. Skýring: Mynstrunum eða þemunum er skipt í þrjá flokka: Tilfinningaleg meginstef, jákvæð tilfinningaþemu og neikvæð tilfinningaþemu.

Úr töflunni má raunar lesa ýmislegt. Svo flokkunin sé nánar skýrð er í fyrsta flokknum um að ræða svokölluð *meginstef*. Þetta eru stef í orðræðunni sem eru eins konar yfirstef og móta alla orðræðuna. Tvö fyrri meginstefin sem þarna eru nefnd móta þannig alla orðræðu um íslenskt afreksíþróttafólk. Það kemur því ekki á óvart að þau koma fyrir í öllum greinunum fimm. Þau síðari móta orðræðuna um tvo afmarkaða hópa: íþróttakonur annars vegar og fatlað íþróttafólk hins vegar.

Úr hinum flokkunum vekur athygli að neikvæðu þemun eða mynstrin eru þar fleiri en þau jákvæðu. Hugsanlega er það vegna þess að höfundarnir leggi á einhvern hátt neikvætt mat á orðræðuna en sennilega er þó að þetta sé tilviljun vegna þess hvernig flokkunin er gerð og hvaða stef eru flokkuð saman í þemu eða mynstur. Þemun sem upp eru talin í töflunni eru mismunandi tilfinningaleg ef svo má að orði komast. Sum túlka beinlínis ákveðnar tilfinningar, önnur tákna fremur félagslega hegðun en í þeim tilvikum eru hugtökin sem notuð eru þess eðlis að þau vekja ákveðnar tilfinningar, neikvæðar eða jákvæðar. Meginniðurstaðan er þó að tilfinningamynstur gegna mikilvægu hlutverki í öllum greinunum fimm og tilfinningar virðast raunar tengjast mjög sterkt allri umfjöllun um íþróttir.

Ef vel er skoðað má sjá að þau einkenni sem dregin hafa verið fram í þessari umfjöllun koma fyrir í ýmskonar annarri umfjöllun og orðræðu. Um-ræða um trúarbrögð er til dæmis oft lituð af svipuðum gildum.¹⁸⁵ Sama gildir um stjórn-mál.¹⁸⁶ Raunar er eftirtektarvert hve mikil líkindi eru milli af-stöðu einstaklinganna til íþróttaliðsins síns, trúarsöfnuðarins síns og stjórn-málaflokksins síns. Inn í þessa upptalningu má raunar stundum bæta heima-sveit, þjóð, kyni, félagsskap ýmskonar og fleiri hópamyndunum samfélags-ins, þeim fylgja oft afar miklar og sterkar tilfinningar og geðshræringar.¹⁸⁷ Slíkar geðshræringar geta brotist út á ýmsan hátt, allt frá ofsakenndri vænt-umþykju, aðdáun og dýrkun yfir í heift, hatur og öfgakennd illmæli og þvætting um náungann eða „andstæðinginn“. Hjá flestum verður sennilega til blanda einhvers staðar mitt á milli þessara öfga. Það fer eftir afstöðu fólks, áhugamálum og sennilega persónuleika hvort og hvernig þessar geðs-hræringar brjótast út og við hvaða aðstæður. Þó er nærtækt að spyrja hvort ekki sé líklegt að þeir sem mæta íþróttatburðum með miklum geðs-hræringum og óhömdum tilfinningum geri það einnig á öðrum sviðum fái þeir áhuga á þeim, til dæmis í stjórn-málum, viðskiptum, trúmálum eða ást-arsamböndum eða í samskiptum við aðrar þjóðir, fólk af öðrum kynþætti eða ýmsa minnihlutahópa samfélagsins.

¹⁸⁵ Stein 2001; Young 2001.

¹⁸⁶ Berezin 2001.

¹⁸⁷ Goodwin, Jasper og Polletta 2001; Collins 2001.

Um stöðu tilfinninga og geðshræringa gagnvart skynsemi, rökhyggju og jafnvel siðgæði hafa ýmsir fræðimenn fjallað. Í flestum tilvikum eru tilfinningar og geðshræringar þá settar upp sem neikvæðar andstæður hinna gildanna sem aftur er stillt upp sem jákvæðum. Þannig er til dæmis í heimspeki-kenningum Kants,¹⁸⁸ í skiptingu Freuds í Það, Sjálf og Yfirsjálf¹⁸⁹ og í kenningum Kohlbergs um stigskiptingu siðferðisþroska manna.¹⁹⁰ Ekki á þetta gildismat þó við um alla fræðimenn og hugsuði því að í kenningum sumra þeirra er lögð áhersla á að fylgja fremur hjartanu (tilfinningunum) en heilanum (rökhyggjunni).¹⁹¹ Einkum virðist þversögnin mest í því að draga upp sem andstæður tilfinningar og siðgæði eins og segja má að Kohlberg geri því að æðsta stig siðgæðis, réttlætiskenndin sjálf, verður ekki mæld með neinum tækjum eða rökum heldur hlýtur hún þegar allt kemur til alls að byggjast á tilfinningu mannsins.

Nokkuð aðra nálgun við tilfinningar og geðshræringar má sjá í ritum íslenskra heimspekinga. Kristján Kristjánsson fjallar um geðshræringar í ritgerð sinni frá 1997.¹⁹² Þar greinir hann þær frá kenndum en kenndir eru að hans sögn tilfinningar sem þiggja eðli sitt af því að við finnum eða kennum til þeirra. Geðshræringar séu hins vegar meira, þær séu „skoðanir blandaðar sterkri hvöt, þrá eða löngun.“¹⁹³ Hvað varðar tilfinningar í íþróttum er þessi skipting í geðshræringar og kenndir þó ekki mjög mikilvæg nema að því leyti að hún sýnir hversu margháttaðar og ólíkar tilfinningar geta verið. Enn hentugri gæti verið skilgreining miklu eldri fræðimanns, Ágúst H. Bjarnasonar, sem kallar „emotions“ (geðshræringar) frumkenndir en notar orðið geðshræringar um magnaðar og snöggar skapsveiflur.¹⁹⁴ Kristín Aðalsteinsdóttir leggur út af þessum skilgreiningum þegar hún fjallar í nýlegri bók sinni um tilfinningar og nám. Í þeirri umfjöllun rökstyður hún ennfremur þá skoðun yngri kynslóða fræðimanna að rangt sé að setja tilfinningar upp sem andstæðu rökhusunar.¹⁹⁵ Byggir hún þar á sama hugmyndagrunni og fræðimenn eins og Dirkx¹⁹⁶, Hewitt¹⁹⁷, Taylor¹⁹⁸ og Johnson-Laird og Oatley.¹⁹⁹

Hver er þá lokaniðurstaða þessa rannsóknarverkefnis, svar þess við aðalspurningunni: *Hvað einkennir einkum umfjöllun um íþróttir í íslenskum*

¹⁸⁸ McCormick 2005.

¹⁸⁹ Cherry Án árs a.

¹⁹⁰ Cherry Án árs b.

¹⁹¹ Douglas 2008; Kornfield 2007; Sigurbjörn Einarsson 1948.

¹⁹² Kristján Kristjánsson 1997.

¹⁹³ Kristján Kristjánsson 1997: 77.

¹⁹⁴ Ágúst H. Bjarnason 1918.

¹⁹⁵ Kristín Aðalsteinsdóttir 2013.

¹⁹⁶ Dirkx 2001.

¹⁹⁷ Hewitt 1997.

¹⁹⁸ Taylor 2001.

¹⁹⁹ Johnson-Laird og Oatley 1992.

bókmenntum og fjölmiðlum? Svartið þarf hvorki að vera flókið né loðið enda liggur það nánast í augum uppi eftir þennan lestur: **Sterkar tilfinningar og geðshræringar**. Auðvitað er engin niðurstaða rannsókna af þessu tagi þó endanleg. Sagan er ekki á enda runnin. Eitt doktorsverkefni er ekki endir, heldur miklu fremur og vonandi upphaf einhvers sem miklu meira máli skiptir. Rannsóknirnar voru þrjár og tóku hver um sig til afmarkaðra þátta í umfjöllun samfélagsins um íþróttir. Engin leið er að staðhæfa að aðrar rannsóknir sem kunna að verða gerðar á öðrum afmörkuðum þáttum gefi sömu niðurstöður.

Nauðsynlegt var þó að ljúka þessum rannsóknum til að byggja þann grunn til hugvísindalegra rannsókna á sviði íþróttifræða sem nauðsynlegur er. Ýmislegt á þessu sviði þarf að rannsaka næstu ár og misseri og verður spennandi að sjá hvort þetta verkefni stuðli að einhverjum slíkum tilraunum.

Úr því að tilgangur þessarar þríeinu rannsóknar var ekki að finna hinn endanlega sannleika má hins vegar spyrja hvort hún hafi náð því yfirlýsta markmiði sínu að bregða birtu yfir umfjöllunina í íslensku samfélagi um íþróttir og kanna gaumgæfilega nægilega margar hliðar hennar til að geta fengið nokkra innsýn í hana og megineinkenni hennar og stöðu íþróttar sem menningarlegs fyrirbæris í samfélaginu. Þær niðurstöður sem hér hafa verið raktar virðast falla að þessu markmiði. Sitthvað fleira er nú vitað um umfjöllunina um íþróttir í íslensku samfélagi en áður en rannsóknarverkefnið hófst. Megineinkenni þessarar orðræðu hefur verið dregið fram – taumlitlar geðshræringar og tilfinningar, í bland við fyndni og ýkjur. En hvað er vitað um stöðu íþróttar sem menningarlegs fyrirbæris í íslensku samfélagi? Hefur þetta rannsóknarverkefni á einhvern hátt skerpt þá mynd?

Verkefnin virðast vissulega óþrjótandi á því sviði og ný aðkallandi rannsóknarverkefni verða í rauninni til á ári hverju, að minnsta kosti á meðan íþróttir eru viðfangsefni og áhugamál svo mikils hluta íslensku þjóðarinnar. Hins vegar er sennilegt að þessi rannsókn hafi að einhverju leyti skipað íþróttum í samfélaginu á sama bekk og öðrum tilfinningatengdum samfélagsþáttum. Þá er meðal annars átt við svið eins og listir, þjóðerniskennd, kynjamál og trúmál. Sr. Gunnar Stígur Reynisson orðar þetta samspil eða samlíkingu skemmtilega í blaðaviðtali 23. júní 2013 en þar segir hann:

„Þeir sem trúa ekki á fótbolta, ef hægt er að orða það þannig, þeir sem eru trúlausir fatta þetta ekki, skilja þetta ekki. ... Þeir fatta ekki og skilja ekki hvernig hægt er að hafa svona mikinn áhuga á fótbolta – þetta er bara leikur. Eða þeir sem eru trúlausir segja: Hvernig getur þú trúað á Guð – hann er ekki til.

Knattspyrna er bara svo miklu meira, þetta er eitthvað sem er í hjartanu í okkur. Sama er með Guð, þó við sjáum hann ekki er hann í hjartanu í okkur.”²⁰⁰

²⁰⁰ Gunnar Stígur Reynisson 2013: 22-23.

Heimildaskrá

*Margir þeir sem fyrst úr spori spretta
og sperrast við að setja og bæta met
þeir hætta eða dauðir niður detta
og draga að lokum varla hænufet.*

*En einmitt þegar áhorfendum fækkar
og áfram-köllin taka að gerast hol
þá er það sem gengi hinna hækkar
sem hæggar fóru af stað en áttu þol.*

*Um afrek sín þeir eru gjarna rengdir
Á ýmsu kann að velta um þrek og byr
það fjúka met og millivegalengdir
en markið sjálft er hvergi í augsyn fyrr*

*en sést – og þá er lífið liðið hálft –
að lokatakmarkið er hlaupið sjálft.*

(Sprettur eftir Þórarinn Eldjárn)

Alfreð Guðmundsson og Sveinbjörn Ásgrímsson. (2006). Samþætting íþróttavíð aðrar námsgreinar. *Íþróttamál* 30(1): 20.

Andri Már Hermannsson. (2009). *Táp og fjör og frískir menn. Upphaf skipulagðra íþróttavíð á Íslandi og samfélagsleg áhrif þeirra*. Ritgerð til BA-prófs. Slóð: <http://hdl.handle.net/1946/2216> .

Anna Greta Ólafsdóttir. (2010). *Íþróttasýningin Krafturinn knýr*. Lokaverkefni til BS-prófs í íþróttavíð og heilsufræði. Slóð: <http://hdl.handle.net/1946/6567> .

Anna Guðrún Steindórsdóttir. (2008). Íþróttavíðfréttir í dagblöðum. *Íþróttavíðfræði* 1: 37–40.

„Anna Úrsula: Bara einhver vitlaus hjátrú hjá mér“. (2011). *Vísir.is* 5. desember. Slóð: <http://www.visir.is/anna-ursula--bara-einhver-vitlaus-hjatra-hja-mer/article/2011712059923> .

- Anna Soffía Víkingsdóttir. (2012). *Baksvið og framsvið handboltans. Þátt-taka ungmenna í leikhúsi íþróttanna og leitinn að sjálfsmyndinni*. BA-verkefni í félagsfræði. Slóð: <http://hdl.handle.net/1946/11132>.
- Arnaldur Indriðason. (2005). *Vetrarborgin*. Reykjavík: Vaka–Helgafell.
- Ágúst H. Bjarnason. (1918). *Um tilfinningalífið*. [Fylgirit Árbókar Háskóla Íslands 1918]. Reykjavík: Háskóli Íslands.
- Ásdís Þórsdóttir. (2011). *Ekki riðið við einþeymingu. Hestamannamál - þróun og varðveisla*. Ritgerð til BA-prófs. Slóð: <http://hdl.handle.net/1946/8345>.
- Ásgeir Blöndal Magnússon. (1989). *Íslensk orðsifjabók*. Reykjavík: Orðabók Háskóla Íslands.
- Ásta Jóhannsdóttir og Kristín Anna Hjálmarsdóttir. (2011). Skaðleg karl-mennska? Greining á bókinni Mannasiðir Gillz. *Netla*, 15. september. Slóð: <http://netla.hi.is/greinar/2011/ryn/002.pdf>.
- Berezin, Mabel. (2001). „Emotion and Political Identity: Mobilizing Affection for the Polity.“ Í Jeff Goodwin, James M. Jasper og Francesca Polletta (ritstj.), *Passionate Politics. Emotions and Social Movements*. Chicago og London: The University of Chicago Press.
- Birgir Jónasson. (2010). „Réttarkerfi“ knattspyrnunnar með áherslu á þau „viðurlög“ sem unnt er að beita knattspyrnuleikmann á grundvelli knattspyrnureglna og landsréttar vegna atvika í knattspyrnuleik. Mag. jur.-ritgerð frá Háskóla Íslands. Slóð: <http://hdl.handle.net/1946/4889>.
- Birkir Snær Fannarsson. (2005). *Íþróttameiðsl og reglur refsiréttar um samþykki brotþola*. Lokaverkefni (BA) frá Háskóla Íslands.
- Björn Bjarnason. (1950). *Íþróttir fornmannanna á Norðurlöndum*. Reykjavík: Bókfellsútgáfan. [1. útgáfa 1908].
- Björn Björnsson og Ómar Freyr Rafnsson. (2010). *Íþrótttaumfjöllun í sjónvarpi*. BS-ritgerð í íþrótt- og heilsufræðum. Slóð: <http://hdl.handle.net/1946/6566>.
- Bourdieu, Pierre. (1988). *Homo Academicus*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Breivik, Gunnar. (2012). Zombie-Like Or Superconscious? A Phenomenological And Conceptual Analysis Of Consciousness In Elite Sport. *Journal of the Philosophy of Sport* 39 (2).

- Brennu-Njáls saga. (1985). Í Jón Torfason, Sverrir Tómasson og Örnólfur Thorsson (ritstj.) *Íslendinga sögur. Fyrri bindi*, bls. 124-345. Reykjavík: Svart á hvítu.
- Brown, Virginia og Clarke, Victoria. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology* 3: 77–101.
- Cherry, Kendra. (Án árs a). Sigmund Freud - Life, Work and Theories. *About.com Guide*. Slóð: http://psychology.about.com/od/sigmundfreud/p/sigmund_freud.htm.
- Cherry, Kendra. (Án árs b). Kohlberg's Theory of Moral Development. Stages of Moral Development. *About.com Guide*. Slóð: <http://psychology.about.com/od/developmentalpsychology/a/kohlberg.htm>.
- Coakley, Jay og Pike, Elizabeth. (2009). *Sports in Society. Issues and Controversies*. London: McGraw-Hill.
- Collins, Randall. (2001). „Social Movements and the Focus of Emotional Attention.“ Í Jeff Goodwin, James M. Jasper og Francesca Polletta (ritstj.), *Passionate Politics. Emotions and Social Movements*. Chicago og London: The University of Chicago Press.
- Daníel Kristinsson. (2012). *Áhrif launakostnaðar á árangur í knattspyrnu. Rannsókn á ensku úrvalsdeildinni*. BA-lokaverkefni í hagfræði. Slóð: <http://hdl.handle.net/1946/11288>.
- Dirkx, J.M. (2001). The power of feelings. Emotion, imagination, and the construction of meaning in adult learning. Í S. B. Merriam (ritstj.), *The new update on adult learning theory*, bls. 63-72. San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- Douglas, Allen. (2008). *The Philosophy of Mahatma Gandhi for the Twenty-First Century*. Lexington: Lexington Books.
- Einar Einarsson. (2010). „Þjóðin fagnar öll.“ *Íslensk þjóðarímynd í umfjöllun um A-landslið karla í knattspyrnu og handknattleik 1946-2008*. Ritgerð til BA-prófs. Slóð: <http://hdl.handle.net/1946/4360>.
- Einar Már Guðmundsson. (1982). *Riddarar hringstigans*. Reykjavík: Almenna bókafélagið.
- Einar Hróbjartur Jónsson og Soffía B. Sveinsdóttir. (2007). *Hólmgöngur í Íslendingasögunum og öðrum forníslenskum bókmenntum. Hólmganga sem íþrótt*. BS-ritgerð á íþróttabraut KHÍ. Slóð: <http://hdl.handle.net/1946/746>.

- Einar Kárason. (1983). *Þar sem djöflaeyjan rís*. Reykjavík: Mál og menning.
- Einar Pálsson. (1969). *Rætur íslenskrar menningar. Baksvið Njálu*. Reykjavík: Mímir.
- Einar Ólafur Sveinsson. (1943). *Á Njálsbúð. Bók um mikið listaverk*. Reykjavík: Bókmenntafélagið.
- Einar Ólafur Sveinsson. (1944). *Íslenzkar þjóðsögur og ævintýri*. Reykjavík: H.F. Leiftur.
- Elísabet Jökulsdóttir. (2001). *Fótboltasögur (Tala saman strákar)*. Reykjavík: Mál og menning.
- Erlendur Haraldsson. (1978). *Þessa heims og annars. Könnun á dulrænni reynslu Íslendinga, trúarviðhorfum og þjóðtrú*. Reykjavík: Bókaforlagið Saga.
- Erlendur Haraldsson. (2005). *Látnir í heimi lifenda. Niðurstöður rannsóknar um reynslu Íslendinga af látnu fólki*. Reykjavík: Háskólaútgáfan.
- Erlingur Sigurður Jóhannsson, Þórarinn Sveinsson, Sigurbjörn Árni Arngríms-son, Brynhildur Briem og Þórólfur Þórlindsson. (2003). *Holdafar, líkams-ástand, hreyfimyntur og lifnaðarhættir 9 ára barna í Reykjavík haustið 2002*. Reykjavík: Rannsóknarstofnun Kennaraháskóla Íslands.
- Fairclough, Norman. (2008). *Kritisk diskursanalyse*. Kaupmannahöfn: Hans Reitzels Forlag.
- Figueroa, Santiago F. Barreiro. (2010). *Big Men during the Icelandic Commonwealth*. Reykjavík: MA-ritgerð. Slóð: <http://hdl.handle.net/1946/6156>.
- Foucault, Michel. (2008). The Incitement to Discourse. Í Adam Jaworski og Nikolas Coupland (ritstj.), *The Discourse Reader*, bls. 491–498. London og New York: Routledge.
- Fornmál*. (Án árs). Á vef Stofnunar Árna Magnússonar í íslenskum fræðum: <http://mim.hi.is/index.php?corpus=for>.
- Friðrik Friðriksson. (1931). *Keppinautar*. Reykjavík: Knattspyrnufélagið Valur.
- Garðar Gíslason. (2000). *Félagsfræði 2. Kenningar og samfélag*. Reykjavík: Mál og menning.

- Gerður Þóra Björnsdóttir. (2012). *Þjóðhagsleg áhrif Reykjavíkurmaraþons. Kostnaðarábatagreining*. BS-ritgerð í hagfræði. Slóð: <http://hdl.handle.net/1946/10558>.
- Giddens, Anthony. (1991). *Modernity and self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity Press.
- Gígja Gunnarsdóttir og Ingibjörg Magnúsdóttir. (2000). Tölvuþróttir og hléæfingar. *Íþróttamál* 24 (1): 22-23.
- Glebe-Möller, Jens og Pedersen, O. (1987). *Livstydning i den nordiske mytologi*. Kaupmannahöfn: Dansklærerforeningen.
- Goodwin, Jeff, Jasper, James M. og Polletta, Francesca. (2001). „Why Emotions matter.“ Í *Passionate Politics. Emotions and Social Movements*. (Ritstj. Jeff Goodwin, James M. Jasper og Francesca Polletta). Chicago og London: The University of Chicago Press.
- Grettis saga. (1985). Í Jón Torfason, Sverrir Tómasson og Örnólfur Thorsson (ritstj.) *Íslendinga sögur. Fyrri bindi*, bls. 954-1095. Reykjavík: Svart á hvítu.
- Guðbjörg Gunnarsdóttir. (2008). *Áhrif fjármála hins opinbera á íþróttaiðkun*. Lokaverkefni í Viðskipta- og hagfræðideild. Slóð: <http://hdl.handle.net/1946/3447>.
- Guðmundur Marinó Ingvarsson. (2009). *Stórskyttan losnaði úr tékkneskum frakka. Rannsókn á handboltaorðum*. Ritgerð til BA-prófs. Slóð: <http://hdl.handle.net/1946/2948>.
- Guðmundur Ingi Kristjánsson. (1976). *Þættir úr sögu íþróttakennslu og íþróttalögin 1940*. Lokaritgerð (3. stig) í sagnfræði við Háskóla Íslands.
- Guðmundur Sæmundsson. (2004a). Íþróttafréttamenn tala gott mál. *Hrafnaping* 1: 64-65.
- Guðmundur Sæmundsson. (2004b). Íþróttir í íslenskum fornþekkingum. Vef tímaritið *Kistan* – Slóð: http://kistan.is/Default.asp?Sid_Id=28001&tre_rod=004|&tld=2&FRE_ID=39719&Meira=1.
- Guðmundur Sæmundsson. (2004c). Sports in Old-Icelandic Literature. *Ludus* 2: 86-96. (Ritstj.: Susan J. Bandy).
- Guðmundur Sæmundsson. (2005a). Leikur sem ekki verður frestað - Um Fótboltasögur Elísabetar Jökulsdóttur. Vef tímaritið *Kistan*. – Slóð: http://kistan.is/Default.asp?Sid_Id=27999&tre_rod=008|003|&tld=2&FRE_ID=38770&Meira=1.

- Guðmundur Sæmundsson. (2005b). Var Grettir Ásmundarson skapillur íþróttamaður eða íþróttasinnaður skaphundur? *Lesbók Mbl*. 30. júlí.
- Guðmundur Sæmundsson. (2008). Sérkenni og virðing íþróttamálars. *Íþróttafraði* 2: 21-22.
- Guðmundur Sæmundsson. (2009). Eru íþróttir ósiðlegar? *Skjöldur* 18 (3): 18-21.
- Guðmundur Sæmundsson. (2010a). „Ærgerrig og besværlig har han været mod mig“. Sagaen om Grettir – en idrætsmands biografi. Í Vicki Bjerre og Susan J. Bandy (ritstj.) *Litterære fortællinger om idræt i Norden. Helte, erindringer og identitet*, bls. 98-109. Árósar: Aarhus Universitetsforlag.
- Guðmundur Sæmundsson. (2010b). Lösningen på livets gåde eller Guds svar til menneskeheden: 2 - 1. Í Vicki Bjerre og Susan J. Bandy (ritstj.) *Litterære fortællinger om idræt i Norden. Helte, erindringer og identitet*, bls. 257-263. Árósar: Aarhus Universitetsforlag.
- Guðmundur Sæmundsson (2012). Svo sæt og brosmild ... Umfjöllun í blöð-um og tímaritum um íslenskar afreksíþróttakonur á alþjóðavettvangi. *Netla – Vef tímarit um uppeldi og menntun*. Slóð: <http://netla.hi.is/greinar/2012/ryn/008.pdf>.
- Guðmundur Sæmundsson. (Væntanleg). Känsliga hjältar eller ädelmodiga skurkar? Ísländska tryckta mediers diskurs om elitidrottare. Í ritrýningu hjá *Historisk tidsskrift*.
- Guðmundur Sæmundsson og Ingibjörg Jónsdóttir Kolka. (2008). Öllum þótti að þessu hin mesta skemmtun. *Skíma* 31(1): 46-49.
- Guðmundur Sæmundsson og Ingólfur Ásgeir Jóhannesson. (2011). Hetjur nútímans. Orðræða prentmiðla um afreksíþróttafólk. *Íslenska þjóðfélagið* 2: 91-117. Vefslóð: <http://www.thjodfelagid.is/index.php/Th/article/view/32/pdf>.
- Guðmundur Sæmundsson og Kristín Björnsdóttir. (2011). Óskabörn allrar þjóðarinnar? Umfjöllun í blöðum og tímaritum um fatlaða íslenska afreksmenn í íþróttum. *Þjóðarspejillinn 2011. Rannsóknir í félagsvísindum XII. Erindi flutt á ráðstefnu í október 2011*, bls. 199-207. Reykjavík: Félagsvísindastofnun Háskóla Íslands. Slóð: http://skemman.is/stream/get/1946/10261/25581/3/Felagsogmannv_deild.pdf
- Guðmundur Sæmundsson og Kristján Kristjánsson. (2011). „Hyped Virtues, Hidden Vices. The Ethics of Icelandic Sports Literature“. *Sports, Ethics*

- and Philosophy* 5(4): 379-395. Slóð: <http://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/17511321.2011.587197>.
- Guðmundur Sæmundsson og Kristján Kristjánsson (2012). Skotið yfir markið? Um siðferðismisræmi milli íþróttabókmennta og íþróttaveruleika nútímans á Íslandi. *Hugur* 24: 196-218.
- Guðmundur Sæmundsson og Sigurður Konráðsson. (2013a). Hvílik snilld! Íslenskt íþróttamálfar og einkenni þess. *Netla*. Slóð: <http://netla.hi.is/greinar/2013/ryn/019.pdf>.
- Guðmundur Sæmundsson og Sigurður Konráðsson. (2013b). „Eins og feiminn skólastrákur í fjórða leikhluta“. Skáldskapareinkenni í íþróttamálfari. *Són – tímarit um óðfræði*.
- Guðmundur Sæmundsson og Sigurður Konráðsson. (Væntanleg). Íslenskt idrettsspråk og dets sætrekk. Í ritrýningu hjá *Norsk lingvistisk tidsskrift*.
- Guðmundur Sæmundsson, Einar Hróbjartur Jónsson og Soffía Björg Sveinsdóttir. (2008). Voru hólmgöngur íþrótt? *Íþróttfræði* 2: 41-45.
- Guðrún Helga Sigurðardóttir. (2000). Gefur yfirburði í knattspyrnu. *Frjáls verslun* 62 (10): 82-83.
- Gunnar Helgason. (2011). *Víti í Vestmannaeyjum*. Reykjavík: Mál og menning.
- Gunnar Helgason. (2012). *Aukaspyrna á Akureyri*. Reykjavík: Mál og menning.
- Gunnar Helgason. (2013). *Rangstæður í Reykjavík*. Reykjavík: Mál og menning.
- Gunnar Stígur Reynisson. (2009). *Ekki bara leikur. Knattspyrna: Lífstíll og menning eða trú?* BA-ritgerð í guðfræði. Slóð: <http://hdl.handle.net/1946/2769>.
- Gunnar Stígur Reynisson. (2013). Fótbolli sem trúarbrögð. Knattspyrnu-presturinn á Hornafirði, Gunnar Stígur Reynisson. *Morgunblaðið* *Sunnudagur* 23.6., bls. 22-23.
- Gunnar Valgeirsson. (1984). Um íþróttafélagsfræði og þátttöku kvenna í íþróttum. *Samfélagstíðindi* 1: 177-191.
- Gunnar Valgeirsson og Snyder, Eldon. (1986). A Cross-Cultural Comparison of Newspaper Sports Sections. *International review for the sociology of sport* 21(2/3): 131-139.

- Gunnhildur Hinriksdóttir, Sigurbjörn Árni Arngrímsson, Misic, M.M. og Evans, E.M. (2013). Lean soft tissue contributes more to bone health than fat mass independent of physical activity in women across the lifespan. *Maturitas*, January 9th doi:pui: S0378-5122(12)00409-4. 10.1016/j.maturitas.2012.12.009 (e-pub ahead of print).
- Hafdís Erla Hafsteinsdóttir. (2011). „Hitt kynið“: *Kvennaíþróttir, feðraveldi og þjóðernishyggja, 1900-1964*. Ritgerð til BA-prófs. Slóð: <http://hdl.handle.net/1946/8347>.
- Hafrún Kristjánsdóttir. (2005). *Hugarþjálfun íþróttamanna. Mat á áhrifum hugarþjálfunar á frammistöðu körfuknattleiksmanna*. Lokaverkefni (Cand.Psych.). Reykjavík: Háskóli Íslands.
- Halldór Árnason. (2011). *Forvarnargildi íþróttar og munntóbak*. Lokaverkefni til BA-gráðu í félagsfræði. Slóð: <http://hdl.handle.net/1946/7219>.
- Halldór Reynisson. (2004). Íþróttir og uppeldi. Um mikilvægi persónuleikamótunar í íþróttastarfi. *Kirkjuritið* 70 (1): 20-21.
- Hallgrímur Indriðason. (1996). *Gott mál - gulli betra. Málfar á íþróttasíðum dagblaðanna*. Reykjavík: Lokaritgerð við Háskóla Íslands.
- Hanin, Yuri L. (2000a). (Ritstj.) *Emotions in Sport*. Champaign, IL: Human Kinetics.
- Hanin, Yuri L. (2000b). Successful and Poor Performance and Emotions. Í Yuri L. Hanin (ritstj.), *Emotions in Sport*, s. 157-187. Champaign, IL: Human Kinetics.
- Hermann Pálsson. (1981). *Úr hugmyndaheimi Hrafnkels sögu og Grettlu*. Reykjavík: Menningarsjóður.
- Hewitt, J.P. (1997). *Self and society. A symbolic interactionist social psychology*. Boston: Allyn and Bacon.
- Hjördís Pálsdóttir. (2011). „Pabbi, viltu þegja!“ *Foreldrar og fótbolti*. Lokaverkefni til BA-gráðu í þjóðfræði. Slóð: <http://hdl.handle.net/1946/8854>.
- Howe, Leslie A. (2004). Gamesmanship. *Journal of the Philosophy of Sport* 31: 212–225.
- Hreiðar Þór Sæmundsson. *Grettir og Glámur*. Mynd.
- Hróðný Kristjánsdóttir. (2008). *Á skotskóm í skólanum. Rannsókn á því hvaða erindi íþróttabókmenntir Þorgríms Þráinssonar eiga í kennslu í*

- grunnskólum*. BS-verkefni við íþróttabraut Kennaraháskóla Íslands. Slóð: <http://hdl.handle.net/1946/1512>.
- Hrönn Hilmarsdóttir. (2011). *Karlmennskan holdi klædd. Hlutverk lýsinga á útliti og klæðaburði í Íslendingasögunum*. Ritgerð til MA-prófs. Slóð: <http://hdl.handle.net/1946/8321>.
- Hörður Þorgilsson og Salbjörg Bjarnadóttir. (1994). Lykill að betri árangri. *Íþróttamál* 19 (2): 25-27.
- Höskuldur Eiríksson. (2006). *Áhættutaka í knattspyrnu og bótamöguleikar leikmanna*. Lokaverkefni í lögfræði. Reykjavík: Háskóli Íslands.
- Indriði G. Þorsteinsson. (1984). Heiður landsins. *Vafurlogar*. Reykjavík: Bókaútgáfa Menningarsjóðs.
- Ingi Þór Einarsson. (2008). *A Comparison of Race Parameters in Icelandic Swimmers with and without Intellectual Disabilities*. Lokaritgerð (MS) við Kennaraháskóla Íslands og Háskóla Íslands. Slóð: <http://hdl.handle.net/1946/2111>.
- Ingimar Jónsson. (1968). *Grundzüge der Geschichte des Sports in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts*. Leipzig: Doktorsritgerð frá Deutsche Hochschule für Körperkultur zu Leipzig.
- Ingimar Jónsson. (1983). *Þættir úr sögu íþróttar*. Reykjavík: Menntamálaráðuneytið.
- Ingimar Jónsson. (2004). Íþróttir og líkamsmenning - frá glímu og sundi í golf og blak. Í *Hlutavelta tímans* [362]-371.
- Ingólfur Ásgeir Jóhannesson. (2006). Leitað að mótsögunum. Um verklag við orðræðugreiningu. Í Rannveig Traustadóttir (ritstj.), *Fötlun. Hugmyndir og aðferðir á nýju fræðasviði*, bls. 178–195. Reykjavík: Háskólaútgáfan.
- Ingólfur Ásgeir Jóhannesson. (2010). The Politics of Historical Discourse Analysis - A Qualitative Research Method? *Discourse: Studies in the Cultural Politics of Education*, 31(2): 251–264.
- Isberg, Leif. (2000). Anger, Aggressive Behavior, and Athletic Performance. Í Yuri L. Hanin (ritstj.), *Emotions in Sport*, bls. 113-133. Champaign, IL.: Human Kinetics.
- Ímynd Íslands. *Styrkur, staða og stefna*. (2008). Skýrsla nefndar. Reykjavík: Forsætisráðuneytið.

- Íslensk orðabók.* (2002). Þriðja útgáfa, aukin og endurbætt A-L. (Ritstjóri: Mörrður Árnason). Reykjavík: Edda.
- Íslensk orðtíðnibók. (1991). Á vefnum *Málföng 2012-2013* sem Stofnun Árna Magnússonar gaf úr. Slóð: <http://www.malfong.is/?pg=ordtidnibok>.
- Íþróttabókin. ÍSí. Saga og samfélag í 100 ár.* (2012). (Ritstjóri: Steinar J. Lúðvíksson.) Reykjavík: Íþrótt- og Ólympíusamband Íslands.
- Íþróttافرæði. Fagtímarit um íþróttir og heilsu á Íslandi.* (2007). Laugarvatn: Útskriftarnemar Íþróttافرæðaseturs Kennaraháskóla Íslands.
- Íþróttافرæði. Fagtímarit um íþróttir og heilsu á Íslandi.* (2008). Laugarvatn: Rannsóknarstofa í íþrótt- og heilsufræði í Háskóla Íslands.
- Íþróttamál.* (1973-). Reykjavík: Íþróttakennarafélag Íslands.
- Jackson, Susan A. (2000). Joy, Fun, and Flow State in Sport. Í Yuri L. Hanin (ritstj.), *Emotions in Sport*, s. 135-155. Champaign, IL.: Human Kinetics.
- Johnson-Laird, P.N. og Oatley, K (1992). Basic emotions, rationality and Folk theory. *Cognition and Emotions*, 6(3/4): 201-223.
- Jón M. Ívarsson. (2007). *Vormenn Íslands. Saga UMFÍ í 100 ár.* Reykjavík: Ungmennafélag Íslands.
- Jón M. Ívarsson. (2010). *HSK í 100 ár.* Selfoss: Héraðssambandið Skarp-héðinn.
- Jón M. Ívarsson. (2013). *Ungmennafélag Biskupstungna. 100 ára saga.* Garðabær: Ungmennafélag Biskupstungna.
- Jón Þorsteinsson. Úr ljóðinu *Glímuslagur*.
- Júlían Meldon D'Arcy. (2003). Sport literature: The ball in the academic court. *The European English Messenger* 12-1 (Vor): 47–53.
- Júlían Meldon D'Arcy og Guðmundur Sæmundsson. (2004). Fyrirgjöf af kantinum. Íþróttir og bókmenntir. *TMM* 65-3 (Haust): 61-75.
- Karitas Þórarinsdóttir (2012). *Orðræða fjölmiðla og íslenskra A-landsliðs-leikmanna um kvenna- og karlknattspyrnu.* Lokaverkefni til BS-prófs í íþróttافرæði við HÍ. Slóð: <http://hdl.handle.net/1946/13103>.
- Kjartan Ólafsson (ritstj.). (2006). *Sports, Media and Stereotypes. Women and Men in Sports and Media.* Akureyri: Jafnréttisstofa. Slóð: http://www.rha.is/static/files/Rannsoknir/2006/sms_final_research_report.pdf.

- Kolbeinn Óttarsson Proppé. (2003). Hetjudýrkun á hátíðarstundu. Þjóðhá-tíðir og viðhald þjóðernisvitundar. Í *Þjóðerni í þúsund ár?* bls. 151-165. Reykjavík: Háskólaútgáfan 2003.
- Kornfield, Jack. (2007). *Teachings of the Buddha*. Boston: Shambala Publications, Inc.
- Kristinn Jónasson. (2011). *Alþjóðleg skattlagning íþrótta- og listamanna - Brýtur íslenska ríkið gegn ákvæðum EES-samningsins við skattlagningu þessara einstaklinga?* Lokaverkefni (ML) við lagadeild HR. Slóð: <http://hdl.handle.net/1946/9313>.
- Kristín Aðalsteinsdóttir. (2013). *Lífsfylling. Nám á fullorðinsárum*. Akureyri: Háskólinn á Akureyri.
- Kristín Björnsdóttir. (2003). Orðræðugreining. Í Sigríður Halldórsdóttir og Kristján Kristjánsson (ritstj.), *Handbók í aðferðafræði og rannsóknum í heilbrigðisvísindum*, bls. 237–248. Akureyri: Háskólinn á Akureyri.
- Kristján Kristjánsson. (1997). Um geðshræringar. *Af tvennu illu. Ritgerðir um heimspeki*, bls. 63-94. [Birtist fyrst í Skírni 1994]. Reykjavík: Heims-kringla.
- Kristján Kristjánsson. (1998). Liberating Moral Traditions. Saga Morality and Aristotle's Megalopsychia. *Ethical Theory and Moral Practice* 1: 397–422.
- Kristján Þór Magnússon, Þórarinn Sveinsson, Sigurbjörn Árni Arngrímsson og Erlingur Sigurður Jóhannsson (2008). Predictors of Fatness and Physical Fitness in Nine-year-old Icelandic School Children. *International Journal of Pediatric Obesity* 3 (4): 217-225.
- Kristján Þór Magnússon, Sigurbjörn Árni Arngrímsson, Þórarinn Sveinsson og Erlingur Sigurður Jóhannsson (2011). Líkamshreyfing 9 og 15 ára íslenskra barna í ljósi lýðheilsuþæknis; Physical Activity of 9 and 15 Year Old Icelandic Children. Public Health Objectives and Relations of Physical Activity to Gender, Age, Anthropometry and Area of Living. *Læknablaðið* 97(2):75-81.
- Lazarus, Richard S. (2000). Cognitive-Motivational-Relational Theory of Emotion. Í Yuri L. Hanin (ritstj.), *Emotions in Sport*, bls. 39-63. Champaign, IL: Human Kinetics.
- Loftur Kristjánsson. (2010). *Nýliðaval NFL deildarinnar*. BS-ritgerð í hagfræði. Slóð: <http://hdl.handle.net/1946/5198>.

- Loland, Sigmund og MacNamee, Mike. (2000). Fair Play and the Ethos of Sports. An Eclectic Philosophical Framework. *Journal of the Philosophy of Sport* 27(1): 63-80.
- MacIntyre, Alasdair. (2008). *After Virtue. A Study in Moral Theory*. London: Duckworth.
- Magnea J. Matthíasdóttir. *Yfirlýsing*. Ljóð.
- Magnús Scheving. (1995). *Áfram Latibær!* Reykjavík: Æskan.
- Maradona. 2009. Heimildamynd, leikstjóri: Emir Kusturica. DVD-Video. Reykjavík: Hljóð og Mynd.
- María Heba Þorkelsdóttir: *Reiði*. Ljóð.
- Matthías Jochumsson. *Örlagarimman* (Úr Grettisljóðum). Ljóð.
- McCormick. (2005). Immanuel Kant: Metaphysics. *Internet Encyclopedia of Philosophy. A Peer-Reviewed Academic Resource*. Slóð: <http://www.iep.utm.edu/kantmeta/>.
- McNamee, Mike J. (2008). *Sports, Virtues and Vices. Morality Plays*. London: Routledge.
- Mennta- og menningarmálaráðuneytið. (2011). *Ungt fólk 2010. Framhaldsskólanemar*. Slóð: <http://www.rannsoknir.is/media/rg/skjol/Ungt-folk-2010-Vefutgafa-pdf.pdf>.
- Mennta- og menningarmálaráðuneytið. (2011). *Ungt fólk 2011. Menntun, menning, íþróttir, tómstundir, hagir og líðan nemenda í 5., 6. og 7. bekk*. Slóð: http://www.rannsoknir.is/media/rg/skjol/Ungt-folk-2011_vef.pdf.
- Mennta- og menningarmálaráðuneytið. (2012). *Ungt fólk 2012. Menntun, menning, íþróttir, tómstundir, hagir og líðan nemenda í 8., 9. og 10. bekk grunnskóla*. Slóð: <http://www.rannsoknir.is/media /rg/skjol/Ungt-folk-2012.pdf>.
- Mojtahedi, M.C., Valentine, R. J., Sigurbjörn Árni Arngrímsson, Wilund, K. R. og Evans, E. M.. (2008). The Association between Regional Body Composition and Metabolic Outcomes in Athletes with Spinal Cord Injury. *Spinal Cord* 46: 192–197.
- Mörkuð íslensk málheild*. (Án árs). Á vef Stofnunar Árna Magnússonar í íslenskum fræðum. Slóð: <http://mim.hi.is/index.php?corpus=mim>.
- Nemendur í hagnýtri fjölmiðlun. (1998). Könnun á málfari í útvarpsstöðvum. Flutt í Háskóla Íslands á málræktarþingi Íslenskrar málnefndar og

- Útvarpsréttarnefndar sem haldið var 14. nóvember 1998 í tengslum við dag íslenskrar tungu. *Málfregnir* 8 (2) = (16): 11-18.
- Neumann, I. B. (2002). „Forord“. Forelesninger om regjering og styringskunst, bls. 7–38. Oslo: Cappelen akademisk forlag.
- NIH Vefsíða. (Án árs). *Sport Management*. Á vefsíðu Íþróttaháskóla Noregs. Slóð: <http://www.nih.no/studier-2013/bachelorprogrammer/sport-management/>.
- Nussbaum, Martha C. (1990). *Love's knowledge. Essays on philosophy and literature*. Oxford: Oxford University Press.
- Oddur Sigurjónsson. (2013). *Höfuðvígi karlmennskunnar: Viðhorf Knattspyrnusambands Íslands og íslenskra fjölmiðla til kvennaknattspyrnu á Íslandi 1970-2007*. BA-ritgerð í sagnfræði frá HÍ. Slóð: <http://hdl.handle.net/1946/15043>.
- Ólafur Briem. (1972). *Íslendinga sögur og nútíminn*. Reykjavík: Almenna bókafélagið.
- Ólafur Haukur Símonarson. (1988). *Gauragangur*. Reykjavík: Mál og menning.
- Ómar Ragnarsson. (2012). „Set spurningarmerki við „busun“ í formi pyntinga“. Blogg. Slóð: <http://omarragnarsson.blog.is/blog/omarragnarsson/entry/1244437/>.
- Páll Lýðsson. (1997). *Sigurður Greipsson og Haukadalsskólinn*. Selfoss: Héraðssambandið Skarphéðinn.
- Pétur Einarsson. (2012). Áfengisneysla knattspyrnumanna í efstu deild karla á Íslandi. Lokaverkefni til BA-gráðu í félagsfræði. Slóð: <http://hdl.handle.net/1946/11373>.
- Pétur Gunnarsson. (1976). *Punktur punktur komma strik*. Reykjavík: Iðunn.
- Pétur Sólmes Jónsson. (2011). *Áhrif hlutfallslegs aldursmunar í íslenskum íþróttum*. BS-ritgerð í hagfræði. Slóð: <http://hdl.handle.net/1946/10109>.
- Poilvez, Marion. (2011). *The Inner Exiles. Outlaws and Scapegoating Process in Grettis saga Ásmundarsonar and Gísla saga Súrssonar*. Ritgerð til MA-prófs. Slóð: <http://hdl.handle.net/1946/10036>.
- Raglin, John S., og Hanin, Yuri L. (2000). Competitive Anxiety. Í Yuri L. Hanin (ritstj.), *Emotions in Sport*, bls. 93-111. Champaign, IL.: Human Kinetics.

- Ragnar Ingi Aðalsteinsson. (1995). *Febrúarkrísur*. Reykjavík: Reykholt.
- Rannveig Traustadóttir. (2003). „Femínískar rannsóknir“. Í Sigríður Halldórsdóttir og Kristján Kristjánsson (ritstj.), *Handbók í aðferðafræði og rannsóknnum í heilbrigðisvísindum* (bls. 267–280). Akureyri: Háskólinn á Akureyri.
- „Rassskellingar hafa tíðkast lengi.“ (2012). *Vísir.is* 16. júní 2012 á slóðinni: <http://www.visir.is/rassskellingar-hafa-tidkast-lengi/article/2012706149933> .
- Roksvold, Thore. (2005). *Var avisspråket betre før? En metodetriangulert studie av normendringer i norsk avisspråk på 1900-tallet*. Oslo: Det humanistiske fakultet. [Doktorsritgerð].
- Rósberg G. Snædal. *Vítaspyrna*. Ljóð.
- Sesselja Guðmunda Magnúsdóttir. (1997). Ungmennafélagsandinn. Hver er rót þessa afls sem lifað hefur með þjóðinni nú í 90 ár? Í *Afmælisrit Ungmennafélags Íslands*. Reykjavík: Ungmennafélag Íslands.
- Sessions, William Lad. (2004). Sportmanship as honor. *Journal of the Philosophy of Sport* 31: 47–59.
- Sharp, Liz og Richardson, Tim (2001). Reflections on Foucauldian discourse analysis in planning and environmental policy research. *Journal of Environmental Policy & Planning*, 3, (3): 193–209.
- Sigríður Matthíasdóttir. (2004). *Hinn sanni Íslendingur. Þjóðerni, kyngervi og vald á Íslandi 1900–1930*. Reykjavík: Háskólaútgáfan.
- Sigríður Steinbjörnsdóttir. (2012). *Hetjur á heljarþröm. Karlmennska og hetjuímynd fimm Íslendingasagna af Norðurlandi*. Ritgerð til MA-prófs í íslenskum bókmenntum. Slóð: <http://hdl.handle.net/1946/11465>.
- Sigurbjörn Árni Arngrímsson, Þórarinn Sveinsson, Ingibjörg Gunnarsdóttir, Gestur I. Pálsson, Erlingur Sigurður Jóhannsson og Inga Þórsdóttir. (2008). The Relation of Fatness to Insulin is Independent of Fitness in 9- but not 15-yr-Olds. *Medicine and Science in Sports and Exercise* 40 (1): 43-49.
- Sigurbjörn Einarsson. (1948). Trú og breytni að skilningi Lúthers. *Samtíð og saga* 4: 298-310.
- Sigurður Nordal. (1942). *Íslensk menning I*. Reykjavík: Mál og menning.

- Sigurður Nordal. (1943). *Ferðin sem aldrei var farin* (dæmisaga). *Áfangar I*. Reykjavík: Helgafellsútgáfan.
- Símon Jón Jóhannsson. (1999). *Stóra hjátrúarbókin. Aðgengilegt uppflettirit um margvíslega hjátrú Íslendinga í hinu daglega lífi fyrr og nú*. Reykjavík: Vaka-Helgafell.
- Símon Jón Jóhannsson. (2010). *Þegar saman safnast var. Útileikir barna á Akureyri og í Reykjavík á árabílinu 1900 til 1950*. Meistaraprófsritgerð í þjóðfræði. Slóð: <http://hdl.handle.net/1946/5511>.
- Skinfaxi. Tímarit Ungmennafélags Íslands*. (1909-). Hafnarfirði, Ísafirði og Reykjavík: Ungmennafélag Íslands.
- Soffía Björg Sveinsdóttir. (2012). *Fálkarnir. Sigur Vestur-Íslendinga á Ólympíuleikunum árið 1920*. Lokaverkefni til M.Ed.-prófs við HÍ. Slóð: <http://hdl.handle.net/1946/10868>.
- Stefán Már Guðmundsson. (2000). Nokkur orð um lokaritgerðina „Ábyrgð íþróttakennarans“. *Íþróttamál* 24 (1): 8-9.
- Stefán Karl Kristjánsson. (2005). Dealing with Supporters' Violence. *Úlfjótur* 58 (4): 725-738.
- Stefán Karl Kristjánsson. (2006). *Lyfjamál í íþróttum. Skuldbindingar íslenska ríkisins og tengsl við mannréttindareglur*. Lokaverkefni í lögfræði. Reykjavík: Háskóli Íslands.
- Stein, Arlene. (2001). „Revenge of the Shamed: The Cristian Right's Emotional Culture War.“ Í Jeff Goodwin, James M. Jasper og Francesca Polletta (ritstj.), *Passionate Politics. Emotions and Social Movements*. Chicago og London: The University of Chicago Press.
- Svanfríður Guðjónsdóttir. (1992). *Athugun á íþróttamáli*. B.Ed.-ritgerð við Kennaraháskóla Íslands.
- Svava Jakobsdóttir. (1982). Sund. *Gefið hvort öðru ... Sögur*. Reykjavík: Iðunn.
- Sverrir Freyr Jónsson. (2011). *Ólympíuleikar. Efnahagsleg áhrif*. BA-verkefni í viðskiptadeild HÍ. Slóð: <http://hdl.handle.net/1946/10095>.
- Sæunn Sæmundsdóttir. (2013). *Hjátrú og busun í íþróttum*. Meistaraprófsritgerð í tómstunda- og félagsmálafræði við HÍ. Slóð: <http://hdl.handle.net/1946/16875>.

- Taylor, E.W. (2001). Transformative learning theory. A neurobiological perspective of the role of emotions and unconscious ways of knowing. *International Journal of Lifelong Learning*, 20(3): 218-236.
- Taylor, Charles. (1989). *Sources of the self. The making of modern identity*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Vallerand, Robert J. og Blanchard, Céline M.. (2000). The Study of Emotion in Sport and Exercise. Historical, Definitional, and Conceptual Perspectives. Í Yuri L. Hanin (ritstj.), *Emotions in Sport*, s. 3-37. Champaign, IL.: Human Kinetics.
- Valur.is. (2009). Vefslóð: <http://www.valur.is/Valur/Saga/>.
- Veflisti Modernus. (2013). Tímabil: Vika 04 (21.01.2013-27.01.2013). Slóð: <http://veflistinn.is>
- Vefur Samtaka íþróttafréttamanna. (Án árs). Slóð: <http://www.sportpress.is/>.
- Veum, Aslaug. (2008). *Avisas andlet. Førstesida som tekst og diskurs. Dagbladet 1925-1995*. Oslo: Det humanistiske fakultet. [Doktorsritgerð].
- Viðar Halldórsson. (1997). *Íþróttaefni í dagblöðum. Könnun gerð fyrir nefnd um stefnumótun í íþróttum stúlkna og kvenna sumarið 1997*. Reykjavík: Nefnd um stefnumótun í íþróttum stúlkna og kvenna.
- Viðar Halldórsson. (1998). *Íþróttaþátttaka íslenskra ungmenna. Niðurstöður könnunar á íþróttaíðkun grunnskólanema*. BA-ritgerð í félagsfræði. Reykjavík: Háskóli Íslands.
- Viðar Halldórsson. (2002). *The Dynamics of Managerial Succession. The Social Aspects of Contemporary Football*. Reykjavík: Meistararitgerð. Reykjavík: Háskóli Íslands.
- Viðar Halldórsson. (2012). *„No Man is his Own Creation“. The Social Context of Excellence in Sports*. Doktorsritgerð. Reykjavík: Háskóli Íslands.
- Viðar Hreinsson, Jón Torfason og Höskuldur Þráinsson. (1992). *Saga landsmóta UMFÍ*. Reykjavík: Jóhann Sigurðsson og Sigurður Viðar Sigmundsson.
- Vilhjálmur Árnason. (1985). Saga og siðferði: Hugleiðingar um túlkun á siðfræði Íslendingasagna. *Tímarit Máls og menningar* 46: 21–37.
- Vilhjálmur Árnason, Salvör Nordal og Kristín Ástgeirsdóttir. (2010). Siðferði og starfshættir í tengslum við fall íslensku bankanna 2008. Í *Skýrsla*

- rannsóknarnefndar Alþingis*, bindi 8. Slóð: <http://rna.althingi.is/html/vidauki1.html>.
- Vilhjálmur Egill Vífilsson. (2012). *Íþróttir og námsárangur. Fótboldi og frjálssar íþróttir*. Lokaverkefni til BA-gráðu í félagsfræði. Slóð: <http://hdl.handle.net/1946/11648>.
- Young, David C. (1985). *The Olympic Myth of Greek Amateur Athletes*. Chicago: Ares Publishers Inc.
- Young, Michael P. (2001). „A Revolution of the Soul: Transformative Experiences and Immediate Abolition.“ Í Jeff Goodwin, James M. Jasper og Francesca Polletta (ritstj.), *Passionate Politics. Emotions and Social Movements*. Chicago og London: The University of Chicago Press.
- Þorgrímur Þráinsson. (1989). *Með fiðring í tánum*. Reykjavík: Frjálst framtak hf.
- Þorgrímur Þráinsson. (1990). *Tár, bros og takkaskór*. Reykjavík: Fróði.
- Þorgrímur Þráinsson. (1991). *Mitt er þitt*. Reykjavík: Fróði.
- Þorgrímur Þráinsson. (2003). *Svalasta 7an*. Reykjavík: Andi.
- Þorgrímur Þráinsson. (2004). *Undir 4 augu*. Reykjavík: Andi.
- Þorsteinn Einarsson. (Án árs a). *Ágrip af sögu íþróttá á Íslandi*. Reykjavík: Fræðslumálaskrifstofan, íþróttafulltrúi. (Fjölrit).
- Þorsteinn Einarsson. (Án árs b). *Saga íþróttá á Íslandi* (í samhangandi máli). (Fjölrit).
- Þorsteinn Einarsson. (1957a). Upphaf skólafimleikakennslu á Íslandi 1857-1957. *Menntamál* 30: 183-186.
- Þorsteinn Einarsson. (1957b). Fyrsti leikfímiskennarinn og fyrsta leikfímishúsið. Ræða flutt 14. apríl 1957 í íþróttahúsinu við Hálogaland í Reykjavík. *Menntamál* 30: 272-278.
- Þorsteinn Einarsson. (1977). *Drög að sögu íslenskra íþróttá*. Reykjavík: Menntamálaráðuneytið, íþróttafulltrúi.
- Þorsteinn Darri Sigurgeirsson. (2011). *Hjólreiðaferðir um Rangárþing. Náttúra, nám og nærumhverfi*. Lokaverkefni til M.Ed.-gráðu. Slóð: <http://hdl.handle.net/1946/9646>.
- Þórarinn Eldjárn. *Sprettur*. Ljóð.

Þórdís Lilja Gísladóttir. (2007). Hagrænt gildi íþróttta í íslensku nútímasamfélagi. *Íþróttamál* 31: 26-27.

Þórður Helgason. *Áhrínsorð*. Ljóð.

Þórólfur Þórlindsson. (2005). Sport, Peers and Substance Use. Í *Sport and Substance Use in the Nordic Countries*, bls. 133-158. Helsinki: Nordic Council for Alcohol and Drug Research NAD.

Þórunn Blöndal. (2001). Orðræðugreining. *Alfræði íslenskrar tungu*. [Margmiðlunardiskur]. Reykjavík: Lýðveldissjóður/Námsgagnastofnun.

Þórunn Blöndal. (2005). *Lifandi mál. Inngangur að orðræðu- og samtalsgreiningu*. Reykjavík: Rannsóknarstofnun KHÍ.

ANNAR HLUTI

Fimm fræðigreinar

1. Guðmundur Sæmundsson og Kristján Kristjánsson. (2011). „Hyped Virtues, Hidden Vices. The Ethics of Icelandic Sports Literature“. *Sports, Ethics and Philosophy*, 5(4): 379–395.
2. Guðmundur Sæmundsson og Kristján Kristjánsson. (2012). Skotið yfir markið? *Hugur* 24: 196–218.
3. Guðmundur Sæmundsson og Ingólfur Ásgeir Jóhannesson. (2011). Hetjur nútímans. Orðræða prentmiðla um afreksíþróttafólk. *Íslenska þjóðfélagið* 2: 91–117.
4. Guðmundur Sæmundsson. (2012). Svo sæt og brosmild ... Umfjöllun í blöðum og tímaritum um íslenskar afreksíþróttakonur á alþjóðavettvangi. *Netla – Veftímarit um uppeldi og menntun*.
5. Guðmundur Sæmundsson og Sigurður Konráðsson. (2013). Hvílík snilld! Íslenskt íþróttamálfar og einkenni þess. *Netla – Veftímarit um uppeldi og menntun*.

1. **Guðmundur Sæmundsson og Kristján Kristjánsson.** (2011). „Hyped Virtues, Hidden Vices. The Ethics of Icelandic Sports Literature“. *Sports, Ethics and Philosophy*, 5(4): 379–395.

*Glímt í Haukadalsskóla. Greipur Sigurðsson tekur
sniðglímu á lofti - andstæðingur ókunnur (Páll Lýðsson 1997:89).*

HYPED VIRTUES, HIDDEN VICES: THE ETHICS OF ICELANDIC SPORTS LITERATURE

Guðmundur Sæmundsson and Kristján Kristjánsson

Ideally, good sports literature illuminates the subtle moral contours of sports reality. We ask in this paper how modern Icelandic literature describes sport-related ethical issues and attitudes. Our findings indicate that, in stark contrast to the rampant egocentrism, individual vice and misconduct blighting Icelandic sports reality, modern Icelandic prose literature typically either ignores this reality or refers to sports as if they were in full harmony with idealised ancient virtues and morals. Our conclusion is that this discrepancy admits of four possible interpretations: that (1) theories about the individualism and egocentricity of modernity do not apply in Iceland and in Icelandic sports; (2) the writers are seriously self-deceived; (3) the writers write their books for the deliberate purpose of deceiving the public; (4) the writers write their books for the deliberate purpose of preaching. Our answer is that, while there may be reason to foreground (4), the explanation lies in a combination of those four factors.

Resumen

Gute Sportliteratur zeichnet sich idealerweise durch die Akzentuierung der feinen moralischen Konturen des tatsächlichen Sports aus. Wir fragen in diesem Aufsatz, wie die moderne isländische sportbezogene Literatur ethische Fragen und Haltungen formuliert. Unsere Ergebnisse deuten darauf hin, dass – im Gegensatz zu dem überhandnehmenden Egoismus, den individuellen Lasten und Verfehlungen, die die isländische Sportwirklichkeit geißeln – diese Entwicklungen in der modernen isländischen Prosaliteratur in der Regel entweder ignoriert werden oder diese so tut, als gäbe es nur eine Sportwelt voller Harmonie und klassischer Tugend und Moral. Unsere Schlussfolgerung ist, dass diese Diskrepanz vier mögliche Interpretationen zulässt: dass (1) Theorien über Individualismus und Egozentrik der Moderne in Island und im Isländischen Sport nicht anwendbar sind, (2) die Autoren einer schweren Selbsttäuschung unterliegen, (3) jene Autoren ihre Bücher bewusst zum Zweck der Täuschung der Öffentlichkeit schreiben, (4) derartige Schriftsteller ihre Bücher bewusst als Predigttext verfasst haben. Unsere Schlussfolgerung ist, dass – trotz einer Favourisierung von Interpretation (4) – die Erklärung in einer Kombination dieser vier Faktoren zu suchen ist.

Zusammenfassung

Idealmente, la literatura del deporte de calidad ilumina los sutiles contornos morales de la realidad deportiva. Nosotros preguntamos en este artículo como la literatura moderna islandica describe actitudes y temas éticos relacionados con el deporte. Nuestros hallazgos indican que, en marcado contraste con el egocentrismo rampante, el vicio individual y el mal comportamiento

que asolan la realidad deportiva islándica, la prosa literaria islándica moderna típicamente o bien ignora esta realidad o bien se refiere a los deportes como si estuviesen en completa armonía con las idealizadas virtudes y valores morales antiguos. Nuestra conclusión es que esta discrepancia admite cuatro posibles interpretaciones: que (1) las teorías sobre el individualismo y el egocentrismo de la modernidad no son aplicables ni a Islandia ni a los deportes islándicos; (2) los escritores se autoengañan de manera muy seria; (3) los escritores escriben sus libros con el propósito intencionado de engañar al público; (4) los escritores escriben sus libros con el propósito intencionado de predicar. Nuestra respuesta es que, mientras que puede que haya razón para poner en primer plano a (4), la explicación se encuentra en una mezcla de esos cuatro factores.

Résumé

Idealement, la bonne littérature sportive éclaire les subtils contours moraux de la réalité sportive. Nous demandons dans cet article comment la littérature moderne islandaise décrit les questions et attitudes relatives à l'éthique sportive. Nos résultats indiquent que, en complet contraste avec l'égoïsme effréné, le vice individuel et les dérives de la réalité sportive islandaise, la littérature moderne islandaise ignore typiquement cette réalité ou se réfère au sport comme s'il était en pleine harmonie avec des vertus et des morales antiques idéalisées. Notre conclusion est que cette non-conformité admet quatre interprétations possibles : (1) les théories de l'individualisme et de l'égoïsme de la modernité ne s'appliquent pas en Islande et au sport islandais ; (2) les auteurs se sont sérieusement trompés ; (3) les auteurs écrivent leurs livres dans le but délibéré de tromper le public ; (4) les auteurs écrivent leurs livres dans le but délibéré de prêcher. Notre réponse est que, bien qu'il puisse y avoir une raison première (5), l'explication tient dans la combinaison de ces quatre facteurs.

理想上，好的運動文學作品會點出運動場上所微妙實際呈現的道德輪廓。我們在本文中提問到現代冰島文學是如何描述與運動相關的倫理課題及態度。我們的研究發現顯示出，現代冰島的文學寫作特別忽略了運動場上所實際發生的自我中心主義的擴充及一些不良行為，或者，只將運動當做是一種良善品德及完全美好和諧，且具有古代美德及道德情操。我們的結論是，之所以會產生這種差異性可以從四個角度來理解：(1) 有關現代個人主義及自我中心思想的理論並無應用在冰島及冰島的運動中；(2) 作家們嚴重具有自我欺瞞的情況；(3) 作家們寫作時故意欺瞞大眾；(4) 作家們在寫實時刻意產生說教的情況。我們的回應是，雖然第四點較有可能是主要理由，這四個因素的綜合體才是主要原因所在。

KEYWORDS Icelandic sports literature; sports reality; sports ethics; heroic virtues; modern vices

Introduction

The purpose of this paper is to show how modern Icelandic prose literature describes ethical thinking and attitudes in relation to sports. In section 2, we depict what we consider to be the ideal relationship between sports literature and sports reality, where the former illuminates and mediates – like any good literature should – the moral and emotional contours of the latter. To set the historical and social stage, section 3 is devoted,

first, to an account of the presumed sports reality of medieval Iceland as revealed in the saga literature. The virtues of the ancient sporting heroes are listed and discussed. Our focus turns, second, in that section to modern sports reality in Iceland, blighted by rampant individualism and its concomitant vices, similar to those found in other Western societies of today. Section 4 then describes the method and findings of our discourse analysis of contemporary sport-related literature in Iceland. In so far as sports are mentioned at all in the current prose literature, there are little signs of any moral vice and corruption. Those who describe sports activity in any detail typically do so in order to extol its virtues. Indeed, the sports literature is filled with moral values in the spirit of the ancient virtues of Greek and Old Icelandic heroism. Now, it is quite natural that the moral message of ancient literature should be shaped by the society of that time, but is it possible that the moral message of modern sports literature also comes from old attitudes and ideals rather than the society of today? And if so, why?

In section 5, we consider four different explanations of the apparent discrepancy between current Icelandic sports reality and sports literature: Firstly, that the concept of individualisation and the idea of egocentric vices of people in sports may be off target in Iceland. Secondly, that the writers in question are seriously misled by their own illusions, namely self-deceived. Thirdly, that the authors write their books for the conscious purpose of deceiving readers and hiding the individualism and the individual vices of people involved in sports. And fourthly, that they write their books for the deliberate didactic purpose of preaching. Although several arguments seem to support each of these options, in particular the fourth and final one, our conclusion is that the answer can be found in a combination of all those factors.

While the focus of this paper is exclusively on *Icelandic* prose literature as a case study, we surmise that similar considerations may apply to the relationship between sports and sports literature in various other Western countries, at a corresponding level of cultural and economic development, and that scholars in those countries may benefit from reading about the Icelandic case.

1. Sports Reality and Sports Literature

In his powerful work on the sources of the modern self-concept, Charles Taylor (1989) emphasises the general point that periods and societies are best defined in terms of prevailing self-conceptions and cultural iconographies that lend them identities. For instance, our Western individualised post-Enlightenment period is best characterised by the conception of the essential other-independence of one's self: that each person is an island. The web of relationships that embeds me originally in a sociocultural context can be voluntarily eradicated as I find my own bearings within myself. The world is essentially composed of 'me' versus 'all others'. According to this specific, culturally conditioned conception, individuals are encouraged to follow autonomously arrived-at life plans to maturity by gradually cutting ties to tradition and significant others and 'finding themselves' through an inward gaze. To do so, they must attend to their private beliefs, hone their critical faculties and nourish their suspicions of dependency. They must not only locate their proper place in moral space, but must radically reorientate themselves and invent their own space. As Taylor observes in his description of the genealogy of the Western self, modern liberals have exalted the notion of 'leaving home' to a cultural icon and a measurement of individual salvation. All young people must

leave their parental and cultural backgrounds to make their 'authentic' ways in the world (Taylor 1989, 39).

Self-conceptions, such as those described by Taylor, are naturally complex and multi-layered. What is more, self-conceptions can be mistaken in at least two ways: *internally* when they are characterised by inner contradictions (as in the case of conflicting identities of non-integrated multiculturals) and *externally* when they do not correspond to outer reality (when one's conceptions of oneself and reality do not really capture that very selfhood and reality). Such contradictions give rise to deep-rooted self-deceptions (see Kristjánsson 2010). Since people's self-conceptions tend to be narratively constructed, the best source of information about prevailing self-conceptions in a given society tends to be found in that society's literature. Good literature not only illuminates the moral and emotional contours of the reality that it depicts, it also helps to expose internal and external contradictions in people's conceptions about that reality. Good literature thus offers insights into the nature and vicissitudes of human existence, not least its moral dimensions (MacIntyre 1981; Nussbaum 1990). For instance, those who want to gain insights into the sexual mores of a given society are well advised to study its best literature rather than its sexual manuals and textbooks. On the other hand, bad literature gives us a garbled view of reality. Thus, a person who relied only on pornographic literature to understand sexual relations in today's Western world would end up with a very superficial (escapist) and one-dimensional view of its complexities.

Sports literature is no exception here in our view. Good sports literature captures the spirit of existing sports reality with all its subtleties and complexities. This is not to deny the fact that sports literature tends – like any other literature – to focus on exceptional rather than mundane cases. Nevertheless, first-rank literature of this kind not only describes extraordinary events, it tells us something profound about the human predicament in general and about prevailing cultural iconographies of the given society in particular. Take Miller's (1972) Pulitzer Prize-winning play, *That Championship Season*. It is not only about a particular victory on the basketball court; rather it is a tale of emotional and personal salvation (see Segrave 2000). Or consider MacGregor's (1983) *The Last Season*: a story about emotional catharsis where anger and guilt are channelled into respect and peacefulness. The question if sports reality constitutes itself an escape from a 'more real world left behind' – an escape valve from everyday life (see Segrave 2000) – is outside the purview of this paper (although we would be inclined to answer it in the negative). In any case, that question is irrelevant to the point made here that just as in the case of other kinds of good literature, good sports literature enlightens us as to the nature of the reality that it depicts.

It is in order to say something here about the concept of 'sports reality'. We intend to interpret that concept broadly to include not only what takes place, so to speak, among competitors on the playing field, but also the words and deeds of various people involved in sports, such as officials, administrators, coaches and leaders. We also include sports journalism within the rubric of 'sports reality'. In doing so, we avoid the naive realism of denying that a mirror is also part of the furniture of the room that it mirrors (cf. Kristjánsson 2010, ch. 2). Such a broad specification of 'sports reality' may appear to blur the distinction between reality and fiction, as sports literature would then also seem to be a part of the reality that it depicts. Nevertheless, we consider it helpful to retain a distinction – rooted in ordinary language – between writings about sports (such as sports journalism) that aim to capture events that actually took place and sports literature that

describes fictitious events. One normally expects good sports literature, however, to try to capture the spirit of existing sports reality, for the reasons already given. If it does not, questions inevitably arise as to the possible reasons for the resulting disharmony. It is precisely questions like that which interest us in the Icelandic context.

2. Ancient Virtues, Modern Vices

Later in this section we explore how increasing individualism seems to have shaped and moulded the ethics of Icelandic sports in the last century. But first it may be instructive to look to the past for potential insights.

The Icelandic sagas are full of stories about the destiny of both heroes and ordinary people in Iceland in the years 900–1200, and saga scholars typically agree that those works constitute trustworthy records of the values and virtues, if not of those centuries then at least of the times in which they were written, namely the years 1250–1400. The structure and subject matter of the sagas is complicated and offers several interpretive approaches (literary, sociological and ethical), one of which relates to sports and their practice. Competition and rivalry tend to form a rich part of the plot. Each hero had to distinguish himself in at least one sport and a good sportsman was of particular credit and honour to his home district.

For centuries, the general attitude towards the Icelandic sagas and their heroes has been that of regarding the saga period as the true golden age of Iceland, the heroes of those times being seen as the best citizens the nation has ever raised, representing, at the same time, the models and visions of the poor and subjugated Icelandic people (up and until Iceland's phenomenal rise from the ashes in the twentieth century). There are few places in the world where honour mattered more than in medieval Iceland, except possibly in ancient Greece (McNamee 2008, 143; Sessions 2004, 47–57; MacIntyre 1981, 121). After being settled in the ninth century AD, Iceland remained a free state (the so-called Icelandic Commonwealth) until being colonised by Norway in 1262 – and subsequently by Denmark. In the struggle for freedom in the nineteenth century and until Iceland became an independent republic in 1944, the society was moulded by this idyllic view of saga-age heroism which, in turn, became one of the main foundations of the independence struggle.

Among those who lived through this period of struggle for independence were several leading scholars in Icelandic studies who explained the saga heroes' actions in terms of the explicitly entertained, and in most ways exemplary, attitudes of those times regarding honour, manliness, reputation and revenge duty (see e.g. Sveinsson 1943; Briem 1972; Nordal 1942). This romantic view of the Icelandic sagas has been the prevailing one up to modern times.

The Icelandic historian Björn Bjarnason wrote his book *The Sports of the Ancients in Scandinavia* in 1908, on the basis of his doctoral thesis. His attitudes are clearly romantic. In his book, Bjarnason lists some characteristics of the ancient heroes, according to the sagas themselves:

The hero is good-looking, tall, slim and upright, strong, lissom and cunning in battles, with sharp and rattling eyes. The hero is proud, brave and seeks for glory, victorious, courageous and purposeful, joyful and hides his sorrows. He is discreet, observant, can easily handle his temper, has a way with words, always ready to fight and take risks. He is

venturesome and valiant. He fights in the front and obeys what his superiors order him. The hero is scrupulous, keeps his word and is frank, generous and ambitious, noble and honest. (Bjarnason 1950, 13–24, our translation)

Here we have a listing of almost every virtue one man could possibly possess in those times and places. It is doubtful, however, that any one individual could actualise all of this excellence. As seen above, some of the virtues seem to be individual, others appear more social. The keystone is that duties and virtues of the heroes are integrated with social relations, values, attitudes and circumstances found in the sagas (see Pálsson 1981, 64–5, 69–70; Árnason 1985, 28). It is worth mentioning here the affinity of the saga-age ideal to much older (Greek) values, encapsulated for instance in Aristotle's virtue ethics. Both ancient Greek sports and the Old-Nordic heroism were virtue-based, although the exact meaning of 'virtue' always depends partly on the actual society and time (MacIntyre 1981, 121–30). The main virtue in heroic societies seems to have been *courage* and courage-related character states like *justice*, *honour*, *friendship*, *self-restraint* and *wisdom* (ibid., 131–45). Aristotle bases the virtues on what is good for man, *eudaimonia* – blessedness, happiness, flourishing – not only as an individual but as a social being. For Aristotle, virtues and law as well as self-directed and other-directed interests make a unity, quite unlike assumptions in modernity (MacIntyre 1981, 152). In many ways the Aristotelian virtues, and his descriptions of the character-types manifesting (or failing to manifest) them, are similar to those depicted in the Icelandic sagas (see Kristjánsson 1998).

As MacIntyre puts it:

Heroic societies, as they are represented by the Homeric poems or the Icelandic or Irish sagas may or may not have existed; but the belief that they had existed was crucial to those classical and Christian societies which understood themselves as having emerged from the conflicts of heroic society and which defined their own standpoint partially in terms of that emergence. (MacIntyre 1981, 131)

There is no way to tell now if the saga literature, in so far as it depicts the sports reality of the ancient heroes, gives us a true picture of what that reality was really like. Most of our sources about this 'reality' are, after all, literary rather than historic, let alone journalistic. What we do know, however, is that there is a clear line of heritage from the Icelandic sagas to the modern Icelandic ideology of sports and sports morale.

The so-called Icelandic Youth Societies in the early twentieth century were the first real sports clubs in Iceland, although their activity was not restricted to sports. Functioning mainly in the countryside, they were patriotic, moralistic and inspired by heroic ideals. In sports, the emphasis was on physical grace and proud conduct; young people were supposed to keep their heads up and walk with energy (Ívarsson 2007, 25, 32, 44, 47, 54). The beauty of sports, integrity and manliness in the ancient spirit were the principal virtues. The leaders of the first sports clubs and unions fully agreed with the romantic scholars mentioned before, as did Christian sports leaders. In 1911, the YMCA Football Club – later Valur FC – was founded. Its leader preached that they should always bear in mind integrity in play and work and that in sports there should reign peace, discipline, solidarity, beauty and efficiency, but never anything indecent or wrong.¹

There is no space here to trace the historical roots and ramifications of Icelandic sports ideals in further detail. We hope, however, that the brief historical overview

presented above has helped set the backdrop to our subsequent discussion of sports reality in contemporary Iceland. As to that reality, we can be relatively brief, since post-Enlightenment individualism has shaped and moulded the ethics of Icelandic sports in the past century in a similar way to that of other Western societies. Our own times are often negatively referred to as the age of selfishness (Giddens 1991). Modernity thus celebrates the ability and brilliance of the self-contained individual. It seems little more than a happy side-effect if we, from these qualities, do happen to perform actions that are useful to others; the social benefits are always considered an implication, not a motivation. The individualism of modern times thus culminates in the demand that, first and foremost, individuals have a duty to think of themselves and their own interests, and after that their family and friends, their relatives and others of their own choice. In sports, this self-centeredness appears in many guises and is known to everyone who is interested in sports. Despite the rhetoric of local politicians and sports leaders about the old-age virtuous heroism still prevailing in the psyche of Icelandic sportspeople, Iceland is by no means an 'innocent' exception from other Western countries in this regard. A few examples follow below.

The idolisation of sports stars, the emphasis on competitive sports and the urge for records and achievements competed with the ideology of folk sports for the physical and spiritual health and development of the young in the first half of the twentieth century, and the competitive attitude gradually gained the upper hand in Iceland. To some extent, the reason might be that Icelanders were quite used to the idolisation of (sports) heroes from ancient times and competition was part of the Old Icelandic heroism; the saga heroes simply loved any kind of contest, and the battle for victory over an opponent was also a battle for honour.

Pure monetarism and the commercialism of sports is clearest in the field of professionalism and the various business activities surrounding it: advertising for sponsor companies, receiving bribes, corruption in using club money for individual interests and many other circumstances that some decades ago would have been condemned as unacceptable for anyone involved in sports – players, club leaders, supporters' unions, coaches or referees. Other kinds of abuse of position, most of them legally forbidden and seen as immoral, are quite common in sports, in Iceland as elsewhere in the West. Sports management practises substantial age and gender discrimination, which can be clearly seen through an emphasis on male achievement sports over and above female and youngsters' teams (see McNamee 2008, 51–7). Such age and gender discrimination is being widely discussed in Iceland at the moment. Team captains may abuse their position by cheating on team members in their personal lives. Coaches may abuse their position by tormenting and oppressing their protégés instead of thinking first and foremost of their interest in the sport (McNamee 2008, 89–109; Macrina 2005, 40–4). Referees may abuse their position by bullying individual players, being 'home referees' for certain teams and so on (Arnaldsson 2010, 22–3). Supporters may 'in the heat of the game' utter expressions of racism, male chauvinism, anti-homosexuality, fascism, nationalism, local patriotism or sadism, instead of supporting and encouraging their teams. Such examples abound in the Icelandic context (see Kristjánsson 2004).

We can also mention sports bullies. Some sportspeople and sports leaders tend to repudiate these persons, saying they are quite alien to the spirit of sport itself. But can they be? Is it not more likely that they are fuelled by their passionate support for their team,

excited by the fury and adrenaline flow of the competition, like other supporters? We think that they look at their own behaviour as a kind of sport. The difference is that for some reason they cannot control their strong feelings. Lacking the ability or self-confidence to compete themselves on the sport field, their offensive fights and acts of vandalism appear to them as the only way to 'participate' in sports (in the same sense of 'participation' as cheerleaders and drum-beaters). While sports bullies are not as prominent in Iceland as in many other countries, they are by no means non-existent. It has been asserted that the rules of many sports have gradually been changed in order to decrease punishments for faults or even in order to allow harsher contact than before. In media and among sportspeople, even in theoretical discourse, this is encouraged by talking about it as 'a part of the game' and that 'this is what the spectators want'. Probably this attitude is due to the marketing of sports (Coakley 2003, 413–19).

Doping and use of steroids and hormones among sportspeople has increased and caused severe disputes within their circles. Various cases of this kind have surfaced in Iceland, especially in the field of weightlifting. On one side, supported by those who want to make money out of sports, are the individualists who say it is the sportspeople's private affair to decide whether they want to force their bodies to attain greater achievements by the use of drugs or dope. On the other side are those who point out the immorality of such behaviour, which not only spoils the fairness of competition, but destroys the idea of sports as a play and also harms the bodies of those who use the junk (McNamee 2008, 166–93).

In spite of all this, it would be wrong to maintain that the sports movement as a whole – in Iceland or in other Western countries – is governed by individualism and corruption alone. A great majority of the people who deal with sports do so out of pure integrity and unselfishness: sportspeople themselves, their relatives, organisers, coaches and referees. But somehow egocentric individualism seems to have increased and the concern for common interests appears to be on the wane. Perhaps the explanation is to be sought in the phenomenon discussed next – the media.

The media form an important part of the sports environment. We can, in fact, state that neither can do without the other (Coakley 2003, 408–22). Sports coverage in the media attracts readers and advertisers to those same media; it also attracts audiences to sporting events and raises revenues and salaries in sports qua businesses. The media's part in developing moral values and ideals cannot be overestimated, nor can their contribution to breaking down and changing old values. Although they themselves assume that they are acting in the interests of the public, it is more likely that there are other interests that often govern them – the interests of their owners in making profit by selling advertisements and subscriptions (Coakley 2003, 408–22). In Iceland, the role of the media in the recent banking crisis has been widely discussed. Leading media were (and still are, to a certain extent) owned by the same people who owned the banks. In a similar vein, discrimination in sports coverage, for example, is by no means unexpected, nor is the discrimination against women's sports or the discrimination between individual sports disciplines. This has recently been studied in the Icelandic context and the findings show that sports coverage is predominantly male-oriented (Steindórsdóttir 2008, 37–40). By saying this, it is not being suggested that media sports reporters are doing their job without ambition and ideals. Originally, in Iceland at least, they come to the media mostly from the whirlpool of sports practice and competition and their views may be coloured by these experiences.

To conclude this section, we can safely assert that Iceland is in no way different from other Western countries as far as vices and wrongdoings within sports are concerned. The examples already provided give ample evidence of that. The time has come, then, to turn to literary sources to illustrate the ideals of sports at work in modern Iceland. Do they reflect actual sports reality or some other reality?

3. Modern Sports Literature in Iceland

In this section we will look at some clear examples from modern Icelandic literature where sports are discussed from a morally relevant perspective. This study is part of a more extensive research project by the first author aiming at a comprehensive analysis of sport-related writings in Iceland from earliest times to the present day. Our sample of modern literary sources is based mainly upon previous readings by the first author, but partly by asking friends and colleagues to recollect modern Icelandic literature they have read, mentioning sports, negatively or positively. This may, at first glance, seem to be a somewhat primitive sampling method. Given the small size of the Icelandic literary market, however, it is unlikely that any work of substantial importance has slipped through our net. Indeed, in sampling Icelandic data in general, the distinction between 'population' and 'sample' (in the statistical sense) often because irrelevant as the small size of the 'populations' in question allows exhaustive coverage. The literary data collocated and described in what follows is not exhaustive in the sense that all works mentioning sports have been chosen for consideration. It is meant to be as exhaustive as possible, however, with reference to sport-related literature with moral import. The study is limited to contemporary prose literature; other genres such as folk tales and annals must await scrutiny in a separate paper. We have already drawn a distinction between sports journalism and sports literature with reference to the intention of the writers to depict facts or fiction. Literary writers obviously have various different aims motivating their projects, not all of which have to do with that of mimicking or copying reality. Nevertheless, as we explained in section 2, searching questions must arise if deep and systematic discrepancies can be found between existing sports reality and the depiction of such reality in fiction.

Our method in analysing the literary data is best described as 'historical discourse analysis'. Following Jóhannesson (2010), we understand by that method the critical identification of discursive themes and legitimating principles from a chosen literary sample, connected to socio-historical backgrounds. Silences and gaps in the literature can here be as salient as conspicuously foregrounded themes. We agree with Jóhannesson that proper discourse analysis is often subversive with respect to received wisdoms and overt discourses: It can help identify internal and external contradictions (see section 2) in such discourses and thus problematise or even deconstruct ideas and practices that have gained legitimacy. It can also offer conjectures as to the origin and nature of legitimating principles. We do so, for example, in what follows. As Jóhannesson frankly admits, this method does not assume the kind of 'researcher neutrality' to which many (other) qualitative research methods aspire. It is probable, for example, that researchers have conceptualised some of the discursive themes beforehand. Hence, Jóhannesson questions the characterisation of this method as a genuinely qualitative one (although he does not hold that against it as a research approach). This is not the place to be drawn into methodological arguments, but we would be inclined to offer the Popperian insight that it

does not detract from the validity of a research method that researchers already bring assumptions to the table – that is, as long as they are ready to revise them in light of the collected data.

The first thing to note from our discourse analysis of current Icelandic prose literature is that sports are, in general, conspicuous by their absence. Thus, most Icelandic novels from the nineteenth and twentieth centuries never mention sports or sportspeople. We see a similar trend as in other Western literatures. In fact, it is only in USA that sports are a common theme in literature. In all other Western societies, sports are only mentioned in a few books by a small group of authors (D'Arcy and Sæmundsson 2004, 67–8). Why this is so is a complicated question, where we have to take into account factors such as the traditional difference in esteem between the physical and spiritual sides of the individual (Markula and Denison 2000; D'Arcy 2003). This could be an exciting research project for literary scholars. It is quite interesting that some of modern Iceland's most famous authors very seldom mention sports, not even the prolific Nobel Prize laureate Halldór Kiljan Laxness, whose critical eye otherwise left few societal stones unturned.

Sometimes, though, the silence is broken. Writers of the so-called 1968 generation were no great fans of sports. Some of their books even make fun of sports and sports enthusiasm. In fact it was a common discursive theme in those years to scorn and humiliate all those who dealt with sports or were sport-oriented. Some novels dwell on a new motive, the stupid (= physical, see Aðalsteinsson 1995) sports teacher, others deal with the sadistic sports teacher or sports coach (Jakobsdóttir 1982, 77–82) or even with the purposeless pain of sports such as swimming, as does Indriði G. Þorsteinsson in *Glory of the Fatherland* (1984, first published in 1957).

We have so far been looking at Icelandic literature where sports are non-existent or seen from a negative perspective. But there are also quite strong examples of the opposite. In his time, Dr Sigurður Nordal was the leading literary scholar in Iceland. What he said or wrote about literature, culture or even philosophy was almost regarded as the law of the land. In 1940 he gave six lectures on the Icelandic radio on matters of philosophy and ethics. The last lecture was a novelette, 'The Journey Never Taken (A Parable)' (Nordal 1943a), which he had actually written 23 years before, as a 31-year old (Nordal 1943b). The story describes a young wealthy Roman, Lucius Cesilius Metellus, who falls into extravagance and idleness but finds the right path again. To this end, he is urged by his Caesar to prepare himself as thoroughly as he can for a long and difficult journey in a few years, for the benefit of the state. He prepares his soul by learning the philosophy of the state's wisest scholars, and his body by practising sports. Thus he becomes a new man and starts to enjoy these recently adopted tasks, practising them for their own sake. When the Caesar informs him ten years later that the journey will never be taken, Lucius decides to maintain his new lifestyle because he feels better after the turnabout and considers this way of living much healthier for him (Nordal 1943a, 90–104).

Of course this is a parable, as its name indicates, and its moral is first and foremost ethical and directed towards the Icelandic people. In the story, sports are used as a basis for shaping a healthy individual. In fact, this discourse resembles a lot of other scholars' writings on what sports and philosophy have in common among ancient philosophers, namely the quest for truth and knowledge (Young 1985, 171–2; McNamee 2008, 14).

But Nordal was not the only intellectual using sports in his fight for a better community. In 1931 the Rev. Friðrik Friðriksson, a noted youth leader and chairman of the YMCA, published a book, *Competitors*, written mostly in 1918–19 for his young

friends in Valur FC (Friðriksson 1931, 136–7). The novel takes place in the USA and deals with the foundation and activities of two football (soccer) clubs in a small town. The book has a very strong moral message, besides its Christian content. It preaches honesty and integrity, manliness and beautiful thoughts, as well as sobriety, temperance and joyfulness in play. A football leader's tale in the novel describes the good Rev. Friðriksson's opinions. It says:

Practise the sport for the sake of itself, it is quite worthy of it, but not for your own benefit or fame. ... Practise it in the way that is most useful for the participants but not for competitive matches. Matches are the downbeat of the true art, if they constitute the main aim of the sport. They can be useful now and then for encouragement, but if football activity is mostly based on competition, it will destroy the game for many individuals. ... Use this beautiful art to develop your body and soul, increase your physical and psychological strength. (Friðriksson 1931, 116–17, our translation)

Another person in the novel, the football coach Theódór, refers to a similar perspective in the Bible, where it says: 'He who wins over himself is greater than he who wins towns.' This reminds us of what Buddha says: 'The man that conquers himself is superior to the one who conquers a thousand men in a battle.' And Paul the apostle has the last word in Theódór's speech: 'And if a man also strive for masteries, yet is he not crowned, except he strive lawfully' (Friðriksson 1931, 118).

The Rev. Friðriksson's message and values put him quite categorically among those who support romantic attitudes to sports and their ethical aspects. But of course he added to them his own Christian emphasis and moral message, which strongly adheres to the ancient values of integrity and manliness. His Christian attitudes of putting more stress on participation and beauty than victory and achievements, however, seem to be in significant contrast with the ancient heroes' competitive mood and desire for victory.

From scholars to practitioners, let us now focus on two individuals: a great football player and a fitness hero – both of whom became writers. Þorgrímur Þráinsson was a very well known and popular Icelandic football player in the 1970s and the 1980s. After his football career, he began to write sports novels for youngsters. In his books there is a definite connection to a healthy lifestyle, confidence, integrity, respect and warnings against all use of drugs (Kristjánsdóttir 2008, 27, 36, 40–4). It is an interesting coincidence that Þráinsson played for the Rev. Friðrik Friðriksson's football club, Valur FC, for most of his career, 1979–1990, and also of course for the Icelandic national team. Five of his books may be considered as pure sports literature: the novels *With Tickling Toes*; *Tears, Smiles and Studded Shoes*; *Mine is Yours*; *The Coolest 7*; and *Between You and Me* (Kristjánsdóttir 2008, 26; Þráinsson 1989; 1990; 1991; 2003; 2004). Þorgrímur Þráinsson's moral message is a direct continuation of that of the Rev. Friðriksson's values (see Kristjánsdóttir 2008, 45), except in the glorifying of achievements. About those, Þráinsson is more in line with the ancient Icelandic heroes and not with his old mentor of Valur FC. This should not come as a surprise, as Þráinsson was known for his competitive temperament in his footballing days.

Apart from Þorgrímur Þráinsson's books, there is not much sport-oriented literature for youngsters. If we look at books and television for children, however, we meet another famous sportsman, Magnús Scheving. He became Icelandic master in aerobic gymnastics

in 1992; Nordic master in 1993; and European master in 1994 and 1995. Scheving has written books on the adventure world of *Lazytown*, produced plays, films and later cartoons around his creation (Scheving 1995; 2007). The main message of the adventure is exercise and healthy food (Kristjánsdóttir 2008, 46). *Lazytown* is popular around the world and has received awards for its positive health message.

The next author hails directly from the football whirlpool, although she has never played football. We are talking about Elísabet Jökulsdóttir and her book *Football Stories* (2000). Jökulsdóttir is a well-known writer in Iceland and has written poems, short stories, plays and novels. She is also the mother of three football players. Her book is a collection of 49 very short stories, each of which captures brief moments in the lives of football players, coaches, referees, the mother of a football player and a physiotherapist. The stories are told in the football players' own language, and when they talk about something else, they use their football language as metaphor and imagery. These are typical males who find it difficult to express themselves, except through their sport. In this way their sport becomes their language, their only mode of expression. The discourse, on the one hand, is the sport and the sportsman, on the other hand general communication and being human.

Two writers of today, Einar Már Guðmundsson and Einar Kárason, may not be so enthusiastic about sports, but are fully aware of their possible use in their works. Guðmundsson wrote his book *The Knights of the Round Stairs* in 1982. There he describes a strong policeman who is also a sportsman, in a rather positive way; as a good model for young boys who look up to him and adore him (Guðmundsson 1982, 23, 27).

Then a notable hulk of a man appeared the year after, in the novel *Where the Devil's Island Arises* by Einar Kárason. The scene is a barracks ghetto shortly after the Second World War. The strongman is Hreggviður, a boozy and herculean shot putter, one of the greatest in Iceland (Kárason 1983, 26). Hreggviður is a staid man, yet he experiences an event that could have come into being as his solution to a certain moral dilemma, that of wishing to impress those who adore him but being short of rightful means to actually bring this about. He sets a 'world record' in shot putting at an intern club meeting, having tripped a little and roamed around the stadium quite near the equipment hut where the shots were kept. The shot he threw turned out to be intended for a youngster, not a fully grown man (ibid., 69–85)! The novel, however, does not remove all doubt as to whether Hreggviður violated the rules deliberately, or by mistake. But his shame is the same, especially after his exultation – like a person seeing the dream of his life come true and then fade away.

In the novel a new football club is established by Hreggviður and some other men in the barracks ghetto. The purpose is clearly educational: giving the young people something healthy and constructive to do (ibid., 45–55). And lo and behold, the club manages to win its first official football tournament. Here, the author is clearly dallying with the theme of the little club that, with concerted effort and guts, manages to beat the big ones. A good model for Icelandic sportspeople and indeed a rather familiar motive in Icelandic sports discourse.

That is all. We did not find any more prose literature dealing with sports in a morally relevant way. Of course there is more sports literature in Iceland, for instance numerous biographies of famous sportspeople, various poems and songs (including team and club songs), ballets, films, plays and sports coverage in the media. But all this, as interesting as it is, lies outside our purview in this paper.

4. Discussion and Conjectures

Most modern Icelandic literature seems to reduce sports – however ubiquitous they may be in our culture – to the mundane peripheral issues (such as local politics or traffic problems) that do not deserve literary treatment and analysis. If that is truly the case, namely that contemporary authors do not see in sports a source of sufficient intellectual or artistic stimulation, this would offer a stark contrast to the views of the saga authors who, as already noted, were obsessed with achievements in sports. A few authors that we have mentioned do offer a critical perspective on sports. Such a perspective can also be gleaned from some of the saga literature; witness the hubris of a 'hero' such as Grettir the Strong. The Icelandic modern literature that deals sufficiently with sports in order to be called 'sports literature' is, however, as we have seen in the foregoing section, filled with moral ideals in the spirit of the those we read about in ancient Greek and Old Icelandic tales of heroism. Its discursive themes have thus more to do with ancient virtues rather than modern vices, and its legitimating principles concern mainly the quest for (physically and spiritually) healthy living. This means that the discourse of Icelandic modern prose literature does not take into account the rampant individualism and the common individual vices among people in sports. All in all, this literature does not seem to illuminate sports reality as a whole, only a limited aspect of it. To continue with our analogy from section 2 we could even say that – not to put too fine a point on it – Icelandic sports literature stands in a similar relation to sports reality as pornography does to sexual relations. Why is that? After considerable brainstorming and soul-searching, the present authors came up with a list of the following four possible conjectures that we will discuss:

(1) *Theories about the individualism and egocentricity of modernity do not apply in Iceland and in Icelandic sports.* We could call this the conjecture of Icelandic uniqueness. Sociologists have made it quite clear with convincing arguments that the individualism and egocentrism of modernity is a fact in the Western world, both in Europe and USA although, perhaps, to a different extent in different countries and under different regimes (Giddens 1991). It is part of the ideological basis of right-wing and middle-ground parties, along with (Blairite) social democrats all over the Western world. The question remains if this has also become the natural way of thinking among the majority of ordinary people. The sociologists in question may not have convinced us of that. In Iceland at least, and probably in many other countries, mutual support and collectivism is widespread among the general public, suggesting a much higher sense of communitarian morality, interdependence and integrity than we see, for instance, in politics, banking or business.

We find it difficult to shake the impression that a large majority of people working or practising within Icelandic sports are far from being excessive individualists. They are honest, fair-minded people, unselfish and altruistic in favour of a good cause. It is, therefore, more than possible that practitioners and coaches of the sports movement still adhere to a certain extent to the old ideal of heroism and integrity. If this is so, corruption may first and foremost be found among those who deal with money, buying and selling living people like the slave dealers of old times, as well as individuals gathering sponsors for their clubs and unions, but who, of course, also expect to line their own pockets. The theories of modern sociologists about rampant individualism and egocentricity may thus

apply more directly to sports directors and administrators (the 'money people') than to the actual practitioners.

All those considerations notwithstanding, there is no denying the fact, outlined in section 3, that vice and misconduct is well-known in Icelandic sports. The individualisation process described by Giddens (1991) has not left Iceland untouched. So conjecture (1) does not suffice to make sense of the apparent discrepancy between sports reality and sports literature in Iceland, by simply explaining it away.

(2) *The writers are seriously self-deceived.* It is not likely that good writers are under such an illusion that their descriptions of the reality they know best are quite wrong. On the other hand, it is well known that out of loyalty, people tend to defend their own party or church, their own organisation, their own club and union, to a much greater extent than would seem reasonable – and with full and honest conviction. Therefore, we cannot reject the notion that in some instances these Icelandic writers may have had some dazzle in their eyes when writing about sports and their value for young people – for instance writers such as Þorgrímur Þráinsson and Magnús Scheving, who themselves were active sports practitioners for many years, albeit in a bygone and more 'innocent' era.

(3) *The writers write their books for the deliberate purpose of deceiving the public and hiding individualism and individual vices among people in sports.* Writers want to be able to write for a living and support their families. It may well be vital for sports writers that the sports movement and its leaders support them, encourage young people to buy their books and award them grants. If this is to be possible, writers may have to conceal vices and wrongdoings to some extent and stress only those things that are positive and encouraging. If this is the case, for instance with those two sports writers just mentioned, it is done very professionally and showing no traces easily observed by an outsider. It is also possible that other reasons than monetary ones might induce some writers to deliberately hide sports vices from view, namely reasons of literary styles or trends. For example, it may well be that the most natural outlet for a description of sports virtues is in literature rather than journalism. Given the level of cynicism among contemporary Icelanders (as opposed, for instance, to people in the USA who seem to have a much higher tolerance of sentimentality), a description of virtue in sports that sounds natural in prose literature might sound mawkish and maudlin in a newspaper report.

(4) *The writers write their books for the deliberate purpose of preaching, that is as a didactic response to the individualism and individual vices among young people.* Morally conscious writers may find it convenient to speak up for old, idealistic values through examples from sports, in particular if they also want to improve morality within the sports themselves. Through examples from sports, they can rail against increasing moral decline and against developments they dislike. What supports this opinion is that sports writers often write for children or very young people. They are engaged in the message they are giving to them and many of them have participated in campaigns against drugs, smoking, drinking and unhealthy living. They want to improve the world and they believe that their depiction of sports and the nature of sports is well suited for that purpose.

So which one of those conjectures carries most weight and comes closest to the truth? Although reasonable arguments seem to speak for each of the four possible answers, it is our final conclusion that the answer can be found in all four possibilities

combined. We are specifically drawn, however, towards the didactic conjecture: that the writers are consciously preaching through sports, trying to make the world a better place by heightening the moral threshold of youths, not only in sports but elsewhere in their lives. *Lazytown* does, for example, have a clear didactic rationale (Kristjánsdóttir 2008) and Þorgrímur Þráinsson has been a popular guest in so-called life-skills classes in Icelandic schools where he has been presented (and has presented himself) as an exemplar of healthy living – both in a moral and physical sense. Part of the reason may also be that many of the writers in question hail from the field of sports, and they may be deliberately hiding some vices and wrongdoings in sports (witness the deception conjecture) because of their loyalty towards the field, or their endeavour to earn goodwill from the sports movement. Another likely aspect of the situation could be that the vices of Icelandic sports are first and foremost found among those who deal with money and financing for clubs and unions, and in their influence on the practitioners. History shows that it is not easy, either for young or old, to resist the power of greed – and, therefore, we see the most glaring vices among those people who are most easily led astray by greed. However, as most of the sport-related literature is not about those people but about achievements on the sports field, their vices may be underrepresented in the literature. We find the self-deception conjecture the most difficult to stomach, as literary authors are more typically considered to expose self-deceptions rather than to perpetuate them. Nevertheless, if the legitimating principle of a discourse, such as that of promoting healthy living, becomes prominent enough to rule out of court other considerations, such a ‘silencing process’ does smack of self-deception. We reiterate, therefore, our conclusion that all the four conjectures are needed to account for the discrepancy between Icelandic sports reality and sports literature that our discourse analysis revealed.

The reason why so few writers feel an urge to address sports at all in their works is, we submit, less contestable. Sports do not constitute ‘high culture’ in Iceland and do not automatically command respect and artistic interest. It could also be that the reason why some writers decide to ignore sports lies precisely in their disillusionment with the lack of moral ballast that modern sports provide. That would then also partly explain why the precious few writers who choose examples from sports are exactly the ones who do see sports in a more positive light. In any case, writers of prose literature do of course have the artistic freedom to opt for or ignore topics on their whim.

It would be interesting to follow up this literary study with qualitative interviews with sports writers in Iceland, both journalists and literary figures. Moreover, comparisons with sports literature in other European countries could cast light on how far the Icelandic situation is unique and how far it is typical. However, those must remain topics for another day and another paper.

ACKNOWLEDGEMENT

We would like to thank Rafn Kjartansson and two anonymous reviewers of the present journal for their valuable help.

Note

1. See Valur FC official website (2009), available at <http://www.valur.is/Valur/Saga/>, accessed 12 September 2011.

REFERENCES

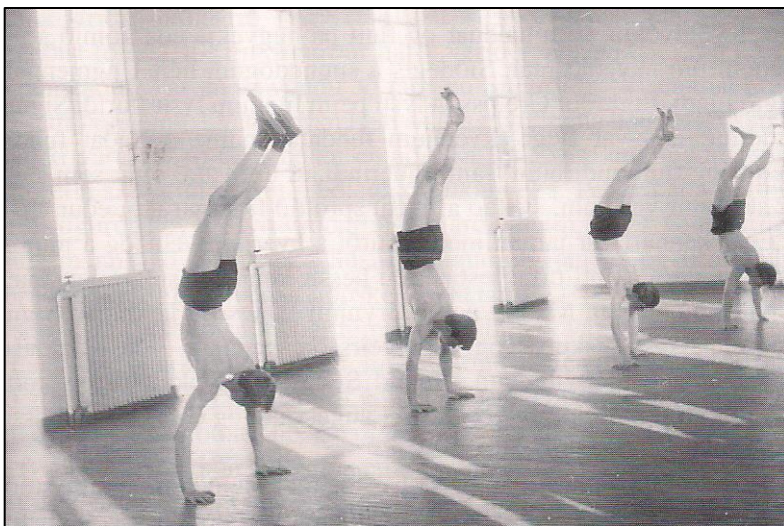
- ADALSTEINSSON, RAGNAR I. 1995. *Febrúarkrísur* [February crisis]. Reykjavík: Reykholt.
- ARNALDSSON, STEFÁN. 2010. Eins og að stjórna símfónu [Like conducting a symphony]. *Morgunblaðið, Sunnudagsmorgginn*, 17 Jan.: 22–3.
- ÁRNASON, VILHJÁLDMUR. 1985. Saga og siðferði: Hugleiðingar um túlkun á siðfræði Íslendingasagna [Saga and morality: Reflections on the interpretation of the ethics of the Icelandic sagas]. *Tímarit Máls og menningar* 46: 21–37.
- BJARNASON, BJÖRN. 1950. *Íþróttir fornanna á Norðurlöndum* [The sports of the ancients in Scandinavia]. Reykjavík: Bókfellsútgáfan.
- BRIEM, ÓLAFUR. 1972. *Íslendinga sögur og nútíminn* [The Icelandic sagas and modernity]. Reykjavík: Almenna bókafélagið.
- COAKLEY, JAY. 2003. *Sport in society: Issues and controversies*. Boston, MA: McGraw Hill.
- D'ARCY, JÚLIAN MELDON. 2003. Sport literature: The ball in the academic court. *The European English Messenger* 12: 47–53.
- D'ARCY, JÚLIAN MELDON and GUÐMUNDUR SÆMUNDSSON. 2004. Fyrirgjöf af kantinum: Íþróttir og bókmenntir [Crossing from the wing: Sports and literature]. *TMM* 3: 61–75.
- FRÍÐRIKSSON, FRÍÐRIK. 1931. *Keppinautar* [Competitors]. Reykjavík: Knattspyrnufélagið Valur.
- GIDDENS, ANTHONY. 1991. *Modernity and self-identity. Self and society in the late modern age*. Cambridge: Polity Press.
- GUÐMUNDSSON, EINAR M. 1982. *Riddarar hringstigans* [The knights of the round stairs]. Reykjavík: Almenna bókafélagið.
- IVARSSON, JÓN M. 2007. *Vormenn Íslands. Saga UMFÍ í 100 ár* [The harbingers of Iceland. The 100-year history of the Icelandic Youth Societies]. Reykjavík: Ungmennafélag Íslands.
- JAKOBSDÓTTIR, SVAVA. 1982. Sund [Swimming]. *Gefið hvort öðru ... Sögur*. Reykjavík: Iðunn.
- JÓHANNESSON, INGÓLFUR Á. 2010. The politics of historical discourse analysis: A qualitative research method? *Discourse: Studies in the Cultural Politics of Education* 31: 251–64.
- JÖKULSDÓTTIR, ELISABET. 2001. *Fótboltasögur (Tala saman strákar)* [Football stories (Talk together boys)]. Reykjavík: Mál og menning.
- KÁRASON, EINAR. 1983. *Þar sem djöflaeyjan rís* [Where the devil's island arises]. Reykjavík: Mál og menning.
- KRISTJÁNSDÓTTIR, HRÓDNÝ. 2008. *Á skotskóm í skólann* [Wearing football boots to school]. BS. Dissertation, Reykjavík: KHÍ.
- KRISTJÁNSSON, KRISTJÁN. 1998. Liberating moral traditions: Saga morality and Aristotle's *megalopsychia*. *Ethical Theory and Moral Practice* 1: 397–422.
- . 2010. *The self and its emotions*. Cambridge: Cambridge University Press.
- KRISTJÁNSSON, TRYGGVI Þ. 2004. *Fótboltafíkillinn – eða bolti undir steini* [The football addict – or ball under a stone]. Ólafsfjörður: Tindur.
- MACGREGOR, ROY. 1983. *The last season*. Toronto: Macmillan.
- MACINTYRE, ALASDAIR. 1981. *After virtue. A study in moral theory*. London: Duckworth.
- MCNAMEE, MIKE J. 2008. *Sports, virtues and vices. Morality plays*. London: Routledge.
- MACRINA, FRANCIS L. 2005. *Scientific integrity*. Washington, DC: ASM Press.
- MARKULA, PIIRKO and JIM DENISON. 2000. See spot run: Movement as an object of textual analysis. *Qualitative Inquiry* 6: 406–31.
- MILLER, JASON. 1972. *That championship season*. New York: Atheneum.
- NORDAL, SIGURÐUR. 1942. *Íslensk menning I* [Icelandic culture I]. Reykjavík: Mál og menning.

- . 1943a. Ferðin sem aldrei var farin (dæmisaga) [*The journey never taken (a parable)*]. In *Áfangar I*. Reykjavík: Helgafellsútgáfan.
- . 1943b. Eftirmáli [Postscript]. In *Áfangar I*. Reykjavík: Helgafellsútgáfan.
- NUSSBAUM, MARTHA C. 1990. *Love's knowledge. Essays on philosophy and literature*. Oxford: Oxford University Press.
- PÁLSSON, HERMANN. 1981. *Úr hugmyndaheimi Hrafnkels sögu og Grettlu*. [From the ideological world of Hrafnkels Saga and Grettis Saga]. Reykjavík: Menningarsjóður.
- SCHEVING, MAGNÚS. 1995. *Áfram Latibær* [Carry on Lazy Town!]. Reykjavík: Æskan.
- . 2007. *LazyTown: No one's lazy in LazyTown* (BBC Children's DVD). London: LazyTown Entertainment.
- SEGRAVE, JEFFREY O. 2000. Sport as escape. *Journal of Sport & Social Issues* 24: 61–77.
- SESSIONS, WILLIAM LAD. 2004. Sportmanship as honor. *Journal of the Philosophy of Sport* 31: 47–59.
- STEINDÓRSDÓTTIR, ANNA G. 2008. Íþróttafréttir í dagblöðum [Sports news in the media]. *Íþróttafraeði* 2: 37–40.
- SVEINSSON, EINAR ÓLAFUR. 1943. *Á Njálssbúð. Bók um mikið listaverk* [At Njáll's Site. A Book about a Great Work of Art]. Reykjavík: Bókmenntafélagið.
- TAYLOR, CHARLES. 1989. *Sources of the self: The making of modern identity*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- YOUNG, DAVID C. 1985. *The Olympic myth of Greek amateur athletes*. Chicago: Ares Publishers Inc.
- PORSTEINSSON, INDRÍÐI G. 1984. *Heiður landsins* [The glory of the fatherland]. *Vafurlogar*. Reykjavík: Bókauktgáfa Menningarsjóðs.
- PRÁINSSON, ÞORGRÍMUR. 1989. *Með fiðring í tánum* [With tickling toes]. Reykjavík: Frjálst framtak hf.
- . 1990. *Tár, bros og takkaskór* [Tears, smiles and studded shoes]. Reykjavík: Fróði.
- . 1991. *Mitt er þitt* [Mine is yours]. Reykjavík: Fróði.
- . 2003. *Svalasta 7an* [The coolest 7]. Reykjavík: Andi.
- . 2004. *Undir 4 augu* [Between you and me]. Reykjavík: Andi.

Guðmundur Sæmundsson, University of Iceland, School of Education, Laugarvatn, Iceland.
E-mail: gsaem@hi.is

Kristján Kristjánsson, University of Iceland, School of Education, Reykjavík, Iceland. E-mail:
kk9@hi.is

**2. Guðmundur Sæmundsson og Kristján Kristjánsson.
(2012). Skotið yfir markið? *Hugur* 24: 196–218.**

Staðið á höndum í Haukadalsskóla í mars 1962 (Páll Lýðsson 1997: 75).

Guðmundur Sæmundsson og Kristján Kristjánsson

Skotið yfir markið?

Um siðferðismisræmi milli íþróttabókmennta og íþróttaveruleika nútímans á Íslandi

Hér er ætlunin að lýsa því hvort og hvernig íslenskur nútímasagnaskáldskapur speglar siðferðilega hugsun, viðhorf og breytni í íþróttum. Í 2. kafla er dregin upp mynd af því sem skoða má sem hin eðlilegu eða ákjósanlegu tengsl íþróttabókmennta og raunveruleika íþróttanna. Eins og allar góðar bókmenntir ættu íþróttabókmenntir að lýsa upp og miðla siðferðilegum og tilfinningalegum blæbrigðum íþróttanna. Í því skyni að draga upp sögulegan og félagslegan bakgrunn viðfangsefnisins er 3. kafliinn helgaður tvennu: Annars vegar er í honum greinargerð um ætlaðan raunveruleika íslenskra íþróttar á miðöldum eins og hann kemur fram í Íslendingasögnum. Dygðir hinna fornu íþróttahetja eru taldar upp og ræddar. Í öðru lagi fjallar kafliinn um raunveruleika nútímaíþróttar á Vesturlöndum, skaddaðan af hömlulítilli einstaklingshyggju og þeim löstum sem henni fylgja. Í 4. kafla er rannsóknaraðferðum lýst og þeim niðurstöðum sem orðræðugreining annars höfundar greinarinnar á íþróttatengdum íslenskum nútímabókmenntum leiddi í ljós. Að því marki sem íþróttir eru yfirleitt nefndar í íslenskum nútímasagnaskáldskap bera þær fá merki siðferðilegra lasta eða spillingar. Þeir sem lýsa íþróttaiðkun í einhverjum smáatriðum dásama í flestum tilvikum dygðir hennar. Í rauninni má segja að íþróttabókmenntirnar séu flestar hverjar barmafullar af siðgildum í anda fornra grískra og íslenskra hetjudygða. Auðvitað er eðlilegt að siðaboðskapur fornabókmenntanna beri svip af samfélagi síns tíma en er hugsanlegt að siðaboðskapur nútímaíþróttabókmennta stafi einnig frá fornum viðhorfum og hugsjónum, fremur en frá ríkjandi gildum samtímans? Ef svo er, hvað veldur því?

Í 5. kafla eru hugleiddar skýringar á þessu augljósa misræmi. Minnt er á að engar rannsóknir séu til á íslensku nútímaíþróttasiðferði en leiddar líkur að því að viss samsvörun sé á milli Íslands og annarra vestrænna ríkja hvað þetta varðar.

Það skýri einnig ef til vill þá niðurstöðu hve fáir höfundar finna hjá sér hvöt til að fjalla yfirleitt um íþróttir í verkum sínum.

Áður en lengra er haldið er þó rétt að reyna að skilgreina hugtakið íþróttir eins og það er notað í þessari grein. Það er skoðun höfunda að félagsfræðilegar eða líf-fræðilegar skilgreiningar dugi skammt. Eina færa skýringarleiðin er að okkar mati að skilgreina þær út frá þeirri orðræðu sem ríkir á hverjum tíma í samfélaginu.¹ Þannig tilheyrir til dæmis skák íþróttum vegna þess að um hana er fjallað sem íþróttir og um skákmenn sem hverja aðra íþróttamenn. Þetta gildir nú og á Ís-landi en þarf ekki að eiga við um aðra tíma eða önnur samfélög.

Íþróttir má þó vissulega nálgast á ýmsa vegu eins og skilgreiningar á þeim í tímanna rás bera merki um. Ein leiðin er að skilgreina þær sem ákveðna tegund leikja.² Þess ber þó að geta að þótt íþróttir séu ein tegund leikja eru leikir ekki endilega íþróttir. Viðtekin hugmynd er að til þess þurfi þeir að uppfylla fjögur skilyrði:

- (1) Keppnin þarf að snúast um leikni.
- (2) Leiknin þarf að vera (að hluta til a.m.k.) líkamleg.
- (3) Leikurinn þarf að njóta viðtækrar þátttöku eða fylgis.
- (4) Framkvæmdin þarf að einkennast af reglufestu.³

Um (2) eru fræðimenn að vísu engan veginn einhuga (sbr. dæmið af skák) þótt hugsanlega séu flestir íþróttafélagsfræðingar á þessari skoðun.⁴ Aðrir telja að (2) leiði til gamaldags skilgreiningar sem gangi út frá því að íþróttir séu birtingar-mynd karlmennsku og líkamsburða og hrindi frá íþróttagreinum með aðrar áherslur eða fyrir aðra hópa en unga karla.⁵

Gegn skilgreiningunni á íþróttum sem leikjum gengur sú staðreynd að íþróttir Grikkja til forna voru hreint ekki neinn leikur eða skemmtan, heldur grafalvarleg iðja fullorðinna manna til að öðlast hylli guðanna.⁶ Má jafnvel segja að íþróttir hafi verið af sama meiði og siðfræði og heimspeki Grikkja: Sannleiks- og þekk-ingarleit í anda ríkjandi trúarbragða.⁷ Sennilega er því nauðsynlegt í ljósi þessa að aðgreina nútímaíþróttir frá íþróttum Forn-Grikkja enda aðstæður gjörbreyttar.⁸

Þessar skilgreiningaraðferðir gætu að sumu leyti kallast *sögulegar*: Að skilgreina íþróttir út frá uppruna sínum, hvort og að hve miklu leyti þær spruttu upphaflega úr athöfnum daglegs lífs, fæðuöflun, hernaði, tómstundum eða trúarbrögðum. Önnur aðferð væri *lýsandí*: að skilgreina þær út frá framkvæmdinni, t.d. leikni íþróttamannsins, samkeppninni og sigri. Hins vegar þarf þetta þrennt ekki alltaf að fara saman.⁹ Kannski er samkeppnin jafnvel mikilvægasti þáttur íþróttanna

1 Guðmundur Sæmundsson og Ingólfur Ásgeir Jóhannesson 2011.

2 McNamee 2008: 11–12; Reid 2009: 40.

3 McNamee 2008: 13–14.

4 Coakley 2003: 21–25.

5 Guðmundur Sæmundsson og Ingólfur Ásgeir Jóhannesson 2011.

6 McNamee 2008: 14.

7 Reid 2009: 40–44.

8 McNamee 2008: 16.

9 Howe 2004: 215–217.

sem snúast þar með um eitt og aðeins eitt: Að sigra. Eftirminnilegt er tilsvar Vincents Thomas Lombardi, víðfrægs þjálfara í amerískum fótbolta: „Sigurinn er ekki allt sem máli skiptir, hann er það eina sem skiptir máli.“¹⁰

Raunar má halda áfram þessari röksemdafærslu og nálgast enn eina aðferðina til að skilgreina íþróttir. Þá aðferð mætti kalla *ályktandi*: Að skilgreina þær út frá markmiði sínu og tilgangi fyrir einstaklinginn eða samfélagið. Íþróttir eru kannski fyrst og fremst tæki fyrir einstaklinginn til að verða hann sjálfur, þroskast líkamlega og (í víðtækum skilningi) siðferðilega.¹¹ Þetta skiptir kannski mestu þegar kemur að menntunarlegu hlutverki íþróttar, eins og það var til dæmis meðal Forn-Grikkja. Þar skyldi kenna æskunni að sigra og bíða ósigur og jafnframt að þekkja sjálfa sig og takmörk sín, auka siðferði hennar og þroska sálina og þar með gera einstaklinginn að betri borgara og leiðtoga.¹²

Hér má segja að skilgreiningin sé farin að nálgast orðræðuskilgreiningu hugtaksins sem nefnt er hér að framan. Þetta gamla gildishlaðna markmið á vel við nútímann og hefur í engu tapað gildi sínu, auk þess sem það leiðir beint að því að skoða íþróttir undir sjónarhorni siðferðis almennt og dygða sérstaklega. Aristóteles færði rök fyrir því að dygð væri meðalhóf tveggja lasta eða öfga. Þannig væri hugrekki til dæmis meðalvegur hugleysis og fíflirfsku.¹³ Í siðfræði Aristótelesar liggur áherslan ekki á athöfnum manna, heldur skapgerð þeirra, ekki á því hvað þeir gera við tilteknar aðstæður, heldur hvers konar athafnir þeir hafa tilhneigingu til þess að velja.¹⁴ Í ljósi slíkra dygðafræða má skipta íþróttadygðum í tvennt:

1. Einstaklingsstyrkjandi dygðir (e. *agent instrumental virtues*) – en þar má nefna á sviði íþróttar dygðirnar *árvekni*, *varkárni*, *sjálfsstjórn*, *hugrekki*, *ákveðni*, *þrek*, *staðfestu*, *förjálmi* og *útsjónarsemi*.
2. Hópstyrkjandi dygðir (e. *group instrumental virtues*) – þar sem fram eru taldar *samstarfshæfni*, *aðstæðubundin dómgreind* og *hæfni til að fylgja öðrum og vera leiðtogi*.¹⁵

Allt eru þetta dygðir sem augljóslega koma sér vel og eru mikilvægar í íþróttum. Aðrar siðfræðikenningar en dygðafræði í anda Aristótelesar hafa einnig haft mikil áhrif á mat á siðferði íþróttar. Þar ber fyrst að nefna skyldusiðfræði Immanúels Kant. Hún felst í mjög stuttu máli í því að þar er einblínt á réttmæti athafna, skyldurækni og virðingu fyrir réttindum annarra.¹⁶ Í íþróttum kemur þetta fram í skilyrðislausri kröfu um samstöðu, aga og hlýðni við reglur og lögmál íþróttanna. Reyndar hefur lengi loðað við íþróttir, íþróttakennslu og þjálfun að ekkert skipti þar eins miklu máli og agi og reglur. Hefur þetta svið mannlegra athafna þótt standa einna næst hermennsku hvað þetta varðar.

10 Sessions 2004: 47.

11 Howe 2004: 218.

12 Reid 2009: 45–47.

13 Sachs 2006.

14 Kraut 2007; Peterfreund 1992: 29–47.

15 McNamee 2008: 60.

16 Alexander og Moore 2007; Atli Harðarson 1989: 57–71; Peterfreund 1992: 180–199.

Þriðja siðfræðikenningakerfið sem sjá má stað í íþróttum er kenning Johns Stuarts Mill, nytjastefnan, en hún felst í örstuttu máli í því að breytni sé rétt að því marki sem hún stuðli að almennri hamingju eða velferð, þegar til lengri tíma er litið, en röng að því marki sem hún dragi úr henni.¹⁷ Samkvæmt þessum skilningi ættu þær reglur og sú breytni sem gerir sem flesta ánægða eða kemur til móts við hagsmunum þeirra að vera sú rétta en sú sem gerir fólk óánæggt eða beinist gegn hagsmunum þess að vera röng. Röksemdir af þessu tagi nota t.d. fjölmiðlar gjarnan þegar þeir ákvarða umfjöllun sína um einstakar íþróttagreinar.

Við þetta má bæta þeirri sérstöku siðfræði jafnréttisstefnunnar sem þróast hefur og mótask alla síðustu öld og leitt til verulega bættra skilyrða kvenna til að stunda íþróttir til jafns við karla.¹⁸ Hið sama gildir raunar um jafnrétti kynþátta, fatlaðra og ófatlaðra, samkynhneigðra og gagnkynhneigðra, jafnrétti eftir búsetu og þjóðerni o.s.frv. Enn er þó langt í land að hér sé komið á jafnrétti á vettvangi íþróttanna.¹⁹

Í þessari grein er ætlunin að kanna siðræn tengsl bókmennta og þess samfélagslega sviðs sem þær lýsa. Slíkt sjónarhorn er að ýmsu leyti nýtt hér á landi, einkum hvað varðar íþróttir. Það mætti því hugsanlega nota, að breyttu breytanda, sem viðmiðun við aðrar greiningar á tengslum bókmennta við umhverfi sitt. Vegna mótsagnanna sem nefndar hafa verið og umfjöllunin hér á eftir byggist á að miklu leyti er rétt að hefja leikinn með því að ræða samhengið milli raunveruleika íþróttanna annars vegar og íþróttabókmennta hins vegar.

Raunveruleiki íþróttanna og íþróttabókmenntir

Hverju lýsa uppákomur á borð við þær sem nú tröllríða frönsku íþróttasamfélagi þar sem einn dádasti handknattleiksmaður heims, Nikola Karabatic, er ásamt félögum sínum í félaginu Montpellier sakaður um siðlaus veðmál og jafnvel mótur?²⁰ Fræg er umfjöllun heimspekingsins Charles Taylor um upptök sjálfsskilnings nútíma Vesturlandabúa þar sem hann leggur áherslu á að best sé að skilgreina tímabil og samfélög út frá ríkjandi sjálfsskilningi og menningarlegum einkennum sem móta sjálfsmynd þeirra.²¹ Þannig verði nútíminn á Vesturlöndum best skilgreindur út frá hugmyndinni um sjálfstæði einstaklingsins, að hver maður sé eyland. Heimurinn er settur saman af „mér“ gagnstætt „öllum hinum“. Samkvæmt þessari sérstöku, menningarlega skilyrtu hugmynd eru einstaklingarnir hvattir til að fylgja sjálfstæðri leið til þroska með því að tjúfa smám saman böndin við hefðina og finna sjálfa sig með innhverfri skoðun. Til þess að svo megi verða þurfa þeir að gaumgæfa eigið gildismat, skerpa eigin dómgreind og draga sem mest úr ósjálfstæði sínu gagnvart öðru fólki. Þeir verða þannig ekki aðeins að finna sinn rétta siðferðilega stað í tilverunni, heldur endurmeta sjálfa

17 Kristján Kristjánsson 1992: 72–73; Peterfreund 1992: 200–219.

18 Barres 2006: 133–136; Rolin 2004: 880–891.

19 Coakley 2003; Eygló Árnadóttir 2011; Kjartan Ólafsson 2006; Þorgerður Einarsdóttir 2011.

20 Franska handboltahneykslið 2012.

21 Taylor 1989.

síð á róttækan hátt og skapa sér eigin stað. Taylor bendir á það í ættfærslu sinni á hinu vestræna sjálfi að frjálslyndissinnar hafi upphafið hugtakið „heimanförlina“ og gert það að menningarlegu tákni og mælistiku á frelsun einstaklingsins. Allt ungt fólk verði að brjóta undan áhrifum foreldra og menningar með því að „fara að heiman“ svo það geti þroskast á „sannan“ hátt.²²

Sjálfsþugmyndir í skilningi Taylors eru flóknar og margþættar og geta farið villur vega á að minnsta kosti tvo vegu: *Innvortis* þegar þær einkennast af innri mótsögnum (t.d. þegar sjálfsþugmyndir manns sem á rætur í tvenns konar menningu rekast á innbyrðis) og *útvortis* þegar þugmyndirnar vísa ekki rétt til ytri raunveruleika (t.d. þegar þugmyndir manns um eðli þess samfélags sem hann býr í samrýmast ekki veruleika þess samfélags). Slíkar mótsagnir leiða til djúpstæðra sjálfsblekkinga.²³ Þugmyndir fólks í ákveðnu samfélagi um sjálf sig eru oftast byggðar upp sem frásagnir og því miðla bókmenntir þess venjulega bestu upplýsingunum um ríkjandi sjálfsskilning. Góðar bókmenntir birta ekki aðeins siðferðilegar og tilfinningalegar útlínur þess raunveruleika sem þær draga upp mynd af, heldur leggja þær fram sinn skerf til þess að afhjúpa innri og ytri mótsagnir í skilningi fólks á þeim raunveruleika. Góðar bókmenntir veita þannig innsýn í eðli og hverfuleik mannlegrar tilveru, ekki síð siðferðilegar viddir hennar.²⁴ Til dæmis er það góð ráðlegging til þess sem ætlar að rannsaka kynlífsíðferði ákveðins samfélags að skoða fremur bestu bókmenntir þess en kynlífshandbækur eða textabækur. Á hinn bóginn veita lélegar bókmenntir skekkt mynd af raunveruleikanum. Þannig mundi sá sem legði traust sitt á klámbókmenntir til að skilja kynlífsþátt vestrænnar siðmenningar fá mjög grunnfært (veruleikafírt) sjónarhorn á margbreytileika hans.

Á sama hátt lýsa góðar íþróttabókmenntir anda þess óræða og margbreytilega raunveruleika sem ríkir innan íþróttar. Vissulega lýsa íþróttabókmenntir – eins og aðrar bókmenntir – oftast í meira mæli undantekningartilvikum en því hversdagslega. Engu að síður lýsa bestu bókmenntaverkin af þeirri tegund ekki aðeins einhverjum stórafrekum heldur miðla ekki síður skilningi á hlutskipti mannsins í heiminum og þeim gildum sem ráða ríkjum í hverju samfélagi á hverjum tíma. Taka má sem dæmi leikrit Jasons Miller, *That Championship Season*, sem vann til Pulitzer-verðlaunanna.²⁵ Það fjallar ekki aðeins um sérstakan sigur á körfuboltavellinum, heldur er það miklu frekar saga um tilfinningalega og persónulega frelsun.²⁶ Annað dæmi er saga Roys MacGregor, *The Last Season*.²⁷ Hún fjallar um tilfinningalega hreinsun þar sem reiði og sekt er umbreytt í virðingu og friðsæld. Síðan mætti að vísu spyrja hvort íþróttaveruleikinn sem þessar bókmenntir lýsa sé sjálfur flóttaleið frá hversdagslegri og drungalegri veruleika sem íþróttirnar fái lesendur til að gleyma um stundarsakir. Höfundar þessarar greinar hefðu tilhneigingu til að svara þeirri spurningu neitandi (þ.e. að gildi íþróttar sé ekki aðeins

²² Taylor 1989: 39.

²³ Kristján Kristjánsson 2010.

²⁴ MacIntyre 2008: 121; Nussbaum 1990.

²⁵ Miller 1972.

²⁶ Segrave 2000.

²⁷ MacGregor 1983.

gildi óminnishegrans); en svarið við henni breytir engu um þann sannleik sem reifaður var hér að ofan, að eins og allar aðrar góðar bókmenntir varpa góðar íþróttabókmenntir ljósi á þann veruleika sem þær fjalla um.

Stalbra má við og inna eftir því hvað átt sé við með hugtakinu „raunveruleiki íþróttar“. Hugtakið ber að skilja vítt svo það taki ekki aðeins til þess sem gerist, ef svo má segja, á íþróttavellinum meðal keppenda, heldur einnig til orða og gjörða fjölmargra einstaklinga sem tengjast íþróttum, svo sem embættismanna, stjórnenda, þjálfara og leiðtoga. Íþróttablaðamennsku ber þar með einnig að fella undir „raunveruleika íþróttar“. Með því móti er hafnað því groddalega raunsæisviðhorfi að spegill geti ekki talist til húsgagnanna í herberginu sem hann speglar.²⁸ Svo víð skilgreining á „raunveruleika íþróttanna“ getur raunar virst deyfa skilin á milli raunveruleika og skáldskapar þar sem íþróttabókmenntir virðist þannig vera orðnar hluti þess raunveruleika sem þær lýsa. Samt sem áður er gagnlegt að halda ákveðnum greinarmun – byggðum á daglegri málnotkun – milli annars vegar texta um íþróttir þar sem höfundar (eins og íþróttafréttamenn) reyna að endursegja atvik sem raunverulega gerðust og hins vegar íþróttabókmennta sem lýsa tilbúnum atvikum. Á hinn bóginn væntir fólk þess venjulega að í góðum íþróttabókmenntum sé reynt að fanga anda þess raunveruleika sem ríkir í viðkomandi íþróttum. Geri þær það ekki vakna spurningar um hugsanlegar ástæður ósamræmisins. Það eru einmitt slíkar spurningar sem vekja áhuga þegar íslenskar íþróttabókmenntir eru skoðaðar.

Fornar dygðir og nútímalestir

Síðar í þessum kafla verða skoðuð áhrif aukinnar einstaklingsvæðingar á siðferði í íþróttum á Vesturlöndum síðustu öldina eða svo. Fyrst er rétt að skyggjast til fortíðar. Hvaða viðhorf ríktu þá?

Íslendingasögur og aðrar íslenskar fornbókmenntir geyma frásagnir af örlögum hetja og betri bænda árunna 900–1200 e. Kr. Fræðimenn telja þær almennt traustar heimildir um gildi og dygðir (fremur en einstaka atburði og persónur) þess tíma sem þær fjalla um og kannski enn frekar ritunartíma síns. Frásagnarhættir Íslendingasagna eru flóknir og gefa kost á ýmiss konar túlkun: bókmenntafræðilegri, félagsfræðilegri og siðfræðilegri. Áberandi er meðal annars að samkeppni og átök mynda ríkulegan hluta sögufléttunnar. Sérhver hetja varð að geta sýnt afburða leikni í að minnsta kosti einni íþróttagrein og góður íþróttamaður var dýrmæt „eign“ og heiður heimasveitar sinnar. Við rannsókn á íslenskum fornritum kemur í ljós að orðin *leikur* og *leikar* eru algengust þegar rætt er þar um íþróttir. *Íþrótt* er hins vegar norrænt orð, sem talið er leitt af tveimur orðstofnum: *ið* sem merkir *iðja* og *þrótt* sem er kvenkynsmynd orðsins *þróttur*.²⁹ Enska orðið *sport* er hins vegar gamalt í ensku eða frá 5. öld.³⁰ Um aldir hefur sú skoðun ríkt

28 Kristján Kristjánsson 2010.

29 Guðmundur Sæmundsson 2004: 88.

30 McNamee 2008: 16.

á Íslandi að söguöldin hafi verið gullöld Íslendinga og hetjur hennar hafi verið bestu þegnar sem þjóðin hefur alið, auk þess sem þær hafi verið fyrirmyndir og hugsjónir fátækrar og kúgaðrar þjóðar allt þar til hún reis úr öskustónni á 20. öld.³¹ Á fáum stöðum í heiminum hefur heiður skipt jafn miklu máli og á Íslandi, nema þá ef vera skyldi í Grikklandi til forna³² og múslímalöndum nútímans, sbr. svokölluð „sæmdarmorð“. Í sjálfstæðisbaráttu 19. aldar og allt fram til og jafnvel fram yfir lýðveldistöku 1944 ríkti þetta upphafna sögualdarhetjuviðhorf á Íslandi og varð ein af meginstöðum sjálfstæðisbaráttunnar.

Á þessum tíma voru uppi og störfuðu ötullega fræðimenn um forna sögu og bókmenntir sem skýrðu gjörðir fornhetjanna í ljósi þessara skýru og afdráttarlausu viðhorfa sögualdarinnar, hvað varðar heiður, drengskap, mannorð og hefndarskyldu.³³ Þetta rómantíska viðhorf til Íslendingasagna ríkti allt til vorra daga, hér á landi sem annars staðar þar sem rannsóknir á þeim hafa verið stundaðar.

Einn þeirra sem skrifaði í anda rómantíkunnar um fornhetjurnar var sagnfræðingurinn Björn Bjarnason. Hann segir meðal annars um hetjurnar á grundvelli orða Íslendingasagnanna sjálfra að hetjan sé frið sýnum, há á velli, grönn og bein, sterk, fim og vígkæn, augun frán og snör. Hún sé stórlát, dáðrík og frægðarfús, sigursæl, kjarkmikil og stefnuföst, lífsglöð og beri harm sinn í hljóði. Hún sé orðstillt, athugul, skapfelldin og orðheppin, baráttuglöð og áhættusækin. Hún sé áræðin og hraust. Hún berjist í broddi fylkingar og hlýði því sem æðra settir skipa fyrir um. Hetjan sé grandvör, orðheldin og hreinskilin, örlát og framagiörn, göfuglynd og heiðarleg. Hún sé háttprúð í hversdagsfari, hófsöm og alþýðleg, spök og unni fróðleik og skáldskap.³⁴

Þarna er í stuttu máli dregið saman „allt sem prýða má einn mann“ eins og Skáld-Rósa orti um ástmann sinn. Vafasamt er þó að nokkur einn fornmaður hafi risið undir þessu öllu. Sömu gildi koma fram í skrifum annars fræðimanns, Jens Glebe-Møller.³⁵ Sumar þessara dygða virðast vera einstaklingsbundnar, aðrar félagslegar. Meginatriðið er þó að skyldur og dygðir hetjanna fléttast mjög áberandi inn í félagsleg tengsl þeirra, svo og gildi, viðhorf og aðstæður í sögunum sjálfum.³⁶ Í þessu samhengi verður að minna á tengsl dygðahugsjónar sögualdar við hinar miklu eldri grísku dygðir eins og þær koma til dæmis fram í dygðasiðfræði Aristótelesar. Bæði forngrískar íþróttir og fornorrænn hetjuskapur byggja á dygðum sem eru í verulegum mæli félagslegar þótt auðvitað verði að gæta þess að nákvæm merking hugtaksins „dygð“ er ætíð að hluta háð samfélagi og tíma.³⁷ Aðaldygðir hetjusamfélaganna virðast hafa verið *hugrekki* og samskipta- og persónueinkenni tengd því eins og *heiður*, *vinátta*, *hófsemi* og *viska*.³⁸ Aristóteles byggir dygðirnar á því sem er mannum gott, *eudaimonia* – blessun, hamingju, blómstrun, ekki

31 Guðmundur Sæmundsson 2004; Guðmundur Sæmundsson, Einar Hróbjartur Jónsson og Soffía Björg Sveinsdóttir 2008; Guðmundur Sæmundsson og Ingibjörg Jónsdóttir Kolka 2008.

32 MacIntyre 2008: 121; McNamee 2008: 143; Sessions 2004: 47–57.

33 Einar Ólafur Sveinsson 1943; Ólafur Briem 1972; Sigurður Nordal 1942.

34 Björn Bjarnason 1950: 13–24.

35 Glebe-Møller og Pedersen 1987.

36 Hermann Pálsson 1981: 64–65, 69–70; Vilhjálmur Árnason 1985: 28.

37 Sama rit: 121–130.

38 Sama rit: 131–145.

aðeins sem einstaklings, heldur sem félagsveru. Fyrir honum mynda dygðir og lög einnig einingu, gagnstætt því sem oft er reiknað með í nútímanum.³⁹ Á margan hátt eru dygðir Aristótelesar og lýsingar hans á þeim dæmigerðu persónum sem eru prýddar þeim (eða skortir þær) keimlíkar þeim gildum sem lýst er í Íslendingasögum.⁴⁰ Alasdair MacIntyre orðar það þannig:

Hetjusamfélög, eins og þeim er lýst í kviðum Hómers eða sögum Íslendinga og Íra, kunna eða kunna ekki að hafa verið til; en sú skoðun að þau hafi verið til skipti sköpum fyrir klassísk og kristin samfélög er skilgreindu tilurð sjálfra sín sem uppgjör við hetjusamfélögin sem á undan komu og lýstu gildum sínum sem afurðum slíks uppgjörs.⁴¹

Enginn kostur er að meta hvort Íslendingasögurnar, að svo miklu leyti sem þær lýsa raunveruleik íþrótta hinna fornu hetja, gefi óbrenslaða mynd af þeim veruleika. Lýsingar þeirra eru enda bókmenntalegs eðlis en ekki af blaðamennsku- eða sagnfræðitagi. Beinn þráður virðist þó greinilega liggja milli Íslendingasagna og nútímahugmyndafræði um íþróttir og íþróttasiðferði.

Upphaf nútímaíþrótta á Íslandi má rekja til ungmennafélaganna sem störfuðu að mestu á landsbyggðinni og voru þjóðernisleg, siðræn og uppeldisleg samtök. Í íþróttum var megináhersla lögð á líkamlega reisn og djarflega framgöngu, ungt fólk átti að vera hnarreist og hafa þróttmikið göngulag.⁴² Fegurð íþrótta, heiðarleiki og drengskapur í fornum anda voru grundvallardygðirnar. Leiðtogar fyrstu íþróttafélaganna og íþróttasambandanna voru fyllilega sammála hinum rómantísku fræðimönnum sem áður var minnst á. Hið sama átti við um kristna íþróttaleiðtoga. Knattspyrnufélag KFUM, síðar Kf. Valur, var stofnað 1911. Leiðtogi þess predikaði fyrir drengjunum að þeir skyldu ávallt hafa í huga heiðarleika í leik og starfi og að í íþróttum skyldi ríkja friður, agi, samstaða, fegurð og kraftur en aldrei neitt ósæmilegt eða rangt.⁴³

Hér er við hæfi að láta þessari sögulegu upprifjun lokið en snúa sér í staðinn að veruleika íþrótta á Vesturlöndum nútímans. Sá veruleiki virðist gegnsýrður nútíma einstaklingshyggju. Oft er vísað til nútímans sem „sjálfselskualdarinnar“.⁴⁴ Þannig dýrki nútíminn færni og snilli hins sjálfhverfa einstaklings. Það séu aðeins ánægjulegar aukaverkanir ef þessir hæfileikar leiða af sér atferli sem verður öðrum að gagni. Félagslegur ábati er alltaf álitinn afleiðing en ekki hvati slíks atferlis. Einstaklingshyggja nútímans kemur fram í ýmsum myndum en hún nær lengst í kröfunni um að einstaklingunum beri fyrst og fremst að hugsa um sjálfa sig og eigin hagsmuni, þar næst hagsmuni fjölskyldu og vina, skyldfólks og annarra sem þeir sjálfir ákveða. Í íþróttum kemur þessi sjálfægni fram í ýmsum myndum. Þrátt fyrir algengt þjóðrembutal stjórnmálamanna og íþróttaleiðtoga um að dygðir fyrri

39 Sama rit: 152.

40 Kristján Kristjánsson 1998.

41 MacIntyre 1981: 131.

42 Jón M. Ívarsson 2007: 25, 32, 44, 47, 54.

43 Sama rit: 107; Kf. Valur 2009.

44 Giddens 1991, 1994.

tíma einkenni enn íþróttir heimsins er dálítill tímaskekkja að líta þær sömu augum í dag og tíðkaðist fyrir mörgum öldum, eins og dæmin hér á eftir sanna.

Stjórnudýrkun, áhersla á keppnisíþróttir, met og afrek náði yfirhöndinni á fyrri helmingi 20. aldar á kostnað almenningaíþróttar og íþróttabátttöku vegna líkamlegrar og andlegrar heilsu ungmenna. Að sumu leyti var hér um þjóðernisstefnu að ræða því að flestar þjóðir notuðu íþróttir í þeim tilgangi að styrkja þjóðarvitund sína og bæta álit sitt meðal íbúa heimsins.⁴⁵ Hrein peningahyggja og viðskiptavæðing íþróttar er skýrust á Vesturlöndum í tengslum við atvinnumennsku í íþróttum og öll þau margvíslegu viðskipti sem þrífast í kringum hana. Þar má nefna þátttöku í auglýsingastarfsemi fyrir þau fyrirtæki sem styrkja félögin, mútugreiðslur, spillta notkun eigna og fjármuna íþróttafélaga í eiginhagsmunaskyni og ýmsar aðrar upptökur.⁴⁶ Allt slíkt hefði fyrir nokkrum áratugum verið fordæmt innan vestrænnar íþróttahreyfingar sem óásættanlegt fyrir alla sem koma nálægt íþróttastarfi, hvort sem það eru iðkendur, leiðtogar, stuðningsmannafélög, þjálfarar eða dómara. Hins vegar kann það að vera í meiri samhljómi við aðra þróun í samfélaginu, svo sem viðskiptavæðinguna og ómælda hetjudýrkun viðskiptanna síðustu áratugina.⁴⁷

Ýmis önnur misbeiting aðstöðu fyrirfinnst í íþróttum þótt flest sé hún ólögleg eða álitin siðlaus og sé ekki öll beinlínis algeng. Íþróttastjórnendur og í framhaldi af þeim íþróttafréttamenn ástunda til dæmis verulega aldurs- og kynjamismun sem auðsætt er á þeirri áherslu sem afreksíþróttir ungra karla njóta umfram lið fatlaðs fólks, kvenna, unglinga og fólks eldri en 30 ára.⁴⁸ Fyrirliðar og þjálfarar eiga til að misnota aðstöðu sína með því að svíkjast aftan að liðsmönnum sínum í einkalífinu og kvelja og kúga einstaka skjólstæðinga sína í stað þess að hugsa fyrst og fremst um hag þeirra.⁴⁹ Aðrir stofna jafnvel til kynferðislegs sambands við skjólstæðinga sína og eignast börn með þeim. Dómarar leggja stundum einstaka leikmenn í einelti eða virka sem „heimadómarar“ fyrir einstök lið.⁵⁰ Stundum gerist það „í hita leiksins“ að stuðningsmenn láta í ljósi kynþáttahatur, karlrembu, andúð á samkynhneigð, fasisma, þjóðernisrembing, nágrannaríg eða fagna óförmum, jafnvel meiðslum og sársauka andstæðinganna í stað þess að styðja og hvetja lið sín. Nóg er af slíkum dæmum úr vestrænu íþróttalífi.⁵¹ Hlutdrægni og mismunur af þessu tagi kemur að sjálfsgöðu ekki aðeins fyrir meðal stuðningsmanna, heldur ratar hún einnig inn í lýsingar og texta sumra íþróttafréttamanna. Þannig draga fréttamenn oft enga dul á hvoru liðinu þeir halda með og ganga jafnvel svo langt að segja að brot séu afsakanleg og jafnvel nauðsynleg hjá „þeirra liði“ svo framarlega sem dómari sjái þau ekki!

Þá er komið að íþróttabullunum sem sumir íþróttamenn og leiðtogar afneita og segja ekki koma íþróttum við. Ef til vill er það þó ekki rétt. Þeir líta sjálfir

45 Bairner 2001; Van Bottenburg 2001.

46 Coakley 2003: 362–403.

47 Sage 1998.

48 McNamee 2008: 51–57.

49 Macrina 2005: 40–44; McNamee 2008: 89–109.

50 Coakley 2003: 158–199 og 200–233; Stefán Arnaldsson 2010: 22–23.

51 Griffin 1998; Hargreaves 2000; Woog 1998.

á hegðan sína sem eins konar íþrótt en munurinn er sá að þeir ráða ekki við geðshræringu sína. Vegna þess að þeir hafa hvorki hæfileika né sjálfstraust til að berjast sjálfir úti á vellinum, verða áflog og skemmdarverk eina leið þeirra til að „taka þátt“ í íþróttum. Að því leyti að þeir finna sér hlutverk í íþróttunum án beinnar þátttöku í þeim líkjast þeir að einhverju leyti klappstýrum, trommurum, söngkórur á áhorfendapöllum o.fl.⁵²

Meðal íþróttafólks í sumum greinum virðist það viðhorf algengt að tilgangurinn helgi meðalið og að þeim beri ætíð og hvað sem það kostar að reyna að bæta árangur sinn. Hugtakið *leikaraskapur* (e. *gamesmanship*) er þannig vel þekkt í íþróttum. Oftast er það notað um alls kyns uppgerð og svindl í afreksíþróttum svo sem þegar leikmenn gera allt of mikið úr brotum andstæðinganna á sér og leika þau jafnvel frá grunni. Blekkingar af þessu tagi eru nokkuð algengar, til dæmis í boltaíþróttunum.⁵³ Önnur tegund af leikaraskap er þegar leikmenn reyna að rugla andstæðinginn með því að ráðast að honum og hindra hann vísvitandi, jafnvel meiða hann⁵⁴ eða ráðast á hann með orðum og koma honum þannig úr jafnvægi.⁵⁵ Siðleysið í þess háttar leikaraskap sýnir virðingarleysi og óheildarleika leikmannsins gagnvart andstæðingum sínum. Í rauninni má jafnvel líta svo á að leikmaður sem hagar sér þannig verði sjálfum sér til skammar og niðurlægingar öðrum fremur.⁵⁶

Ýjað hefur verið að því að reglum margra íþróttar hafi smám saman verið breytt til að draga úr refsingum fyrir brot eða jafnvel leyfa harðari átök en áður.⁵⁷ Í fjölmiðlum og á meðal íþróttafólks, jafnvel í fræðilegri orðræðu, er stundum ýtt undir þetta með því að tala um þetta sem „hluta leiksins“ og að „þetta sé það sem áhorfendur vilja“.⁵⁸ Líklega á þessi tilhneiging rót sína að rekja til markaðsvæðingar íþróttanna⁵⁹ þótt allsendis óvíst sé að þetta sé það sem fjöldinn vill.

Hið sama gildir raunar um notkun stera og lyfja í íþróttum en hún hefur aukist og valdið missætti meðal íþróttamanna. Ýmis mál af þessu tagi hafa komist upp á yfirborðið á undanförunum árum og áratugum, innan ýmissa íþróttagreina.⁶⁰ Annars vegar eru hreinir einstaklingshyggjumenn sem njóta stuðnings þeirra sem vilja græða á íþróttum en þeir halda því fram að það sé einkamál íþróttamannsins að ákveða hvort hann vilji þína líkama sinn til meiri afreka með notkun lyfja. Hins vegar eru svo þeir sem benda á siðleysi slíkrar hegðunar sem skaðar ekki aðeins sanngirni keppinnar heldur eyðileggur hugmyndina um íþróttir sem leik og skaðar auk þess líkama þeirra sem nota þetta eitru.⁶¹

Þrátt fyrir þetta er rangt að staðhæfa að íþróttahreyfingin í heild einkennist af eintómri einstaklingshyggju og spillingu. Mikill meirihluti þeirra sem fást við

52 Young 2002.

53 Dixon 2007: 96–105; McNamee 2008: 110.

54 Howe 2004: 212–222.

55 Dixon 2007: 96–105; McNamee 2008: 110.

56 Sama stað.

57 Coakley 2003: 202–222.

58 Sama stað.

59 Sama rit: 413–419.

60 Waddington 2000.

61 McNamee 2008: 166–193.

íþróttir gerir það ugglaut af hreinum heiðarleika og óeigingirni, bæði íþróttaiðkendurnir sjálfir, ættingjar þeirra, stjórnendur, þjálfarar og dómara. Vandinn við röksemdafærsluna hér á undan er að þótt líklegt sé að íþróttahreyfingin sé full af sjálfsdýrkun, eigingirni, o.s.frv., enda endurspegli hún ýmsa sérkennislesti nútímasamfélags, má hreint ekki gleyma því að eitt af markmiðum íþróttahreyfingarinnar í nútímanum, hérlendis sem erlendis, er einmitt að stemma stigu við einstaklingshyggju og eigingirni nútímans, til dæmis með því að kenna ungmennum að vinna saman í liði sem ein heild, leggja hart að sér við æfingar o.s.frv.⁶²

Einhvern veginn virðist þó einstaklingshyggjan hafa vaxið og umhyggjan fyrir sameiginlegum hagsmunum vikið, ekki aðeins í íþróttum heldur í samfélaginu almennt.⁶³ Kannski má leita hluta skýringarinnar í starfsemi fjölmiðlanna sem eru mikilvægur þáttur í umhverfi íþróttanna. Raunar má staðhæfa að hvorugt geti án hins verið.⁶⁴ Hins vegar verður að hafa í huga að vald orðræðunnar liggur ekki aðeins hjá öðrum aðilanum heldur bæði hjá þeim sem stjórnar og hinum sem lætur stjórnast, auk áhrifa samfélagsins og umhverfisins. Sennilega verður þó seint ofmetinn þáttur fjölmiðlanna í að skapa ný siðræn gildi eða breyta og brjóta niður þau eldri. Þótt þeir líti svo á að þeir gæti hagsmuna almennings er hitt sennilegt að hagsmunir eigenda hafi einhver áhrif á þá, til dæmis í viðleitninni við að skapa fjölmiðlinum ágóða með sölu auglýsinga og áskrifta.⁶⁵ Sú mismunur af ýmsu tagi sem ríkir í íþróttamfjölluninni, til dæmis gagnvart konum, aldurshópum eða einstökum íþróttagreinum⁶⁶ kemur því ekki á óvart.

Hvað segja íslenskar íþróttabókmenntir um þessi mál? Sýna þær íþróttahugarfar samtímans? Spegla þær raunveruleika íþróttanna eða einhvern allt annan raunveruleika?

Nútímaíþróttabókmenntir á Íslandi

Hér á eftir verða nokkur dæmi úr nútímaabókmenntum íslenskum skoðuð og rædd út frá siðfræðilegum sjónarhornum. Ástæða er til að leggja sérstaka áherslu á að hér er ekki um bókmenntafræðilega greiningu að ræða. Rannsókn sú á íþróttum í nútímaabókmenntum sem hér verður gerð grein fyrir er hluti af miklu víðtækari rannsóknar fyrri höfundar þessarar greinar á íþróttatengdum skrifum á Íslandi frá upphafi til nútímans, byggð á eigin lestri og ábendingum frá samstarfsfólki og vinum um bókmenntir þar sem minnst væri á íþróttir á einhvern hátt, neikvæðan eða jákvæðan. Þetta kann að virðast frumstæð gagnasöfnunaraðferð en vegna smæðar íslensks bókmenntaarfs er þó ólíklegt að nokkurt bókmenntaverk sem máli skipti fyrir þessa greiningu hafi orðið útundan. Engin tilraun er hér gerð til að setja fram tæmandi upptalningu eða umfjöllun í þeim skilningi að öll bókmenntaverk

62 *Lög Íþróttar- og Ólympíusambands Íslands* 2011.

63 Giddens 1991; Taylor 1989.

64 Coakley 2003: 408–422.

65 Sama stað.

66 Sama stað; Eygló Árnadóttir 2011; Guðmundur Sæmundsson og Kristín Björnsdóttir 2011; Kjartan Ólafsson 2006; Viðar Halldórsson 1997; Þorgerður Einarsdóttir 2011.

sem nefna íþróttir hafi verið greind. Hins vegar er greiningunni ætlað að vera eins umfangsmikil og kostur er hvað varðar íþróttatengdar bókmenntir sem skipta máli um siðferðilegan boðskap. Rannsóknin er takmörkuð við sagnskáldskap; aðrar bókmenntagreinar eins og ljóð, þjóðsögur og annálar bíða síðari rannsókna. Íþróttablaðamennska og aðgreining hennar frá íþróttabókmenntum hefur þegar verið nefnd. Skáldsagnahöfundar hafa margvísleg markmið með verkum sínum og þau samrýmast ekki öll endurgerð eða endursköpun raunveruleikans eins og áður hefur verið tæpt á. Samt hljóta rannsóknarspurningar að vakna ef djúpstætt og kerfisbundið ósamræmi kemur í ljós á milli raunveruleika íþróttanna og lýsinga á slíkum raunveruleika í skáldskapnum.

Þeirri aðferð sem notuð er við greiningu textans má best lýsa sem sögulegri orðræðugreiningu. Með því er átt við gagnrýna greiningu byggða á orðræðupemum og meginstefjum úr ákveðnum bókmenntalegum gagnagrunni. Þagnir og eyður í bókmenntunum geta einnig sagt jafn mikið og áberandi framsett þemu, eins og Ingólfur Ásgeir Jóhannesson nefnir.⁶⁷ Hann segir einnig að eiginleg orðræðugreining sé oft niðurrífandi gagnvart viðteknum sannindum og sýnilegri orðræðu því að hún geti fundið innhverfar og úthverfar mótsagnir slíkrar orðræðu og þannig dregið í efa eða jafnvel afbyggt hugmyndir og aðgerðir sem áður voru lögmætar. Hún geti einnig lagt grunn að tilgátum um uppruna og eðli lögmætisreglna (þ.e. meginstefja), eins og gert er í þessari rannsókn. Hún gerir þó ekki ráð fyrir sama „rannsóknarhlutleysi“ og margar (aðrar) eigindlegar aðferðir stefna að. Til dæmis er líklegt að rannsakendur hafi skilgreint sum stefin fyrirfram. Í samræmi við þetta dregur Ingólfur í efa skilgreiningu aðferðarinnar sem hreinnar eigindlegar aðferðar og bendir á að ef til vill sé réttara að líta á sögulega orðræðugreiningu sem rannsóknarviðhorf eða rannsóknarsýn.⁶⁸

Það fyrsta sem orðræðugreining á íslenskum nútímasagnaskáldskap leiðir í ljós er hversu áberandi það er að í flestum verkunum er ekkert fjallað um íþróttir. Þetta er svipuð tilhneiging og í flestum öðrum vestrænum bókmenntum nema bandarískum.⁶⁹ Ástæðan er flókin en meðal annars virðingarmunur milli líkamlegra og andlegra hliða einstaklingsins.⁷⁰ Þetta gæti orðið spennandi rannsóknarefni fyrir bókmenntafræðinga. Áhugavert er í þessu samhengi að margir frægustu höfundar Íslands minnst sjaldan á íþróttir, jafnvel Nóbelsverðlaunahafinn Halldór Kiljan Laxness. Þó má ekki gleyma því að Gerpla er paródía á hetjuhugsjónina og íþróttamennsku fornaldar og kannski einnig nútímans og Bjartur í Sumarhúsum er mikill íþróttamaður í anda fornkappanna. Stundum er þetta fálæti þó rofið, til dæmis af fulltrúum 1968-kynslóðarinnar sem gjarnan fyrirlíta allt sem tengist íþróttum. Í sumum bókum þeirra er jafnvel gert grín að íþróttum og íþróttáhuga. Raunar var það algengt þrástef á þessum árum að fyrirlíta og niðurlægja þá sem fjölluðu um íþróttir eða sýndu áhuga á þeim.⁷¹ Ný minni koma fram þar og hjá bæði eldri og yngri höfundum tengd íþróttum, svo sem heimski

67 Ingólfur Ásgeir Jóhannesson 2010.

68 Sama rit.

69 Júlían M. D'Arcy og Guðmundur Sæmundsson 2004: 67–68.

70 Júlían M. D'Arcy 2003; Markula og Denison 2000.

71 Ólafur Haukur Símonarson 1988; Pétur Gunnarsson 1976.

íþróttakennarinn,⁷² kvalráði íþróttakennarinn eða þjálfarinn,⁷³ misheppnaði þjóð-ernisofstopafulli íþróttamaðurinn⁷⁴ eða tilgangslaus kvalafull íþróttaiðkun.⁷⁵

Fram að þessu hefur verið fjallað um íslenskar sagnabókmenntir þar sem íþróttir eru annaðhvort ekki nefndar eða koma fyrir í neikvæðu samhengi. Vissulega eru þó til nútímasagnabókmenntir sem fjalla á jákvæðan hátt um íþróttir og nota þær til siðferðilegs boðskapar. Þar er fyrst að nefna dr. Sigurð Nordal sem hingað til hefur ekki verið mikið orðaður við íþróttir. Hann var á sínum tíma stórveldi í íslenskum menntaheimi og orð hans nánast sem lög. Árið 1940 hélt hann sex erindi í Ríkisútvarpinu um heimspeki og siðfræði. Síðasti fyrirlesturinn var smásagan *Ferðin sem aldrei var farin* (*Dæmisaga*) sem hann skrifaði raunar 23 árum fyrr.⁷⁶ Sagan lýsir ungum, auðugum Rómverja, Luciusi Cesiliusi Metellusi, sem leiðst hafði til hógjálfs og iðjuleysis en finnur réttan farveg á ný fyrir tilstuðlan íþróttaiðkunar og heilsusamlegs lífennis, hvattur af keisara sínum til að undirbúa sig sem best fyrir mikla og erfiða ferð í þágu ríkisins eftir nokkur ár. Hann undirbýr andann með því að tileinka sér heimspeki vitrustu manna ríkisins en líkamann undirbýr hann með íþróttaiðkun. Hann verður breyttur maður og fer að njóta þessara viðfangsefna og ástunda þau vegna þeirra sjálfra. Þegar keisarinn tilkynnir honum tíu árum síðar að ferðin verði aldrei farin ákveður Lucius að halda áfram þessum nýju lifnaðarháttum vegna þess að honum líður betur eftir umskiptin og finnur að þetta er honum mun hollara.⁷⁷ Þetta er að sjálfsögðu dæmisaga eins og heiti hennar gefur til kynna og boðskap hennar er beint til íslensku þjóðarinnar. Í henni eru íþróttir notaðar til að skapa heilbrigðari einstakling. Þessi orðræða minnir raunar á skrif annarra fræðimanna um það sem íþróttir og heimspeki hafi átt sameiginlegt meðal Forn-Grikkja: leitina að sannleikanum og þekkingunni.⁷⁸

Annar menntamaður notaði íþróttirnar í baráttu sinni fyrir betra samfélagi manna. Árið 1931 gaf sr. Friðrik Friðriksson æskulýðsleiðtogi og formaður KFUM út bókina *Keppinauta* sem hann hafði skrifað allmörgum árum fyrr fyrir unga vini sína í Knattspyrnufélaginu Val.⁷⁹ Sagan gerist í Bandaríkjunum og fjallar um stofnun knattspyrnufélags í litlu þorpi. Bókin hefur mjög sterkan siðferðisboðskap, auk hins kristilega, og boðar heiðarleika og drengskap, fallegar hugsanir, bindindi, hófsemi og leikgleði.

Ræða farandsalans McFairland sem áður var knattspyrnuhetja en hafði leiðst út í drykkjuskap og óreglu lýsir vel skoðunum sr. Friðriks. Þar segir m.a.:

Stundið íþróttina vegna íþróttarinnar sjálfrar, hún er vel þess verð, en ekki vegna ávinnings eða frægðar. [...] Stundið leikinn þannig að sem flestir hafi gagn af honum en ekki vegna kappleikjanna. Kappleikir eru

72 Ragnar Ingi Aðalsteinsson 1995.

73 Svava Jakobsdóttir 1982: 77–82.

74 Arnaldur Indriðason 2005.

75 Indriði G. Þorsteinsson 1984.

76 Sigurður Nordal 1943b.

77 Sama rit: 90–104.

78 McNamee 2008: 14; Young 1985: 171–172.

79 Friðrik Friðriksson 1931: 136–137.

niðurdrep hinnar sönnu listar ef þeir eru gjörðir að markmiði. Þeir geta verið góðir við og við vegna uppörvunar en verði knattspyrnustarfið miðað aðallega við þá skemmir slíkt leikinn fyrir mörgum [...]. Notið þessa fögru list til að þroska líkama og sál, auka líkamlegan og andlegan þrótt.⁸⁰

Önnur persóna sögunnar, knattspyrnuþjálfarinn Theódór, vísar til þess sama í Biblíunni þar sem segir: „Sá sem yfirvinnur sjálfan sig er meiri en sá sem vinnur borgir.“ Og Páll postuli fær að eiga síðasta orðið hjá Theódóri: „Ef einhver fer að keppa í leikjum verður hann ekki krýndur nema hann berjist löglega.“⁸¹

Boðskapur sr. Friðriks og gildi staðsetja hann mjög afdráttarlaust meðal þeirra sem styðja hin rómatísku viðhorf til íþróttar og siðrænna þátta þeirra. En að sjálf-sögðu bætir hann við eigin kristinni áherslu og boðskap sem samræmist í sjálfu sér vel hinum fornu gildum drengskapar og heiðarleika. Þau kristnu áhersluatriði að leggja meiri áherslu á þátttöku og fegurð íþróttanna en sigur og afrek virðast þó stríða áberandi gegn keppnisskapi fornhetjanna og einbeittri sigurþrá þeirra. Fyrir utan kristindóminn sem sr. Friðrik lagði mikla áherslu á voru hugmyndir hans því mjög líkar þeim hugmyndum sem ungmennafélagshreyfingin byggði á. Ef eitthvað var lagði hann þó enn meiri áherslu á fegurð íþróttanna. Um knattspyrnuna samdi hann t.d. mikið ljóð sem þessar vísur eru hluti af:

Helst mun leiksins heiður styðja
hófstíllt lund en framagjörn.
Drengileg sé dáð og iðja
drengileg í sókn og vörn.
Engin þeysing út í bláinn,
ekkert spark í fátí sett.
Öll sé leikmanns æðsta þráin
að allt sé fagurt, djarft og rétt.
Fram, fram, frækið lið!
Fram, fram, sækið þið!

Að því marki sem leikinn láti
lærdóm verða á þroskabraut,
tamning viljans með glóð í gáti,
glæðing dyggðað í hverri þraut.
Þá að lokum er lífið þrýtur
leik er slitið, marki náð,
sigurlaun og hnossið hlýtur
hann er sýndi trú í dáð.⁸²

80 Sama rit: 116–117.

81 Sama rit: 118.

82 Sama rit: 85–86.

Nú vikur sögunni frá fræðimönnum til iðkenda og athyglinni beint að tveimur afreksiðkendum sem urðu rithöfundar. Sá fyrri er Þorgrímur Þráinsson sem var vinsæll og frækinn knattspyrnumaður á áttunda og níunda áratug síðustu aldar í liðinu sem sr. Friðrik stofnaði (Kf. Val) og einnig í landsliðinu. Eftir það fór hann að skrifa unglingaíþróttabækur með beinni skírskotun til heilbrigðs lífsstíls, trausts, heiðarleika, virðingar og varnaðarorða gegn hvers kyns notkun vímuefna.⁸³ Fimm bóka hans má skoða sem hreinar íþróttabókmenntir – *Með fiðring í tánum; Tár bros og takkaskór; Mitt er þitt; Svalasta 7an* og *Okkar á milli*.⁸⁴ Þetta er haft eftir Þorgrími sjálfum um tilgang bókana:

Þorgrímur telur að íþróttaiðkun ungmenna skipti miklu máli, mun meira máli en flestir geri sér grein fyrir. Iðkunin geti verið grunnur að glæstri framtíð, innan vallar sem utan, og í heimi íþróttu séu sorg og gleði, vonbrigði, höfnun, sigrar og samkeppni rétt eins og í lífinu sjálfu. Harður en heilbrigður heimur íþróttu er frábær skóli fyrir lífið seinna meir, mótlæti er þroskandi. Heilbrigð hugsun skiptir máli og mikilvægt er að börn og unglingar eflist við mótlæti í stað þess að brotna niður.⁸⁵

Síðferðisboðskapur Þorgríms Þráinssonar er beint framhald af síðaboðskap UMFÍ og ÍSÍ fyrstu árin og áratugina og gildismati sr. Friðriks Friðrikssonar nema hvað varðar afrekadýrkunina. Hvað afrekin varðar er Þorgrímur meira í ætt við íslensku fornhetjurnar og alls ekki í samhljóman við hinn gamla læriföður liðsins. Þetta kemur ekki á óvart þar sem Þorgrímur var þekktur fyrir mikið keppnisþap í knattspyrnunni. Samngjarnt er að nefna annað frávík Þorgríms frá gömlu rómantikinni: Hann er jafnréttissinnaður gagnvart kynjum því að stelpurnar í sögum hans eru dugmiklar íþróttakonur. Að vísu skrifar hann sögurnar meira út frá sjónarhóli strákanna enda þekkir hann þann sjónarhól áreiðanlega betur þótt hann hafi síðar tekið sér fyrir hendur að skrifa ráðleggingar til karlmanna um hvernig þeim beri að haga sér til að gleðja eiginkonur sínar.⁸⁶

Fyrir utan bækur Þorgríms Þráinssonar er ekki um margar íþróttamiðaðar bækur fyrir unglinga eða fullorðna að ræða frá síðustu áratugum. En ef bækur og sjónvarpsefni fyrir börn eru skoðuð má hitta fyrir annan frægan íþróttamann, Magnús Scheving, sem varð Íslandsmeistari í þolfimi árið 1992, Norðurlandameistari 1994 og Evrópumeistari 1995. Hann skrifaði bækur um ævintýraheiminn *Latabæ*⁸⁷ og framleiddi leiki, kvikmyndir og síðar teiknimyndir um þetta sköpunarverk sitt. Aðalboðskapur þeirra er hreyfing og holl fæða. Latibær er nú frægur um allan heim og hefur fengið ýmsar viðurkenningar fyrir heilbrigðan boðskap sinn.

Næst er ástæða til að nefna höfund sem einnig er sprottinn úr hringiðu íþróttanna, í þessu tilviki knattspyrnunnar, þótt hún hafi aldrei leikið knattspyrnu svo vitað

83 Hróðný Kristjánsdóttir 2008: 27, 36, 40–44.

84 Þorgrímur Þráinsson 1989, 1990, 1991, 2003, 2004.

85 Hróðný Kristjánsdóttir 2008: 45.

86 Þorgrímur Þráinsson 2007.

87 Magnús Scheving 1995.

sé. Þetta er rithöfundurinn Elísabet Jökulsdóttir og bók hennar *Fótboltasögur*.⁸⁸ Elísabet er móðir þriggja knattspyrnukappa og bók hennar er safn 49 örsagna sem hver um sig fjallar um andartök í lífi knattspyrnumanna, þjálfara, dómara, móður knattspyrnumanns og sjúkraþjálfara. Sögurnar eru sagðar með tungutaki knattspyrnumannanna sjálfra og þegar þeir fjalla um önnur efni en íþróttina nota þeir myndmál og líkingar knattspyrnunnar til þess. Þetta eru dæmigerðir karlar sem eiga erfitt með að tjá sig nema í gegnum íþrótt sína. Þannig verður íþróttin tungumál þeirra, eina færa tjáningarform þeirra. Orðræðan er annarsvegar íþróttir og íþróttaminni, hins vegar almenn samskipti og það að vera mennskur.⁸⁹

Upplifun dómarans sem stendur einn gegn öllum fær til dæmis sína umfjöllun í *Fótboltasögum* Elísabetar, í „Dómarinn“:

Dómarinn fékk að koma á bekkinn eftir leik með leyfi þjálfarans en hann hafði kvartað undan einkennilegum verkjum og þótt enginn okkar talaði um það vissum við allir að dómarar eru viðkvæmir einsog öræfablóm enda varð ég að leggja eyrun við þegar hann byrjaði að tjá sig og sagðist fyrir löngu hafa skrúfað fyrir öll skilningarvit útaf skítasti og ofsóknum en þá hefði ekki viljað betur til en hinn mikli yfirdómari hefði skrúfað frá innri skilningarvitum hans og innri heyrnin hefði gert það að verkum að hann heyrði andardrátt leikmanna í öllum tilbrigðum og á sama hátt hefði hann fundið svitalyktina af þeim og svo hafði hann séð andardráttinn og svitann liggja einsog fingerðan vef yfir vellinum og numið bylgjuna af hreyfingum leikmanna og þá hefði hann ekki komist hjá því að finna bragð af leiknum og þegar óbragð kom í munninn dró hann upp flautuna og spjöldin en einmitt þá hafði hið innra sjötta skilningarvit hans orðið virkt og hann hafði heyrt hrópað af pöllumum: taktu forhúðina frá augunum, helvítis dómarafílið þitt. Fyrst hélt hann að þetta væri fyrirpartur sem hann ætti að botna en gerði svo einsog honum var sagt og þá varð allt eitthvað svo grátt og hljótt, lyktarlaust og bragðlaust og engin bylgja sem bar hann til og frá um völinn, svo hann spurði hvort hann gæti fengið handayfirlagningu í staðinn fyrir nudd til að komast í sitt fyrra ljóðræna ástand.⁹⁰

Hér er sterkt til orða tekið. „Dómarafílið“ og upplifun hans sett í nýtt samhengi sem gerir orðin enn sterkari. Fólk á ekki von á slíkum hugleiðingum í umfjöllun um íþróttir. Þeim mun heldur hafa þær djúp áhrif á lesandann.

Loks má nefna sem dæmi tvo höfunda sem ekki eru yfirlýstir sem neinir sérstakir íþróttáhugamenn en þeim eru þó vel ljósir möguleikarnir til að nota íþróttir í bókum sínum á jákvæðan hátt eða sem boðbera eftirsóknarverðra gilda. Þetta eru þeir nafnar Einar Már Guðmundsson og Einar Kárason og eru nokkur dæmi úr bókum þeirra um slíka notkun. Jákvæðar í garð íþróttar eru lýsingar Ein-

88 Elísabet Jökulsdóttir 2001.

89 Guðmundur Sæmundsson 2005a.

90 Elísabet Jökulsdóttir 2001: 55–56.

ars Mús Guðmundssonar í *Riddurum bringstigans* frá 1982 á frænda Óla litla sem er vinur aðalsöguhetjunnar. Sá er ekki bara lögreglumaður, heldur er hann „líka heiðursfélagi í knattspyrnufélaginu Víkingi, tímavörður á öllum sundæfingum Ægis. Já og annan hvern dag sést hann kasta kringlu á íþróttasíðum moggans“.⁹¹ Og hápunkturinn?

Hvert afmæli nær vanalega hápunkti sínum þegar frændi þinn stendur upp frá borðinu og hlammar sér með kökudisk í djúpan sófa og við strákarnir burstaklipptir í nælonskyrtum stillum okkur uppí röð (þú Óli fyrstur) og fáum hver á eftir öðrum að þukla á honum vöðvana.

Þið getið því rétt ímyndað ykkur ...⁹²

Hér er fjallað um íþróttir á tiltölulega jákvæðan hátt en þó með ákveðnum undirtóni gagnrýnnar afstöðu þar sem lýsingin jaðrar við barnlegt oflof. Annar beljaki birtist árið eftir í bókinni *Þar sem djöflaeyjan* rís eftir Einar Kárason. Sögu sviðið er braggahverfi skömmu eftir lok síðari heimsstyrjaldarinnar. Beljakinn er Hreggviður, drykkfelldur og aflrammur kúluvarpari, einn sá fremsti á landinu.⁹³ Hreggviður er mesti hægletismaður en lendir þó í uppákomu í bókinni sem vel gæti hafa orðið til sem lausn hans á þeirri siðklemmu að vilja ganga í augun á þeim sem dáðu hann en skorta til þess lögleg meðöl og færni. Hann setur heimsmet í kúluvarpi á innanfélagsmóti, búinn að fá sér neðan í því og ráfa um völinn allnærri tækjakofanum þar sem kúlurnar eru varðveittar. Í ljós kemur að kúlan sem hann kastaði var ekki karlakúla heldur drengjakúla!⁹⁴ Sagan tekur þó ekki af öll tvímæli um hvort Hreggviður hafi brotið af sér vitandi vits eða fyrir mistök. Skömm hans var hin sama, einkum eftir að hann hafði fagnað eins og sá sem sér æviraum sinn uppfylltan. Ef til vill er ekki rétt að líta á bók Einars sem íþróttabókmenntir í sama mæli og t.d. bækur Þorgríms Þráinssonar. Fremur megi líta á hana sem eins konar millistig íþróttabókmennta og þeirra gagnrýnu bókmennta sem áður var nefnt að fulltrúar 68-kynslóðarinnar skrifuðu. Það skýrir blendna afstöðu Einars til íþróttar, bæði hið jákvæða og hið neikvæða við þær fær sína umfjöllun.

Í sögunni er einnig stofnað fótboltafélag. Fyrir því standa Hreggviður og fleiri fullorðnir karlar í braggahverfinu. Tilgangurinn er greinilega uppeldislegur, að ungdómurinn hafi eitthvað hollt og uppbyggilegt að fást við.⁹⁵ Og viti menn, félaginu tekst að sigra á Reykjavíkurmóti pílta á sínu fyrsta opinbera móti.

Fleiri nútímahöfundar skrifa vissulega um íþróttir án þess að þær séu á neinn hátt aðalatriði bókanna eða skipti verulegu máli um söguþráð þeirra, framvindu eða lýsingar. Þær mundu því seint teljast íþróttabókmenntir. Auk þess er að sjálf-sögðu einnig miklu meira til af annars konar íslenskum íþróttabókmenntum, til dæmis fjöldi ævisagna frægra íþróttamanna, þjóðsögur, ljóð, söngvar (þar á meðal

91 Einar Már Guðmundsson 1982: 23.

92 Sama rit: 27.

93 Einar Kárason 1983: 26 og víðar.

94 Sama rit: 69–85.

95 Sama rit: 45–55.

félags- og liðssöngvar), ballettar, kvikmyndir, leikrit og ípróttaumfjöllun fjölmiðla. En þetta liggur allt utan þess sviðs sem rannsóknin tekur til þótt vissulega verði spennandi að rannsaka það betur síðar.

Umræða og tilgátur

Almennt virðist það svo að íslenskar nútímasagnabókmenntir gefi ípróttum lítinn gaum, óháð því hversu háan sess þær skipa í raun í alþýðumenningu þjóðarinnar, og geri þær að jaðarumræðu, svipað og málefni sveitarstjórna eða umferðarmál sem verðskuldi ekki bókmenntalega umfjöllun eða greiningu. Sé sú raunin, þ.e. að samtímahöfundar sjái ekki í ípróttunum nægilega vitsmunalega eða listræna örvun, er það í mikilli mótsögn við viðhorf höfunda Íslendingasagna sem voru mjög uppteknir af afrekum ípróttahetjanna eins og áður hefur komið fram. Fáeinir nútímahöfundar hafa sterka, gagnrýna afstöðu til ípróttar en slík viðhorf má raunar einnig finna í fornsögunum, samanber örlög hetja eins og Grettis sterka.⁹⁶ Þær íslensku bókmenntir sem fjalla í nægilegum mæli um ípróttir til að geta kallast „ípróttabókmenntir“ eru hins vegar fullar af siðferðisdygðum í anda þess sem lesa má um í fornum grískum og íslenskum hetjusögnum. Það merkir að orðræða íslenskra nútímabókmennta tekur lítið tillit til hinnar hömlulausu einstaklingshyggju og hinna algengu einstaklingslasta sem finna má á meðal fólks í ípróttum á Vesturlöndum. Hvers vegna? Ekki verður reynt hér að leita skýringa á þessum mun eða ósamræmi hér. Hins vegar er full ástæða til að ræða hvort líklegt sé að þetta bendi til þess að siðferði ípróttar sé öðruvísi hér á landi en erlendis. Eru lýsingar bókmenntanna ef til vill í meira samræmi við íslenskan raunveruleika ípróttanna en erlendan? Og ef svo er, er þá líklegt að einstaklingshyggja og sjálflægni nútímans sé almennt minni hér á landi en meðal annarra vestrænna þjóða?

Engar teljandi rannsóknir hafa verið gerðar á ípróttasiðferði á Íslandi nútímans, hvorki af fræðimönnum á sviði ípróttufræða né annarra fræðigreina, siðfræði, heimspeki, guðfræði, uppeldisfræði eða annarra félags- eða mannvísinda. Engu verður því slegið föstu um það. Þar af leiðandi er heldur ekki unnt að bera saman siðferðið í íslenskum ípróttaveruleika og öðrum vestrænum ípróttaveruleika. Fjöl margar sögur um siðferðisbrot og lesti af ýmsu tagi hér á landi breyta engu um það. Hins vegar má leiða að því líkur að viss samsvörun sé fyrir hendi á þessu sviði sem mörgum öðrum, vegna skyldleika samfélaganna og menningar þeirra og lífsviðhorfa.

Áður hefur verið minnst á það álit virtra nútíma félagsfræðinga á borð við Anthony Giddens og Charles Taylor að nútíminn í vestrænum samfélögum hafi þróast mjög í átt frá sammannlegum viðhorfum í átt til einstaklingshyggju og sjálflægni.⁹⁷ Þá má spyrja: Eiga þessar kenningar við um Ísland? Vissulega er margt sem bendir til sérstöðu Íslands, t.d. meint stéttleysi samfélagsins, smæð þess

⁹⁶ Guðmundur Sæmundsson 2005b.

⁹⁷ Giddens 1991 og 1994; Taylor 1989.

og margháttuð tengsl milli einstaklinga af þeim sökum, svo sem fjölskyldutengsl, staðartengsl, tengsl í gegnum skóla og vinahópa, áhugamál o.fl.⁹⁸ Á hinn bóginn geta þessar aðstæður einnig stuðlað að enn meiri sjálflægni og einstaklingshyggju, spillingu og skekktnum gildum.⁹⁹ Nýlegir atburðir í íslensku efnahags- og stjórnmálalífi benda til þess að hér hafi þróast svipuð viðhorf og víða annars staðar, byggð á græðgi og sjálfshyggju, og leitt til jafnvel enn meiri vandræða en í öðrum löndum.¹⁰⁰ Einstaklingsvæðingin sem Giddens lýsir svo ágætlega hefur greinilega ekki látið Ísland ósnortið.

Eitt er að einstaklingshyggja og sjálflægni hafi mótað íslenskt samfélag almennt. Ekki er þar með sagt að íþróttalífið hafi meðtekið þessi viðhorf eða að þau ríki innan íslensks íþróttaveruleika. Til þess gæti bent að erlendis þykir ekki svo fréttæmt þótt upp komist til dæmis um fjárhagslega spillingu í íþróttahreyfingunni.¹⁰¹ Hérlandis þykir slíkt hins vegar hneykslunarefni og er fordæmt þótt stundum sé reynt að gera sem minnst úr slíkum málum til að vernda orðspor hreyfingarinnar, sbr. umfjöllunina um notkun VISA-korts KSÍ á vændisbörum erlendis.¹⁰² Mikill meirihluti þeirra sem starfa innan íslenskra íþróttar er mjög sennilega langt frá því að vera eiginhagsmunaseggir. Þetta er ugglaut þvert á móti upp til hópa heiðarlegt fólk, réttssýnt, óeigingjarnt og fórnfúst í þágu góðs málstaðar. Þannig er meira en líklegt að iðkendur, foreldrar, félagsmálaleiðtogar og þjálfarar íþróttahreyfingarinnar séu enn hallir undir verulegan hluta hinna gömlu hugsjóna um hetjuskap og heiðarleika.

Á meðan engar rannsóknir hafa verið gerðar á siðferði íslenskra íþróttar er því ekkert hægt að staðhæfa um það. Hins vegar hlýtur að vera nærtækt að gera ráð fyrir að íslenskar íþróttir séu ekki lausar við áhrif þeirra lasta sem ganga ljósum logum um alþjóðlega íþróttahreyfingu og íþróttamenn falla fyrir hver um annan þveran. Ísland er ekki eyland. Það eru íslenskar íþróttir ekki heldur. Fjölmargir íslenskir íþróttamenn stunda íþróttir sínar um allan heim og á vegum erlendra félaga og liða og hljóta því að lúta þar sömu lögmálum og aðrir. Fjölmargir erlendir íþróttamenn stunda einnig íþróttir hér á landi á hverju ári, sem atvinnumenn, hálfatvinnumenn eða áhugamenn. Er ekki líklegt að þessi nánú tengsl beri með sér hingað heim einhver þeirra viðhorfa sem þar virðast ríkja?

Það styður þessa niðurstöðu hve fáir höfundar finna hjá sér hvöt til að fjalla yfirleitt um íþróttir í verkum sínum. Ástæðan fyrir því er ef til vill ekki svo flókin. Íþróttir teljast ekki til íslenskrar „hámenningar“ og vekja því hvorki sjálfkrafa virðingu né listrænan áhuga. Einnig kann ástæðan fyrir því hvers vegna ýmsir höfundar ákveða að minnast ekki á íþróttir að vera vonbrigði vegna þeirra siðferðisbresta sem þeir telja að finna megi í veruleika íslenskra nútímaíþróttar eða tilfinningar þeirrar fyrir því að íþróttaveruleikinn skeri sig á engan tilþrifamikinn hátt (sem „vin í eyðimörk“) frá íslenskum hvunndagsveruleika. Það gæti einnig skýrt að hluta hvers vegna þeir fáu höfundar sem nota dæmi úr íþróttum eru

98 Vilhjálmur Árnason, Salvör Nordal og Kristín Ástgeirsdóttir 2010.

99 *Ímynd Íslands. Styrkur, staða og stefna* 2008.

100 Vilhjálmur Árnason, Salvör Nordal og Kristín Ástgeirsdóttir 2010.

101 Wetzel og Yeager 2000.

102 Sigurður Már Jónsson 2009.

einmitt þeir sem líta á íþróttir í fremur jákvæðu ljósi. Hvað sem því líður hafa höfundar sagnaskáldskapar að sjálfsögðu fullan rétt til að velja sér umfjöllunarefni eftir eigin duttlungum.

Áhugavert væri að fylgja þessari rannsókn eftir með eigindlegum viðtölum við íþróttafréttamenn og höfunda íþróttabókmennta. Einnig gæti samanburðarrannsókn á íþróttabókmenntum annarra Evrópuþjóða varpað ljósi á hversu einstakar aðstæður ríkja á Íslandi eða hvort þær séu dæmigerðar. Það bíður betri tíma.¹⁰³

Heimildir

- Alexander, Larry og Michael Moore. 2007. Deontological Ethics. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. (Skoðað 10.05.2009.)
- Arnaldur Indriðason. 2005. *Vetrarborgin*. Reykjavík: Vaka–Helgafell.
- Atli Harðarson. 1989. Siðfræði Kants og afstæðishygga. *Hugur* 2, 57–71.
- Bairner, Alan. 2001. *Sport, Nationalism and Globalization. European and North American Perspectives*. Albany: State University of New York Press.
- Barres, Ben A. 2006. Does Gender Matter? *Nature*, 442/13, 133–136.
- Björn Bjarnason. 1950. *Íþróttir fornmannna á Norðurlöndum*. Reykjavík: Bókfellsútgáfan.
- Coakley, Jay. 2003. *Sports in Society. Issues and Controversies*. Boston: McGraw Hill.
- Einar Már Guðmundsson. 1982. *Riddarar bringstigans*. Reykjavík: Almenna bókafélagið.
- Einar Kárason. 1983. *Par sem djöflaeyjan rís*. Reykjavík: Mál og menning.
- Einar Ólafur Sveinsson. 1943. *Á Njálshúð. Bók um mikið listaverk*. Reykjavík: Bókmenntafélagið.
- Elísabet Jökulsdóttir. 2001. *Fótboltasögur (Tala saman strákar)*. Reykjavík: Mál og menning.
- Eygló Árnadóttir. 2011. Flengd á beran bossann. Kyn og staðalímyndir í fjölmiðlum. *Jafnréttisþing* 4. febrúar 2011.
- Franska handboltahneykslið. 2012. Fréttaknippi á *Mbl.is* (Skoðað 2.10.2012.)
- Friðrik Friðriksson. 1931. *Keppinautar*. Reykjavík: Knattspyrnufélagið Valur.
- Giddens, Anthony. 1991. *Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity Press.
- Giddens, Anthony. 1994. *Modernitetens konsekvenser*. Kaupmannahöfn: Hans Reitzels Forlag.
- Glebe-Møller, Jens og Ole Pedersen. 1987. *Livstydning i den nordiske mytologi*. Kaupmannahöfn: Dansk lærerforeningen.
- Griffin, P. 1998. *Strong Women, Deep Closets. Lesbians and Homophobia in Sports*. Champaign, IL: Human Kinetics.
- Guðmundur Sæmundsson. 2004. Sports in Old-Icelandic Literature. *Ludus* 2, 86–96.
- Guðmundur Sæmundsson. 2005a. Leikur sem ekki verður frestað. Um Fótboltasögur Elísabetar Jökulsdóttur. *Veftímaritið Kistan*.
- Guðmundur Sæmundsson. 2005b. Var Grettir Ásmundarson skapillur íþróttamaður eða íþróttasinnaður skaphundur? *Lesbók Morgunblaðsins* 30. júlí.

103 Í grein þessari er að finna tilbrigði við stef sem höfundar hafa áður fjallað um í grein sinni, „Hyped Virtues, Hidden Vices. The Ethics of Icelandic Sports Literature“ sem birtist í tímaritinu *Sports, Ethics and Philosophy* árið 2011. Ritrynum og ritstjóra *Hugar* og prófarkalesara greinarinnar eru þakkaðar mikilsverðar ábendingar og góð ráð, svo og Ingibjörgu Jónsdóttur Kolka, MA, sem hjálpaði til við lokafrágang.

- Guðmundur Sæmundsson og Ingólfur Ásgeir Jóhannesson. 2011. Sætir og indælir íþróttamenn. Umfjöllun í blöðum og tímaritum um íslenskar afreksíþróttakonur í íþróttum á alþjóðavettvangi. *Þræðir og fléttur: Menning, samfélag og umhverfi*. Alþjóðleg ráðstefna Rannsóknastofu í kvenna- og kynjafræðum við Háskóla Íslands, 4.–5. nóvember.
- Guðmundur Sæmundsson, Einar Hróbjartur Jónsson og Soffía Björg Sveinsdóttir. 2008. Voru hólmgöngur íþrótt? *Íþróttufræði* 2/1, 41–45.
- Guðmundur Sæmundsson og Ingibjörg Jónsdóttir Kolka. 2008. Öllum þótti að þessu hin mesta skemmtun. *Skíma* 31/1, 46–49.
- Guðmundur Sæmundsson og Kristján Kristjánsson. 2011. Hyped Virtues, Hidden Vices. The Ethics of Icelandic Sports Literature. *Sports, Ethics and Philosophy* 5/4, 379–395.
- Hargreaves, Jennifer. 2000. *Heroines of Sport. The Politics of Difference and Identity*. London: Routledge.
- Hermann Pálsson. 1981. *Úr hugmyndaheimi Hrafnkels sögu og Grettlu*. Reykjavík: Menningarsjóður.
- Howe, Leslie A. 2004. Gamesmanship. *Journal of the Philosophy of Sport* 31, 212–225.
- Hróðný Kristjánsdóttir. 2008. *Á skotskóm í skólann*. B.S.-lokaverkefni. Reykjavík: KHI.
- Indriði G. Þorsteinsson. 1984. *Heiður landsins. Vafurlogar*. Reykjavík: Bókaútgáfa Menningarsjóðs.
- Ingólfur Ásgeir Jóhannesson. 2010. The Politics of Historical Discourse Analysis. A Qualitative Research Method? *Discourse: Studies in the Cultural Politics of Education*, 31/2, 251–264.
- Ímynd Íslands. *Styrkur, staða og stefna*. 2008. Skýrsla nefndar. Reykjavík: Forsætisráðuneytið.
- Jón M. Ívarsson. 2007. *Vormenn Íslands. Saga UMFÍ í 100 ár*. Reykjavík: Ungmennafélag Íslands.
- Júlían Meldon D'Arcy. 2003. Sport literature. The Ball in the Academic Court. *The European English Messenger* 12, 47–53.
- Júlían Meldon D'Arcy og Guðmundur Sæmundsson. 2004. Fyrirgjöf af kantinum. Íþróttir og bókmenntir. *TMM* 65/3, 61–75.
- Kf. Valur. 2009. *Heimastíða*. (Skoðað 21.09.2009.)
- Kjartan Ólafsson (ritstj.). 2006. *Sports, Media and Stereotypes. Women and Men in Sports and Media*. Akureyri: Jafnréttisstofa.
- Kraut, Richard. 2007. Aristotle's Ethics. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. (Skoðað 10.05.2009.)
- Kristján Kristjánsson. 1992. Nyttjastefnan. *Þroskakostir* (bls. 71–98). Reykjavík: Rannsóknarstofnun í siðfræði.
- Kristján Kristjánsson. 1998. Liberating Moral Traditions. Saga Morality and Aristotle's Megalopsychia. *Ethical Theory and Moral Practice* 1/4, 397–422.
- Kristján Kristjánsson. 2010. *The Self and its Emotions*. New York: Cambridge University Press.
- Lög Íþróttar- og Ólympíusambands Íslands. 2011. (Skoðað 28.09.2012.)
- MacGregor, Roy. 1983. *The Last Season*. Toronto: Macmillan.
- MacIntyre, Alasdair. 2008. *After Virtue. A Study in Moral Theory*. London: Duckworth.
- Macrina, Francis L. 2005. *Scientific Integrity*. Washington: ASM Press.
- Magnús Scheving. 1995. *Afram Latibær!* Reykjavík: Æskan.

- Markula, Pirkko og Denison, Jim. 2000. See Sport Run. Movement as an Object of Textual Analysis. *Qualitative Inquiry* 6, 406–431.
- McNamee, Mike J. 2008. *Sports, Virtues and Vices. Morality Plays*. London: Routledge.
- Miller, Jason. 1972. *That Championship Season*. New York: Atheneum.
- Nussbaum, Martha C. 1990. Love's knowledge. *Essays on Philosophy and Literature*. Oxford: Oxford University Press.
- Ólafur Briem. 1972. *Íslendinga sögur og nútíminn*. Reykjavík: Almenna bókafélagið.
- Ólafur Haukur Símonarson. 1988. *Gauragangur*. Reykjavík: Mál og menning.
- Peterfreund, Denise. 1992. *Great Traditions in Ethics*. Belmont, California: Wadsworth Publishing Company.
- Pétur Gunnarsson. 1976. *Punktur punktur komma strik*. Reykjavík: Iðunn.
- Ragnar Ingi Aðalsteinsson. 1995. *Febrúarkrísur*. Reykjavík: Reykholt.
- Reid, Heather L. 2006. Olympic Sport and Its Lesson for Peace. *Journal of the Philosophy of Sport* 33, 205–214.
- Rolin, Kristina. 2004. Why Gender Is a Relevant Factor in the Social Epistemology of Scientific Inquiry. *Philosophy of Science* 71/5, 880–891.
- Sachs, Joe. 2005. Aristotle – Ethics. *The Internet Encyclopedia of Philosophy*. (Skoðað 10.05.2009.)
- Sage, George H. 1998. *Power and Ideology in American Sport. A Critical Perspective*. 2. útgáfa. Champaign, IL: Human Kinetics.
- Segrave, Jeffrey O. 2000. Sport as Escape. *Journal of Sport & Social Issues* 24, 61–77.
- Sessions, William Lad. 2004. Sportsmanship as Honor. *Journal of the Philosophy of Sport* 31, 47–59.
- Sigurður Már Jónsson. 2009. Nakið siðferði. Af hverju erum við svo miklu siðaðri en náunginn? *Víðskiptablaðið* 12. nóvember.
- Sigurður Nordal. 1942. *Íslensk menning I*. Reykjavík: Mál og menning.
- Sigurður Nordal. 1943a. Ferðin sem aldrei var farin (dæmisaga). *Afangar I*. Reykjavík: Helgafellsútgáfan.
- Sigurður Nordal. 1943b. Eftirmáli. *Afangar I*. Reykjavík: Helgafellsútgáfan.
- Stefán Arnaldsson. 2010. Eins og að stjórna sínfóníu. *Morgunblaðið, Sunnudagsmogginn* 17. janúar, 22–23.
- Svava Jakobsdóttir. 1982. Sund. *Gefið hvort öðru ... Sögur*. Reykjavík: Iðunn.
- Taylor, Charles. 1989. *Sources of the Self. The Making of Modern Identity*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Van Bottenburg, Maarten. 2001. *Global Games*. Urbana: University of Illinois Press.
- Viðar Halldórsson. 1997. *Íþróttafni í dagblöðum. Könnun gerð fyrir nefnd um stefnumótun í íþróttum stúlkna og kvenna sumarið 1997*. Reykjavík: Nefnd um stefnumótun í íþróttum stúlkna og kvenna.
- Vilhjálmur Árnason. 1985. Saga og siðferði. Hugleiðingar um túlkun á siðfræði Íslendingasagna. *TMM* 46: 21–37.
- Vilhjálmur Árnason, Salvör Nordal og Kristín Ástgeirsdóttir. 2010. *Siðferði og starfsbættir í tengslum við fall íslensku bankanna 2008*. Skýrsla rannsóknarnefndar Alþingis, bindi 8. (Skoðað 23. júlí 2011.)
- Waddington, Ivan. 2000. *Sport, Health and Drugs. A Critical Sociological Perspective*. London: Routledge.
- Wetzel, Dan og Don Yaeger. 2000. *Sole Influence. Basketball, Corporate Greed and the Corruption of America's Youth*. New York: Warner Books.
- Woog, Dan. 1998. *Jocks: The True Story of America's Gay Male Athletes*. Los Angeles: Alyson Books.

- Young, David C. 1985. *The Olympic Myth of Greek Amateur Athletes*. Chicago: Ares Publishers Inc.
- Young, Ken. 2002. Standard Deviations. An Update on North American Crowd Disorder. *Sociology of Sport Journal* 19/3, 237–275.
- Þorgerður Einarsdóttir. 2011. Tilbrigði við stef. Alheimur í fókus. *Jafnréttisþing* 4. febrúar.
- Þorgrímur Þráinsson. 1989. *Með fiðring í tánum*. Reykjavík: Frjálst framtak hf.
- Þorgrímur Þráinsson. 1990. *Tár, bros og takkaskór*. Reykjavík: Fróði.
- Þorgrímur Þráinsson. 1991. *Mitt er þitt*. Reykjavík: Fróði.
- Þorgrímur Þráinsson. 2003. *Svalasta 7an*. Reykjavík: Andi.
- Þorgrímur Þráinsson. 2004. *Undir 4 augu*. Reykjavík: Andi.
- Þorgrímur Þráinsson. 2007. *Hvernig gerirðu konuna þína hamingjusama. Skemmtilegra kynlíf, fallegri samskipti, meira sjálfsöryggi*. Reykjavík: Andi.

Abstract

The Ball past the Post? On the moral discrepancy between contemporary Icelandic sports literature and sports reality

Ideally, good sports literature illuminates the subtle moral contours of sports reality. We ask in this paper how modern Icelandic literature describes sport-related ethical issues and attitudes. Our findings indicate that, in stark contrast to the rampant egocentrism, individual vice and misconduct blighting Western sports reality, modern Icelandic prose literature typically either ignores this reality or refers to sports as if they were in full harmony with idealised ancient virtues and morals. No empirical data exists on the morality of current Icelandic sports reality, but in all likelihood the Icelandic sports scene bears a strong resemblance to that of other Western countries in this respect. That may also explain the fact that few contemporary authors see reason to refer specifically to sports at all in their literary writings.

3. Guðmundur Sæmundsson og Ingólfur Ásgeir Jóhannesson. (2011). Hetjur nútímans. Orðræða prentmiðla um afreksíþróttafólk. *Íslenska þjóðfélagið* 2: 91–117.

Hlaupið á HSK-móti í Þjórsártúni. Sigurður Jónsson frá Selfossi fremstur. Mynd úr eigu höfundar.

Hetjur nútímans: Orðræða prentmiðla um afreksíþróttafólk

Guðmundur Sæmundsson

Háskóla Íslands

Ingólfur Ásgeir Jóhannesson

Háskólanum á Akureyri og Háskóla Íslands

Útdráttur: Íþróttir eru aðaláhugamál verulegs hluta íslensku þjóðarinnar, a.m.k. ef marka má umfjöllun um þær í fjölmiðlum. Þrátt fyrir smæð þjóðarinnar hefur íslenskt íþróttafólk staðið sig vel á stórmótum erlendis og jafnvel unnið til verðlauna. Í greininni er fjallað um niðurstöður greiningar á umfjöllun prentmiðla sl. sextíu ár um íslenskt afreksíþróttafólk. Markmið greiningarinnar var að komast að því hvað sé sameiginlegt í þessari orðræðu, hvernig orðræða prentmiðlanna hefur þróast og hvort hún sé breytileg eftir hópum íþróttafólks. Notað var verklag sem kallast orðræðugreining. Tvennt skar sig úr í niðurstöðum greiningarinnar: Annars vegar er það *þjóðernið* og það þjóðernisstolt sem fylgir því að eiga fulltrúa á alþjóðavettvangi afreksíþróttanna. Hins vegar er það hetjuskapurinn og *afreksmennska* sem íþróttafréttafólki er mjög tíðrætt um. Aðrar athyglisverðar niðurstöður eru að orðræðan um einstakar íþróttagreinar virðist mjög svipuð að innihaldi þótt magnið sé misjafnt. Ákveðin þróun virðist vera í orðræðunni á því sextíu ára tímabili sem hún tekur til þannig að hún verði ýktari og stóryrtari. Einnig sýnir rannsóknin fram á að valdið í íþróttarorðræðunni er samspil fjölmiðla, íþróttahéimsins og samfélagsins.

Lykilorð: Afreksíþróttafólk ■ orðræða ■ prentmiðlar
þjóðerni ■ afreksmennska

Abstract: Sports constitute the main interest of a significant percentage of the Icelandic nation, when assessed on the basis of media coverage. In spite of the nation's small population, Icelandic athletes have been successful at major sports events abroad and have even brought medals and trophies home. The article deals with the conclusions of an analysis of printed media coverage relating to elite Icelandic athletes. The aim of the analysis is to discover which elements are shared in this coverage, how it has developed in the print media and whether it varies from one group of athletes to another. The research method was based on so-called discourse analysis. Two aspects were conspicuous: On the one hand, there is the concept of nationality and national pride attached to having a representative among the elite group of international athletes. On the other hand, sports reporters tend to focus on heroism and achievement. Other conclusions include that coverage relating to individual sports appears to contain similar elements, although it varies in amount of coverage. Developments during the 60 year period under investigation show coverage becoming more exaggerated and hyperbolic. This research also shows that the coverage is controlled by an interaction between the media, the world of athletics and society in general.

Keywords: elite athletes ■ discourse analysis ■ print media
nationality ■ heroism ■ Iceland

Inngangur

Í stað þess að útskýra málin dansa fjölmiðlarnir stundum með og það hefur svo áhrif á kostendur og stundum forystumenn íþróttahreyfingarinnar. Mér hefur oft sárnað hvernig skrifað hefur verið um mig þegar ég hef verið að berjast við meiðsli og óhöpp, sérstaklega fyrstu árin. Nú orðið læt ég mér standa á sama og sem betur fer eru vel menntaðir íþróttasfræðingar og fyrrverandi íþróttamenn í hópi íslenskra íþróttasfréttamanna. Þeir leggja sig fram og skilja aðstæður vel og eru raunsærir í kröfum sínum. Það er svo miklu auðveldara að smjatta á óförunum og í æsifréttamennskunni hentar það einhvern veginn betur. Góðir fréttamenn ættu að taka sig til og reyna að segja þeim getuminni til. Það er t.d. nógu erfitt að fá fyrirtæki og stofnanir til að kosta og styrkja íþróttamenn, þótt fjölmiðlarnir séu ekki að eyðileggja það alveg fyrir okkur (Jón Arnar Magnússon, 2004: 22).

Þannig komst Jón Arnar Magnússon, afreksmaður í tugþraut á árabílinu 1990-2004, að orði í viðtali við tímaritið *Laugdæling* árið 2004 eða skömmu áður en hann hætti keppni. Undir orð hans tekur áreiðanlega margt íþróttafólk. Þetta sýnir hversu mikið fjölmiðlaumfjöllunin hefur að segja að áliti þeirra sem fremst standa í eldlinu íþróttanna.

Grein þessi er byggð á rannsókn á umfjöllun blaða og tímarita um íslenskt afreksfólk í íþróttum. Hún fólst í því að valdar voru 984 greinar íslenskra prentmiðla um nítján íslenska einstaklinga sem höfðu getið sér frægðar og frama í afreksiþróttum, ekki bara hérlandis heldur einnig á erlendri grund. Þessir textar voru greindir með aðferð sögulegrar orðræðugreiningar. Spurt var: *Hvernig er fjallað um íslenskt afreksiþróttafólk á alþjóðavísu í íslenskum prentmiðlum?* Leitað var að þrástefjum sem einkenndu textann um hvern og einn íþróttamann eða -konu og athugað hvort einhver þeirra mynduðu lögmál í umfjölluninni, svokallaðar lögmætisreglur. Markmið greiningarinnar var að komast að því hvað sé sameiginlegt og hvað sé ólíkt í allri þessari umfjöllun. Þannig var skoðað hvort orðræða prentmiðlanna sé breytileg eftir hópum íþróttafólks, svo sem eftir íþróttagreinum, og hvernig hún hefur þróast. Loks voru skoðaðar sérstaklega mótsagnir í orðræðunni, meðal annars milli jákvæðrar og neikvæðrar umræðu.

Bakgrunnur og rannsóknaraðferð

Svokölluð söguleg greining orðræðu er sú aðferð eða rannsóknarsjónarhorn sem valið var til að nota við þessa rannsókn (Foucault, 2008; Ingólfur Ásgeir Jóhannesson, 2006, 2010; Kristín Björnsdóttir, 2003; Neumann, 2002). Þegar aðferð sögulegrar greiningar orðræðu er beitt er litið svo á að orðræða sé ferli í sífelldri sköpun og endursköpun og að í orðræðunni séu *þrástef* (e. discursive themes)¹. Með þessu hugtaki, þrástef, er átt við stef eða þemu sem endurtaka sig oft í textum um einstakan atburð, í þessu tilviki textum um hvern einstakan íþróttamann eða íþróttakonu sem tekin var til skoðunar. Slík þrástef mynda mynstur sem skapast og endurskapast í félagslegu og pólitísku andrúmslofti fortíðar og nútíðar, oftast í gegnum einhvers konar baráttu. Þessi mynstur mynda sögulegar og pólitískar *lögmætisreglur* (e. legitimating principles) um hvað einstökum þátttakendum leyfist að segja við ákveðnar aðstæður, um leið og þeir reyna oft að teygja á mörkum þess sem má segja eða þarf að þegja

um eða sniðganga í orðræðunni (Bourdieu, 1988; Ingólfur Ásgeir Jóhannesson, 2006, 2010)². Gjarnan er lítið sérstaklega til þess hvaða ólík sjónarmið megi greina eða hvort mismunandi orðanotkun sé til marks um mótsagnir í orðræðunni (sjá til dæmis Ingólfur Ásgeir Jóhannesson, 2006).

Í greiningunni á íþróttaorðræðunni var fyrst leitað þrástefja sem síðan var raðað í mynstur eða stærri þemu og kom þá í ljós að sum þeirra eru svo víðtæk og samfélagsbundin að rétt væri að líta á þau sem lögmætisreglur sem gilda við ákveðnar sögulegar og pólitískar aðstæður. Hugtakið *söguleg samverkan* skýrir síðan hvað gerist við samleik slíkra aðstæðna annars vegar og góðra röksemda fyrir hugmyndum og athöfnum hins vegar (Ingólfur Ásgeir Jóhannesson, 2010). Í íþróttaorðræðunni virðist mega sjá þessa endursköpun orðræðumynstursins í ólíkri umfjöllun eftir tíma og eftir flokkum íþrótta og íþróttafólks.

Kristín Björnsdóttir (2003) leggur áherslu á að þekking móttist alltaf af þeim aðstæðum og tíma þar sem hún verði til, í þessu tilviki íþróttaheiminum og samfélaginu eins og það er á hverjum tíma. Samspil tungumáls og sjálfsskilnings einstaklingsins felur í sér að sjálfsmyndin byggir á samofnum vef mismunandi túlkunar. Hér á vel við að minna á mikilvægi túlkunar í allri fjölmiðlaumfjöllun og hvernig túlkun þess sem ritar hefur áhrif á lesandann sem sjálfur túlkar fyrir sig og aðra þann texta sem hann eða hún les eða heyrir. Einnig fjallar Kristín um réttmæti og áreiðanleika orðræðugreiningar og leggur áherslu á að markmið orðræðugreiningar sé ekki að lýsa heiminum eins og hann er, heldur að setja fram tillögur um hvernig hægt sé að skilja hann. Að þessu leyti er lítill munur á þemabundinni orðræðugreiningu eftir þrástefjum og þemagreiningu eins og hún tíðkast meðal fræðimanna innan félagsvísinda (sjá til dæmis Brown og Clarke, 2006). Með sögulegri greiningu á tiltekinni orðræðu er hins vegar gerð tilraun til að setja efnið í samhengi við sögulegar og pólitískar aðstæður.

Franski hugsuðurinn Michel Foucault er upphafsmaður orðræðugreiningar af þessum toga og byggir því flest fræðafólk sem síðar kom fram á þessu sviði á skilgreiningum hans. Í grein um stjórnarfar (upphaflega fyrirlestur í febrúar 1978) fjallar Foucault mjög nákvæmlega um valdið sem samband eða tengsl tveggja, þess sem stjórnar og hins sem lætur stjórnast, og leggur áherslu á hve nauðsynlegt sé að skilgreina það í nútímanum sem allt annað en nauðung eða þvingun þar sem annar aðilinn hafi ekkert val og sé undir ógnarvaldi hins (Foucault, 2002). Í annarri grein frá 1978 fjallar Foucault m.a. um þögnina sem hluta orðræðunnar, þ.e. að ákveðnir atburðir eða efni séu sniðgengin, og um orðræðuna sem sögulegt ferli (Foucault, 2008).

Höfundur fræðitexta verður að huga að eigin orðnotkun og orðfæri, sbr. grein Foucaults frá 1969 um höfund texta og samband texta og höfundar (Foucault, 2005). Hér á eftir er það meðvituð ákvörðun að nota orðin íþrótt og íþróttir í samræmi við almenna málvenju, þ.e. fyrst og fremst um keppnisíþróttir nema annað sé sérstaklega tekið fram í samsetningum orðsins, til dæmis almenningsíþróttir.

Verklag

Við rannsóknina var í megindráttum fylgt sex skrefa verklagi sem kynnt er í greinum Ingólfs Ásgeirs Jóhannessonar (2006 og 2010, sjá einnig Sharp og Richardson, 2001). Sex skrefa greining er einnig notuð í þemagreiningu (Brown og Clarke, 2006). Fyrsta skrefið í þessari

rannsókn – eða aukaskref ef fylgt er númeraröð Ingólfs – var forkönnun. Hún fólst í því að leita gagna í dagblöðum um umfjöllunina um þau fern Ólympíuverðlaun sem íslenskt íþróttafólk hefur unnið. Hér er að sjálfsgöðu átt við silfurverðlaun Vilhjálms Einarssonar í þristökki árið 1956, bronsverðlaun Bjarna Friðrikssonar í júdó í 95 kg flokki 1984, bronsverðlaun Völu Flosadóttur í stangarstökki árið 2000 og silfurverðlaun íslenska karlalandsliðsins í handknattleik árið 2008 (Guðmundur Sæmundsson, 2009a). Þessi forkönnun sýndi fram á ýmislegt sem kom að gagni við að móta stærri rannsókn. Þar ber helst að nefna þrennt:

Í fyrsta lagi kom í ljós að óhentugt er að greina hóp eða lið til jafns við einstaklinga því að þegar umfjöllun um lið á í hlut eru forsendur allt aðrar. Þess vegna var ákveðið í þeirri rannsókn sem hér greinir frá að fjalla eingöngu um einstaklinga. Forkönnunin er þó notuð óbeint þannig að einn liðsmanna úr handboltalandsliðinu, Ólafur Stefánsson, er með í úrtakinu.

Í öðru lagi var það veikleiki á forkönnuninni að þar voru ekki með neindir einstaklingar úr hópi fatlaðs íþróttafólks sem m.a. hefur gert garðinn frægan á svonefndu Ólympíumóti fatlaðra. Í framhaldi af því var þess vegna ákveðið að bæta við fötluðu íþróttafólki í aðalrannsóknina. Það hafði einnig þann kost að stækka þann hóp kvenna sem hægt var að taka með út frá skilyrðinu um alþjóðlegan árangur og fá inn eina íþróttagrein sem annars hefði ekki verið með (sund).

Loks var ákveðið að bæta við athugun á uppsetningu, myndnotkun og staðsetningu orðræðunnar í prentmiðlunum og því var *sjónræða* (sjónræn orðræða = uppsetning, myndir, staðsetning texta) gerð að sérstöku athugunarefni í greiningunni.

Eftir það var í aðalatriðum fylgt skrefunum sex. Í fyrsta lagi er valið málefni eða atburður. Segja má að hver íþróttamaður eða -kona sem aflað var gagna um tákni slíkan atburð því að valið var vissstímabil um hvert þeirra. Í öðru lagi þarf að velja gögn til að varpa ljósi á efnið eða atburðinn. Í því skrefi þurfti að ákveða prentmiðla, magn gagna um hvern og einn og ekki síður um alla til samans og tegund efnis úr prentmiðlunum. Í þriðja lagi voru þrústefin í orðræðunni greind, skrásett og flokkuð. Í fjórða lagi voru greindar mótsagnir í orðræðunni og leitað að lögmætisreglum. Í fimmta lagi var samverkan orðræðunnar við samfélagið skoðuð, í þessu tilviki hvort og í hve miklum mæli einhverjir úr röðum afreksfólksins væru sniðgengnir, bæði með tilliti til orðræðu textans og með tilliti til þess sem hér er nefnt sjónræða. Þessari vinnu er lýst nánar hér á eftir. Í sjötta lagi var mælt með því að rituð væri skýrsla. Sú skýrsla var notuð sem vinnugagn við að skrifa þessa grein (Guðmundur Sæmundsson, 2010).

Val á íþróttafólki

Upphaflega var hugmyndin sú að velja gögn úr prentmiðlunum um því sem næst tuttugu íþróttamenn og -konur. Fyrir valinu urðu í lokin níttján. Skrá um íþróttafólkið sem varð fyrir valinu er í töflu 1.

Þær forsendur sem notaðar voru við valið eru margþættar. Sú sem skipti þó mestu máli var að það íþróttafólk sem valið yrði gæfi góða mynd af þeirri orðræðu sem ríkt hefur um íslenskt afreksíþróttafólk frá því um miðja síðustu öld þegar það fór að vekja alþjóðlega athygli. Langmikilvægasta viðmiðið var að viðkomandi íþróttafólk hefði staðið sig sérlega vel á alþjóðavettvangi. Í sumum greinum var sérstaklega litið til þeirra sem gerst höfðu atvinnumenn í íþrótt sinni og náð sérlega langt erlendis. Íþróttafólkið skyldi einnig gjarnan hafa unnið til verðlauna á helstu mótum, svo sem Ólympíuleikum, Ólympíumótum, heimsmeistaramótum, Evrópumótum eða

Tafla 1. Íþróttafólkíð sem valið var og flokkun þess

Frjálsíþróttafólk	Boltaíþróttamenn	Kraftaíþróttamenn
Guðrún Arnardóttir	Albert Guðmundsson	Jón Páll Sigmarsson
Gunnar Huseby	Ásgeir Sigurvinsson	Magnús Scheving
Haukur Gunnarsson	Eiður Smári Guðjohnsen	
Jón Oddur Halldórsson	Ólafur Stefánsson	Sundkonur
Jón Arnar Magnússon	Pétur Guðmundsson	Kristín Rós Hákonardóttir
Vala Flosadóttir		Sigurrós Karlsdóttir
Vilhjálmur Einarsson	Skákmaður	Júðómaður
Þórey Edda Elísdóttir	Friðrik Ólafsson	Bjarni Friðriksson

Norðurlandamótum. Óþarft þótti þó að hafa með marga einstaklinga í sömu íþróttinni frá svipuðum tíma. Þannig voru þáeinir íþróttamenn og -konur útilokuð, til dæmis handboltamenn sem léku með silfurlíðinu á Ólympíuleikunum árið 2008, aðrir en Ólafur Stefánsson.

Til hliðsjónar við valið var skoðaður listi Samtaka íþróttaféttamanna um íþróttamann ársins frá upphafi (Íþróttamaður ársins, 2011). Sá listi var borinn saman við viðmiðin hér á undan, einnig listinn yfir þá sem lentu í tíu efstu sætum hvert ár (*Topp tíu listinn í vali á íþróttamanni ársins 1956–2010*, 2011). Einnig voru listar um íþróttamenn ársins innan einstakra íþróttasambanda skoðaðir og voru þeir meðal annars gagnlegir við valið á fatlaða íþróttafólkinu. Almennt má segja að þessar athuganir hafi frekar staðfest fyrra val en leitt hugann að nýjum einstaklingum.

Loks var reynt að spanna tímann frá því Íslendingar fóru að vinna afrek á alþjóðavísu og eru elstu íþróttamennirnir þeir sem gerðu garðinn frægan á árunum 1945–1950. Ekki var þó hægt að fylgja fastri reglu um fjölda íþróttafólks á hverjum tíma þar sem fleiri atriði réðu valinu eins og að framan greinir. Tafla 2 sýnir yfirlit yfir dreifingu íþróttafólksins sem rannsóknin náði til eftir tímabilum.

Tafla 2. Dreifing einstaklinga eftir greinum og tímabilum þegar þeir unnu helstu afrek sín

	1945–1965	1966–1986	1987–2008	Alls
Frjálsíþróttir	2		6	8
Boltaíþróttir	1	2	2	5
Aðrar íþróttir	1	3	2	6

Til að geta áttað sig betur á því hvernig orðræðan um íþróttir hefur tilhneigingu til að vera kynjuð var sérstaklega skoðað hvaða afreksíþróttakonur kæmu til álita í hópinn til viðbótar við Völu Flosadóttur sem er meðal Ólympíuverðlaunahafa. Þær sem valdar voru urðu á endanum fimm á móti fjórtán körlum.

Til að skoða orðræðu um fötlun og afreksíþróttir var sérstaklega litið til þess hvaða fatlaða afreksíþróttafólk væri akkur í að hafa með í greiningunni. Allmargt fatlað íþróttafólk hefur náð verulega góðum árangri á alþjóðamælikvarða og voru fjögur þeirra valin til að vera með í þessari rannsókn, tvær konur og tveir karlar.

Samkvæmt skilgreiningum ýmissa fræðimanna á sviði íþróttafélagsfræði telst skák ekki til íþróttar (Coakley, 2003). Í íslenskri menningu og almennri orðræðu um íþróttir er þó litið á skák sem íþrótt enda er keppt í henni á svipaðan hátt. Þannig er efnt til kappmóta og titlum úthlutað eftir árangri. Prentmiðlarnir hafa áratugum saman fjallað um afrek skákmanna á íþróttasíðum sínum. Íslenskir stórmeistarar voru og eru meðhöndlaðir sem þjóðhetjur, líkt og aðrir íþróttafreksmenn sem náð hafa alþjóðlegum árangri. Því var ákveðið að hafa fyrsta íslenska stórmeistarann í skák, Friðrik Ólafsson, með í úrtakinu þar sem það myndi varpa ljósi á íþróttarorðræðuna – og greining gagnanna staðfestir réttmæti þeirrar ákvörðunar.³

Með slíku markvissu vali út frá ólíkum forsendum er girt eins og hægt er fyrir einhæfni gagnanna. Nítjánmenningarnir eru þannig valdir sem hentugir fulltrúar til að greina orðræðu prentmiðla um afreksíþróttafólk en ekki sem nítján bestu eða þekktastu íþróttamenn og – konur sem Ísland hefur átt. Þess vegna var ákveðið að velja ekki fleira íþróttafólk en þau nítján sem urðu fyrir valinu í þennan úrtakshóp, aðallega vegna þess að líklegt þótti að umfjöllunin um þau væri ekki verulega frábrugðin orðræðu um aðra sem þegar væru inni.⁴

Val gagna

Prentmiðlarnir eru valdir í þessa rannsókn sem fulltrúar allra fréttafjölmiðla á Íslandi hvað varðar íþróttir. Þar kemur þrennt til: Í fyrsta lagi er ekki að sjá að orðræðan sé mjög mismunandi eftir því hvort um prentmiðla eða útvarps- og sjónvarpsmiðla er að ræða þótt meira beri auðvitað á einkennum talmáls í þeim síðarnefndu. Hið sama gildir um fréttamiðla á vefsíðum, til dæmis *Fótbolti.net* (2011) og *Sport.is* (2011). Í öðru lagi hefði ekki verið hægt að nýta sjónvarpsmiðlana um elsta íþróttafólkið og vefmiðla hefði aðeins verið unnt að skoða um þá allra yngstu. Samræmisins vegna varð því niðurstaðan sú að notast eingöngu við texta úr prentmiðlum.

Í upphafi var miðað við að valdir skyldu um 600-800 prentmiðlatextar. Ákveðið var að sneiða hjá mjög stuttum textum, til dæmis þeim sem væru nánast eingöngu upptalning eða þeim þar sem aðeins voru nefnd nöfn og ef til vill árangur (til dæmis markafjöldi, tími, stig eða stökk lengdir), en taka fremur þá texta sem fjölluðu meira um viðkomandi íþróttamann eða -konu.

Reyndin varð sú að mun fleiri textar voru teknir með í gagnasafnið en upphaflega var áætlað eða samtals 1178 textar. Þeim var síðan kerfisbundið fækkað til að jafna umfjöllunina milli einstaklinga eins og kostur væri og endaði úrtakið í 984 textum eða að jafnaði um 51 texti á hvern íþróttamann eða -konu, minnst þrettán, mest 78. Langflestir textarnir eru fréttatextar íþróttafréttafólks en þó eru nokkur lesendabréf tekin með, ritstjórnarefni og auglýsingar, auk allmargra viðtala við íþróttafólkið og aðstandendur þeirra.

Til að finna greinar um afreksfólkið var leitað í tímaritagagnagrunni Þjóðarboðskrárinnar,

Timarit.is (2011). Leitað var að viðkomandi einstaklingi í öllum grunninum. Ritin sem efni var að lokum valið úr eru í 3. töflu, ásamt yfirliti yfir skiptingu efnisins í þessum prentmiðlum eftir tegundum texta. Hér er fyrst og fremst um að ræða dagblöð og nokkur vikublöð.

Tafla 3. *Skipting prentmiðlaefnis á einstaka prentmiðla eftir tegund umfjöllunar. Þeir fjórir prentmiðlar sem mest er tekið úr eru auðkenndir með skáletri*

Prentmiðlar	Fréttir	Aðsent/ lesenda- bréf	Rit- stjórnar- efni	Viðtöl/ skrif	Viðtöl/ við aðra	Auglýs- ingar	Textar alls
24 stundir	33 97%	1 3%	0	0	0	0	34
Dagur	4 50%	0	0	2 25%	2 25%	0	8
<i>DV</i>	171 77%	4 2%	3 1%	34 15%	11 5%	0	223
Eintak	0	0	0	0	1 100%	0	1
<i>Fréttablaðið</i>	38 78%	0	3 6%	5 10%	3 6%	0	49
Frjáls verslun	1 100%	0	0	0	0	0	1
Helgarpósturinn	4 40%	0	1 10%	5 50%	0	0	10
<i>Morgunblaðið</i>	431 70%	15 2%	17 3%	96 16%	50 8%	7 1%	616
NT	6 75%	0	0	2 25%	0	0	8
Tíminn	3 75%	0	0	1 25%	0	0	4
Visir	7 88%	0	0	1 12%	0	0	8
<i>Þjóðviljinn</i>	79 79%	3 3%	4 4%	10 10%	4 4%	0	100
Alls	743 71%	22 2%	27 3%	174 17%	73 7%	6 1%	1045

Tafla 4. Íþróttafólkið sem valið var, magn texta og ártöl þeirra

Íþróttafólk	Fjöldi ára	Ártöl og fjöldi	Fjöldi alls
Albert Guðmundsson	8	1945 (3), 1946 (3), 1947 (7), 1948 (3), 1949 (1), 1950 (4), 1951 (3), 1954 (1)	25
Ásgeir Sigurvinsson	10	1973 (3), 1974 (1), 1975 (5), 1976 (2), 1977 (4), 1978 (6), 1979 (6), 1980 (8), 1981 (9), 1982 (3)	47
Bjarni Friðriksson	14	1980 (3), 1981 (4), 1982 (1), 1983 (4), 1984 (15), 1985 (3), 1986 (6), 1987 (5), 1988 (8), 1989 (3), 1990 (9), 1991 (7), 1992 (5), 1993 (1)	74
Eiður Smári Guðjohnsen	9	1994 (7), 1995 (4), 1996 (6), 1997 (2), 1998 (9), 1999 (10), 2000 (13), 2001 (7), 2002 (11)	69
Friðrik Ólafsson	17	1953 (5), 1954 (5), 1955 (4), 1956 (9), 1957 (9), 1958 (8), 1959 (8), 1960 (5), 1961 (6), 1962 (4), 1963 (2), 1964 (3), 1965 (1), 1966 (3), 1968 (1), 1969 (3), 1970 (1)	77
Guðrún Arnardóttir	6	1995 (4), 1996 (10), 1997 (7), 1998 (5), 1999 (7), 2000 (14)	47
Gunnar Huseby	5	1946 (11), 1947 (3), 1948 (1), 1949 (6), 1950 (10)	31
Haukur Gunnarsson	8	1987 (5), 1988 (30), 1989 (6), 1990 (3), 1991 (4), 1992 (9), 1993 (1), 1994 (4)	62
Jón Oddur Halldórsson	6	2002 (7), 2003 (2), 2004 (8), 2005 (6), 2006 (2), 2008 (3)	28
Jón Arnar Magnússon	5	1995 (13), 1996 (12), 1997 (10), 1998 (13), 1999 (11)	59
Jón Páll Sigmarsson	6	1981 (11), 1982 (8), 1983 (4), 1984 (4), 1985 (27), 1986 (13)	67
Kristín Rós Hákonardóttir	12	1995 (2), 1996 (5), 1997 (3), 1998 (2), 1999 (1), 2000 (7), 2001 (7), 2002 (4), 2003 (4), 2004 (12), 2005 (5), 2006 (1)	53
Magnús Scheving	5	1987 (1), 1992 (4), 1993 (10), 1994 (16), 1995 (16)	47
Ólafur Stefánsson	3	2000 (11), 2001 (31), 2002 (36)	78
Pétur Guðmundsson	8	1981 (8), 1982 (9), 1983 (4), 1984 (2), 1985 (1), 1986 (12), 1987 (5), 1988 (6)	47

Tafla 4. Íþróttafólkið sem valið var, magn texta og ártöl þeirra, frh.

Íþróttafólk	Fjöldi ára	Ártöl og fjöldi	Fjöldi alls
Sigurrós Karlsdóttir	4	1979 (2), 1980 (6), 1981 (4), 1984 (1)	13
Vala Flosadóttir	10	1995 (2), 1996 (9), 1998 (10), 1999 (7), 2000 (23), 2001 (5), 2002 (3), 2003 (3), 2004 (2), 2005 (1)	65
Vilhjálmur Einarsson	5	1956 (11), 1957 (7), 1958 (3), 1959 (1), 1960 (6)	28
Þórey Edda Elísadóttir	6	2000 (5), 2001 (16), 2002 (7), 2003 (11), 2004 (21), 2005 (6)	66

Athygli vekur við nánari skoðun á töflu 3 að sumir prentmiðlanna leggja greinilega meiri áherslu á sumar tegundir efnis en aðrar. *DV* og *Morgunblaðið* leggja þannig meiri áherslu á viðtöl en fréttir, til dæmis samanborið við *Þjóðviljann* og *Fréttablaðið*. Misjafnt var hve langt árabíll var skoðað hjá hverjum og einum. Fór það einkum eftir magni efnis sem tiltækt var og einnig var reynt að miða við tímabil þegar viðkomandi íþróttamenn og -konur stóðu á hátindi ferils síns. Í töflu 4 má sjá hvaða árabíll var valið fyrir hvern og einn.

Greining

Næstu skref fölust í greiningu gagnanna. Þrástef um hvern íþróttamann eða -konu voru skráð á minnisblað. Brugðið var upp á tölvuskjá hverjum texta fyrir sig og kannað hvaða þrástef kæmu þar fram og þau skráð jafnóðum.

Við úrvinnsluna voru listuð upp sem þrástef þau stef sem komu fyrir oftar en einu sinni í því textaúrtaki sem notað var um hvern og einn. Til hliðsjónar var hafður minnislisti sem byggðist annars vegar á þeim þrástefjum sem búist var við og hins vegar niðurstöðum forkönnunar. Niðurstöðurnar voru skráðar í Excel og lesið úr þeim. Við úrvinnsluna voru fyrst dregnar fram niðurstöður um hvern einstakan afreksmann eða -konu, síðan það sem sameiginlegt var þeim öllum og loks það sem sameiginlegt var hópum íþróttafólks. Að síðustu var aðgætt hvort einhver munur sæist í tíma. Þau stef sem fundust eru í töflu 5.

Þrástef um marga einstaklinga

Hér á eftir fara töflur með yfirlitum yfir þrástefin sem fram komu í orðræðunni. Við byrjum á þeim algengustu og gefum dæmi úr gögnunum eftir því sem ástæða þykir til. Til að spara rými notum við í texta og töflum hér á eftir aðeins skírnarnöfn íþróttafólksins en sleppum ættarnöfnum og föðurnöfnum. Þegar vitnað er til einstakra prentmiðla er hér til glöggvunar vísað til ákveðinna dagsetninga og síðna.

Tafla 5. *Helstu þrástef sem fundust við orðræðugreininguna og hjá hve mörgum*

1. Þrástef	6 Reglusemi/óregla	3 Áhorfendur/	2. Samfélag
19 Þjóðerni	Þáttur landsmanna	keppnisvellir	Þögn/atriði
Hetjan/	Heppni/óheppni	Góð framkoma	sniðgengin
afrekismaðurinn	5 Dómarar (aðallega	Kynjuð orðræða	Jákvæðni/
13 Meiðsli/ þreyta/	slæmir)	Kímnigáfa/	neikvæðni
þynglsi	Þáttur andstæðinga	orðheppni	
11 Fjármál	Keppnisskap	2 Íþróttamaður ársins	
Fyrirmyndin	Vinnusemi	Tilfinningar	3. Flokkun
Miklar og stífar	Hugrekki og	Viðurnefni	Kynjun
æfingar	áhættufíkn	Kæruleysi	Fötlun
Útlit (fegurð/	Högværð og rólyndi	Jarðbundinn	
Glæsileiki	4 Persónugallar	Útsjónarsemi	4. Sjónræða
Sterkur	Reynsla	Góður liðsmaður	Síðustaðsetning
persónuleiki og	Mataræði	Foringi	(forsíða,
manngildi	Heilsufar	Skipulagsklúður	aðrar síður)
10 Ungur aldur	Núningur við	1 Lyfjamál	Staðsetning á síðu/
Líkamlegt atgervi	stjórnendur	Kynþættir	í opnu
9 Menntun og gáfur	Félagavandræði	Ljóðlist	Myndir (svart-
8 Slæm aðstaða	Æðri máttarvöld/	Gestrisni	hvítar/
7 Erfitt hlutskipti	hjátrú	Þakklæti	Litmyndir, stærð)
Þjálfari (góður/	Uppruni		Fyrirsagnir (stærð,
slæmur)	Ætterni		þykkt,
Samkeppni og	Fötlun		bakgrunnur, litur)
samanburður			Myndrænt táknmál
Eiga inni/geta bætt			
síg			
Taugaspenna og			
pressa			
Metnaður			

Skýringar: Þrástef urðu allnokkur til í og eftir forkönnun þá sem gerð var á íslenskum verðlaunahöfum á Ólympíuleikum en mörg bættust við í sjálfri greiningunni. Einnig sýnir taflan aðra áherslupætti sem leitað var að og fundust.

Tafla 6. *Þrástef um 13 einstaklinga*

Þrástef um 13 einstaklinga	Íþróttafólk
Meiðsli, þreyta og þynglsi	Ásgeir, Bjarni, Eiður Smári, Friðrik, Guðrún, Jón Arnar, Jón Páll, Magnús, Ólafur, Pétur, Vala, Vilhjálmur og Þórey Edda.

Í töflu 6 er fjallað um meiðsli, þreytu og þyngsli sem eitt þrástef sem kemur fyrir í orðræðu um þrettán íþróttamenn og -konur. Athyglisvert er að þetta stef kemur ekki fyrir um fatlaða íþróttafólkið (Sigurrós, Hauk, Kristínu Rós og Jón Odd) né um gömlu kempurnar Gunnar og Albert sem örugglega hafa þó meiðst við íþróttaiðkun sína eins og aðrir. Þetta þrástef er sérlega sterkt varðandi Jón Arnar og koma meiðsli hans oft til sérstakrar umræðu (DV, 27.12. 1999: 18).

Í töflu 7 koma fyrir fimm stef, hvert og eitt þeirra um ellefu íþróttamenn og -konur. Sé litið nánar á þessi stef kemur m.a. í ljós að innan fjármálastefsins er fjárskortur oft til umræðu. Um Friðrik er til dæmis sagt frá því að flautað var til heljarinnar knattspyrnuleiks til að afla honum tekna (*Þjóðviljinn*, 7.9. 1955: 12). Fjárskortur Jóns Arnars er einnig oft ræddur (DV, 27.12. 1999: 18). Um Magnús var oft rætt hve litla fjárstyrki hann fengi til að stunda íþrótt sína þótt aðrar fréttaklausur og lesendabréf segðu hið gagnstæða, hann fengi nóga styrki og meiri en margir aðrir.

Orðræða um íþróttafólk sem góðar fyrirmyndir kemur fyrir ýmist sem orðræða um fyrirmyndir barna og unglunga, fyrirmyndir annars íþróttafólks, fyrirmyndir fatlaðs fólks eða fyrirmyndir kvenna. Ekki er sérstaklega minnst á íþróttamenn sem fyrirmyndir karla og verður það að teljast athyglisvert. Allar ófötlðuð konurnar eru nefndar sem fyrirmyndir, einnig þrír af fatlaða íþróttafólkinu og fimm ófatlaðir íþróttamenn. Sérstaklega er þessi orðræða sterk um Vilhjálm, fyrsta Ólympíuverðlaunahafa Íslendinga (*Morgunblaðið*, 2.12. 1956: 13). Auk þess má í rauninni líta á ýmis önnur þrástef sem undirstef við þetta stef um fyrirmyndir.

Þrástefið miklar og stífar æfingar myndar stóran hóp en vísar aðallega til íþróttafólks á síðari hluta rannsóknartímans. Hugsanlega sýnir þetta breytingu á orðræðunni. Miklar æfingar tilheyrir veruleika allra iðkenda sem vilja ná langt. Það þótti ef til vill ekki ástæða til að nefna þetta áður fyrr þar sem talið var að þetta væri sjálfsgengt mál sem allir vissu. En nú er þetta orðinn nokkuð áberandi hluti orðræðunnar.

Tafla 7. Þrástef um 11 einstaklinga

Þrástef um 11 einstaklinga	Íþróttafólk
Fjármál	Ásgeir, Eiður Smári, Friðrik, Guðrún, Jón Arnar, Jón Páll, Kristín Rós, Magnús, Ólafur, Pétur og Vala.
Fyrirmynd	Bjarni, Friðrik, Guðrún, Haukur, Jón Oddur, Kristín Rós, Magnús, Ólafur, Vala, Vilhjálmur og Þórey Edda.
Miklar og stífar æfingar	Ásgeir, Bjarni, Guðrún, Haukur, Jón Arnar, Jón Oddur, Jón Páll, Kristín Rós, Magnús, Ólafur og Vala.
Útlit	Albert, Ásgeir, Gunnar, Jón Arnar, Jón Oddur, Jón Páll, Kristín Rós, Magnús, Ólafur, Pétur og Þórey Edda.
Sterkur persónuleiki og manngildi	Bjarni, Eiður Smári, Friðrik, Guðrún, Jón Arnar, Jón Páll, Kristín Rós, Magnús, Ólafur, Vala og Þórey Edda.

Fegurð og glæsileiki einkenna þá sem þrástefið útlit er notað um en auk þeirra má nefna Völu sem sögð er „með fallett bros“ á nokkrum stöðum (sjá t.d. *Morgunblaðið*, 26.9. 2000: 10). Tvær aðrar konur, Kristín Rós og Þórey Edda, og þar með samtals þrjár af fimm íþróttakönnum í úrtakinu, fá umfjöllun um útlit sitt í texta og auk þess var oft lögð áhersla á fallett útlit þegar birtar voru myndir af Guðrúnu Arnardóttur. Sem sagt allar nema ein. Þetta passar vel við staðalímyndina og þær útlitskröfur sem mæta konum í orðræðu samfélagsins í heild (Kjartan Ólafsson, 2006; Þorgerður Hrönn Þorvaldsdóttir, 2001). En útlit og glæsileiki er ekki einungis hluti orðræðunnar um konur. Rætt er um útlit níu karla af þrettán og sú umfjöllun er í raun alveg í samræmi við staðalímyndina um íþróttakarla; þeir eiga að vera glæsilegir, vöðvastæltir, hávaxnir og fallegir (þ.e. myndarlegir) (Ásta Jóhannsdóttir og Kristín Anna Hjálmsdóttir, 2011). Þeir karlar sem ekki er minnst sérstaklega á hvernig líta út eru Eiður Smári, Friðrik, Haukur og Vilhjálmur. Í myndbirtingum er karlmannlegt útlit þeirra allra hins vegar dregið fram, nema kannski helst Friðriks. Þó er minnst á líkamlega hreysti hans í einum textanum um hann.

Þrástefið sterkur persónuleiki og manngildi kemur fyrst og fremst fyrir um íþróttafólkið á síðari hluta rannsóknartímans en ekki frá fyrri hlutanum, þ.e. ekki um Albert, Gunnar, Vilhjálm, Ásgeir, Pétur, Sigurrós og Hauk.

Í næstu töflu er yfirlit yfir þrástef sem koma fyrir hjá tíu íþróttamönnum (sjá töflu 8). Úr orðræðunni um líkamlegt atgervi (sem tengist vissulega orðræðunni um útlit, sbr. 7. töflu) má nefna að Gunnar er ýmist kallaður „bergrisi“ eða „víkingur“ í textunum, einkum þegar haft var eftir útlendingum (*Morgunblaðið*, 3.10. 1946: 11). Rætt var um Jón Pál sem heljarmenni og hann gjarnan borinn saman við Gretti og aðrar fornhetjur og víkinga (*Vísir*, 13.2. 1981: 7, *Helgarpósturinn*, 7.5. 1982: 15).

Þrástef um fáa einstaklinga

Þrástef sem koma fyrir um níu afreksmenn eða -konur eða færri, þ.e. um minnihluta þeirra, eru einnig allmörg. Þeim er hér skipt í þrennt eftir fjölda og byrjað á þrástefjum um sjö til níu íþróttamenn og -konur (sjá töflu 9).

Varðandi menntun og gáfur er athyglisvert að oftast en einu sinn er Vilhjálmur nefndur í sömu andrá og Nóbelskaldið Halldór Laxness sem hafði fengið verðlaun sín árið áður. Óljóst er hvort sú orðræða er til að sýna að líkami og sál séu jafngild og fylli hvort annað upp eða hvort hér sé verið að ýja að því að íþróttir séu líkamlegar og tengist ekki gáfum eða andlegum kostum (*Morgunblaðið*, 11.12. 1956: 14). Albert er einnig umtalaður sem sérlega gáfaður leikmaður og félagi (*Morgunblaðið*, 24.10. 1945: 5, *Morgunblaðið*, 16.9. 1947: 6). Ólafur Stefánsson er umtalaður fyrir fjarnám sitt í háskóla enda þykir hann mikill spekingur og hugsuður (*Fréttablaðið*, 30.5. 2001: 8; *Morgunblaðið*, 29.5. 2001: 10B; *Fréttablaðið*, 4.2. 2002: 10).

Tafla 8. *Þrástef um 10 einstaklinga*

Þrástef um 10 einstaklinga	Íþróttafólk
Ungur aldur	Ásgeir, Eiður Smári, Friðrik, Guðrún, Haukur, Jón Oddur, Jón Páll, Vala, Vilhjálmur og Þórey Edda.
Líkamlegt atgervi	Bjarni, Guðrún, Gunnar, Jón Arnar, Jón Páll, Kristín Rós, Magnús, Ólafur, Vala og Þórey Edda.

Tafla 9. *Þrástef um 7–9 einstaklinga*

Þrástef um 7–9 einstaklinga	Íþróttafólk
Menntun og gáfur (9)	Albert, Ásgeir, Guðrún, Jón Páll, Kristín Rós, Ólafur, Pétur, Vala og Vilhjálmur.
Slæm aðstaða (8)	Friðrik, Guðrún, Haukur, Jón Arnar, Magnús, Sigurrós, Vilhjálmur og Þórey Edda.
Erfitt hlutskipti (7)	Albert, Friðrik, Guðrún, Jón Arnar, Jón Páll, Pétur og Sigurrós.
Þjálfari, góður eða slæmur (7)	Ásgeir, Guðrún, Haukur, Jón Arnar, Ólafur, Pétur og Þórey Edda.
Samkeppni og samanburður (7)	Ásgeir, Bjarni, Eiður Smári, Guðrún, Jón Páll, Pétur og Þórey Edda.
Eiga inni, geta bætt sig (7)	Eiður Smári, Friðrik, Guðrún, Haukur, Jón Arnar, Vala og Þórey Edda.
Taugaspenna og pressa (7)	Ásgeir, Bjarni, Friðrik, Gunnar, Jón Arnar, Pétur og Vala.
Metnaður (7)	Bjarni, Guðrún, Jón Páll, Kristín Rós, Ólafur, Vala og Þórey Edda.

Í orðræðunni um samkeppni og samanburð við aðra er ýmist verið að líkja þeim við aðra íslenska íþróttamenn eða erlenda snillinga. Ásgeiri var þannig líkt við bæði Albert og hollenska knattspyrnumanninn Johan Cruyff, sem talinn var einn snjallasti knattspyrnumaður heims á 8. áratug síðustu aldar, og síðar var hann borinn saman við Arnór Guðjohnsen (*Morgunblaðið*, 25.7. 1973: 30; *Morgunblaðið*, 8.12. 1973: 42; *Morgunblaðið*, 6.2. 1979: 23).

Í töflu 10 eru níttján stef um fjóra til sex af íþróttamönnum níttján. Hjá flestum þeim íþróttamönnum þar sem orðræðan um reglusemi kemur fyrir er þeim hrósað fyrir reglusemi á áfengi og tóbak en sérstaklega var þó brýnt fyrir Gunnari að vera reglusamur á áfengi (*Morgunblaðið*, 10.8. 1946: 7). Þetta tengist hugsanlega bæði þrástefinu fyrirmynd og þrástefinu afreksmennska; reglusemin sé bæði nauðsynleg til að ná árangri og til að vera öðrum góð fyrirmynd.

Heppni og óheppni eru ofarlega á baugi hjá ýmsum. Á einum stað er það orðað svo um Friðrik að hann hafi „átt óheppni að fagna“ (svo! *Morgunblaðið*, 20.2. 1962: 24). Þá var oft talað um óheppni Bjarna Friðrikssonar, svo sem að vera hársbreidd frá sigri eða gulli, fá á sig víti alveg að övörum, lenda á móti of lágvöxnum andstæðingi og þurfa að létta sig til að komast í sinn rétta flokk (*DV*, 10.8. 1984: 21; *DV*, 1.2. 1988: 19).

Úr orðræðunni um þátt andstæðinganna, ýmist vegna óheiðarleika eða harðrar keppni, er gott dæmi um Eið Smára sem varð fyrir meiðslum sem talin voru tilkomin vegna óheiðarleika andstæðings eða andstæðinga í landsleik og jafnframt vandann sem þau ollu vegna þess að hann var ótryggður hjá KSÍ (*Morgunblaðið*, 8.5. 1996: D1). Orðræðan félágavandræði var sérlega áberandi um Pétur, fyrst og fremst bannið við að Pétur mætti leika með íslenska landsliðinu eða jafnvel íslensku áhugamannaliði eftir að hafa verið í atvinnumennsku (*Morgunblaðið*, 11.11. 1982: 47).

Tafla 10. *Þrástef um 4–6 einstaklinga*

Þrástef um 4–6 einstaklinga	Íþróttafólk
Reglusemi / óregla (6)	Ásgeir, Gunnar, Jón Páll, Magnús, Vilhjálmur og Þórey Edda.
Þáttur landsmanna (stuðningur) (6)	Albert, Jón Páll, Magnús, Pétur, Vala og Þórey Edda.
Heppni / óheppni (6)	Ásgeir, Bjarni, Guðrún, Jón Arnar, Vilhjálmur og Þórey Edda.
Dómarar (aðallega slæmir) (5)	Albert, Bjarni, Jón Páll, Magnús og Ólafur.
Þáttur andstæðinga (5)	Eiður Smári, Friðrik, Jón Arnar, Vala og Vilhjálmur.
Keppnisskap (5)	Ásgeir, Bjarni, Kristín Rós, Vala og Vilhjálmur.
Vinnusemi (5)	Haukur, Kristín Rós, Magnús, Vala og Vilhjálmur.
Hugrekki og áhættufíkn (5)	Bjarni, Kristín Rós, Magnús, Vala og Þórey Edda.
Hógværð og rólyndi (5)	Bjarni, Eiður Smári, Haukur, Jón Arnar og Þórey Edda.
Persónugallar (4)	Guðrún, Kristín Rós, Magnús og Ólafur.
Reynsla (4)	Jón Oddur, Magnús, Pétur og Þórey Edda.
Mataræði (4)	Ásgeir, Jón Páll, Magnús og Vala.
Heilsufar (4)	Friðrik, Guðrún, Jón Arnar og Pétur.
Núningur við stjórnendur (4)	Albert, Eiður Smári, Guðrún og Pétur.
Félagavandræði (4)	Ásgeir, Eiður Smári, Magnús og Pétur.
Æðri máttarvöld / hjátrú (4)	Friðrik, Jón Páll, Pétur og Vilhjálmur.
Uppruni (4)	Ásgeir, Jón Oddur, Vilhjálmur og Þórey Edda.
Ætterni (4)	Eiður Smári, Friðrik, Jón Arnar og Jón Páll.
Fötlun (4)	Haukur, Jón Oddur, Kristín Rós og Sigurrós.

Einnig ber að nefna deilur um félagsaðild Magnúsar og rétt til að keppa fyrir Íslands hönd á alþjóðamótum þolfimimanna (*DV*, 22.12. 1994: 31; *DV*, 27.12. 1994: 16). Enn æðri máttarvöld eða hjátrú koma svo fyrir í orðræðunni um Vilhjálmi, Pétur og Friðrik, sem virðast hafa haft tröllatrú á ákveðnum tölum, og um Jón Pál þar sem stjórnumerkin eru dregin inn.

Tafla 11. *Þrástef um 1–3 einstaklinga*

Þrástef um 1–3 einstaklinga	Íþróttafólk
Áhorfendur / keppnisvellir (3)	Albert, Ásgeir og Friðrik.
Góð framkoma (3)	Jón Páll, Kristín Rós og Magnús.
Kynjuð orðræða (kona) (3)	Guðrún, Kristín Rós og Vala.
Kímnigáfa, orðheppni (3)	Jón Páll og Magnús.
Íþróttamaður ársins (2)	Haukur og Kristín Rós.
Tilfinningar (2)	Jón Páll og Ólafur.
Viðurnefni (2)	Albert og Guðrún.
Kæruleysi (2)	Bjarni og Ólafur.
Jarðbundinn (2)	Eiður Smári og Ólafur.
Útsjónarsemi (2)	Ásgeir og Ólafur.
Góður liðsmaður (2)	Magnús og Ólafur.
Foringi (2)	Vilhjálmur og Ólafur.
Skipulagsklúður (2)	Magnús og Þórey Edda.
Lyfjamál (1)	Jón Páll.
Kynþættir (1)	Pétur.
Ljóðlist (1)	Vala.
Gestrisni (1)	Albert.
Þakklæti (1)	Vala.

Uppruni, þ.e. hvaðan af landinu íþróttamennirnir eru upprunnir, kemur fyrir um Eyjapeyjann Ásgeir, Sandarann Jón Odd, sveitapiltinn Vilhjálm og Hafnfirðinginn Þóreyju Eddu. Úr orðræðunni um ætterni er Eiður Smári oft spyrtur saman við föður sinn, Arnór Guðjohnsen (*DV*, 24.10. 1994: 24; *Helgarpósturinn*, 26.6. 1995: 14), og Friðrik er talinn af skákætt (*Þjóðviljinn*, 12.1. 1956: 3).

Loks er það fötlunarorðræða en hún einkennir umfjöllunina um allt fatlaða íþróttafólkið. Athyglisvert er að afar mörg þrástef sem eiga fyllilega við um ófatlaða íþróttamenn eiga alls ekki við um fatlaða íþróttamenn og mundu jafnvel teljast mjög óviðeigandi í orðræðunni. Þetta eru nánast eins og tveir heimar. Hér mætti nefna þrástef eins og atvinnumennsku og lyfjanotkun og einhverra hluta vegna finnst fjölmiðlafólki ekki við hæfi að fjalla um meiðsli, þreytu og þyngsli fatlaðs íþróttafólks.

Þá er komið að þeim þrástefjum sem einkenndu aðeins mjög fátt íþróttafólk; einn, tvo eða þrjá (sjá töflu 11). Þau eru ansi mörg en sum þeirra vöktu sérstaka athygli.

Um tvo íþróttamenn er þrástefið viðurnefni sem notað er í orðræðunni um Albert og Guðrúnu. Albert er kallaður „Perlan“ eða „Hvíta perlan“ og Guðrún nefnd „Rauða ljónynjan“ (*Morgunblaðið*, 16.9. 1947: 6; *Morgunblaðið*, 31.7. 1996: D 12). Athygli vekur hve fátið slík viðurnefni eða gælunöfn eru í prentmiðlaorðræðunni því að gælunöfn af þessu tagi

eru mikið notuð meðal íþróttafólksins sjálfs (sbr. t.d. Karfan.is (2011); Dv.is (2011); Fótbolti.net (2011)).

Undir þrástefinu lyfjamál er það að nefna að Jón Páll þurfti að verjast ásökunum um steranotkun og var dæmdur í keppnisbann vegna þess að hann neitaði að skila þvagprufum til lyfjæftirlitsmanna ÍSÍ. Af þeim deilum öllum leiddi stofnun sérsambands kraftlyftingamanna utan ÍSÍ (DV, 21.3. 1985: 20; DV, 6.8. 1985: 11). Annað þrástef er kynþættir. Í viðtali við Pétur Guðmundsson talar hann um „hvíta manninn“ gagnvart svörtum leikmönnum og lýsir það greinilegum kynþáttafordómum, hvort sem þeir eru ættaðir frá honum eða blaðamanni (*Morgunblaðið*, 7.11. 1982: 57).

Ýmislegt kann að vekja athygli í niðurstöðunum hér að ofan, svo sem af hverju viss orðræða tengist ákveðnum persónum en öðrum ekki. Varasamt er þó að fullyrða út frá þessum dæmum að það gildi um alla aðra íþróttamenn og -konur á öllum tímabilum. Þess vegna er hér lögd áhersla á að skoða tilhneigingar fremur en tiltekna fjöldatölur.

Sjónræða

Undir hugtakið sjónræða, sem ef til vill væri nákvæmara að kalla *sjónraen þrástef*, falla hér allmörg atriði sem varða útlit og uppsetningu efnis í prentmiðlunum. Hér er þó notað um þetta eitt orð, sjónræða, þar sem það er fyrst og fremst í krafti þeirra allra í sameiningu sem áhrif fást í orðræðunni um afreksíþróttafólkið.

Hér ber fyrst að nefna siðustaðsetningu efnisins í prentmiðlinum (Holmquist, Holsanova, Barthelson og Lundquist, 2003; Holmquist og Wartenberg, 2005). Íþróttæfni hefur löngum verið á sérstökum síðum blaðanna, íþróttasíðum og síðar íþróttakálfum. Þegar íslenskt íþróttafólk vinnur stærstu afrekin, einkum á alþjóðavísu, er fjallað um það á forsíðum íþróttakálfa-anna eða jafnvel á forsíðum aðalblaðanna eða á öðrum áberandi eða virðulegum síðum, til dæmis leiðarasíðum.

Fleira sem varðar staðsetningu efnisins skiptir máli. Fyrir augu lesenda skiptir þannig verulegu máli hvort efnið er ofarlega á síðu og hvort það er á vinstri eða hægri síðu. Þar virkar best staðsetningin ofarlega á hægri síðu (Holmquist o.fl., 2003; Holmquist og Wartenberg, 2005). Og viti menn, þar er oftast en ekki efni um nítjánmenningana. Einnig tala grafískir hönnuðir um að vinstri síða eða síðuhluti sé „neikvæður“ en sá hægri „jákvæður“. Þessi uppsetning er til dæmis mikið notuð í auglýsingum – vandamáli eða skorti lýst vinstra megin og svo lausninni á því hægra megin (Holmquist o.fl., 2003).

Um miðja 20. öld var myndefni prentmiðlanna frekar fátítt og alltaf í svart-hvítu (Holmquist o.fl., 2003; Holmquist og Wartenberg, 2005). Oftast var þó reynt að birta myndir af íslensku afreksfólki sem náð hafði árangri í íþróttum á alþjóðlegum vettvangi þótt oft væru sömu myndirnar notaðar æði oft. Í fyrstu voru þær frekar litlar, eins til tveggja dálka, en með tíð og tíma hafa myndbirtingarnar þróast í stórar myndir og oftast í lit. Raunar virðist sem þeim sem stjórna prentmiðlunum þyki íþróttir sérlega myndrænt efni og því eru íþróttakálfar og íþróttasíður yfirleitt enn meira myndskreyttar en aðrar síður. Að hluta til kann þetta að skýrast af því að verið er að höfða til yngra fólks en ella.

Stærð fyrirsagna skiptir miklu máli í framsetningu prentmiðlaefnis. Þá er bæði átt við breidd fyrirsagnanna, eins dálks og upp í tíu dálka fyrirsagnir, leturstærð og leturþykkt, jafnvel leturgerð, og lit og letur með eða án bakgrunns (Holmquist o.fl., 2003; Holmquist og Wartenberg, 2005). Enn sem fyrr getir fátt efni prentmiðlanna att kappi við efnið um

alþjóðlega afreksíþróttafólkið hvað þetta varðar, nema þá helst fréttir af frægu fólki, eldgosum, stjórnmarkreppum og stærstu jarðskjálftum.

Þess ber loks að geta að myndrænt táknmál á oftlega mikilvægan þátt í að sýna eða styrkja ýmis þrástef og lögmætisreglur orðræðunnar. Myndir af íslenska þjóðfánanum í tengslum við íþróttafrekin eru þannig hluti þjóðernisstefsins, einnig myndir af afreksfólkinu með forseta Íslands eða forsætisráðherra. Afreksdýrkunin kemur fram í tilþrifamiklum myndum úr sigurstökkinu eða af úrslitamarkinu.

Umræða

Hér að framan hafa helstu niðurstöður greiningarinnar verið tíundaðar. Með þessari greiningu var ætlunin í fyrsta lagi að komast að því hvað væri sameiginlegt umfjöllun um íþróttir, í öðru lagi hvort orðræða prentmiðlanna væri breytileg eftir hópum íþróttafólks, svo sem eftir íþróttagreinum, og í þriðja lagi hvernig orðræðan hefði þróast á því tímabili sem rannsóknin tekur til. Þetta verður nú skoðað hér í þessari sömu röð.

Lögmætisreglur, mótsagnir og andstæður

Gera má ráð fyrir því að sú orðræða sem sameiginleg er öllu afreksfólkinu sem greiningin nær til sé orðræða sem finna megi um flest íslenskt afreksíþróttafolk sem getur sér gott orð utan landsteinanna. Í ljós kom að tvö stef voru ekki aðeins þrástef í skilningi sögulegrar orðræðugreiningar, heldur miklu fremur *lögmætisreglur*. Þau skáru sig algjörlega úr og svífa ávallt yfir vötnum í orðræðu prentmiðlanna um allt íþróttafólkið og fella má önnur þrástef undir þau að meira eða minna leyti. Hér er um að ræða þrástefin þjóðerni og afreksmennsku.

Þrástefið *þjóðerni* og það stolt og hvatning til dáða sem því fylgir fyrir okkar litlu þjóð að eiga slíka fulltrúa á alþjóðavettvangi íþróttanna er mjög áberandi. Það tengist vafalítið rómantísku viðhorfi landsmanna til sjálfstæðis þjóðarinnar og tengslum þess við hetjuskap fortíðarinnar og virðist hafa ríkt nánast alla síðustu öld og fram á þá tuttugustu og fyrstu (Guðmundur Sæmundsson og Kristján Kristjánsson, 2011).

Þessi þjóðernisorðræða kemur stundum fram í orðræðunni sem frekar illt umtal eða fjandskapur um andstæðingana. Dæmi um slíkan andstæðing er sænski handboltamaðurinn Staffan „Faxi“ Olsson sem lengi var talinn einn besti handboltamaður heims og valinn besti maður úrslitaleiksins um heimsmeistaratítilinn árið 1990 sem Svíar unnu. Í *Morgunblaðinu* er hann kallaður „Gullfaxi“ og farið mörgum fögrum orðum um frammistöðu hans (*Morgunblaðið*, 13.3. 1990: B 5). Í viðtali við *DV* fjórum árum síðar er hann hins vegar spurður eftir leik: „Nú virðist þú vera óvinur númer eitt í sænska liðinu í augum íslenskra áhorfenda. Hvernig er það?“ (*DV*, 7.11. 1994: 28). Annar er franskur knattspyrnumaðurinn Zinedine Zidane sem „rigndi upp í nefið á“ ásamt öðrum Frökkum í jafnteflisleik við Ísland árið 1998 (*DV*, 7.9. 1998: 22) en árið 2000 er hann til dæmis kallaður „aðalstjarna heimsmeistaranna“ (*Morgunblaðið*, 28.6. 2000: B 4). Þó væri ekki sanngjarnt að saka íþróttafréttafolk um að veitast almennt að snjöllum andstæðingum íslensks afreksfólks í íþróttum. Dæmi um hið gagnstæða eru til dæmis „Íslandsvinir“ eins og danski skákmaðurinn Bent Larsen, brasilíski þristökkvarinn Ferreira da Silva, enski kraftamaðurinn Geoff Capes og eistneski tugþrautamaðurinn Erkki Nool sem allir öttu kappi við íslenska afreksmenn og ætíð var skrifað um á Íslandi af mikilli virðingu, vinsemi og aðdáun.

Hitt stefið sem einkenndi orðræðuna um alla nítjánmenningana var *afreksmennskan* sem

íþróttafréttafólkið tíundar vandlega. Þeir eru hetjur nútímans. Ekki virðist nokkur vafi á að þessi áhersla á hetjuskap og afrek tengist að einhverju leyti hetjudýrkun íslenskrar fornmenningar (Guðmundur Sæmundsson og Kristján Kristjánsson, 2011; Björn Bjarnason, 1950; Glebe-Möller, 1987; sjá einnig Einar Ólafur Sveinsson, 1943; Ólafur Briem, 1972; Sigurður Nordal, 1942) sem aftur tengist enn eldri hetjugildum á meðal Grikkja og Rómverja (MacIntyre, 2008; McNamee, 2008; Sessions, 2004). Raunar var þessi áhersla ekki alltaf svo mikil sem nú. Á fyrstu áratugum ungmennafélags- og íþróttahreyfingarinnar á Íslandi var til dæmis talsvert reynt að sporna gegn þessari tilhneigingu og leggja áherslu á önnur gildi, svo sem þátttöku, fegurð íþróttanna og fleira (Jón M. Ívarsson, 2007; Kf. Valur, 2009) og enn þann dag í dag er tekist á um áherslu keppnisíþróttanna annars vegar og almenningsíþróttanna hins vegar. Ef til vill má segja að skyld þessari hetjudýrkun sé sú hetjudýrkun sem kom upp í tengslum við gríðarlegan vöxt og síðan fall íslenska bankakerfisins á árunum fyrir 2008 (Guðmundur Sæmundsson, 2009b; Ímynd Íslands. Styrkur, staða og stefna, 2008; Vilhjálmur Árnason, Salvör Nordal og Kristín Ástgeirsdóttir, 2010). Raunar er nærtækt að tengja afrekadýrkun nútímans við þá einstaklingshyggju og sjálflægni sem talið er að einkenni vestræn samfélag (Taylor, 1989; Giddens, 1991).

Úr sjónræðu er einnig rétt að nefna þær lögmætisreglur að fréttir af alþjóðlegu íslensku afreksíþróttafólki eru oftast myndskreyttar en fréttir um annað íþróttafólk. Útsíðustaðsetning og stórar fyrirsagnir bera vitni um þetta. Strax og litmyndir fóru að tíðkast varð afreksíþróttafólk á alþjóðavísu sérlega vinsælt myndefni litmynda. Þær eru einnig oftast á útsíðum og oftast en ekki er umfjöllun ofarlega á síðum í meira mæli en fréttir af öðru íþróttafólki, einkum útsíðum íþróttakálfa blaðanna. Þessi atriði geta því vel talist til lögmætisreglna orðræðunnar, einkum séu þau skoðuð saman. Auk þess á sjónræðan mikinn þátt í að draga fram önnur þrástef og lögmætisreglur. Þar má nefna þjóðernið (til dæmis íslenska fánann), útlit (til dæmis bros Jóns Páls Sigmarssonar og Völu Flosadóttur) og kynjaða orðræðu (til dæmis kvenlegar línur Kristínar Rósar og Þóreyjar Eddu og karlmannlegt útlit Magnúsar og Jóns Arnars).

Nokkur þrástef geta hugsanlega talist nálgast það að vera lögmætisreglur varðandi einstaka afmarkaða hópa, svo sem konur eða fatlaða íþróttamenn (sjá nánari umfjöllun í Guðmundur Sæmundsson og Ingólfur Ásgeir Jóhannesson, 2011; Guðmundur Sæmundsson og Kristín Björnsdóttir, 2011). Þá er fjallað mismikið um íþróttafólkið eftir því hvaða hópi það tilheyrir. Þannig er til dæmis áberandi hve lítið er fjallað um Bjarna Friðriksson júdómann enda lítið fjallað um júdó yfirleitt á þeim árum og jafnvel enn. Hið sama gildir raunar um Albert Guðmundsson og Ásgeir Sigurvinsson knattspyrnumenn. Eftir að þeir fóru út í atvinnumennsku var lítið um þá fjallað í blöðunum á Íslandi. Ef til vill má taka það sem merki um að á þeim árum hafi atvinnumennska verið nokkuð sniðgengin í íslenskum prentmiðlum, ólíkt því sem nú er og ólíkt því sem virðist gilda um fjölmiðla í Bandaríkjunum og Bretlandi (Gunnar Valgeirsson og Snyder, 1986). Minna er almennt fjallað um afrek kvenna í íþróttum en karla í prentmiðlunum á rannsóknartímanum og minna um fatlaða íþróttafólk en ófatlað. Þetta fer saman við niðurstöður rannsókna héraðs og erlendis eins og fram kemur í nýlegri alþjóðlegri rannsókn (Kjartan Ólafsson, 2006) en einnig víðar (Coakley, 2003; Anna Guðrún Steindórsdóttir, 2008). Rannsóknir sýna að þetta er engan veginn einsdæmi á Íslandi, mismunurinn kann jafnvel að vera minni hér en annars staðar (Gunnar Valgeirsson og Snyder, 1986).

Mjög mörg þeirra þrástefa sem fram komu við þessa greiningu bindast auðveldlega í

tvenndir eða *andstæður* eftir því hvort þær eru notaðar í jákvæðum tilgangi til að upphæfja, hrósa eða auka á virðingu viðkomandi íþróttamanns eða -konu eða til hnjóðs á einhvern hátt. Þannig getur þrástefið *fjármál* til dæmis innihaldið orðræðu um velgengni og há laun eða leikmannasölu sem sýnir snilli og íþróttaframa viðkomandi – eða hún getur snúist um ofurlaun, fjármálaþrask og spillingu. Langmestur hluti orðræðunnar fellur undir það að vera jákvæður og þau þrástef sem telja má neikvæð verða þá enn meira áberandi, til dæmis þrástef eins og meiðsli, þreyta og þyngsli. Samanburður við erlenda fjölmiðla sýnir að þeir íslensku fjölluðu a.m.k. fyrir 25 árum mun minna um neikvæðu þættina en þeir erlendu og voru ekki eins gagnrýnir á einstaklinga og hreyfinguna (Gunnar Valgeirsson og Snyder, 1986). Næst verður skoðaður munurinn sem fram kom í orðræðunni eftir greinum og tímabilum.

Munur eftir íþróttagreinum

Hjá frjálsíþróttafólkinu er lítið um sameiginleg þrástef. Þrástefið ungar aldur kemur fyrir hjá sex af átta, þ.e. þeim Guðrúnu, Hauki, Jóni Oddi, Völu, Vilhjálmi og Þóreyju Eddu. Sameiginleg þrástef hjá fimm þeirra eru öllu fleiri. Slæm aðstaða er þrástef í umfjölluninni um þau Guðrúnu, Hauk, Jón Arnar, Vilhjálmi og Þóreyju Eddu. Miklar og stífar æfingar er sameiginlegt þrástef hjá Guðrúnu, Hauki, Jóni Arnari, Jóni Oddi og Völu. Að geta bætt sig er þrástef hjá Guðrúnu, Hauki, Jóni Arnari, Völu og Þóreyju Eddu. Meiðsli, þreyta og þyngsli eru þrástef um Guðrúnu, Jón Arnar, Völu, Vilhjálmi og Þóreyju Eddu.

Engin þrástef eru sameiginleg öllum boltaíþróttamönnum fimm en þau þrástef sem koma fyrir hjá fjórum þeirra eru fjármál og meiðsli sem koma fyrir í orðræðunni um Ásgeir, Pétur, Ólaf og Eið Smára. Þá er rætt um menntun og gáfur og útlit um þá Albert, Ásgeir, Pétur og Ólaf. Hjá þremur koma fyrir þrjú þrástef: Þjálfaramál hjá Ásgeiri, Pétri og Ólafi, félaga-vandræði og samkeppni og samanburður hjá Ásgeiri, Pétri og Eiði Smára og núningur við stjórnendur hjá Alberti, Pétri og Eiði Smára. Annað íþróttafólk í hópnum fellur utan þessara tveggja aðalþema og er því ekki með í þessum samanburði.

Eins og sjá má er munurinn milli hópanna tveggja ekki mikill. Þetta eru meira og minna sömu þrástefin sem koma fyrir hjá meirihluta íþróttafólksins í hvorum hóp. Einhverjar tilhneigingar má þó lesa út úr því að hjá frjálsíþróttafólkinu er tíðasta þrástefið ungar aldur og að hjá boltaíþróttamönnum eru það fjármál. Þrástefið ungar aldur snýst um að afrek eru unnin á ungum aldri en það tengist lögmætisreglunni afrekismennska. Augljóst afrek felst í því þegar ungir Íslendingar hafa gert góða samninga við erlenda aðila, auk þess sem það kyndir undir þjóðerni sem lögmætisreglu í orðræðunni um afreksíþróttir að ræða laun íslenskra íþróttamanna.

Munur eftir tíma

Þegar rannsóknin hófst hneig ætlun og áhugi að því að skoða hvort og hvernig orðræðan um íslenskt afreksíþróttafólk hefði breyst á því tímabili sem rannsóknin tekur til. Til þess að kanna þetta var borin saman orðræðan um Gunnar Huseby, Vilhjálmi Einarsson og Albert Guðmundsson frá árunum 1945–1955 annars vegar og um Jón Arnar Magnússon, Völu Flosa-dóttur og Eið Smára Guðjohnsen í kringum 1990–2000 hins vegar.

Fyrst vakti athygli mikill munur á magni umfjöllunar. Varlega verður þó að fara í að túlka þennan mun vegna þess að blöðin sjálf hafa stækkað mjög og öll fjölmiðlun aukist verulega í krafti aukinna tekna af auglýsingum, áskriftum og dreifingu. Þó virðist mega túlka hið aukna magn að einhverju leyti sem aukinn áhugi á íþróttum sem fréttæfni og aukna

áherslu á íþróttir sem samfélagsþátt. Í því sambandi má þó velta fyrir sér aukinni áherslu fjölmiðla á hvers kyns einstaklingsafrek og umfjöllun um „stjörnur“ á hinum ýmsu sviðum, svo sem frægt fólk, leikara, popptónlistarfólk, fjölmiðlafólk og svo framvegis. Íþróttaafreksfólk virðist henta vel í slíka umfjöllun (Coakley, 2003).

Fjármál eru rædd um alla íþróttamennina í nýrri (yngri) hópnum en ekki þá eldri. Sama gildir um neikvæða orðræðu um andstæðingana, orðræðu um að íþróttafólkið geti bætt árangur sinn, meiðsli, þreytu og þyngsli, sterkan persónuleika og manngildi. Hjá tveimur í eldri hópnum en um engan í nýrri hópnum er hins vegar rætt um menntun og gáfur. Sama gildir um reglusemi á áfengi og tóbak.

Hér virðist því vera nokkur munur á orðræðu enda ekki ósennilegt að gildismat sé annað og orðræðan ólík þegar svo margir áratugir eru á milli. Umfjöllunin um eldra íþróttafólkið virðist hófstilttari en tilþrifameiri og ef til vill ýktari um þá nýrri (yngri).

Munur eftir kynjum

Ýmis þrástef geta fallið undir kynjaða orðræðu (Guðmundur Sæmundsson og Ingólfur Ásgeir Jóhannesson, 2011). Óhætt er að segja að hún sé nokkuð greinileg um marga, sbr. til dæmis það sem fram kemur hér framur um útlit sem þrástef. Hjá körlum falla undir kynjuðu orðræðuna þrástef eins og líkamsburðir, styrkur og sjónræða þar sem áhersla er lögð á vöðva og hreyfingu. Þetta leiðir hugann að því hvaða íþróttagreinar karlmenn telja „karlmannlegar“ og velja því frekar, bæði til iðkunar og áhorfs og sem áhugamál (Messner, Dunbar og Hunt, 2000). Hjá konum er um að ræða orðræðu þar sem talað er sérstaklega um þær sem konur eða fyrirmynd kvenna þótt það komi afrekum þeirra lítið við. Einnig er greinileg kynjuð orðræða í því fylgin að birta myndir þar sem kvenlegar línur og fegurð eru dregnar fram.

Mismunur orðræðunnar milli kynja kemur einnig fram í því hvaða þrástef koma EKKI fyrir hjá öðrum hvorum hópnum. Þrástef sem ekki koma fyrir um neinar kvennanna eru dómaramál, félagavandræði, hjátrú, ætterni, áhorfendur, keppnisvellir, kímigáfa, orðheppni, tilfinningar, kæruleysi, vera jarðbundinn, útsjónarsemi, góður liðsmaður, foringi, lyfjamál, kynþættir og gestrisni. Að einhverju leyti ræðst þetta af því hvaða konur hér var skoðuð orðræða um (t.d. engar konur úr hópíþróttum) en á hinn bóginn kann að vera talið að ekki hæfi að nota sum þessara þrástefa um konur, t.d. dómaramál og félagavandræði (konur eru ekki til vandræða), tilfinningar (þarf ekki að taka fram um konur) og gestrisni (karlar sjá um gestrisnina en konur um veitingarnar). Þannig segir fjarvera marga þrástefa okkur margt um orðræðuna um íþróttakonur. Þetta tengist einnig umræðum um einkenni og hlutverk kynjanna í heimi karlmennskunnar þar sem körlum eru eignaðir eðlisþættir sem geri þá almennt að eðlilegum foringjum, stjórnendum, viðskiptajöfrum og þjóðhöfðingjum (Ásta Jóhannsdóttir og Kristín Anna Hjálmarisdóttir, 2011; Vilhjálmur Árnason, Salvör Nordal og Kristín Ásgeirsdóttir, 2010).

Lokaorð: Samantekt og ályktanir

„Án fjölmiðla engar íþróttir, án íþrótta engir fjölmiðlar“ (Coakley, 2003). Hvort sem þessi staðhæfing er rétt eða ekki er alveg ljóst að milli íþrótta og fjölmiðla hérlandis sem erlendis er strengur sem ekki er líklegur til að slitna (Gunnar Valgeirsson og Snyder, 1986). Þess vegna er nauðsynlegt fyrir þá sem sinna rannsóknum á öðru hvoru sviðinu að gleyma ekki þætti hins. Í þessari rannsókn hefur þessum tveimur sviðum menningar og mannlífs verið teft saman.

Rannsóknarspurning greinarinnar var: *Hvernig er fjallað um íslenskt afreksíþróttafólk á alþjóðavísu í íslenskum prentmiðlum?* Ýmis svör hafa fengist en hér er rétt að skoða þau veigamestu og rökstyðja hvort þau eigi við um annað afreksíþróttafólk.

Í fyrsta lagi eru það lögmætisreglurnar tvær, þjóðernið og afreksmennskan. Auðsætt virðist að þjóðernisstefið eigi við um alla eða flesta þá sem etja kappi við erlent afreksíþróttafólk en fáa aðra. Afreksmennskan er hins vegar gegnumgangandi í allri umfjöllun um íþróttir og virðist móta mjög allt íþróttauppleði. Um það vitnar lýsing Sigríðar Víðis Jónsdóttur (2011). Í grein sinni rifjaði hún upp æsku sína þegar hún vildi gjarnan stunda íþróttir án þess að vera svo umhugað um keppni og afreksmennsku en rak sig alls staðar á vegg. Þessi áherslumunur er hins vegar lítið ræddur í fjölmiðlum dagsins en var töluvert ræddur áður fyrr (sjá til dæmis Jón M. Ívarsson, 2007).

Í öðru lagi er það sjónræðan sem fjallað var um hér að framan. Hún virðist sérstök varðandi þá sem ná lengst á alþjóðamælikvarða og má því líta svo á að hún nái út fyrir þann hóp sem hér var skoðaður.

Í þriðja lagi mynda nokkur þræstef helstu einkenni orðræðunnar í heild þar sem þau eru mjög tíð meðal hópsins, þræstef eins og meiðsli, þreyta og þyngsli, fjármál, góð fyrirmynd, miklar og erfiðar æfingar, útlit, sterkur persónuleiki, ungur aldur og líkamlegt atgervi. Engin sérstök ástæða er til að ætla að hópurinn sem rannsakaður var hafi einhverja sérstöðu hvað þessi stef varðar.

Í fjórða lagi er lítil efnislegur munur á orðræðunni eftir íþróttagreinum þótt talsverður magnmunur sé. Þannig má leiða getur að því að talsverð þöggun sé í fjölmiðlunum um sumar greinar í samanburði við boltagreinar tvær, knattspyrnu og handbolta. Þetta kemur raunar ekki á óvart, umfjöllun prentmiðlanna er yfirgnæfandi mest um boltaíþróttir en afar lítil um sumar aðrar greinar (Anna Guðrún Steindórsdóttir, 2008).

Í fimmta lagi er greinilegur munur á orðræðunni eftir tíma. Þar er fyrst að nefna þann mikla mun sem er á magni umfjöllunar fyrir á tímum og nú. Elsta orðræðan einkennist að auki af þræstefjum eins og menntun og gáfum og reglusemi á áfengi og tóbak, en sú yngri af þræstefjum eins og fjármálum, slæmum andstæðingum, að geta bætt árangur sinn, meiðslum, þreytu og þyngslum, sterkum persónuleika og manngildi, ströngum æfingum, ungum aldri og taugaspennum. Orðræðan um eldri íþróttamennina virðist einnig hófstílltari en dramatískari og ef til vill ýktari um þau nýrri (yngri). Líklegt er að þetta haldist í hendur við málnotkunina í prentmiðlum almennt og eigi ekki aðeins við um íþróttafólk sem nær langt á alþjóðavettvangi eða um íþróttafólk yfirleitt, heldur sé þetta einkenni á nútímafjölmiðlum yfirleitt, samanborið við fjölmiðlana fyrir á síðustu öld.

Í sjötta lagi greinast þræstefin oft í þör eða andstæður þar sem annað stefið er jákvætt en hitt neikvætt. Hefur íþróttafréttafólki raunar stundum verið legið á hálsi fyrir að vera nokkuð svart-hvítt í umfjöllun sinni. Þetta er þó ekki regla hér og jákvæðu stefin eru miklum mun fleiri en þau neikvæðu. Dæmi um nokkuð algeng jákvæð stef eru góð fyrirmynd, útlit, sterkur persónuleiki og ungur aldur en neikvæðari eru slæmir andstæðingar, að geta bætt árangur sinn, meiðsli, þreyta og þyngsli, óheppni, mistök, strangar og erfiðar æfingar, fjárskortur og taugaspenna.

Í sjöunda lagi hefur orðræðan um íþróttir tilhneigingu til að vera mjög karllæg; allt miðast þar við unga, hrausta og sterka karlmenn, ófatlaða og með „rétt“ kynhneigð. Í

samræmi við það er amast við því að íþróttir sem hafa aðrar áherslur teljist til íþróttar, íþróttagreinar eins og skák, brídds, akstursíþróttir og jafnvel dans. Orðræðan um íþróttakönur kom fyrir nokkrum áratugum inn í þessa orðræðu og hefur breytt henni nokkuð en þó eimur vissulega eftir af gömlum gildum og gamalli orðræðu eins og dæmi hafa verið gefin um hér að framan. Þess vegna má enn líta svo á að orðræðan um íþróttakönur hafi sínar eigin lögmætisreglur (Guðmundur Sæmundsson og Ingólfur Ásgeir Jóhannesson, 2011).

Í áttunda lagi er svo annar hópur íþróttafólks sem verið hefur að vinna sér þegnrétt innan íþróttanna en er þó enn fjallað um með sérstökum lögmætisreglum. Hér er átt við fatlað íþróttafólk en í orðræðunni um það takast á afreksmennskan og líkamlega fötlunin eða skerðingin, nánast læknisfræðileg nákvæmni um hana (Guðmundur Sæmundsson og Kristín Björnsdóttir, 2011).

Íþróttir eru ekki aðeins afþreying og fjölmiðlaefni. Þær eru ekki síður hluti alþýðumenn-ingarinnar, menningar sem á síður upp á pallborðið hjá menningarvitum þjóðarinnar en aðri listir og bókmenntir. Virðingin sem þær njóta er minni og því verður orðræðan um þær öðruvísi á ýmsan hátt (Júlían Meldon D'Arcy, 2003; Júlían Meldon D'Arcy og Guðmundur Sæmundsson, 2004; Guðmundur Sæmundsson, 2004; Guðmundur Sæmundsson og Kristján Kristjánsson, 2011). Fréttafólk leyfir sér meira og sleppir fram af sér beislinu í orðanotkun og andblæ. Hins vegar er virðing ekki sama og vinsældir. Vinsældir íþróttar eru miklar, bæði sem fjölmiðlaefnis og afþreyingar fyrir fólk á öllum aldri. Fólk lítur einnig á þær sem uppeldis-tæki, hollan félagsskap og heilsueflingu fyrir æsku og ungmenni landsins. Þessar vinsældir meðal almennings valda því að verulegt fjármagn er látið renna til íþróttar, stundum í svo miklum mæli að mörgum ofbýður, samanber margendurtekinn samanburð fjárveitinga opinberra aðila til lista annars vegar og íþróttar hins vegar eða nýleg dæmi um íþróttahallir og tónlistarhöllina Hörpu. Þeir sem um málin fjalla verða þó seint á eitt sáttir um hvort nægilega sé að gert, samanber orð Jóns Arnars Magnússonar í upphafi þessarar greinar: „Það er t.d. nógu erfitt að fá fyrirtæki og stofnanir til að kosta og styrkja íþróttamenn, þótt fjölmiðlarnir séu ekki að eyðileggja það alveg fyrir okkur“ (Jón Arnar Magnússon, 2004: 22).

Af orðum Jóns Arnars mætti ætla að fjölmiðlarnir hefðu mikið vald yfir íþróttar-heiminum, stjórnuðu honum nánast með orðræðu sinni, áherslum og umfjöllun. Þetta er mjög algengt sjónarmið og tekur orðræðufræðingurinn Norman Fairclough (2008) meðal annars undir slík viðhorf. Þó má draga í efa að þetta sé rétt. Ósanngjarn er að ætla starfsfólki fjölmiðlanna að vilja stýra inntaki umfjöllunarinnar sér eða fjölmiðli sínum í hag, jafnvel þótt ætla megi að einhver tengsl séu alltaf milli hagsmuna eigenda þeirra og áhersluatriða þeirrar umfjöllunar sem í þeim birtist. Miklu fremur er hér um að ræða það sem nefna má valdið í orðræðunni. Í greinum Foucaults kemur fram sú skoðun að vald sé gagnkvæmt samband þess sem stjórnar og þess sem lætur að stjórn. Báðir aðilar taki í raun þátt í því með orðræðunni, myndi lögmætisreglur hennar með samþykki sínu og móti báðir notkun þeirra þrástefja sem einkenna orðræðuna (Foucault, 2002, 2005, 2008). Þannig má ætla að til dæmis hetjumyndin og afrekadýrkun fjölmiðlanna sé í gagnkvæmu sambandi við afrekadýrkun innan íþróttar-hreyfingarinnar og meðal íþróttááhugafólks og hetjudýrkun íþróttafélaganna (Gunnar Valgeirsson og Snyder, 1986).

Rangt væri þó að líta svo á að fjölmiðlar og íþróttir myndi einhverja samloku í orðræðunni. Samfélagið og menningin eru hér það þriðja afl sem knýr orðræðuna áfram, þróar hana

í sögulegu samhengi og veitir sífellt nýjum straumum í gegnum hana, t.d. í fjölmiðlunum. Breytt kynjaorðræða í samfélaginu kemur þannig fram í kynjaðri orðræðu fjölmiðlanna og kynjaðri framkomu íþróttamanna sjálfra. Sama gildir um afstöðu til atvinnumennsku í íþróttum, útlits og glæsmennsku íþróttamanna, eða hvaða íþróttagreinir eða íþróttamenn eru sniðgengnir eða dregnir fram á hverjum tíma. Allt er þetta háð sögulegri samverkan milli íþróttahéimsins, fjölmiðlanna og samfélagsins.

Neðanmálsgreinar

- 1 Orðið er þekkt úr öðrum fræðigreinum, til dæmis úr félagsvísindum (*Tímarit Máls og menningar*, 1990: 75; *Goðasteinn*, 1980–1981: 130; Viðsjá RÚV, 2011; Smugan.is, 2011). Í bókmenntagreiningu er svipað fyrirbæri oft kallað *ritklif* (*Hugtök og heiti í bókmenntafræði*, 1989: 219–220) en í stílfræðinni eru orðin *endurtekning* og *klifun* (*Hugtök og heiti í bókmenntafræði*, 1989: 71; 146–147) notuð um sambærilega en þó engan veginn sömu hluti. Hvert slíkt þrástef er einhvers konar þema (*Hugtök og heiti í bókmenntafræði*, 1989: 303) í orðræðunni. Í tónlistarfræðum er einnig talað um stef og þrástef (eða upp á ítölsku: *ostinatostef*) (Tónlistarvefur Námsgagnastofnunar, 2011).
- 2 Ingólfur Ásgeir Jóhannesson notar orðið *lögildingarlögmál* fyrir legitimating principles. Þjálla virðist að nota hér orðið lögmætisreglur.
- 3 Raunar má líta svo á að andstaðan við að viðurkenna skák sem íþrótt eigi sér grunn í afar karllægu viðhorfi til íþróttar, nefnilega að það séu líkamsburðirnir og karlmennskan, auk æskunnar, sem geri íþróttir að íþróttum. Vera má að hér sé fundin orsök þess að sumar íþróttir og sumir hópar íþróttamanna verða hornreka í umfjöllun fjölmiðla, t.d. dans, fimleikar, bridds, hestamennska, bílaíþróttir, fatlað íþróttafólk, íþróttakonur og börn í íþróttum (yngri aldursflokkar). Reyndar virðast sömu örlög orðræðunnar oft biða svonefndra almenningsíþróttar, íþróttar sem fólk stundar sjálfstætt og óháð, saman eða einsamalt, sér til heilsubóta, skemmtunar og dægradvalar, t.d. göngur, skokk, veiðiskapur og fjallamennska. Spyrrja má hvort þetta bendi til þess að þær íþróttir sem njóti meistarar hylli í umfjölluninni séu líkamlegar afreks- og keppnisíþróttir sem draga fram karlmennsku og afl (Kjartan Ólafsson, 2006).
- 4 Til öryggis voru þó að rannsókninni lokinni skoðuð gögn um íþróttafólk úr fjórum ólíkum greinum, þ.e. Örn Arnarson sundmann, Birgi Leif Hafþórsson golfmann, Kristín Björnsson skíðamaðinn og Margrét Lára Viðarsdóttir knattspyrnukonu sem öll voru á hátindi frægðar sinnar í upphafi 21. aldar. Orðræðan um þau reyndist sambærileg orðræðunni um níttjánmenningana.

Heimildir

- Anna Guðrún Steindórsdóttir. (2008). Íþróttaréttir í dagblöðum. *Íþróttfræði* 2:1, bls. 37–40.
- Ásta Jóhannsdóttir og Kristín Anna Hjálmarsdóttir. (2011). Skaðleg karlmennska? Greining á bókinni Mannasiðir Gillz. *Netla*, 15. september. Slóð: <http://netla.khi.is/greinar/2011/ryn/002.pdf>. Síðast skoðað í október 2011.
- Björn Bjarnason. (1950). *Íþróttir fornanna á Norðurlöndum*. Reykjavík: Bókafélagið.
- Bourdieu, Pierre. (1988). *Homo Academicus*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Bourdieu, Pierre. (2008). Language and Symbolic Power. *The Discourse Reader*, (ritstj. Adam Jaworski og Nikolas Coupland), s. 480–490. London and New York: Routledge.
- Brown, Virginia og Clarke, Victoria. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology* 2006; 3: 77–101.
- Coakley, Jay. (2003). *Sports in society: Issues and controversies*. Boston: McGraw Hill.
- Dv.is. (2011). Slóð: <http://www.dv.is/frettir/2010/6/7/einn-er-kalladur-ryksugan-gaelunofn-leikmanna-hm/>. Síðast skoðað 29. júlí 2011.

- Einar Ólafur Sveinsson. (1943). *Á Njálsbúð. Bók um mikið listaverk*. Reykjavík: Bókmenntafélagið.
- Fairclough, Norman. (2008). *Kritisk diskursanalyse*. Kaupmannahöfn: Hans Reitzels Forlag.
- Fótbolti.net. (2011). Vefsíða: <http://www.fotbolti.net/fullStory.php?id=110452>. Síðast skoðað 29. Júlí 2011.
- Foucault, Michel. (2002). Regjering. *Forelesninger om regjering og styringskunst* (Þýtt af Iver B. Neumann), s. 39–71. Ósló: Cappelen akademisk forlag.
- Foucault, Michel. (2005). Hvað er höfundur? *Alsæi, vald og þekking. Úrval greina og bókakafla* (ritstj. Garðar Baldvinsson. Þýðendur Björn Þorsteinsson, Garðar Baldvinsson og Sigurður Ingólfsson), s. 69–94. Reykjavík: Bókmenntafræðistofnun Háskóla Íslands.
- Foucault, Michel. (2008). The Incitement to Discourse. *The Discourse Reader*, (ritstj. Adam Jaworski og Nikolas Coupland), s. 491–498. London og New York: Routledge.
- Giddens, Anthony. (1991). *Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity Press.
- Glebe-Møller, Jens og Pedersen, Ole. (1987). *Livstydning i den nordiske mytologi*. Kaupmannahöfn: Dansk lærerforeningen.
- Goðasteinn. (1980–1981).
- Guðmundur Sæmundsson. (2009a). „Mestur, bestur, sætastur?“ Fyrirlestur á Menntavísindasviði Háskóla Íslands 13. maí 2009.
- Guðmundur Sæmundsson. (2009b). Eru íþróttir ósiðlegar? *Skjöldur* 18 (3): 18–21.
- Guðmundur Sæmundsson. (2010). *Orðræða fjölmiðla um íslenskt afreksfólk í íþróttum á alþjóðamælikvarða. Skýrsla um rannsókn*. (Óbirt handrit).
- Guðmundur Sæmundsson og Ingólfur Ásgeir Jóhannesson. (2011). *Sætir og indælir íþróttamenn. Umfjöllun í blöðum og tímaritum um íslenskar afreksíþróttakonur í íþróttum á alþjóðavettvangi*. Erindi á ráðstefnunni Þræðir og fléttur: Menning, samfélag og umhverfi. Alþjóðleg ráðstefna Rannsóknastofu í kvenna- og kynjafræðum við Háskóla Íslands, 4.–5. nóvember.
- Guðmundur Sæmundsson og Kristín Björnsdóttir. (2011). Óskabörn allrar þjóðarinnar? Umfjöllun í blöðum og tímaritum um fatlaða íslenska afreksmenn í íþróttum. *Rannsóknir í félagsvísindum XII. Félags- og mannvísindadeild*. Erindi flutt á ráðstefnu í október 2011 (ritstj. Ása Guðný Ásgeirsdóttir, Helga Björnsdóttir og Helga Ólafs). Reykjavík: Félagsvísindastofnun Háskóla Íslands, s. 199–207. http://skemman.is/stream/get/1946/10261/25581/1/Rannsoknir_i_felagsvisindum_XII_Felagsogmannv_deild.pdf
- Guðmundur Sæmundsson og Kristján Kristjánsson. (2011). Hyped Virtues, Hidden Vices. The Ethics of Icelandic Sports Literature. *Sports, Ethics and Philosophy*. [Óbirt handrit, samþykkt til birtingar fyrir árslok 2011].
- Gunnar Valgeirsson og Snyder, Eldon. (1986). A Cross-Cultural Comparison of Newspaper Sports Sections. *International Review for the Sociology of Sport*, 21, (2/3): 131–139.
- Holmquist, Kenneth, Holsanova, Jana, Barthelson, Maria og Lundquist, Daniel. (2003). Reading or Scanning? A Study af Newspaper and Net Paper Reading. *The Mind's Eye: Cognitive and Applied Aspects of Eye Movement Research*. Slóð: <http://>

- www.humlab.sol.lu.se/eyetracking/Projectpapers/ReadingScanning.pdf. Skoðað í júlí 2011.
- Holmquist, Kenneth og Wartenberg, Constanze. (2005). The role of local design factors for newspaper reading behavior – an eye-tracking perspective. *Lund University Cognitive Studies*, 127. Slóð: <http://www.lucs.lu.se/LUCS/127/LUCS.127.pdf>. Skoðað í júlí 2011.
- Hugtök og heiti í bókmenntafræði*. (1989). Jakob Benediktsson ritstýrði. Reykjavík: Bókmenntafræðistofnun Háskóla Íslands og Mál og menning.
- Ingólfur Ásgeir Jóhannesson. (2006). Leitað að mótsögnum. Um verklag við orðræðugreiningu. *Fötlun. Hugmyndir og aðferðir á nýju fræðasviði* (ritstj. Rannveig Traustadóttir), s. 178–195. Reykjavík: Háskólaútgáfan.
- Ingólfur Ásgeir Jóhannesson. (2010). The politics of historical discourse analysis: a qualitative research method? *Discourse: Studies in the Cultural Politics of Education*, 31, (2): 251–264.
- Ímynd Íslands. Styrkur, staða og stefna*. (2008). Skýrsla nefndar. Reykjavík: Forsætisráðuneytið.
- Íþróttamaður ársins*. (2011). Vefur Samtaka íþróttafréttamanna á Íslandi. Slóð: <http://www.sportpress.is/>. Síðast skoðað 29. júlí 2011.
- Jón M. Ívarsson. (2007). *Vormenn Íslands. Saga UMFÍ í 100 ár*. Reykjavík: Ungmennafélag Íslands.
- Jón Arnar Magnússon. (2004). Það má líkja fjölþrautamönnum við boxara og fjallgöngumenn. *Laugdælingur* 18, 5–23. júní, s. 19–23.
- Júlián Meldon D'Arcy. (2003). Sport literature: The ball in the academic court. *The European English Messenger* 12: 47–53.
- Júlián Meldon D'Arcy og Guðmundur Sæmundsson. (2004). Fyrirgjöf af kantinum. *Íþróttir og bókmenntir. TMM* 3: 1–75.
- Kf. Valur. Heimasiða*. (2009). Slóð: <http://www.valur.is/Valur/Saga/>. Skoðað í september 2010.
- Karfan.is. (2011). Vefsíða. Slóð: <http://www.karfan.is/frettir/2006/12/21/gaelunofn-i-nba>. Síðast skoðað 29. júlí 2011.
- Kjartan Ólafsson (ritstj.). (2006). *Sports, Media and Stereotypes. Women and Men in Sports and Media*. Akureyri: Jafnréttisstofa.
- Kristín Björnsdóttir. (2003). Orðræðugreining. *Handbók í aðferðafræði og rannsóknum í heilbrigðisvísindum* (ritstj. Sigríður Halldórsdóttir og Kristján Kristjánsson), s. 237–248. Akureyri: Háskólinn á Akureyri.
- MacIntyre, Alasdair. (2008). *After Virtue. A Study in Moral Theory*. London: Duckworth.
- McNamee, Mike J. (2008). *Sports, Virtues and Vices. Morality Plays*. London: Routledge.
- Messner, Michael M., Dunbar, Michele og Hunt, Darnell. (2000). The Televised Sports Manhood Formula. *Journal of Sport and Social Issues* 24, (4): 380–394.
- Neumann, Iver B. (2002). Forord. *Forelesninger om regjering og styringskunst*, s. 7–38. Ósló: Cappelen akademisk forlag.
- Ólafur Briem. (1972). *Íslendinga sögur og nútíminn*. Reykjavík: Almenna bókafélagið.
- Sessions, William Lad. (2004). Sportmanship as honor. *Journal of the Philosophy of Sport* 31: 47–59.

- Sharp, Liz, og Richardson, Tim (2001). Reflections on Foucauldian discourse analysis in planning and environmental policy research. *Journal of Environmental Policy & Planning*, 3, (3): s. 193–209.
- Sigríður Víðis Jónsdóttir. (2011). Kæra 7 ára barn, hertu þig. *Fréttablaðið* 2. júní.
- Sigurður Nordal. (1942). *Íslensk menning I*. Reykjavík: Mál og menning.
- Smugan. (2011). Slóð: <http://www.smugan.is/frettir/frettir/nr/5277>. Síðast skoðað 29. júlí 2011.
- Sport.is. (2011). Slóð: <http://www.sport.is/>. Síðast skoðað 29. júlí 2011.
- Taylor, Charles. (1989). *Sources of the self: The making of modern identity*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Tímarit.is. Tímaritaskrá Þjóðarbókhöðunnar. (2011). Slóð: <http://timarit.is/>. Síðast skoðað 29. júlí 2011. Vísað er í eftirtalin rit:
DV, 10.8. 1984; 21.3. 1985; 6.8. 1985; 1.2. 1988; 24.10. 1994; 7.11. 1994; 22.12. 1994; 27.12. 1994; 7.9. 1998; 27.12. 1999.
Fréttablaðið, 30.5. 2001; 4.2. 2002.
Helgarpósturinn, 7.5. 1982; 26.6. 1995.
Morgunblaðið, 24.10. 1945; 10.8. 1946; 3.10. 1946; 16.9. 1947; 2.12. 1956; 11.12. 1956; 20.2. 1962; 25.7. 1973; 8.12. 1973; 6.2. 1979; 7.11. 1982; 11.11. 1982; 13.3. 1990; 8.5. 1996; 31.7. 1996; 28.6. 2000; 26.9. 2000; 29.5. 2001.
Vísir, 13.2. 1981
Þjóðviljinn, 7.9. 1955; 12.1. 1956
Tímarit Máls og menningar. (1990).
- Topp tíu listinn í vali á Íþróttamanni ársins 1956–2010*. (2011). Vefur Samtaka íþróttafréttamanna á Íslandi. Slóð: <http://www.sportpress.is/topp10.htm>. Síðast skoðað 29. júlí 2011.
- Tónlistarvefur Námsgagnastofnunar. (2011). Slóð: http://www1.nams.is/tonlistarvefur/src/pg_general.php?id=15. Síðast skoðað 29. júlí 2011.
- Vilhjálmur Árnason, Salvör Nordal og Kristín Ástgeirsdóttir. (2010). *Síðferði og starfshættir í tengslum við fall íslensku bankanna 2008*. Skýrsla rannsóknarnefndar Alþingis, bindi 8. Slóð: <http://rna.althingi.is/html/vidauki1.html>. Síðast skoðað 29. júlí 2011.
- Víðsjá RÚV. (2011). Slóð: http://dagskra.ruv.is/vidsja/thattafaerslur/thrastef_islenskrar_thjodernishyggu_12459/. Síðast skoðað 29. júlí 2011.
- Þorgerður Hrönn Þorvaldsdóttir. (2001). Af fegurðardisum, ástandskonum og fjallkonum: Lesið í tákmyndir hins kvenlega í íslensku menningarumhverfi. *Kvennaslóðir: rit til heiðurs Sigríði Th. Erlendsdóttur sagnfræðingi* (ritstj. Anna Agnarsdóttir), s. 493–506. Reykjavík: Kvennasögusafn Íslands.

Þakkarorð

Greinin er hluti af doktorsverkefni Guðmundar og er byggð á skýrslu hans um rannsóknina (sjá Guðmundur Sæmundsson, 2010). Verklag mótuðu báðir höfundar en greininguna gerði Guðmundur. Sigurður Konráðsson prófessor og Ingibjörg Jónsdóttir Kolka, MA í íslensku, lásu handritið yfir og eru þeim færðar þakkir fyrir. Einnig er ritrýnum og prófarkalesara *Íslenska þjóðfélagsins* þakkaðar mikilsverðar ábendingar og leiðréttingar.

Um höfunda

Guðmundur Sæmundsson (gsaem@hi.is) er adjunkt við Íþróttafraeðasetur Háskóla Íslands. Hann lauk B.A.-prófi í íslensku og norsku frá HÍ árið 1972, cand.-mag.-prófi í norrænu og málvísindum frá Óslóarháskóla árið 1975 og M.Ed.-prófi frá Kennaraháskóla Íslands árið 2001. Rannsóknir hans og kennsla eru einkum á sviði íþróttaröðræðu og íþróttabókmennta, auk íþróttamenningar, málfars, málsögu, ritunar, kennslufræða og aðferðafræða.

Ingólfur Ásgeir Jóhannesson (ingo@hi.is) er prófessor við Háskóla Íslands og Háskólann á Akureyri. Hann lauk cand.mag.-prófi í sagnfræði frá Háskóla Íslands árið 1983 og doktors-prófi í menntunarfræðum frá Wisconsinháskóla í Madison árið 1991. Rannsóknir hans eru meðal annars á sviði menntastefnu og kyns og menntunar. Hann hefur einnig rannsakað umræður um umhverfismál með aðferðum sögulegrar orðræðugreiningar.

4. Guðmundur Sæmundsson. (2012). Svo sæt og brosmild ... Umfjöllun í blöðum og tímaritum um íslenskar afreksíþróttakonur á alþjóðavettvangi. *Netla – Veftímarit um uppeldi og menntun*.

*Hlaupið til verðlauna á HSK-móti, sennilega í Þjórartúni.
Helga Guðmundsdóttir frá Hurðarbaki kemur í mark. Mynd í eigu höfundar.*

Guðmundur Sæmundsson

Svo sæt og brosmild ...

Umfjöllun í blöðum og tímaritum um íslenskar afreksíþróttakonur á alþjóðavettvangi¹

Orðræða íslenskra fjölmiðla um íþróttakonur býr yfir eigin einkennum. Þau einkenni eru mjög í anda þeirrar umfjöllunar sem ríkir um konur almennt í íslensku samfélagi en að mörgu leyti ólík þeim einkennum sem fram koma um íþróttakarla. Þetta er niðurstaða rannsóknar á orðræðu íslenskra fjölmiðla yfir 60 ára tímabil um íslenskar afreksíþróttakonur sem náð hafa árangri á alþjóðavettvangi. Íþróttir eru vígi karlmennskunnar og hafa verið um langan aldur á Íslandi. Í þjóðlífinu almennt hefur konan gjarnan fallið undir tvö grunnstef orðræðu eða táknmyndir, annars vegar verið fjallkonan, táknmynd móðurjarðarinnar; hins vegar fegurðardísir, táknmynd hins villta og taumlausa í eðli ungra nútímakvenna. Íslenskar íþróttakonur virðast í orðræðu fjölmiðla fremur falla inn í þá táknmynd að vera fegurðardísir. Í rannsókninni voru skoðuð stef á borð við kvenlegt útlit, t.d. andlitsfegurð, fallegan líkamsvöxt, kvenlega hárgreiðslu og klæðnað, einnig samviskusemi, dugnað, tilfinningar, metnað, ákveðni og þrjósku, umhyggju og samvinnu. Beitt var aðferðum þemabundinnar og sögulegrar orðræðugreiningar. Höfundur er aðjunkt við Íþróttfræðasetur Háskóla Íslands.

So cute and smiley: The discussion in newspapers and periodicals about Icelandic international female athletes

The discourse of Icelandic media on sportswomen is governed by its own characteristics, which in turn, coincide with the principles generally observed about women in the Icelandic society but in many cases different from those describing sportsmen. This is the conclusion of a research on the discourse of the Icelandic media on Icelandic female athletes for the last 60 years. Sports fortify a sense of masculinity and have done so for a long time in Iceland. In Iceland, generally, the woman has on one hand been the Mother of Iceland (i. *fjallkonan* – the queen of the mountains): a symbol of the nature and Iceland itself; on the other hand she is the beauty queen: a symbol of the wild and untamed inner nature of the young Icelandic woman. In the discourse of media Icelandic sportswomen better fit with the latter. This research compares and analyses discourse themes like feminine looks, i.e. facial beauty, beautiful body shape, feminine hair-styles and clothes, and also themes like consciousness, drive, emotion, ambition, determination and stubbornness, caring and cooperation. Guðmundur Sæmundsson is adjunct at The Sport Center of the University of Iceland.

¹ Greinin fjallar um hluta af doktorsverkefni höfundar. Hún er að nokkru leyti byggð á erindi á ráðstefnu RÍKK 4-5. nóvember 2011 en meðhöfundur þess var Ingólfur Ásgeir Jóhannesson, prófessor við Háskóla Íslands og Háskólann á Akureyri. Ingólfur er þakkaður yfirlestur þessarar greinar, ásamt Ingibjörgu Jónsdóttur Kolka, MA og doktorsnema við Menntavísindasvið Háskóla Íslands, og Sigurði Konráðssyni prófessor, einnig við Menntavísindasvið. Ritryndum og ritstjórn Netlu – Vef tímarits um uppeldi og menntun eru þakkaðar margvíslegar og dýrmætir ábendingar.

Inngangur

Á Ólympíuleikunum árið 2000 vann íslensk íþróttakona bronsverðlaun í stangarstökki, Vala Flosadóttir. Í kjölfar þess birtist margt athyglisvert í fjölmiðlunum. Meðal annars var þar dregin fram nokkur umræða um Völu sem fyrirmynd íslenskrar æsku, til dæmis í viðtali við móður hennar, við forseta Íslands, menntamálaráðherra og í auglýsingum frá Auði – í krafti kvenna og frá Íslandsbanka. Þær auglýsingar tengjast einnig því að orðræða um kvenleika var allmikil í hrifningarvimu vegna afreksins. Forseti Íþróttasambands Íslands talaði um Völu sem stúlku með fallett bros og á því var hnykkt í leiðara Morgunblaðsins og víðar í umfjöllun þess. Talað var um fallega framkomu og hógvæð, unga og glæsilega íþróttakonu, sem alltaf hafi verið brosmild og indæl stúlka. Hún var bronsstúlkan sem grét við öxl þjálfara síns þegar bronsið var í höfn og snökti yfir tölvupóstinum að heiman. „Einstaklega góð stúlka“, sagði landsliðsþjálfarinn.

Þegar gerð var umfangsmikil rannsókn á umfjöllun blaða og tímarita um íslenska afreksmenn í íþróttum (Guðmundur Sæmundsson og Ingólfur Ásgeir Jóhannesson, 2011) gafst tækifæri til að skoða þessa orðræðu um Völu í stærra samhengi. Í hópi 19 íþróttamanna sem voru í sérstöku úrtaki voru fimm konur sem höfðu öðlast frægð og frama á erlendri grundu. Spurt var: *Hvað einkennir orðræðu íslenskra prentmiðla um íslenskar afreks-íþróttakonur?* Við spurningunum fengust margvíslegar vísbendingar um svör. Orðræðan um íþróttir hefur greinilega haft ríka tilhneigingu til að vera mjög karllæg, allt miðast þar við unga, hrausta og sterka karlmenn, ófatlaða og með „réttu“ kynhneigð. Umfjöllun um íþróttakonur kom fyrir nokkrum áratugum inn í þessa orðræðu og hefur breytt henni nokkuð en þó eimir vissulega eftir af gömlum gildum og gamalli orðræðu. Þess vegna má líta svo á að orðræðan um íþróttakonur búi yfir eigin *meginstefjum* (oft nefnd lögmætisreglur eða löggildingarlögmál – e. *legitimizing principles*). Í þessari grein er þetta kannað nánar. Auk þess er fjallað nokkuð um stöðu þessarar orðræðu miðað við orðræðuna um karla í íþróttum og samfélagi.

Konur og íþróttir

Á margan hátt má líta svo á að íþróttir séu vígi karlmennskunnar og svo hafi verið um langa hríð. Í fornsögum er t.d. ekki getið um íþróttaiðkun kvenna en þær eru gjarnan nálægar þegar karlarnir etja kappi enda er íþróttaiðkunin oft liður í tilraunum karlanna til að ganga í augun á konunum (Björn Bjarnason, 1950). Afar fátt hefur verið ritað um sögu íslenskra kvennaíþróttar en árið 2011 var þar gerð veruleg bragarbót þegar Hafdis Erla Hafsteinsdóttir ritaði lokaritgerð sína í sagnfræði til BA-prófs við Háskóla Íslands um kvennaíþróttir, feðraveldi og þjóðernishyggju (2011). Þar rekur hún hvernig íslensk íþróttahreyfing varð til á fyrstu áratugum 20. aldar og skoðar upphaf kvennaíþróttar á Íslandi og umhverfi þeirra, þar á meðal hugmyndafræðilegan bakgrunn. Vonandi heldur hún áfram rannsóknum sínum.

Íþróttaiðkun kvenna á Vesturlöndum hófst í kvennaskólum 19. aldar. Áhersla var lögð á að stunda íþróttir sem afþreyingu og áhugamál og íþróttaiðkunin mátti undir engum kringumstæðum grafa undan eða draga úr ímynd konunnar sem kynveru. Fyrirmyndin að íþróttum karla er hins vegar í herþjálfun (Hargreaves 2002; Hult 1994). Þessa sjást einnig glögg merki í íþróttum karla til forna (Björn Bjarnason, 1950). Sumir íþróttakynjafræðingar telja að íþróttir hafi átt stóran þátt í að viðhalda staðalímyndum um konur og kynjahlutverk á 20. öldinni og að íþróttir sem slíkar hafi verið stofnun í samfélaginu þar sem kúgun kvenna var liðin og upphafin (Bryson, 1994). Einnig þetta gæti átt við um norrænu fornhetjurnar. Sigríður Matthíasdóttir sagnfræðingur (2004) sýnir glögglega fram á þjóðernisboðskap á fyrri hluta 20. aldar og gerir einnig nánari grein fyrir hugmyndum þessa tíma um eðli og kynhlutverk kvenna. Í fljótu bragði virðast þau viðhorf ríma vel við ímynd íþróttakvenna nútímans í fjölmiðlum og annarri samfélagslegri orðræðu.

Hvað er þá ímynd og af hverju er hún spröttin?

Ímyndir kynja og kynhlutverka verða til í orðræðu samfélagsins, ekki síst fyrir tilstilli fjölmiðla og áberandi einstaklinga, oft leikara eða annars frægs fólks eða fyrirmýnda. Með einföldun og ýkjum draga þessir einstaklingar eða þeir sem um þá fjalla fram aðalatriði en sleppa því sem flækir eða gerir skilin óljósari. Íþróttamenn eru tvímælalaust í hópi þeirra sem skapa þessar ímyndir eins og sjá má síðar í þessari grein.

Annað hugtak sem gjarnan er notað í þessu samhengi er tákn. Táknmál orðræðunnar um kynin sýna þetta sama og hér að framan hefur verið rætt en á annan og athyglisverðan hátt. Í þjóðlífinu hefur konan annars vegar verið tákn náttúrunnar og landsins í krafti fegurðar sinnar og aðdáunar karlanna, hins vegar tákn hins villta og taumlausa í eðli fólks. Fjallkonan er tákn móðurjarðarinnar, fegurðardísinn tákn hinnar ungu nútímakonu (Þorgerður Hrönn Þorvaldsdóttir, 2001; Guðný Gústafsdóttir, Sigríður Matthíasdóttir og Þorgerður Einarsdóttir, 2010). Vissulega má samsinna því að þessar tvær táknmyndir séu þær sem mest eru áberandi og séu aðaltáknmyndirnar í þessu sambandi.

Ekki skiptir máli hvort um kvennaíþróttir er fjallað út frá sögulegum þáttum, hugmyndafræði, ímyndum eða táknmyndum, niðurstaðan verður í öllum tilvikum hin sama; konur iðka ekki íþróttir á eigin forsendum heldur fyrst og fremst á forsendum karla. Það er svo sem ekki við öðru að búast þegar þær koma á þeim forsendum inn í þetta vígi karlmennskunnar. Nánar síðar.

Þegar leitað skal að einkennum orðræðunnar um íþróttakonur er eðlilegt að skoðað sé hvað einkenni í meginatriðum orðræðuna um konur almennt í samfélaginu, bæði til að átta sig á hverju megi búast við og því hvort munur sé á hinni sértæku orðræðu og hinni almennu. Almenn orðræða um konur er auðvitað afar flókin og margþætt. Í rauninni er það svo að ýmis stef (oft nefnd þrástef – e. *discursive themes*) geta í raun fallið undir kynjaða íþróttarorðræðu um konur. Íþróttir eru félagsfræðilega skoðað hefbundið vígi karlmennskunnar, nánast í svipuðum mæli og hermennska (Coakley, 2003). Þó er þetta mismunandi eftir íþróttagreinum, tíma, löndum og vinsældum og mikilvægi íþróttanna. Þess vegna er afar fyrirsjáanlegt að umfjöllunin um íþróttakonur og kvennaíþróttir sé mun minni en um karlana. Þennan þátt var því sjálfgefið að skoða sérstaklega í orðræðugreiningunni. Sama gildir um ýmis fleiri stef sem falla undir kynjaða orðræðu um konur. Þar ber fyrst að nefna áherslu á kvenlegt útlit, t.d. andlitsfegurð, fallegan líkamsvöxt, kvenlega hárgreiðslu og klæðnað, einnig stef eins og tilfinningar, metnað, ákveðni og þrjúsku, umhyggju og samvinnu. Þá var einnig að því gáð hvort stef sem taka til líkamsburða, styrks og krafts, úthalds og leikni væru fátíðari um íþróttakonur en íþróttakarla.

Rétt er að taka sérstaklega fram að orðið *íþróttamenn* er hér notað um afreksíþróttafólk af báðum kynjum enda eru konur menn, rétt eins og karlar. Þegar greina þarf kynin að eru notuð orð eins og *íþróttakonur* og *íþróttakarlar*. Hið sama gildir um önnur samsett orð sem enda á *-menn*, t.d. blaða- og fréttamenn, afreksmenn o.s.frv. Orðið *íþróttir* er notað um hvers kyns afreksíþróttir nema annað sé tekið fram.

Aðferð og gögn

Orðræðugreining (e. *discourse analysis*) er oft stunduð sem eins konar gilda- og viðhorfa- greining þar sem reynt er að skyggast bak við textann og skoða þau viðhorf og stefnur (til dæmis pólitískar, trúarlegar og heimspekilegar) sem að baki liggja, svo sem út frá orðavali, setningaskipan, tvíræðni og fleiru. Femínískar rannsóknir eru t.d. oft stundaðar undir þessum formerkjum (Rannveig Traustadóttir, 2003). Orðræða er ferli í sífældri sköpun og endursköpun. Stefin mynda mynstur í orðræðunni, mynstur sem skapast og endurskapast í félagslegu og pólitísku andrúmslofti fortíðar og nútíðar. Þessi mynstur mynda

söguleg og pólitísk meginsteffur um hvað einstökum þátttakendum leyfist að segja við ákveðnar aðstæður, um leið og þeir reyna oft að teygja á mörkum þess sem má segja eða þegja um í orðræðunni. Hugtakið söguleg samverkan skýrir hvað gerist við samleik sögulegra og pólitískra aðstæðna annars vegar og góðra röksemda fyrir hugmyndum og athöfnum hins vegar (Ingólfur Ásgeir Jóhannesson, 2010; Neumann, 2002).

Í íþróttaorðræðunni má sjá þessa endursköpun orðræðumynstursins í ólíkri umfjöllun eftir tíma og eftir flokkum íþrótta og hópum íþróttamanna.

Úrtakið fyrir orðræðugreininguna var samtals 984 textar um nítján afreksíþróttamenn, þar af fimm konur (í stafrófsröð): Guðrúnu Arnardóttur, Kristínu Rós Hákonardóttur, Sigurrós Karlsdóttur, Völu Flosadóttur og Þóreyju Eddu Elísadóttur. Til að finna greinar um íþróttamennina var leitað í tímaritagranni Landsbókasafns Íslands – Háskólabókasafns sem tekinn er saman í samvinnu við Føroya landsbókasavn og Nunatta Atuagaateqarfia (Det grønlandske Landsbibliotek), *Tímarit.is* (Sjá *Tölflu 1*). Til hægðarauka fyrir lesendur er hér á eftir vísað í dagsetningar og blaðsíðutöl dagblaðsgreinanna þegar dæmi eru tekin úr grunninum. Leitað var að viðkomandi íþróttamanni í grunninum öllum.

Langflestir textarnir eru fréttatextar íþróttablaðamanna en þó eru nokkur lesendabréf tekin með, ritstjórnarefni, t.d. leiðarar, og auglýsingar, auk allmargra viðtala við íþróttamennina og aðstandendur þeirra. Varðandi mismun kynjanna kemur í ljós að fréttæfni var hlutfallslega minna um konurnar en karlana eins og búist var við. Hins vegar voru viðtöl við konurnar hlutfallslega álíka tíð og um karlana en viðtöl við aðra (t.d. þjálfara) voru mun oftar um íþróttakonur en íþróttakarla. Þá þótti auglýsendum meiri ástæða til að nýta konurnar í auglýsingum sínum en karlana (Guðmundur Sæmundsson og Ingólfur Ásgeir Jóhannesson, 2011).

Tafla 1 – Rannsóknargögn sem vísað er til í greininni	
<i>DV (Dagblaðið Vísir)</i>	17.3. 1998: 14 28.9. 2000: 26 2.4. 2001: 21 <i>Helgarblað</i> 25.1. 2003: 20
<i>Fréttablaðið</i>	14.5. 2001: 4 25.8. 2004: 1 28.8. 2004: 18
<i>Morgunblaðið</i>	29.8. 1979: 30 17.2. 1996: D1 31.7. 1996: 1 25.9. 1997: 2 26.9. 2000: 4, 10, 21, 36, C2, C4 30.9. 2000 B2, B3 8.8. 2001: B5 2.12. 2004: 48 10.6. 2005: C1 18.7. 2005: B1 19.8. 2005: 6
<i>Morgunpósturinn</i>	27.2. 1995: 30
<i>Vísir</i>	26.7. 1980: 2
<i>Þjóðviljinn</i>	18.8. 1979: 11

Þessi tafla gefur yfirlit yfir þau rannsóknargögn sem vísað er til í þessari grein með beinum eða óbeinum hætti. Að sjálfsögðu voru mun fleiri gögn skoðuð eins og fram kemur í texta greinarinnar eða alls 244 greinar en ekki er ástæða til að telja þau öll upp hér.

Niðurstöður

Rannsóknin snerist um að leita svara við því hvað einkenndi orðræðu íslenskra prentmiðla um íslenskar afreksíþróttakonur og hver væri munurinn á orðræðunni um karlana og konurnar. Þótt lagt hafi verið upp með *kynjaða orðræðu* sem eitt af stefnumunum sem skráð voru leiddi rannsóknin í ljós að hún er annars eðlis en önnur stef og er greinilega *meginstef* þegar íþróttakonur eiga í hlut en umfjöllun um kyn karlanna er sleppt (Guðmundur Sæmundsson og Ingólfur Ásgeir Jóhannesson, 2011). Eðli slíkra meginsteffa er að önnur stef hverfast gjarnan um þau og taka mið af þeim. Hér má nefna stef sem tengjast tilfinningum, lýsingum á þeim sem konum og fyrirmyndum ungra stúlkna, útliti, fegurð, samviskusemi og dugnaði, fallegri og kvenlegri framkomu o.s.frv.

Auk hinnar kynjuðu orðræðu var það sameiginlegt í umfjölluninni um allar konurnar fimm að þær væru miklir afreksmenn (ýmis orð voru þó notuð um þetta) og væru þjóð sinni til sóma. Þetta voru reyndar meginstef um allt íþróttafólkið sem skoðað var, íþróttakarla sem íþróttakonur, fatlaða sem ófatlaða íþróttamenn, enda miðaðist rannsóknin við afreksíþróttamenn sem náð hefðu árangri á alþjóðamælikvarða í grein sinni (Guðmundur Sæmundsson og Ingólfur Ásgeir Jóhannesson, 2011).

Hér verður fjallað um niðurstöður hvað varðar orðræðuna um íþróttakonurnar fimm. Fjallað er um þær í stafrófsröð.

Guðrún Arnardóttir spretthlaupari

Greinarnar eru alls 47 um Guðrúnu frá tímabilinu 1995–2000, 25 úr *Morgunblaðinu* og 22 úr *DV*. Guðrún Arnardóttir var lengst af ekki vinsælt fréttaefti blaðanna og myndbirtingar af henni voru áberandi minni en af öðrum íþróttakönnum og miklu minni en af íþróttakörllum sem unnu svipuð afrek. Þó var allmikið um hana fjallað þegar hún náði sínum besta árangri alþjóðlega og nokkuð oft birtust af henni grettar andlitsmyndir þar sem hún er hlaupandi og reynir mjög á sig. Slíkar myndir birtust ekki af öðrum íþróttakönnum og af fáum körlum. Ekki er alltaf ljóst hvaða tilgangi það þjónar en stundum að minnsta kosti virðist þetta vera hluti af einhverri orðræðu svo sem um dugnað, viljastyrk og metnað.

Af kynjaðri umræðu um Guðrúnu má nefna þöggunina um afrek hennar, þ.e. tiltölulega litla umfjöllun miðað við karla sem vinna hliðstæð afrek. Af tilfinningasviðinu er nefnt að hún hafi tárast við að ná ekki nægilega góðum árangri (*Tafla 1 – DV* 28.9.2000: 26²) og henni líki illa það líf að búa í ferðatösku (*Tafla 1 – Morgunblaðið*, 25.9. 1997: 2). Hvort tveggja gæti þó hugsanlega fullt eins átt við um karla. Þá nefnir hún sjálf að hún hætti keppni til að geta orðið venjuleg kona (*Tafla 1 – Morgunblaðið*, 30.9. 2000: B2). Hún tekur þó fram að hún vilji ekki eingöngu vera fyrirmynd stúlkna heldur ungs fólks af báðum kynjum (*Tafla 1 – Morgunblaðið*, 30.9. 2000: B3). Þá voru oft birtar myndir af henni þar sem ávalar kvenlegar línur voru dregnar fram. Viðurnefnið „rauða ljónynjan“ (visun í viðurnefni Bjarna Fel, „rauða ljónið“) var notað til að lýsa henni (*Tafla 1 – Morgunblaðið*, 31.7. 1996: 1) og henni var hampað sem góðri fyrirmynd ungra stúlkna. Góð æfing og heppni var einnig nefnd og hún borin saman við eldri íþróttahetjur. Þá er nefnt að henni fannst hún oft bregðast þjóðinni ef illa gekk, vegna styrkjanna sem hún fékk og fólks sem teldi íþróttamenn fá bargað fyrir að leika sér.

Önnur helstu stef um Guðrúnu voru eiginleikar eins og styrkur, hraði, mikil einbeiting, frábær endasprettur, metnaður, þolinmæði og geta til að bæta sig.

² Í öll dagblaða- og timaritagögn rannsóknarinnar verður hér á eftir vísað á þennan hátt til þæginda fyrir lesendur, þ.e. í *Töflu 1*, heiti rits, dagsetningu og blaðsíðutal.

Kristín Rós Hákonardóttir sundkona

Um Kristínu Rós voru lesnar 53 greinar frá árunum 1995–2006, 33 úr *Morgunblaðinu*, tíu úr *Fréttablaðinu*, níu úr *DV* og ein úr *Degi*.

Sökum þess að Kristín Rós er sennilega einn fræknasti íþróttamaður Íslendinga fyrr og síðar tekur umfjöllun um afrek hennar allmikið pláss á síðum dagblaðanna, samt mun minna en ef hún hefði unnið afrek sín sem ófatlaður karl. Hún er þó oft á útsíðum íþróttakálfa og jafnvel aðalblaða og greinum um hana fylgja oft myndir af henni, þó sjaldan á fullri ferð í keppni heldur frekar brosaði að stíga upp úr lauginni að loknu sundi. Þetta minnir (viljandi?) á myndina af Venusi að stíga upp úr vatni eða risavaxinni skel. Fyrirsagnir eru sjaldan stórar, nema við allra stærstu sigrana.

Tíðustu stef orðræðunnar um Kristínu Rós eru miklar og strangar æfingar, glæsileiki og góð fyrirmynd fyrir ungt íþróttafólk, fatlað sem ófatlað. Elja og þrautsegja eru dregin fram, þrúð og íþróttamannsleg framkoma, styrkur, áræðni og metnaður og mikið keppnisþag. Hún er einnig andlit No Name 2001 (*Tafla 1 – Fréttablaðið*, 14.5. 2001: 4) og kona ársins 2004 hjá *Nýju lífi* (*Tafla 1 – Morgunblaðið*, 2.12. 2004: 48). Kristínu Rós tekst að brjótast að mestu leyti út úr fötlunarorðræðunni yfir í kynjaða orðræðu (Guðmundur Sæmundsson og Kristín Björnsdóttir, 2011) þótt áhersla á lækisfræðilega skilgreiningu á fötlun hennar hverfi aldrei alveg.

Önnur stef tengjast því að hún skuli aldrei hafa verið kosin íþróttamaður ársins. Fötlunarorðræða í bland við kynjaða orðræðu kemur fram í ofgerðri barnalegri aðdáun. Þannig segir Kristín Rós frá því að henni sé oft mætt þannig og við hana talað eins og hún sé heimsk vegna þess að hún sé fötlun, jafnvel þótt hún sé hámenntuð kona (*Tafla 1 – DV Helgarblað*, 25.1. 2003: 20). Loks örlar á umræðu um að auðveldara sé að ná árangri sem fatlaður íþróttamaður en ófatlaður.

Sigurros Karlsdóttir sundkona

Greinarnar um Sigurrosu eru aðeins 13 og fundust ekki fleiri á árunum 1979–1984. Þær eru fjórar úr *Morgunblaðinu*, fjórar úr *Þjóðviljanum*, fjórar úr *Vísí* og ein úr *Degi*. Umfjöllunin um þennan fyrsta afreksmann fatlaðra íþróttamanna er afskaplega lítil og smá að vöxtum og veldur því visast bæði fötlunin og kynið. Hún er ekki sett upp á áberandi hátt og forðast er að birta öðru vísí myndir af henni fyrst í stað en andlitsmyndir. Stór viðtöl á heilsíðum koma þó fyrir með stórum fyrirsögnum og kyrrmyndum frá verðlaunaafhendingum og í hópi með öðrum keppendum.

Helstu stef eru erfiðir andstæðingar og óvæntar breytingar á keppnisreglum. Fram kemur einnig að aðstaða fyrir keppnishald fatlaðra sundmanna sé ekki gott á Íslandi. Loks kemur fram ákveðið virðingarleysi í garð Sigurrosar sem ungrar stúlku, fatlaðs íþróttamanns og fatlaðs einstaklings í orðalaginu „dugnaðarforkur“ (*Tafla 1 – Vísir*, 26.7. 1980: 2) og „barn“ (*Tafla 1 – Morgunblaðið*, 29.8. 1979: 30; *Þjóðviljinn*, 18.8. 1979: 11) sem blaðamenn nota um hana. Raunar má vel halda því fram að fjallað sé um Sigurrosu sem kynlausan einstakling og barn langt fram eftir aldri (Guðmundur Sæmundsson og Kristín Björnsdóttir, 2011).

Vala Flosadóttir stangarstökkvari

Alls voru skoðaðar 65 greinar um Völu frá árunum 1995–2005, 46 úr *Morgunblaðinu*, þrettán úr *DV*, fjórar úr *Fréttablaðinu*, ein úr *Degi* og ein úr *Helgarpóstinum*. Vala Flosadóttir naut á keppnisferli sínum mikillar hylli fjölmiðlanna og fréttaflutningur af frekum hennar var mikill og tíður, gjarnan með stórum ljósmyndum í lit og stórum fyrirsögnum, oft á forsiðum. Hún birtist einnig í leiðurum, í auglýsingum og víðar og bros Völu einkenndi nánast allar myndirnar. Áhersla í myndbirtingum er lögð á stelpulegt fas hennar og ein-

lægt og ósvikið bros. Þetta eru því yfirleitt uppstilltar kyrrmyndir en ekki myndir af henni að stökkva.

Kynjuð umræða er mikil og áberandi um Völu. Rætt er um klippingu hennar (*Tafla 1 – DV*, 17.3. 1998: 14), hvað hún sé framúrskarandi og sæt, hún sé drottning (*Tafla 1 – Morgunblaðinn*, 27.2. 1995: 30) eða gyðja, íþróttakona úr mjúku stáli (*Morgunblaðið*, 26.9. 2000: 4), góður fulltrúi kvenna í íþróttum (*Tafla 1 – Morgunblaðið*, 26.9. 2000: 4) og frábær fyrirmynd fyrir konur og stúlkur (*Tafla 1 – DV*, 17.3. 1998: 14; *Morgunblaðið*, 26.9. 2000: 10 og 21), því að hún hafi m.a. fyrst íslenskra kvenna komist á verðlaunapall á ÓL (*Tafla 1 – Morgunblaðið*, 26.9. 2000: 36). Talað er um að hún sé með „geislandi framkomu“ (*Tafla 1 – Morgunblaðið*, 26.9. 2000: C2) og afrek hennar kölluð „árangur hins ljósa mans“ (*Tafla 1 – Morgunblaðið*, 10.6. 2005: C1). Þjálfarinn hennar segir að hún sé „kjörgripur að þjálfra“ (*Tafla 1 – Morgunblaðið*, 17.2. 1996: D1). Hún snökti yfir tölvupósti að heiman (*Tafla 1 – Morgunblaðið*, 26.9. 2000: C4) og grét við óxl þjálfarans (*Tafla 1 – Morgunblaðið*, 26.9. 2000: C4). En þótt hún sé kona fær hún þá einkunn að hún hafi vaska og íþróttamannslega framkomu (*Tafla 1 – DV* 17.3. 1998: 14) og þegar mikið er í húfi er hún í vígahug – rétt eins og valkyrjurnar fornu sem nafn hennar minnir á. Auk þess er minnst á miskvenlega þætti eins og þakklæti, sjálfstraust, spennufíkn, góðar kveðjur í tölvupósti að heiman, hugrekki, þolinmæði, yfirvegum og mikla hæfileika. Af öðrum stefnum bar hæst fyrirmyndina og átrúnaðargoðið, umræðuna um hvort hún væri í raun íslensk eða sænsk, keppnissskap, einbeiti, metnað, strangar æfingar, gott samband við áhorfendur, mikla atorku og kraft, öryggi, fjölhæfni og andlegan styrk.

Þórey Edda Elísdóttir stangarstökkvari

Fréttagreinarnar um Þóreyju Eddu voru alls 66 frá árunum 2000–2005, 38 úr *Morgunblaðinu*, sextán úr *Fréttablaðinu* og tólf úr *DV*. Þórey Edda Elísdóttir nýtur vinsælda Völu Flosadóttur og stangarstökk kvenna þegar hún fer að sýna góðan árangur í greininni. Umfjöllunin um hana er næstum eins mikil og um Völu, bæði hvað varðar tíðni og magn. Stórar litmyndir af henni prýða útsíður blaðanna þar sem dregnar eru fram kvenlegar línur hennar og glæsileiki í útliti. Vinsæl staða er í upphafi atrennu með stöngina á lofti og fætur í kross. Þessi frekar kvenlega staða er að öllum líkindum valin til þess að minna á kyn hennar.

Kynjuð umræða um Þóreyju er af ýmsu tagi. Einhvers staðar að eru fréttir (sögusagnir) um hana sem ást konu Mónakóprins (*Tafla 1 – Morgunblaðið*, 19.8. 2005: 6) og talað er um hana sem góðviljaða félagsmálakonu sem taki jafnvel þátt í stjórnmálum. Af mýkri gildum er góðmennska hennar og jákvæðni sérstaklega dregin fram (*Tafla 1 – Fréttablaðið*, 28.8. 2004: 18). Stundum er líkami hennar bútaður niður við myndbirtingar, sýndur rass eða læri, en oftast er þess gætt að sýna sem mest af líkama hennar. Hvort tveggja dregur fram kvenlegar línur hennar (*Tafla 1 – DV*, 2.4. 2001: 21; *Morgunblaðið*, 8.8. 2001: B5; *Fréttablaðið*, 25.8. 2004: 1; *Morgunblaðið*, 18.7. 2005: B1).

Helstu önnur stef eru miklir hæfileikar hennar og hve hávaxin hún er. Auk þess er þess vel gætt að það komist til skila að hún sé Hafnfirðingur í húð og hár, efnileg og í toppformi. Dregin eru fram einstaklingskostir hennar eins og að hún sé vönduð manneskja, hrein og bein, jákvæð og ákveðin, öguð og æfi mikið. Hún reyki ekki og drekki aðeins með mat, borði það sem henni finnst gott, sé mátulegur eiginhagsmunasæggur, heppin og trúí á sjálfa sig. Oft er hún nefnd í skugga Völu Flosadóttur eða að hún feti í fótspor hennar. Þetta sést stundum í myndbirtingum þar sem birt er stór mynd af Völu en lítil af Þóreyju, jafnvel þótt Þórey hafi stökkið hærri í það sinnið.

Morgunblaðsleiðari 26. september árið 2000

Ein prentmiðlaumfjöllun er þess verð að fjalla um hana sérstaklega. Þriðjudaginn 26. september árið 2000 er skrifað í *Morgunblaðið* um Völu Flosadóttur í leiðara, í framhaldi af bronsverðlaunastökki hennar á Ólympíuleikunum. Sú umfjöllun segir meira en mörg orð um megineinkenni kynjaðrar orðræðu um íslenskar afreksíþróttakonur eða orðræðuna um kvenleika íslenskra íþróttakvenna. Í leiðaranum stendur:

Það er frábært afrek hjá svo ungri stúlku sem svo sannarlega hefur unnið hug og hjórtu landa sinna með árangri sínum, fállegri framkomu og hógvæð. Og hún er fyrst íslenskra kvenna til að komast á verðlaunapall á Ólympíuleikum. Íslendingar eru svo sannarlega stoltir af Völu Flosadóttur.

Viðbrögð forseta Íþrótta- og ólympíusambands Íslands, Ellerts B. Schram, sem var viðstaddur keppnina lýsa vel þeim hughrifum sem Íslendingar urðu fyrir við árangur Völu:

„Ég er nánast orðlaus ... okkar stúlka var svo sannarlega í sviðsljósinu með sitt fállega bros og mikla keppnisþap.“ (...)

Hún sýndi fljótlega mikinn dugnað og metnað og brátt vakti hún mikla athygli þegar hún setti hvert unglingametið af öðru, Íslandsmet, Norðurlandamet, Evrópumet og loks heimsmet. Svo glæsilegur var ferill hennar að Svíar vildu fá hana til að gerast sænskur ríkisborgari og keppa fyrir Svíþjóð en það vildi hún ekki því hún er Íslendingur fyrst og síðast. Ekki kom til greina annað en að keppa fyrir Íslands hönd. Vala Flosadóttir hefur ekki aðeins unnið mikið persónulegt afrek sem mun verða til þess að nafn hennar verður skráð um ókomin ár í íslenska íþróttasögu, heldur hefur hún einnig verið föðurlandi sínu til sóma og glatt landa sína með árangri sínum og fállegri framkomu. Þessi unga og glæsilega íþróttakona var fyrir löngu orðin fyrirmynd nýrra kynslóða Íslendinga og með fordæmi sínu verður hún æskufólki hvatning til þess að stunda íþróttir og lifa heilbrigðu lífi (*Tafla 1 – Morgunblaðið*, 26.9. 2000: 36).

Hér er nánast á ferðinni allt það sem áður hefur verið nefnt sem einkenni kynjaðrar orðræðu. Vala er ung fegurðardís með fállega framkomu og líkamsreisn, brosmild, íslensk nútímakona sem elskar landið sitt, með leifrandi tilfinningar og kvenleg einkenni eins og samvirkusemi, dugnað og metnað fyrir sína hönd og þjóðar sinnar og auk þess frábær í beinum sem óbeinum samskiptum við aðra sem fyrirmynd þeirra og hvatning. Hér er ekkert sem stingur verulega í stúf við viðhorf samfélagsins fyrir hundrað árum um kynæðli og kynhlutverk (Sigríður Matthíasdóttir, 2004).

Umræður

Hvað einkennir orðræðuna um íslenskar afreksíþróttakonur?

Eins og nefnt hefur verið var í þessari rannsókn spurt hvað einkenndi orðræðu íslenskra prentmiðla um íslenskar afreksíþróttakonur. Þar er fyrst að nefna að *minna* er almennt fjallað um afrek kvenna í íþróttum en karla í prentmiðlunum á þeim tíma sem skoðaður var. Þetta er í fullu samræmi við niðurstöður rannsókna hérlandis og erlendis eins og fram kemur í nýlegri rannsóknarskýrslu Jafnréttisstofu (Kjartan Ólafsson, 2006) en einnig víðar (Anna Guðrún Steindórsdóttir, 2008; Coakley, 2003; Gunnar Valgeirsson og Eldon Snyder, 1986). Nokkrir fræðimenn fjölluðu á Þjóðarspegl í október 2010 og á Jafnréttisþingi 4. febrúar 2011 um alþjóðlega könnun sem leiddi til sömu niðurstöðu (Eygló Árnadóttir, 2011; Eygló Árnadóttir, Valgerður Anna Jóhannsdóttir og Þorgerður Einarsdóttir, 2010; Þorgerður Einarsdóttir, 2011).

Í öðru lagi er þjóðernisstefið mjög sterkt í umfjölluninni um íþróttakonurnar fimm, rétt eins og um karlana. Þetta kemur alls ekki á óvart og er í fullu samræmi við það sem nefnt hefur verið hlutverk íþróttta í samfélaginu, þ.e. annars vegar að efla þjóðernissamkenndina, hins vegar að efla „þjóðarhreystina“ eða lýðheilsuna svo nútímalegra orð sé notað (Kellas, 1991; Björn Bjarnason, 1909). Þessu tengd er áherslan á afreksmennskuna sem einnig kemur fram sem afar sterkt stef um íþróttakonur sem íþróttakarla. Raunar er hugsanlegt að þjóðernisstefið hafi átt sinn þátt í að koma í veg fyrir að konur í íþróttum nýtu sannmælis.

Hjá konum er auk þess um að ræða meginstefið *kynjaða orðræðu* þar sem talað er sérstaklega um þær sem konur eða fyrirmynd kvenna þótt það komi afrekum þeirra lítið við. Einnig er greinileg kynjuð orðræða í því fólgin að birta myndir þar sem kvenlegar línur og fegurð eru dregnar fram. Hjá körlum falla undir kynjuðu orðræðuna stef eins og líkamsburðir, styrkur og sjónræða (til dæmis myndir, staðsetning og stærð fyrirsagna) þar sem áhersla er lögð á vöðva og hreyfingu (Guðmundur Sæmundsson og Ingólfur Ásgeir Jóhannesson, 2011). Athyglisvert er að skoða þau stef sem sameiginleg eru konunum í gögnum orðræðugreiningarinnar. Þar er fyrst að nefna að stefið *metnað* má finna hjá fjórum kvennanna en hjá körlunum er metnaður sjaldan nefndur, hvað sem því kann að valda (Guðmundur Sæmundsson og Ingólfur Ásgeir Jóhannesson, 2011). Eru íþróttir hugsanlega svo karlmannlegar í orðræðu blaðamanna að það þurfi sérstakan metnað hjá konum til að ná árangri í þeim?

Hjá þremur konum koma síðan fyrir nokkur stef sem fátíðari eru hjá körlum (Guðmundur Sæmundsson og Ingólfur Ásgeir Jóhannesson, 2011), þ.e. *menntun og gáfur* (Guðrún, Vala, Kristín Rós); *hugrekki og áhættufíkn* (Vala, Þórey, Kristín Rós); og *slæm aðstaða* (Guðrún, Þórey, Sigurrós). Konur virðast því þurfa menntun, gáfur og hugrekki umfram karla til að komast svo langt og *aðstaða* þeirra til íþróttaiðkunar virðist talin verri ef marka má orðræðuna.

Samandregið má segja að greining prentmiðlaumfjöllunarinnar færi okkur samhverfa mynd af kynjaðri orðræðu sem sýnir hvað íþróttakonur eru og hvað þær eru ekki (Tafla 2).

Tafla 2 – Orðræðan um einkenni íslenskra afreksíþróttakvenna	
Íslensk afreksíþróttakona er ...	Íslensk afreksíþróttakona er ekki ...
• ung stúlka (13–18 ára)	• miðaldra eða eldri kona
• hógvær og með fallega framkomu	• orðhvöt eða hrokafull
• fögur og glæsileg útlits	• ófrið eða venjuleg útlits
• með fallett bros	• alvörugefin
• með mikið keppnisskap	• veikgeðja
• heilbrigð og menntuð	• óheilbrigð og ómenntuð
• dugleg	• snjöll og hæfileikarík
• metnaðargjörn	• í íþróttum ánægjunnar vegna
• fyrirmynd ungra stúlkna	• í íþróttum heilsunnar vegna

Þessi tafla er visvítandi sett fram í einfölduðu formi, til þess gerð að draga fram megin-einkenni orðræðunnar um íþróttakonur. Lita ber á hana sem skilning höfundar á orðræðunni og blæbrigðum hennar en ekki sem orða- og hugtakanotkun sem heppilegt eða hægt sé að vottfesta með beinum dæmum.

Ekkert í þessari töflu er andstætt skoðunum íslenska feðraveldisins frá því um aldamótin 1900 (og vafalaust lengur, að íþróttum slepptum) á því hvaða kostum hin íslenska (íþrótt)kona eigi að vera búin og hvað henni beri að forðast (Sigríður Matthíasdóttir, 2004).

Karlar og íþróttir

Sú mynd sem íþróttahreyfingar Vesturlanda hafa leitast við að draga upp af sjálfum sér er afar karllæg og gerir sjaldnast ráð fyrir konum. Hult (1994) og Hargreaves (2002) eru þannig sammála um að vægi kvennaíþróttar þegar kemur að sjálfsmynd og sagnaritun íþróttahreyfinga sé lítið og þessum ójöfnuði sé stöðugt haldið við í nútímanum verði sér-tækum aðgerðum ekki beitt til að vinna ofan af honum. Fjölmíðlar spegla þessa orðræðu nánast beint enda einatt í góðu sambandi við íþróttahreyfinguna. Í þessu sambandi er því ekki rétt að ráðast að fjölmiðlunum og gagnrýna þá. Fremur má benda á þá hættu að ef hug- og félagsvísindafólk heldur áfram að hunsa íþróttir og þá sérstaklega kvennaíþróttir muni rómantísk söguskoðun og sögutúlkun íþróttahreyfingarinnar verða ríkjandi viðhorf (Guðmundur Sæmundsson og Kristján Kristjánsson, 2011).

Bein kynjuð orðræða um karlana, hversu glæsilegir, vel vaxnir, hraustir og sterkir þeir séu, er frekar sjaldgæf í gögnum rannsóknarinnar og í íþróttamfjöllun fjölmiðlanna almennt en óbeint má segja að hún komi fram í því að karlmennskuímyndin bíður hvergi hnekki í lýsingum á þeim, hvorki í orðum né myndum. Hún er ef til vill einna sterkast dregin fram í sambandi við kraftaíþróttir en síst í sambandi við íþróttir eins og skák. Þessi hlutfallslegi skortur á sérstakri kynjaðri orðræðu um íþróttakarla skýrist eins og áður sagði af því að íþróttir eru vígi karlmenskunnar og svo hefur verið um langa tíð. Þar kemur því fátt karlmannlegt á óvart og því óþarft fyrir fjölmiðlana að fjalla sérstaklega um það.

Mismunur orðræðunnar milli kynja kemur einnig fram í því hvaða stefna koma EKKI fyrir hjá öðrum hvorum hópnum. Stefna sem ekki koma fyrir um neinar kvennanna en eru algengar um karlana eru til dæmis *dómaramál*, *félagavandræði*, *hjátrú*, *áhorfendur*, *keppnisvellir*, *kímnigáfa*, *orðheppni*, *kæruleysi*, *vera jarðbundinn*, *útsjónarsemi*, *góður liðsmaður*, *foringj*, *lyfjamál* og *gestrisni*. Að verulegu leyti ræðst þetta af því hvaða konur voru í úrtakinu (t.d. engar konur úr hópi íþróttum) en á hinn bóginn kann að vera talið að ekki hæfi að nota sum þessara stefna um konur, t.d. *dómaramál* og *félagavandræði* (konur eru ekki til vand-ræða) og *gestrisni* (karlar sjá um gestrisnina en konur um veitingarnar). Þannig segir fjar-vera marga „karl“-stefna okkur margt um orðræðuna um íþróttakonur. Þetta tengist einnig umræðum um einkenni og hlutverk kynjanna í heimi karlmenskunnar þar sem körlum eru eignaðir eðlisþættir sem geri þá almennt að eðlilegum foringjum, stjórnendum, viðskiptajöfnum og þjóðhöfðingjum (Ásta Jóhannsdóttir og Kristín Anna Hjálmsdóttir, 2011; Svafa Grönlófeldt o.fl., 2008; Vilhjálmur Árnason, Salvör Nordal og Kristín Ástgeirsdóttir, 2010).

Í kynjaðri orðræðu fjölmiðla um íþróttakarla kemur fátt á óvart og sú orðræða er fólki jafn-vel svo töm að flestir veita henni enga athygli. Konur hefur hins vegar ekki verið veitt athygli sem fullgildum einstaklingum nema þá á forsendum karlanna eða ef orðræðan fer út fyrir þann ramma sem viðtekinn er. Dæmi um slíkt er sú orðræða sem annars vegar hefur fylgt Þorgrími Þráinssyni rithöfundu og fyrrverandi knattspyrnuhettju, til dæmis vegna bókar hans *Hvernig gerirðu konuna þína hamingjusama?* (2007b), hins vegar orðræða tengd Agli „Gillzenegger“ Einarssyni íþróttatræðingi og einkaþjálfara sem einnig hefur gefið út leiðbeiningar til þeirra karla sem vilja ganga í augun á konum, *Mannasiði Gillz* (2009) og *Lífsleikni Gillz* (2010). Munurinn á þeim tveimur er hins vegar meðal annars sá að Þorgrímur hefur gerst eins konar íslenskur boðberi „mjúka karlmannsins“ af einlægni (Silja Aðalsteinsdóttir, 1995; Þorgrímur Þráinsson, 2007a) en Gillz virðist ætla sér að draga fram karlmenskuna og karlrebuna með skopstælingu og ýkjur að vopni, auk þess sem

hann virðist njóta þess sérstaklega að ráðast gegn fémínisma og jafnréttishugmyndum með enn meira offorsi. Gillz kemur fram sem nokkurs konar metrókarl í stíl við Beckham (Hildred og Ewbank, 2003; Coad, 2008) en gefur sig einnig út fyrir að vera hommahatari en í því felst nokkur mótsögn því metrókarlar höfða til beggja kynja. Önnur mótsögn kemur fram í því að Gillz skrifar mjög niðrandi um konur og virðist jafnvel vera kven- og sérstaklega fémínistahatari þótt allar ráðleggingar hans snúist um það hvornig eigi að ganga í augun á konum (Auðmjúkur Gillz sér eftir öllu saman, 2010; Ásta Jóhannsdóttir og Kristín Anna Hjálmsdóttir, 2011).

Ásta Jóhannsdóttir og Kristín Anna Hjálmsdóttir líta svo á að full ástæða sé til að taka Gillz alvarlega og að hann meini fyllilega það sem hann setur fram eða að minnsta kosti kjarna þess. Niðurstaða þeirra er m.a. sú að boðskapur Gillz öðlist lögmæti í samfélaginu, hafi áhrif og sé þannig fordæmisgefandi. Ef til vill má tengja boðskap og framsetningar- aðferð Gillz því áliti sumra fræðimanna að þar sem íþróttum sé ætlað að vera vettvangur karlmennsku skuli þær þar af leiðandi að einhverju leyti ganga út á að hafna kvenleika og þjóna sem tákni um yfirburði karla yfir konum. Slík túlkun byggist á eðlishyggju og gömlum og rótgrónum hugmyndum um séreðli kynjanna (Bryson, 1994; Messner, 1994). Þetta stangast þó á við áður nefnd metró-gildi Gillz sjálfs.

Loks má nefna að niðurstöður greiningarinnar vekja upp spurningar um eðli íþróttar, álitamál sem vert er að taka til umræðu og jafnvel gera upp við innan íþróttahreyfingarinnar og í allri íþróttafjölmíðun. Það er hvort enn skuli haldið í þá mynd að íþróttir séu birtingarmynd karlmennsku og líkamsburða og þær íþróttir sem hafi aðrar áherslur teljist vart til alvöru íþróttar. Þetta tengist til dæmis deilum um hvort skák og aðrar borðíþróttir skuli teljast til íþróttar.

Lokaorð

Kventáknin *fjallkonan* og *fegurðardísir* sem minnst var á hér að framan falla misvel að íþróttum. Þegar konur fara smám saman að láta að sér kveða í íþróttum virðast þær bera með sér inn í íþróttaröðuna þá orðræðu um konur sem tíðkast úti í samfélaginu. Íþróttakonurnar hljóta því annaðhvort að verða fjallkonur eða fegurðardísir. Ein þeirra sem rætt hefur verið um í þessari grein virðist raunar alls ekki komast inn í orðræðuna sem kona. Það er fatlaða afrekskonan Sigurrós Karlsdóttir. Eins og títt hefur verið um fatlaða einstaklinga er fjallað um hana nánast sem kynlausa. Þetta á hins vegar ekki við um fötl-uðu íþróttakonuna Kristínu Rós Hákonardóttur. Um hana er orðræðan að mestu kynjuð, hún er kona sem fellur vel að tákmyndinni fegurðardís, rétt eins og íslensku alheims-fegurðardrottningarnar Hólmfríður Karlsdóttir, Linda Pétursdóttir og Unnur Birna Vilhjálm-sdóttir. Hið sama gildir um „sætu stelpurnar“ Völu Flosadóttur, Guðrúnu Arnardóttur og Þóreyju Eddu Elísdóttur. Það er einna helst að Guðrún nálgist öritið eða minni á ták-nmynd hinnar móðurlegu fjallkonu með ákvörðun sinni um að hætta í íþróttum og fara að lífa lífinu sem venjuleg kona (og móðir). Einmitt þetta sýnir að íslenskar íþróttakonur falla undir hina tákmyndina nær undantekningarlaust, fegurðardísina.

Í ljósi þeirrar sterku orðræðukröfu að íþróttakonur séu fegurðardísir má ef til vill skoða þá tilhneigingu að íþróttakonur eru oft yngri en karlarnir og keppnisbúningar þeirra efnisrýrari og/eða aðskornari, sbr. t.d. fimleika, dans, tennis, badminton, frjálfsíþróttir, strandblak o.fl. Þessi dýrkun æsku, holds og líkama (eða vöðva – sbr. „crossfit“ og vaxtarækt) þekkist að sjálfsögðu einnig meðal íþróttakarla en ekki í sama mæli og á sama hátt og hjá stúlk-unum. Raunar hafa keppnisbúningar karla í sumum íþróttagreinum þróast í þá átt að hylja meira en áður (t.d. í knattleikjunum) þótt einnig séu dæmi um hitt (t.d. í frjálfsíþróttum). Þetta kann þó allt að skýrast af tiskustraumum að einhverju leyti. Nýju karlmennsku-gerðirnar sem nefndar eru í kaflanum hér á undan koma á hinn bóginn gjarnan hálfberar fram eins og Gillz á forsiðu *Símaskrárinnar* (2011). Sýning stæltis líkama er heldur ekki

fjarri þeim lagsbræðrum David Beckham og Þorgrími Þráinssyni. Og eitthvað er þetta því skylt að karlkyns knattspyrnuhefjur mega varla skora mark öðruvísi en vilja helst rífa sig úr treyjunni og hlaupa um berar að ofan á meðan þær njóta athyglinnar frá áhorfendum. Þetta hefur nú verið bannað en sumar hefjurnar gera þetta samt og uppskera að launum gul spjöld en mikla aðdáun kvenkyns áhorfenda.

Sú rannsókn sem hér hefur verið fjallað um vekur margar spurningar sem ekki er unnt að svara á grundvelli þeirra gagna sem aflað var í henni. Þær íþróttakonur sem um er fjallað stunda allar íþróttagreinir sem líta má á sem frekar þokkafullar og sem standa nærri hinni kvenlegu mynd fegurðardísarinnar. Þær svífa um loftið, hlaupa af snerpu og tign eða smjúga mjúklega í gegnum vatnið. Full ástæða er hins vegar til þess að skoða betur hvernig orðræðan er um konur sem stunda íþróttir eins og kastgreinar, aflraunir og lyftingar. Þar er byggt á kröftum og afli í ríkara mæli en tilheyrir staðalímyndinni um konur og þykir almennt tilheyrja heimi karlmennskunnar. Snýst orðræðan um þær ef til vill um að þær séu of karlmannlegar og skorti kvenleika? Og hvað með „harðar“ íþróttagreinir eins og knattspyrnu, hvers vegna er sumu fólki svo tamt að stimpla þær stúlkur sem þá íþrótt stunda sem „strákastelpur í lessubolta“?

Séu einhverjir í vafa um misjafna stöðu kynjanna í íþróttum þessa dagana er hér að lokum stutt frétt af *Smugunni* frá 28. júní sl. (2012) undir fyrirsögninni „*Ekki láta stelpuna sóla þig!*“ – *fótboltapabbar á testósteróni*:

„Ekki láta stelpuna sóla þig,“ var hrópað inn á knattspyrnuvöll þar sem tvö lið í fimmta flokki karla áttust við á Smárahvammsvelli í Kópavogi í gær. Þar lék stúlka með öðru liðinu og lét svona hróp ekki á sig fá, segir þjálfari. Foreldri knattspyrnudrengja segist undrandi á því að hafa horft upp á feður æpa svona inn á völinn.

Breiðablik og Fylkir áttust við í fimmta flokki stráka í gær. Þessir krakkar eru fæddir árin 2000 og 2001. Leikirnir voru fjórir, en hvort lið um sig tefdi fram A-, B-, C- og D-liði. Í A-liði Breiðabliks lék stúlka með strákunum.

Foreldri sem fylgdist með leiknum segir við *Smuguna* að sumir feðurnir á hliðarlínunni hafi hrópað niðrandi ummæli um stúlkuna inn á völinn. Þeim hafi samt ekki verið beint til hennar, heldur drengjanna á vellinum.

Það hafi verið eins og stelpa hafi farið „í testósterónið“ á einhverjum feðranna á vellinum. Þeir hafi kallað „verið nú meiri menn en stelpa,“ „ekki láta stelpu valta yfir ykkur“ og fleira í þeim dúr inn á völinn, segir foreldrið í samtali við *Smuguna*. Þetta hafi haft í för með sér að strákarnir hafi verið farnir að gera grín að stelpunni. Hún hafi samt sem áður staðið sig mjög vel og skorað í leiknum. Foreldrið, sem ekki vildi koma fram undir nafni, þar sem um börn sé að ræða, segist muna ræða við þjálfara um málið.

Hans Sævarsson er þjálfari fimmta flokks stráka hjá Breiðabliki og þjálfar jafnframt meistaraflokk kvenna. Hann lýsir því að efnilegar stúlkur spili stundum með karlaliðum Breiðabliks í yngri flokkum. Hann segist ekki hafa fylgst mjög náið með því hvað kallað var inn á völinn í gær. Hann hafi þó heyrt setningar eins og „ekki láta stelpuna sóla þig“.

„Ég sá bara að hún var upp með sér þegar hún sólaði gæjann og hann rann á rassinn. Svo sólaði hún bara tvo í viðbót.“

Hann segir við *Smuguna* að sér finnst að orðnotkun af þessu tagi hafi farið minnkandi undanfarin ár.

„Þetta er ellefta árið sem ég þjálf og mér finnst þetta alltaf vera að minnka.“

Heimildir

Anna Guðrún Steindórsdóttir. (2008). Íþróttafréttir í dagblöðum. *Íþróttafraði*, 2(1), bls. 37–40.

Auðmjúkur Gillz sér eftir öllu saman: Feministar bjóða bara upp á að ég geri grín að þeim. (2010). Pressan, 17. desember. Sótt 30. júní 2011 af <http://www.pressan.is/Frettir/Lesafrett/audmjukur-gillz-ser-efrir-ollu-saman-feministar-bjoda-bara-upp-a-ad-eg-geri-grin-ad-theim?page=2&offset=50>

Ásta Jóhannsdóttir og Kristín Anna Hjálmsdóttir. (2011). „Skaðleg karlmennska? Greining á bókinni *Mannasiðir Gillz*.“ *Netla – Vef tímarit um uppeldi og menntun*. Sótt af <http://netla.hi.is/greinar/2011/rn/002.pdf>

Björn Bjarnason. (1909). „Betur má ef duga skal.“ *Skírnir*, 83(4), 242–257.

Björn Bjarnason. (1950). *Íþróttir fornmanna á Norðurlöndum*. Reykjavík: Bókafélagið.

Bryson, L. (1994). „Sport and the Maintenance of Masculine Hegemony.“ *Women, sport and culture*, bls. 47–64.

Coad, D. (2008). *The Metrosexual: Gender, Sexuality and Sport*. Albany: State University of New York Press.

Coakley, J. (2003). *Sports in Society: Issues and controversies*. Boston: McGraw Hill.

Egill „Gillz“ Einarsson. (2009). *Mannasiðir Gillz. Handbók herramannsins*. Reykjavík: Bókafélagið.

Egill „Gillz“ Einarsson. (2010). *Lífsleikni Gillz. Handbók karlmannsins*. Reykjavík: Bókafélagið.

„Ekki láta stelpuna sóla þig!“ – fótboltapabbar á testósteróni. (2012). *Smugan*, 28. júní. Sótt 29. júní af <http://smugan.is/2012/06/ekki-lata-stelpuna-sola-thig/>

Eygló Árnadóttir. (2011). „Flengd á beran bossann – kyn og staðalímyndir í fjölmiðlum.“ Erindi á málstofnunni *Sagan endalaus: Baráttan um fjölmiðlana. Jafnréttisþing 2011, Hilton Hótel 4. febrúar*.

Eygló Árnadóttir, Valgerður Anna Jóhannsdóttir og Þorgerður Einaradóttir. (2010). „Konur og karlar í fjölmiðlum. Ísland í alþjóðlegri fjölmiðlavöktun.“ *Þjóðarspejillinn 2010: Rannsóknir í félagsvísindum XI*. Erindi flutt á ráðstefnu í október 2010. Reykjavík: Félagsvísindastofnun Háskóla Íslands.

Guðmundur Sæmundsson og Ingólfur Ásgeir Jóhannesson. (2011). „Hetjur nútímans. Orðræða prentmiðla um afreksíþróttafólk.“ *Íslenska þjóðfélagið*, 2, 91–117. Vefslóð: <http://www.thjodfelagid.is/index.php/Th/article/view/32/pdf>

Guðmundur Sæmundsson og Kristín Björnsdóttir. (2011). „Óskabörn allrar þjóðarinnar? Umfjöllun í blöðum og tímaritum um fatlaða íslenska afreksmenn í íþróttum.“ *Þjóðarspejillinn 2011: Rannsóknir í félagsvísindum XII*. Erindi flutt á ráðstefnu í október 2011. Reykjavík: Félagsvísindastofnun Háskóla Íslands.

Guðmundur Sæmundsson og Kristján Kristjánsson. (2011). „Hyped Virtues, Hidden Vices. The Ethics of Icelandic Sports Literature.“ *Sports, Ethics and Philosophy*. Birt á vef 8. desember. Slóð að útdrætti: <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/17511321.2011.587197>

Guðný Gústafsdóttir, Sigríður Matthíasdóttir og Þorgerður Einarsdóttir. (2010). „The development of Icelandic womanhood at the turn of two centuries. From motherly nature to sex appeal.“ *Þjóðarspejillinn 2010: Rannsóknir í félagsvísindum XI*. Erindi flutt á ráðstefnu í október 2010. Reykjavík: Félagsvísindastofnun Háskóla Íslands.

Gunnar Valgeirsson og Eldon Snyder. (1986). „A Cross-Cultural Comparison of Newspaper Sports Sections“. *International review for the sociology of sport*, 21(2/3), 131–139.

Hafdis Erla Hafsteinsdóttir. (2011). „Hitt kynið“: *Kvennaíþróttir, feðraveldi og þjóðernishyggja, 1900–1964*. Ritgerð til BA-prófs við hugvísindasvið Háskóla Íslands. Sótt 27. júní 2012 af http://skemman.is/stream/get/1946/8347/22211/1/BA_ritger%C3%B0-Hafd%C3%ADs_Erla_Hafsteinsd%C3%B3ttir.pdf

Hargreaves, J. (2002). „The Victorian cult of the family and early years of female sport.“ *Gender and Sport. A Reader*. New York og London, bls. 53–78.

Hildred, S. og Ewbank, T. (2003). *David Beckham engum líkur*. Reykjavík: Magellan ehf.

Hult, J. S. (1994). „The Story of Women's Athletics: Manipulating a Dream 1890–1985.“ *Women and sport: interdisciplinary perspectives*. Champaign, IL: Human Kinetics.

Ingólfur Ásgeir Jóhannesson. (2010). „The politics of historical discourse analysis: a qualitative research method?“ *Discourse: Studies in the Cultural Politics of Education*, 31(2), 251–264.

Kellas, J. G. (1991). *The Politics of Nationalism and Ethnicity*. Basingstoke, England: Macmillan.

Kjartan Ólafsson (ritstjóri). (2006). *Sports, Media and Stereotypes. Women and Men in Sports and Media*. Akureyri: Jafnréttisstofa.

Messner, M. A. (1994). „Sports and Male Domination: The Female Athlete as Contested Ideological Terrain“. *Women, Sport and Culture*, bls. 65–95.

Neumann, I. B. (2002). „Forord“. *Forelesninger om regjering og styringskunst*, bls. 7–38. Oslo: Cappelen akademisk forlag.

Rannveig Traustadóttir. (2003). „Feminískar rannsóknir“. Í Sigríður Halldórsdóttir og Kristján Kristjánsson (ritstjórar), *Handbók í aðferðafræði og rannsóknum í heilbrigðisvísindum* (bls. 267–280). Akureyri: Háskólinn á Akureyri.

Sigríður Matthíasdóttir. (2004). *Hinn sanni Íslendingur. Þjóðerni, kyngervi og vald á Íslandi 1900–1930*. Reykjavík: Háskólaútgáfan.

Silja Aðalsteinsdóttir. (1995). „Draumar Þorgríms.“ *Tímarit Máls og menningar*, 56(3), 58–72.

Símaskráin. (2011). Ritstjóri: Guðrún María Guðmundsdóttir. Reykjavík: já.

Svafa Grönfeldt o.fl. (2008). *Ímynd Íslands. Styrkur, staða og stefna*. (2008). Reykjavík: Forsætisráðuneytið.

Vilhjálmur Árnason, Salvör Nordal og Kristín Ástgeirsdóttir. (2010). *Siðferði og starfshættir í tengslum við fall íslensku bankanna 2008*. Skýrsla rannsóknarnefndar Alþingis, bindi 8. Sótt 20. júlí 2011 af <http://rna.althingi.is/html/vidauki1.html>

Yfirlýsing frá Gillz: „Nauðgun er í mínum huga alvarlegur glæpur.“ (2012). *DV*, 22. júní.
Sótt 25. júní 2012 af <http://www.dv.is/frettir/2012/6/22/yfirlýsing-fra-agli/>

Þorgerður Einarsdóttir. (2011). „Tilbrigði við stef: Alheimur í focus.“ Erindi á málstofunni
Sagan endalaus: Baráttan um fjölmiðlana. Jafnréttisþing 2011, Hilton Hótel, 4. febrúar.

Þorgerður Hrönn Þorvaldsdóttir. (2001). „Af fegurðardísun, ástandskonum og fjallkonum.
Lesið í táknmyndir hins kvenlega í íslensku menningarumhverfi.“ *Kvennaslóðir – rit til
heiðurs Sigríði Th. Erlendsdóttur sagnfræðingi*, bls. 493–506. Reykjavík: Kvennasögusafn
Íslands.

Þorgrímur Bráinnsson. (2007a). „Býst við að verða böggður.“ *Fréttablaðið*, 14. september,
bls. 38.

Þorgrímur Bráinnsson. (2007b). *Hvernig gerirðu konuna þína hamingjusama? Skemmti-
legra kynlíf, fallegri samskipti, meira sjálfsöryggi*. Reykjavík: Andi.

Guðmundur Sæmundsson. (2012).
Svo sæt og brosmild...: Umfjöllun í blóðum og tímaritum um íslenskar afreksíþróttakonur á alþjóðavettvangi.
Netla – Vef tímarit um uppeldi og menntun. Menntavísindasvið Háskóla Íslands.
Sótt af <http://netla.hi.is/greinar/ryn/008.pdf>

5. Guðmundur Sæmundsson og Sigurður Konráðsson.
(2013). Hvílík snilld! Íslenskt íþróttamálfar og einkenni
þess. *Netla – Veftímarit um uppeldi og menntun.*

*Tvær handboltahetjur, Sigfús Sigurðsson og Ólafur Stefánsson, harna
ósigur í landsleik. Fréttamynhd af netinu.*

Guðmundur Sæmundsson og Sigurður Konráðsson

Hvílík snilld! Íslenskt íþróttamálfar í fjölmiðlum og einkenni þess¹

► Um höfunda ► Efnisorð

Mikill fjöldi ungs fólk fylgist með og/eða tekur þátt í skipulögðum íþróttum. Sé litið til umfjöllunar allra fjölmiðlategunda um íþróttir má gera ráð fyrir að málfar þeirra hafi veruleg áhrif á málfar ungs fólks eins og það birtist í skólastarfi. Kennarar geta því haft verulegt gagn af því að skilja og notfæra sér einkenni og kosti íþróttamálfars í samskiptum sínum við nemendur og verið á varðbergi sé um einhverja ókosti að ræða. Í greininni er málfar um íþróttir í fjölmiðlum rannsakað með eftirfarandi rannsóknarspurningu að leiðarljósi: Hvað einkennir íslenskt íþróttamálfar í fjölmiðlum? Notuð er orðræðu- og textagreining en einnig leitað fanga í fræðigreinum eins og stílfræði, málsálarfræðum og félagsmálfræði. Unnið var úr efni úr prentmiðlum og útvarpi (hljóðvarpi og sjónvarpi) frá árinu 2008, auk viðbótargagna úr vefmiðlum frá árinu 2012. Þrír flokkar einkenna fundust, auk myndni sem líta má á sem eins konar yfireinkenni. Fyrsti flokkurinn er *ýkt orðafar*, sem greinist í ýkjur og afdráttarleysi, hástignotkun og hástigsmerkingu, og tvöfaldar eða viðbættar ýkjur. Annar flokkurinn er *nýjungar í máli*, sem skiptist í nýyrði, ný orðatiltæki, nýmerkingar og nýjungar í málfræði. Þriðji flokkurinn fjallar um *skáldmál*, þar á meðal stuðla, rím og orðaleiki, auk vísana í bókmenntir; aðrar íþróttir; átök – meðal annars hermennsku, afbrot og aftökur; samskipti; umferð og tæki; og loks náttúru.

“What genius!”: What characterizes Icelandic sports language in the media?

► About the authors ► Key words

A great number of young people participate in organized sports and/or follow sports directly in the media. If we take all media into account – printed media, broadcasted media and web media – one can assume that the language of sports influences the language of young people as it appears in their school work. Therefore, teachers can benefit from understanding and using the characteristics and advantages of sport language in communicating with their students, while being cautious against its possible disadvantages.

¹ Þakkir fyrir yfirllestur fá þau Ingibjörg Jónsdóttir Kolka MA í íslensku og Ingólfur Ásgeir Jóhannesson prófessor í Háskóla Íslands og Háskólanum á Akureyri. Einnig Ásgrímur Angantýsson PhD sem las yfir og gaf góðar ábendingar. Heimir D. Guðmundsson lögfræðingur og meistaranemi í viðskiptafræði í Háskóla Íslands fær einnig bestu þakkir fyrir aðstoð við gagnaöflun og úrvinnslu gagnanna en hann sá meðal annars um alla tæknilega þætti og upptökur efnis úr sjónvarpi og hljóðvarpi og skráði þær allar þannig að aðgengilegt yrði að finna þær og fletta í þeim. Ritrynar *Netlu* fá miklar þakkir fyrir fjölmargar gagnlegar ábendingar og ritstjórn *Netlu* hjartanlegar þakkir fyrir ábendingar og aðstoð við lokafrágang greinar.

A register is a set of language features which follow certain language circumstances or text types, while dialect is a set of features that follow certain social factors. Based on that definition, one could argue that both definitions could apply to sports language. However, in this article, one prefers to look at sports language as a register dependent on several influential social factors.

This article deals with a study on sports language in media. Its research question is: What is characteristic of Icelandic sports language in the media? Its methodology is mainly discourse and text analysis, with elements from other fields, like stylistics, language psychology and sociolinguistics. Data are taken from printed media and electronic media (radio and TV) from 2008, with an addition from digital media from 2012. The original quantity of data collected is 1,782 data units, thereof 1,142 from TV, 423 from newspapers, 104 from radio, 72 from local papers and 41 from internet media. From these, 781 examples were analyzed further for this article.

Besides humour, which is a dominant feature of the register, three characteristics were found:

First is exaggerated language, as seen in hyperbole and unconditionality, including the use of superlatives and epithets or double exaggerations. It is by far the most frequent characteristics of sports language in the media. Indeed, exaggeration alone could make sports language a special Icelandic register. Examples: 1) sportsmen are called stars, geniuses, champions and heroes; 2) every game is the most important game of the season; 3) Kevin Durant shows not only talents, but unique talents.

Second are language innovations or deviations seen in neologisms, new phrases, semantic innovations and grammatical innovations. Some would undoubtedly call them errors or mistakes, but here they are assumed to be deviations from trends or traditions which could be rhetorical gambits to enrich the text and attract the attention of the reader or listener. Examples: 1) sambaball; 2) to find one's board = score with every shot; 3) to humiliate the opponent = to win; 4) thanks to (= because of) Ben Roethlisberger's mistakes.

Thirdly, we have poetic language like alliteration, rhyme and wordplay. Here we also have allusions to literature, other sports, conflicts – i.e. militarism, crimes and executions, traffic, machines and lastly nature. Examples: 1) The Saint against Satan; 2) The Hammers are fighting against the Ghost of defeat = as Grettir fought against the ghost Glámur; 3) Patrekkur and his disciples (= players) in the Austrian handball team; 4) The handball team's performance was under par (= from golf); 5) They killed (= defeated) Cameroon, 4:2; 6) They sold themselves dearly (= They never gave up); 7) The Icelandic machine (hrökk í gang) (= The Icelandic team began fighting); 8) Fifteen minutes of insanity (= 15 minutes of thrilling fight).

Inngangur

Íslensku landsliðskonurnar í handbolta stóðu í ströngu á Evrópumeistaramótinu í desember 2012. Meðal þess sem íþróttafréttamaður vefmiðilsins *Vísir* skrifaði um þær og hafði eftir þeim fyrsta dag mótsins, 4. desember 2012, eru eftirtaldir setningar teknar á við og dreif í texta miðilsins þennan dag (*Óskar Ófeigur Jónsson, 2012*):

- (1) *Stelpurnar frá Svartfjallalandi börðu okkar stelpur eins og harðfisk fram eftir leik en það voru þó íslensku stelpurnar sem fuku út af fyrir klaufaleg brot.²*
- (2) *Það vantaði bara alla geðveiki í þetta hjá okkur.*

² Málfarsdæmin í þessari grein eru öll tölusett. Greinarmerki sýna hvort þau eru í samhengi hvert við annað. Endi næsta dæmi á undan á ... er það í samhengi við næsta dæmi á eftir sem hefst þá á lágstaf.

(3) *Nú er bara að girða brækurnar upp á maga fyrir næsta leik.*

Meðal þess sem við sjáum í þessum orðréttu tilvitnunum eru – svo notað sé almennt orðalag – öfgakennt málfráttar, sterk og bragðmikil orðanotkun, kimni og safaríkt myndmál. Markmiðið með þessari grein er að rannsaka það málfráttar sem sést og heyrist í fjölmiðlum um íþróttir. Með aðstoð gagnasafns frá árinu 2008 og viðbótargagna frá árinu 2012 verður sýnt fram á að það sem talið var upp hér á undan sé ásamt öðru áberandi, einkennandi og dæmigert fyrir fjölmiðlaumræðu um íþróttir og íþróttafólk. Rannsóknarspurningin er: *Hvað einkennir íslenskt íþróttamálfráttar í fjölmiðlum?*

Mikill fjöldi æskufólks tekur þátt í skipulögðum íþróttum af einhverju tagi (Mennta- og menningarmálaráðuneytið 2010, 2011 og 2012) og/eða fylgist með íþróttum í fjölmiðlum eða á annan hátt. Raunar hefur fjölmiðlanotkun æskufólks lítilega verið könnuð (Mennta- og menningarmálaráðuneytið 2010, 2011 og 2012) og sé allt meðtalið, prentmiðlar, útvarpsmiðlar og netmiðlar, má gera því skóna að málfráttar íþróttanna hafi veruleg áhrif á það málfráttar æskufólks sem fram kemur í skólastarfi, svo sem í samtölum þess og rituðu máli í ýmsum verkefnum og ritgerðum. Kennarar geta því haft verulegt gagn af því að skilja og notfæra sér einkenni og kosti íþróttamálfráttarsins í samskiptum sínum við nemendur og vera á varðbergi gegn ókostum þess, séu þeir einhverjir. Ari Páll Kristinsson tekur undir það í nýlegri doktorsritgerð sinni (2008, bls. 246) að fjölmiðlar geti ekki einungis haft áhrif til að breiða út orð og orðasambönd, heldur einnig haft áhrif á kerfisþætti (beygingu, setningagerð og fleira), svo framarlega sem um sömu eða náskylda textategund sé að ræða.

Í næsta kafla er greint frá stöðu fræðilegrar þekkingar á þessu sviði og meðal annars fjallað um texta- og orðræðugreiningu sem viðhorf og nálgun, og tengsl merkingar við beygingu og málfræði tungumálsins rædd. Þá er fjallað um nokkur tiltekin atriði sem varða málfráttarlega greiningu íþróttatextanna í ljósi kenninga í merkingarfræði og stílfræði, og hvernig þetta allt getur tengst málsniði íþróttatexta. Íþróttamálfráttar er einnig skoðað sérstaklega með tilliti til þess hvernig það tengist geðshráringum og stemningu. Það leiðir loks hugann síðan að stöðu íþróttamálfráttars í samfélaginu, hvort líta megi á það sem sérstakt félagslegt málsnið eða mállýsku. Ari Páll Kristinsson (2008, bls. 245) lítur á málsnið sem mengi máleinkenna sem fylgja tilteknum málaðstæðum eða textategund og mállýsku sem mengi máleinkenna sem fylgja tilteknum félagslegum þáttum. Miðað við þá skilgreiningu mætti í raun rökstyðja að íþróttamálfráttar geti fallið undir hvort sem er. Í þessari grein er valið að líta fremur á íþróttamálfráttar sem málsnið en háð ýmsum félagslegum áhrifaþáttum. Gerð er sérstök grein fyrir orðræðugreiningarnálguninni sem nýtt er í rannsókninni.

Næst er fjallað um aðferðir og efnivið og hvernig dæmi til greiningar voru fundin og valin úr íslenskum fjölmiðlum síðustu ára.

Þá tekur við viðamesti kaflinn þar sem gerð er grein fyrir niðurstöðum og lýsandi dæmi gefin. Fyrsta einkennið og þar með fyrsti flokkurinn er *ýkt orðafar* sem greinist í ýkjur og afdráttarleysi, hástignsnotkun og hástigsmerkingu og tvöfaldar eða viðbættar ýkjur. Annar flokkurinn er *nýjungar í máli* sem skiptist í nýyrði, ný orðatiltæki, nýmerkingar og nýjungar í málfræði. Þriðji flokkur fjallar um *skáldmál* í íþróttamálinu – fyrst um stuðla, rím og aðra orðaleiki en síðan myndmál og vísanir. Mikilvægasti þáttur í niðurstöðum rannsóknarinnar er þó sennilega sá að málsniði íþróttamálfráttar beri svip af afreksdyrkun sem lítur alla íþróttarorðræðu fjölmiðla og einkennist mjög af geðshráringum og tilfinningum, auk fyndni.

Bakgrunnur

Íslenskt íþróttamálfráttar hefur lítið verið rannsakað og gegnir í raun svipuðu máli um íþróttamálfráttar almennt í alþjóðlegum fræðaheimi. Tvö rit gætu hafa haft nokkur áhrif á opinbert íþróttamálfráttar síðustu aldar á Íslandi, að minnsta kosti hvað orðaval og orðanotkun varðar.

Annars vegar er rit Björns Bjarnasonar (1950), *Íþróttir fornmanna á Norðurlöndum*, sem er grundvallarit í sögulegum rannsóknum á íþróttum, því að þar eru saman dregnar úr fornritunum lýsingar á allri þeirri íþróttaiðkun og vopnviðskiptum sem koma fyrir í þeim. Úr þessari umfjöllun eru komin fjöldamörg orð sem víða koma fyrir í íþróttaumfjöllun nútímans, orð eins og *leikar*, *leikmaður*, *drengskapur*, *skeið* og *skrið*. Hins vegar er alfræðirit dr. Ingimars Jónssonar (1976a, 1976b), *Íþróttir A–J* og *Íþróttir K–Ö*, þar sem birtur er mikill fróðleikur um merkingu þeirra orða sem notuð eru á sviði íþróttar. Sérstaklega ber að nefna þá rækt sem Ingimar lagði við að finna öllu góð og gegn íslensk orð í stað þess að notast við erlend tökuorð og slettur eins og mönnum er gjarnan tamt í hita leiksins. Úr knattspyrnunni kannast trúlega flestir í hópi lesenda við orðatvenndir eins og *knöttur* – *bolti*, *knattspyrma* – *fótbolti*, *miðherji* – *senter*, *vítaspyrma* – *stroffi*, *rangstæður* – *offsæt*, *einleika* – *sóla*. Ætla má að þetta hafi haft áhrif á fjölmiðlana þegar þeir fjalla um íþróttir. Viðleitni íþróttafréttamanna í þessum efnum kann þó að vera til marks um almenna hreintungustefnu sem ríkir eða ríkti í landinu og hefðina í Ríkisútvarpinu og dagblöðum, bæði í íþróttamáli og í fagmáli margra annarra sérgreina líka (Halldóra Björt Ewen og Tore Kristiansen, 2006; Hanna Óladóttir, 2007; Jón Hilmar Jónsson, 1998, bls. 309).

Ekki er um margar íslenskar rannsóknir á málari í íþróttum að ræða ef frá eru talin fáein nemendaverkefni. Svanfríður Guðjónsdóttir (1992) komst að því að mikil vinna væri lögð í að íslenska hugtök í íþróttum og að þeir sem fjölluðu um íþróttir í rituðu máli og í ljósvakamiðlum reyndu að vanda mál sitt og nota málfar sem allir skilja. Víða sjáist votta fyrir talmáli og oft sjáist þar skrautlegar og hástemmdar lýsingar (bls. 21–23). Guðmundur Marínó Ingvarsson (2009) fjallaði um handboltaorð, einkum nýyrðasmíð. Niðurstaða hans er meðal annars að þar sé fá tökuorð að finna. Önnur atriði geti skipt máli um hvaða orð sigrar en hvort það sé tökuorð eða nýyrði, til dæmis lengd orða, gagnsæi og áhrif fjölmiðla (bls. 32). Þá skrifaði Ásdís Þórsdóttir (2011) um þróun og varðveislu hestamannamáls. Meginniðurstaða hennar var að orðaforði og orðatiltæki í hestamannamáli hafi breyst mjög mikið vegna breytts hlutverks íslenska hestsins. Ekki virðist þekking á merkingu lykilorða vera nátengd þekkingu á heildarmerkingu orðatiltækis. Líklegra sé að aðrir þættir ráði þar meiru eins og gagnsæi orðatiltækisins og tíðni þess í málinu (bls. 2–6). Staða lykilorða virðist ekki tryggja þeim langlífi merkingarlega séð (bls. 25). Aðrir höfundar gagnrýna íþróttamálfar meira. Niðurstaða Hallgríms Indriðasonar (1996) var að helstu málframsmistök íþróttafréttamanna væru fljótferni, lággkúra og skallar (sbr. Þórbergur Þórðarson, 1944, bls. 198–222), talmálskenndur texti, beygingarvillur (meðal annars eignarfallsflótti) og of langar setningar, auk þess sem Hallgrímur nefnir misþýmingu á orðtökum og klúðurslega beitingu orða (bls. 21, bls. 27, bls. 30). Þessi niðurstaða Hallgríms rímar við niðurstöðu Heiðu Jónu Hauksdóttur (1993) um málfar fjölmiðla almennt. Árið 1998 fluttu nemendur í hagnýtri fjölmiðlun erindi á málræktarþingi Íslenskrar málnefndar og Útvarpsréttarnefndar í tengslum við *Dag íslenskrar tungu*. Þeir segja þar að almennt sé talað lélegt mál á útvarpsstöðvunum, einkum þeim sem höfða til unglunga eða ungs fólks og virðist sem þáttastjórnendur telji sig þannig þóknast hlustendum sínum (Nemendur í hagnýtri fjölmiðlun, 1998, bls. 16–18). Þá skrifaði Þórey Selma Sverrisdóttir BA-ritgerð (2001) um notkun sagnasambandsins *vera að* í íþróttafréttum sem hún taldi mikið notað þar, hugsanlega upprunnið þar. Í þessu sambandi er loks rétt að nefna rannsóknir og skrif Ara Páls Kristinssonar (einkum 2008) um talmál og ritmál í útvarpi. Þótt ekki sé þar sérstaklega fjallað um íþróttamálfar má heimfæra margt af því sem hann segir um talmál útvarpsmiðla upp á íþróttamálarið í þeim. Í doktorsritgerð sinni kemst hann til dæmis að þeirri niðurstöðu að dægurmálaefni í útvarpi (sem mundi teljast skyldara íþróttæfninu en fréttæfni, sem er hinn viðmiðunartexti hans) sé oftast ekki bundið handriti og hafi eftirtalin fjögur meginþæknir sem málsnið; *frávik*, tilvísunartenginguna *sem að*, *maður* eða *þú* sem óákveðið fornafn og leppinn *það* í upphafi setninga (bls. 242). Til fráviks telur hann uppfyllingar (ýmis hikorð og fleira), glöpp og málvillur (bls. 135–137).

Tvær nýlegar norskar doktorsrannsóknir standa framangreindum viðfangsefnum nærri. Thore Roksvold rannsakaði árið 2005 hvort málfar norskra dagblaða hefði á einhvern hátt hnignað í árunna rás, eins og oft væri haldið fram og sést reyndar oft í umræðunni á Íslandi, samanber til dæmis þær skoðanir sem almennt koma fram á vefsíðu Eids Guðnasonar (e.d.).³ Niðurstaða Roksvolds er að málfarið hafi ekki versnað, þvert á móti hafi umfjöllunin orðið málefnalegri, nákvæmari og skemmtilegri (Roksvold, 2005, bls. 272). Hins vegar var það skoðun þátttakenda í spurningakönnun, sem hann gerði, að málfarið væri og hefði einatt verið slakast í íþróttafréttamenskunni (Roksvold, 2005, bls. 231). Þarna er mjög áhugavert atriði sem verðskuldar nánari umræðu, það er að skoða almenningssálitið annars vegar og málnotkun í reynd hins vegar og hvernig sjálf hugmyndin um „vont málfar“ lifir eigin lífi óháð því hvernig málfarið er í reynd. Ekki er rúm fyrir umræðu um þetta hér en benda má á grein Hönnu Óladóttur (2007) þar sem þetta er rætt nánar.

Síðari rannsóknin var söguleg orðræðugreining á forsiðu eins dagblaðs á 70 ára tímabili, frá 1925–1995. Ekkert er fjallað sérstaklega um íþróttaréttir blaðsins en almenn niðurstaða er að forsiðan einkennist minna en áður af því að vera bókmenntalega vönduð en beri þess í stað meiri einkenni blaðamennsku, þ.e. nú sé meiri nákvæmni og málefnalegri framsetning en áður (Veum, 2008, bls. 207–208). Að því leyti er samræmi á milli þessara tveggja norsku rannsókna þótt ólíkar séu að aðferð og inntaki.

Í þessari rannsókn var ákveðið að skoða íslenskt íþróttamálfar fjölmiðla frá fjórum fræðilegum sjónarhornum. Rannsóknin hvílir á texta- og orðræðugreiningu, sögulegri sem samtímalegri, allt frá orðræðupemum til orðræðu sem byggist á málfræði og formlegum þáttum. Inn í rannsóknina komi veigamiklir þættir úr ólíkum fræðum sem fjalla annars vegar um stílfræðilega þætti (merkingu, stíl og myndmál), hins vegar um sálfræði málfarsins (tilfinningar og geðshræringar). Við mat á stöðu íþróttamálfarsins og tengslum þess við önnur málsnið og málsamfélagið koma félagsleg málvísindi loks inn í greininguna.

Áður en lengra er haldið verður nú hvert sjónarhorn skoðað og hvaða áhrif hvert og eitt getur haft á rannsóknina. Saman munu þau færa okkur heillega mynd.

Íþróttamálfar og orðræðugreining

SVOKÖLLUÐ *orðræðugreining* er sú nálgun eða rannsóknarsjónarhorn sem valið var til að nota við þessa rannsókn (Foucault, 2008; Ingólfur Ásgeir Jóhannesson, 2006, 2010; Kristín Björnsdóttir, 2013; Neumann, 2002). Þegar aðferð orðræðugreiningar er beitt er litið svo á að orðræða sé ferli í sífelldri sköpun og endursköpun og að í orðræðunni séu *stef* (e. *discursive themes*, stundum kölluð þrástef). Með þessu hugtaki, stef, er átt við segðir eða þemu sem endurtaka sig oft í ákveðnum textum, í þessu tilviki þeim textum um íþróttir sem teknir voru til skoðunar. Líta má svo á að orðræðugreining sé hugmyndafræði eða nálgun fremur en aðferð og hefur Ingólfur Ásgeir Jóhannesson (2010) meðal annars fært rök fyrir því. Sé orðræðugreiningin söguleg mynda stefin mynstur sem skapast og endurskapast í félagslegu og pólitísku andrúmslofti fortíðar og nútíðar, oftast í gegnum einhvers konar baráttu. Þessi mynstur mynda söguleg og/eða pólitísk meginstef (e. *legitimizing principles*, oft nefnd *lögmatísreglur*) um hvað einstökum þátttakendum leyfist að segja við ákveðnar aðstæður, um leið og þeir reyna oft að teygja á mörkum þess sem má segja eða þarf að þegja um eða sniðganga í orðræðunni (Bourdieu, 1988; Ingólfur Ásgeir

³ Hér er ágætt dæmi um samskipti Eids við lesendur sína: „Sæll, Eiður, og þakka þér fyrir málfaraspistla þína, sem ég reyni að fylgjast með reglulega. Margt hefur verið sagt um mismæli og ambögur sem falla í beinum íþróttalýsingum. Það er yfirleitt ekkert stórvægilegt og getur hent hvern sem er. Verra þykir mér þegar mismæli eða rökleysur festast og verða nánast að málvenju eða klísku sem er endurtekin æ ofan í æ. Þannig virðist mér farið með orðatilfæki sem ég setti í fyrirsögnina. Það hljómar ekki vel „að munda fótinn“, nema það sé verið að nota fótinn sem barefli. Þetta getur reyndar merkt að miða eða sigta út skilst mér, en jafnvel það passar illa að minni mati. Hvað finnst þér? Bestu kveðjur, Eiríkur.“ „Molaskrifari þakkar Eiríki bréfið. Að munda fótinn, úr hverju sem hann annars er gerður, er auðvitað fáránlegt orðalag“ (Sjá <http://eidur.is/3313>).

Jóhannesson, 2006, 2010). Gjarna er lítið sérstaklega eftir hvaða ólík sjónarmið megi greina eða hvort mismunandi orðnotkun sé til marks um mótsagnir í orðræðunni (sjá til dæmis Ingólfur Ásgeir Jóhannesson, 2006). Hugtakið *söguleg samverkan* skýrir síðan hvað gerist við samleik slíkra aðstæðna annars vegar og góðra röksemda fyrir hugmyndum og athöfnum hins vegar (Ingólfur Ásgeir Jóhannesson, 2010).

Í þessari rannsókn var orðræðugreiningin samtímaleg þar sem gögnin voru öll frá sama ári. Samtímaleg orðræðugreining er þó að flestu leyti byggð á sama verklagi og sú sögulega. Leitað er þrástefja sem síðan er raðað í mynstur eða stærri þemu og kemur þá í ljós að sum þeirra eru svo viðtæk og samfélagsbundin að rétt sé að líta á þau sem meginstef sem gildi við ákveðnar sögulegar og pólitískar aðstæður. Þessi flokkun hinna fjölmörgu stefja sem fram koma í rannsókn sem þessari í færri þemu gerir aðferðina þemabundna.

Kristín Björnsdóttir (2013) leggur áherslu á að þekking mótist alltaf af þeim aðstæðum og tíma þar sem sem hún verði til, í þessu tilviki íþróttaheiminum og samfélaginu eins og það er á hverjum tíma. Samspil tungumáls og sjálfsskilnings einstaklingsins felur í sér að sjálfsmýndin byggir á samofnum vef mismunandi túlkunar. Hér á vel við að minna á mikilvægi túlkunar í allri fjölmiðlaumfjöllun og hvernig túlkun þess sem ritar hefur áhrif á lesandann sem sjálfur túlkar fyrir sig og aðra þann texta sem hann eða hún les eða heyrir. Einnig fjallar Kristín um réttmæti og áreiðanleika orðræðugreiningar og leggur áherslu á að markmið orðræðugreiningar sé ekki að lýsa heiminum eins og hann er heldur að setja fram tillögur um hvernig hægt sé að skilja hann. Að þessu leyti er efnislega lítil munur á þemabundinni orðræðugreiningu eftir stefnum og þemagreiningu eins og hún tíðkast meðal fræðimanna innan félagsvísinda (sjá til dæmis Brown og Clarke, 2006).

Franski hugsuðurinn Michel Foucault er upphafsmaður orðræðugreiningar af þessum toga og byggir því flest fræðafólk á þessu sviði sem síðar kom fram á skilgreiningum hans. Í grein um stjórnfær (upphaflega fyrirlestur í febrúar 1978) fjallar Foucault mjög nákvæmlega um valdið sem samband eða tengsl tveggja, þess sem stjórnar og hins sem lætur stjórnast, og leggur áherslu á hve nauðsynlegt sé að skilgreina það í nútímanum sem allt annað en nauðung eða þvingun þar sem annar aðilinn hafi ekkert val og sé undir ógnarvaldi hins (Foucault, 2002). Í annarri grein frá 1978 fjallar Foucault meðal annars um þögnina sem hluta orðræðunnar, það er að ákveðnir atburðir eða efni séu sniðgengin, og um orðræðuna sem sögulegt ferli (Foucault, 2008).

Undanfari þessarar rannsóknar var orðræðugreining á fjölmiðlatextum um íslenska afreksíþróttamenn (Guðmundur Sæmundsson og Ingólfur Ásgeir Jóhannesson, 2011; sjá einnig Guðmund Sæmundsson, 2012; Guðmund Sæmundsson og Kristínu Björnsdóttur, 2011). Þar var beitt því afbrigði orðræðugreiningar sem kalla má *þemabundna sögulega orðræðugreiningu*. Orðræðugreiningu má hins vegar einnig beita á afmarkaðan hátt á einingar málsins. Þá er því afbrigði þessara greiningar beitt sem kalla má málfræðilega eða málfræðilega orðræðugreiningu eins og Þórunn Blöndal (Þórunn Blöndal og Heimir Pálsson 2001; Þórunn Blöndal 2005) hefur kynnt. Hún nálgast viðfangsefni sín einkum út frá samtalsgreiningu og talmáli og vekur þannig athygli á því að í ákveðnum skilningi sé talmálið grundvöllur tungumálsins. Sýnir hún meðal annars fram á að einingar textans verði að loða saman frá hendi sendanda og að viðtakandi þurfi að skynja hann sem samfelldan. Það sé forsenda þess að um eiginlegan texta í tali eða riti geti verið að ræða. Þórunn segir (Þórunn Blöndal og Heimir Pálsson, 2001):

Saga málvísinda sýnir að um aldaraðir var ritmálið álitnið talmálinu æðra. Þær þjóðir sem eiga fornar bókmenntir, eins og t.d. Íslendingar, hafa gjarnan lítið á málið á þessum gömlu textum sem hið fullkomnasta form sem tungan gæti tekið á sig. Reglur málfræðinnar um réttar og rangar beygingar og setninga-gerðir hafa líka verið miðaðar við mál á rituðum textum. Þess vegna hefur verið

amast við ýmsu sem heyrst hefur í töluðu máli en væri óhugsandi að finna í
Íslendingasögunum. Slík gagnrýni er byggð á hæpnum forsendum.

Þetta getur skipt máli í rannsókn á málfræði í fjölmiðlum um íþróttir því að þar blandast
saman talmál og ritmál, stundum í raunveruleikanum en stundum óbeint, það er að rit-
málið sem notað er líkist talmáli meira en margt annað ritmál, óagaðra og ekki eins bund-
ið af formreglum ritmálsins. Um mismun þessara tveggja málsniða er nánar fjallað í ýms-
um fræðilegum ritmiðum (Ásta Svavarsdóttir, 2003, 2007; Elva Dögg Melsteð, 2004;
Finnur Friðriksson, 2004; Höskuldur Bráinsson, 1995; Lára Kristín Unnarsdóttir, 2007).
Í þessari rannsókn var ekki talin þörf á að greina á milli talmáls og ritmáls, það er til
dæmis skrifaðra íþróttfréttar og beinna lýsinga.

Þegar texti er orðræðugreindur getur þurft að leita merkingar þar sem hún er miklu minna
áberandi en merking orða eða heilla setninga er yfirleitt. Hér er átt við merkingu forþátta
og beygingar, til dæmis hvaða merkingu forþættir eins og *miðstíg* eða *eignarfall* hafi.
Hafi forþættir þættir eins og föll fallorða og myndir og tíðir sagna merkingu hljóta þeir á
sama hátt og aðrir orðhlutar að bera með sér boð til viðtakandans. Orðflokkar bera þannig
með sér ákveðna tegund merkingar eins og Björn Guðfinnsson málfræðingur (1946, bls.
10-14) orðaði fyrir rúmri hálfri öld. Skilgreiningar Björns á merkingarlegum einkennum
orðflokka hafa reyndar oft verið gagnrýndar, til dæmis í kennslubókum og handbókum
Höskuldar Bráinssonar (1995; Höskuldur Bráinsson, Ásgrímur Angantýsson og Einar
Freyr Sigurðsson 2013), en bæði þær og gagnrýnin á þær sýna hversu nátengd merkingu
orðflokaskiptingin er. Séu beygingaratriði einstakra orðflokka skoðuð kemur ýmislegt í
ljós. Þetta á ekki síst við ef brugðið er út af venjunni með þá. Fallbeyging getur þannig
skipt sköpum um merkingu orðasambanda og setninga: *Guðni spilar fótbolta* – *Guðni
spilar boltanum* [þ.e. Guðni sendir boltann] – *Guðni spilar Ólafi* [þ.e. Guðni lætur Ólaf
spila] eða *Sigurður fór með mig* – *Sigurður fór með mér*. Vert er að nefna að það er ef til
vill ekki endilega fallbeygingin sem slík sem ræður mismuninum á fyrri setningunum
heldur mismunandi merkingarhlutverk sagnarinnar *spila*. Þetta nægir til að sýna að mál-
fræðilegir þættir geta hæglega borið með sér merkingu og gera það oftast. Eiríkur Rögn-
valdsson (1999) hefur auk þess fjallað nokkuð um merkingu beygingarþátta og sýnt fram
á mikilvægi þess að tengja saman merkingu og beygingu.

Merking, stíll og myndmál íþróttar

Í hraðri atburðarás eins og oft einkennir skrif og lýsingar á íþróttaviðburðum verður yfirleitt
að bregðast hratt við og mynda ný orð um það sem fyrir augu ber. Einnig er það snar
þáttur í lífandi framsetningu, sem ætlað er að ná til ungra viðtakenda, að orð séu mynduð
eftir þörfum og eldri orð teygð og toguð og þeim gefið nýtt hlutverk. Málkerfið hefur ýmis
innbyggð formleg eða formgerðarleg tæki til þessara nota og þau þarf að skoða. Þannig
verða til nýyrði af ýmsum gerðum (samsett orð eins og *hlaupabraut*, orð leidd af innlendri
rót – til dæmis með viðskeytum eins og *skeyti*, tökuorð eins og *pökkur*). Þá er merkingu
eldri orða stundum hnikað og þannig búna til nýmerkingar (innlendar nýmerkingar eins
og *kylfa*, tökumerkingar eins og *fugl* eða tökuþýðingar eins og *kylfuberi*) (Höskuldur Brá-
insson, 1995, bls. 250-258; Kristín Bjarnadóttir, 2001).

Úr fornum stílfræðingum er margt að sækja þegar greina skal texta á borð við íþróttatexta
enda fjallar stílfræðin nánast um alla málnotkun en þó mest um móttöku textans, það er
hvaða áhrif hann hefur á móttakandann og hvers vegna, hvaða aðferðum er beitt til að
þau verði sem sterkust (Sveinn Yngvi Egilsson, 2001; Þorleifur Hauksson og Þórir Ósk-
arsson, 1994, bls. 107–110). Þær aðferðir eru oft nefndar *stílbrögð*, einkum við greiningu
bókmenntatexta en þau má að sjálfsögðu einnig nota við greiningu annarskonar texta, til
dæmis talmálstexta (Sveinn Yngvi Egilsson, 2001; Þorleifur Hauksson og Þórir Óskars-
son, 1994, bls. 153–157). Í þessari rannsókn var einkum leitað þeirra stílbragða sem eru

áberandi í íþróttamálfi en verður minna vart við í almennu málfari. Auk venjulegra stílbragða bætist við allmikil notkun íþróttafréttamanna á stuðlasetningu, rími og orða-leikjum.

Endurtekningar af ýmsu tagi eru alkunnugt og fornt stílbragð en mjög algengt enn þann dag í dag, meðal annars í fjölmiðlum og talmáli. Undir það falla til dæmis endurtekningar einstakra orða, klifun, andstæður og upptalning (Sveinn Yngvi Egilsson, 2001; Þorleifur Hauksson og Þórir Óskarsson, 1994, bls. 153–157). Tengd þeim eru stuðlasetning og rím sem í sjálfu sér má segja að séu sérstakar tegundir endurtekninga.

Myndmál eða líkingar (e. *metaphors*) eru mikið notaðar í allri textagerð og eru raunar mikilvægur þáttur tungumálsins. Þær falla undir annan flokk sem nefndur er *tropi* í latn-eskri mælskufræði en þar er einnig fjallað um stílbrögð eins og persónugervingu, hlutgervingu, hluta í stað heildar, allegoría, tákn og visun. Án þeirra yrði allt mál afar flatt og tilbrigðalaust og gæti illa túlkað þanþol hugsunarinnar (Cudd, 2007, bls. 53–55; Þorleifur Hauksson og Þórir Óskarsson, 1994, bls. 151–152; Lakoff og Johnson, 2003). Nauðsynlegt er að skilgreina hvaðan myndmál íþróttanna er upprunnið, til dæmis úr hernaði (*skjóta í mark*), fornum hetjulyðingum (*sýna drengskap*), daglegu lífi (*blaðran er sprungin*), skemmtanaíðnaði (*sýna sig*) eða jafnvel úr náttúrunni (mæta *vængbrotnir* til leiks).

Ýkjur teljast til þriðja flokksins af stílbrögðum ásamt með stílbrögðum eins og úrdrætti og íróníu (Sveinn Yngvi Egilsson, 2001; Þorleifur Hauksson og Þórir Óskarsson, 1994, bls. 161–162). Náskyld ýkjum er kímigáfa eða fyndni í orðanotkun og málfari. Líttleiki og glens hafa löngum þótt einkenna fréttaflutning af íþróttum og eiga þar heima sem einskonar regla eða megineinkenni (Chovanec, 2011, bls. 243–264).

Er þá komið að þeim andlegu áhrifum sem samkeppni og afreksmennska hefur einatt á einstaklingana sem í íþróttum taka þátt, beint eða óbeint.

Geðshræringar og íþróttamálfar

Eitt af því sem strax vekur athygli þeirra sem fylgjast með íþróttum í sjónvarpi og útvarpi er sá mikli tilfinningaþungi sem oft einkennir alla umfjöllun um þær. Því er vert að skoða hvort þar megi leita fræðilegra skýringa, til dæmis á notkun stílbragða eins og ýkja í íþróttumfjöllun. Þar með færast umræðan yfir á svið íþróttasálfræði. Sá skilningur á geðshræringum í íþróttum sem fylgt er í þessari grein byggist einkum á greinum eftir ýmsa höfundu í bók í ritstjórn Yuri L. Hanin (2000a) um geðshræringar í íþróttum. Í grein þeirra Vallerands og Blanchards í þessari bók kemur meðal annars fram að geðshræringar hafi að minnsta kosti fimmþætt hlutverk (Vallerand og Blanchards, 2000, bls. 27):

1. Þær myndi grunn áhugavatar.
2. Þær stýri skilningi, þekkingu og framkomu.
3. Þær þroski persónuleikann.
4. Þær séu mismunandi milli einstaklinga vegna mismunandi persónuleika þeirra.
5. Þær eigi sér mismunandi birtingarmynd í tíma.

Allt getur þetta hæglega átt við um íþróttir og vísar bæði til innri áhrifa geðshræringa á einstaklinginn og íþróttaiðkunar hans og afreka en ekki síður til samskipta við aðra, til dæmis aðra leikmenn, þjálfara, fréttamenn og áhugamenn (Vallerand og Blanchard, 2000, bls. 33–35). Þá kemur fram að geðshræring einstaklinganna taki eingöngu til gilda og markmiða sem hann er upptekinn af (Lazarus, 2000, bls. 40). Þetta getur meðal annars skýrt geðshræringu íþróttafréttamanna þegar þeir fjalla um íþróttir sem eru þeim sjálfum sérstaklega hugleiknar, ef þeir eru til dæmis fyrrverandi iðkendur eða tengdir þeim sterkum böndum á annan hátt. Bent er á sterka samsvörun geðshræringa og misgöðs

gengis í íþróttum (Hanin, 2000b, bls. 157–187) og áhrif kvíða og spennu fyrir keppni á árangur (Raglin og Hanin, 2000, bls. 105–106.). Slíkur kvíði smitast til annarra (áhorfenda, þjálfara, starfsmanna, fréttamanna) og magnar hæglega þær geðshræringar sem fyrir eru. Reiði og árásargirni fara sömu leið, hafa bein áhrif á frammistöðu íþróttamannsins og magna upp samsvarandi geðshræringar umhverfisins (Isberg, 2000, bls. 123–124).

Í bókinni kemur einnig fram að jákvæðari geðshræringar, gleði, skemmtun og tilþreifing, hafa þau áhrif að hvetja til betri frammistöðu og þátttöku (Jackson, 2000, bls. 135–136; bls. 150–151), einkum skapi fjölmiðla, íþróttaförysta og áhorfendur það andrúmsloft sem hvetur til skemmtunar og gagnkvæmrar innlifarunar (Jackson, 2000, bls. 154).

Nærtækt er að álykta af þessari umfjöllun um geðshræringar að málfráttarfréttamanna, iðkenda og áhugamanna um íþróttir litist nokkuð af þeim. Frá 2007 er grein eftir Nicholas Dixon um svívörðing á milli leikmanna en þar er einnig nokkuð komið inn á málsálfræðilega þætti og áhrif þess hvernig hlutirnir eru sagðir. Niðurstaða hans (bls. 103–105) er að svívörðingur milli leikmanna og milli leikmanna, dómara og þjálfara hafi vond áhrif á þá sem svívörðingarnar beinast að, þá sem svívörðingurinn, íþróttina sem þeir iðka og íþróttir í heild. Gagnrýni og aðfinnslur sem settar eru fram með stóryrðum og ýkjum séu líklegri til að skaða en ábendingar sem eru jákvæðar, uppbyggilegar, málefnalegar og hlutlægar.

Félagsleg einkenni íþróttamálfráttar

Íslenskar rannsóknir á félagslegum mismun í máli eða félagslegum mállyskum eru fáar þótt vísbendingar um slíkan mun hafi komið fram í ýmsum rannsóknum (Ásta Svavarsdóttir, 1982; Höskuldur Þráinsson, Ásgrímur Angantýsson og Einar Freyr Sigurðsson, 2013; Indriði Gíslason, Baldur Jónsson, Guðmundur B. Kristmundsson og Höskuldur Þráinsson, 1988; Indriði Gíslason og Höskuldur Þráinsson, 1993, bls. 182–192.). Erlendis hafa slíkar rannsóknir þó tíðkast um allan aldur. Þar hafa menn til dæmis skipt félagsbundnum málfráttarmun í þrennt: Aldursbundinn málfráttarmun, kynbundinn málfráttarmun og stéttbundinn málfráttarmun (Mesthrie, 2006; Romaine, 2000). Einsætt er þó að þetta þrennt getur blandast saman á ýmsan hátt. Það sem meiru skiptir hér er þó að þessi atriði eru ef til vill ekki jafn afmörkuð frá málsniði og halda mætti. Ari Páll Kristinsson (2008, bls. 31) skilgreinir hugtökin mállyska og málsnið svo að mállyska taki til félagslegs mismunar í máli og málsnið til málaðstæðna. Þar sem hugsanlegt er að aldur, kyn og þjóðfélagsstaða hafi áhrif á það málsnið sem beitt er í íþróttumfjöllun fjölmiðla er rétt að skoða hverja þessara flokkunaraðferða fyrir sig með tilliti til viðfangsefnis rannsóknarinnar.

Aldursbundinn málfráttarmunur er að sjálfsögðu afar áberandi í samfélaginu. Um hann hafa þeir Möður Árnason, Svavar Sigmundsson og Örnólfur Thorsson (1982, bls. vii–ix) fjallað í formála slangurorðabók sinnar. Þeir lýsa slangri meðal annars svo (bls. vii–viii):

Slanguryrðin eru oft og einnig tengd ákveðnum hópum í samfélaginu, jafnvel leynimál þeirra í upphafi, og það einkennir slangur að það nýtir ekki víðurkenningar opinberlega sem „gott“ mál. Slangur nota menn í sinn hóp og síður við formlegar aðstæður, það er fyrst og fremst talmál, ekki ritmál. Það hefur beina tilfinningalega skírskotun, og er yfirleitt kraftmikið og myndauðugt líkingamál; oft eru þar ýkjur á ferð og gamansemi er eitt af megineinkennum þess. Oft fer slangrið eigin leiðir við orðmyndun og orðatengsl, eitt af einkennum þess eru umritanir og orðaleikir af ýmsu tagi, merking þekktra orða er sveigð til og hártöguð. Mörg slanguryrði eru bundin ákveðnum tíma og tísku og falla sum í gleymsku, en önnur verða hluti af almennu tungutaki og endurnýja þannig málið og auða það.

Þetta er að vísu nokkuð almenn lýsing og gæti fullt eins átt við um málfráttar ungs fólks sérstaklega enda segja þeir þremmingar að unglingar séu „einir helstu nýsköpunarmenn

og notendur slangurs“ (Mörður Árnason, Svavar Sigmundsson og Örnólfur Thorsson 1982, bls. viii). Þessi lýsing virðist í fljótu bragði einnig vel geta átt við um íþróttamálfrar fjölmiðlanna. Skýringin er hugsanlega sú að íþróttafréttamenn velja sér málsnið sem þeir telja að í samkeppninni um athygli muni ná best til lesenda, hlustenda og áhorfenda íþrótaefnis – sem að talsverðum hluta er ungt fólk eða miðaldra fólk sem í krafti íþrótaáhugans telur sig til ungs fólks. Að þessu leyti svipar íþróttamálfrarinu ef til vill til málfrars í tónlistarþáttum útvarpsstöðvanna, afþreyingarþáttum sjónvarpsstöðvanna og í nánast allri umfjöllun vefmiðlanna. Þar eins og í íþróttafréttamennskunni eru það hugsanlega viðtakendurnir en ekki sendendurnir sem að mestu leyti ráða málsniðinu. Um áheyrndamiðun af þessu tagi fjallar Allan Bell (1984). Þó má ekki gleyma áhrifum starfsfélaga hvers á annan. Svipaðar hugleiðingar um málaðölgun bæði gagnvart viðtakendum og starfsfélögum má lesa hjá Ara Páli Kristinssyni (2008, bls. 20).

Kynbundinn málfrarmunur í umfjöllun um íþróttir er ekki áberandi í málfrari íslenskra fjölmiðla. Þó skortir nánari rannsóknir á því. Ástæðan er vafalítið sú að íþróttir voru um aldir karllægt viðfangsefni og íþróttahæimurinn karlaheimur (Guðmundur Sæmundsson, 2012, bls. 10–12). Málfrarið verður því karllægt, myndefni sótt í heim karla og „karlmannlegar“ ýkjur miklu meira notaðar en „kvenlegur“ úrdráttur svo að tvö andstæð stílbrögð séu nefnd og þau meira í gamni en alvöru tengd persónuleikabáttum sem oft eru eignuð hvoru kyni. Kvennaíþróttum er því lýst á sama hátt og karlaíþróttum samkvæmt gögnum þessarar rannsóknar og þær konur sem gerst hafa íþróttabjálfrar, íþróttasérfræðingar og íþróttafréttamenn virðast samkvæmt þeim hafa orðið að tileinka sér málfrar karlanna til að fá aðgang að þessum heimi. Raunar eru þær ekki margar sem segja fréttir af íþróttum, til dæmis er það viðburður ef konur gerast félagsmenn í Samtökum íþróttafréttamanna (Samtök íþróttafréttamanna, e.d.). Þess vegna er kannski óvarlegt að staðhæfa mikið um málfrar þeirra.

Síðast taldi flokkurinn, stéttbundinn málfrarmunur, er þó mjög almennur og nær yfir ýmsar tegundir málfrarmunar, svo sem mun vegna uppruna (erlendir íbúar), starfs (læknar, sjómenn), áhugamáls (íþróttir, veiðiskapur, skátar) eða annarra þátta (sjúklingahópar, trúarhópar, stjórnmálaskoðanir) (Coulmas, 2000, og Þórólfur Þórlindsson, 1983). Íþróttamálfrar fellur að hluta undir þennan flokk sem málsnið tengt áhugamáli en sýnir um leið hversu varasamt kann að vera að flokka málfrar þannig því að það ber einnig í sér einkenni sem tengjast hinum flokkunum tveimur, aldri og kyni, auk þess sem það er ekki einungis félagslegt heldur sprettur einnig upp úr ákveðnum málaðstæðum. Íþróttahæimurinn er vissulega að hluta til sérstakur félagsþópur með sin einkenni og málfrar verður oft lykkill að félagsþópi (Coakley og Pike, 2009, bls. 51–57). Í okkar tilvikinu má því reikna með að til þess að geta orðið gjaldgengur aðili í félagi eða liði íþróta þurfi að tileinka sér það málfrar sem þar er talað. Þar lærir hver af öðum, nýliðinn af þeim sem lengur hafa tilheyrð þópnum og iðkendur af þjálfurum. Dæmi um slíkt gæti verið íþróttarörfæri á borð við „að spila hátt á vellinum“ (um knattleiki), „ná í eagle/örn“ (um golf) og „finta/trúða andstæðinginn“ (um gabbhreyfingar í knattleikjum), orðalag sem fáir utan viðkomandi íþróttar skilja. Gera má ráð fyrir að íþróttafréttamenn verði á sama hátt að nota að verulegum hluta það málfrar sem tíðkast í íþróttunum til að öðlast traust iðkenda, samanber það sem áður er nefnt um aðölgun máls og áheyrnarmiðun (Bell 1984, bls. 200). En þeir hafa líka aðra hópa að miða sig við. Þar eru fyrst og fremst viðtakendurnir – lesendur, hlustendur og áhorfendur, málfrarið verður að ná til þeirra. Að síðustu þurfa fjölmiðlamenn að taka mið af stefnu vinnuveitanda síns og ríkjandi skoðunum í samfélaginu um hvernig málfrar fjölmiðla eigi að vera. Við getum því ekki alltaf reiknað með að málfrar í íþróttum almennt og málfrar íþróttafréttamanna sé í fullkomnum samhljómi. Og þá getur það jafnvel gerst að málfrarið í fjölmiðlum fari aftur að hafa áhrif til breytinga á málfrar íþróttafólksins, þjálfaranna, stjórndendanna og svo framvegis. Til dæmis virðist færast mjög í vöxt að kyllingar noti íslensku heitin um íþrótt sína frekar en þau ensku sem hafa verið nánast einráð meðal iðkenda.

Það eru mjög sennilega áhrif frá fjölmiðlunum sem hafa verið miklu iðnari við að nota íslensku heitin.

Aðferðir og efniviður

Á árinu 2008 var efni safnað úr íslenskum fjölmiðlum, prent- og útvarpsmiðlum, í því skyni að greina það. Allt er þetta efni til í gagnabanka rannsóknarinnar til síðari nota. Upphaflegur fjöldi gagnaeininga⁴ sem safnað var er 1.782, sem skiptist þannig að úr sjónvarpi voru 1.142 gagnaeiningar, úr dagblöðum 423, úr hljóðvarpi 104, úr landshlutablaðum 72 og úr vefmiðlum 41. Þannig eru flest upphaflegu gögnin úr sjónvarpi enda hefur vægi sjónvarpsmiðla í íþróttumfjöllun fjölmiðla farið sífellt vaxandi að undanförmu á kostnað hljóðvarps og prentmiðla. Það hefur einnig leitt til breyttra áherslna í prentmiðlunum, aukinnar umfjöllunar í anda fréttaskýringa og lengri viðtala en beinar fréttir fremur settar upp í töflum. Sjónvarpsmiðlarnir sinna lýsingum og fréttum, auk stuttra viðtala. Nú allra síðustu ár hefur vægi vefmiðla aukist án þess að það hafi mikil sýnileg áhrif á sjónvarpsmiðlana.

En hvernig er unnt að rannsaka málnotkun innan afmarkaðs sviðs eins og íþróttamálfrá sem eðlilegast er að líta á sem sérstakt málsmið innan íslensks máls? Eins og Ari Páll Kristinsson nefnir í ritgerð sinni (2008, bls. 13) er engin heildstæð lýsing til á hlutlausri eða venjulegri málnotkun í íslensku. Því sé í slíkum rannsóknum nútímans nauðsynlegt að leita sérkenna. Þessu er fylgt hér. En við slíka leit er þó nauðsynlegt að beita eins hlutlægum og heiðarlegum aðferðum og unnt er þótt vissulega verði aldrei fram hjá því komist að slík leit sé að einhverju leyti byggð á geðþótta rannsakandans, smekk hans, vali og skoðunum. Slíkt er eðli en um leið styrkur eigindlegra rannsókna. Styrkur þeirra felst í því að innsæi rannsakandans og heildarmynd hans af rannsóknarefninu fær þá notið sín til fulls, rannsókninni til eflingar.

Í málfráðarannsókninni og úrvinnslu sem hér er notuð var beitt þemabundinni *dæmaleit* að þeim atriðum sem umfjöllunin tekur til. Þemabindingin fólst í að gerður var listi yfir leitar- eða lykilatriði (stef á borð við frávík í orðanotkun, slettur, slangur, frávík í beygingum og setningagerð, myndmál og svo framvegis) og leitað að málfráslegum dæmum um hvað einkenndi íslenskt íþróttamálfrá í fjölmiðlum. Sérstaklega var leitað að því hvernig stílbrögð eins og kjur (og mikil notkun efsta stigs og hástemmdra lýsinga), yfirdrifin hetjuhrifning, kímnigáfa og léttleiki (tvíræðni og vísanir), auðugt myndmál (líkingar og myndhvörf), innihaldsrík orð eða innihaldsrýr, og loks klisjur eða föst orðatiltæki réðu einkum ríkjum í þessu málsmiði. Skoðað var hvort önnur málfræðileg atriði skiptu máli, svo sem notkun tíða, mynda og háttá í sögnum, notkun á föllum og tölum fallorða, notkun á stíga lýsingarorða, notkun mynda í sögnum, orðaröð og fleira. Ákveðið var að leita dæma í mismunandi sjónvarpsmiðlum, mismunandi hljóðvarpsmiðlum, mismunandi dagblöðum, mismunandi landshlutablaðum og mismunandi vefmiðlum. Það var eingöngu gert til að tryggja fjölbreytni og dreifingu en ekki til að bera fjölmiðlana eða fjölmiðlagerðir saman.

Áður en hafist var handa við leit og skráningu var útbúin sérstök Excel-skrá til að skrá dæmin svo unnt væri jöfnum höndum að vinna úr þeim og greina þau. Yfirlit yfir dæmin sem þannig fundust og voru greind má sjá í *Töflu 1*.

Eins og sjá má í *Töflu 1* var lögd meiri áhersla á prentmiðla en sjónvarpsmiðla í málfrásdæmum sem greind voru. Það helgast fyrst og fremst af því að úrvinnslan hófst á prentmiðlunum og þaðan fengust svo mörg dæmi um þau atriði sem leitað var að ekki þurfti að skoða sjónvarpsdæmin nema í litlum mæli, þá aðallega til að tryggja að engin fjölmiðlagerð yrði útundan og einnig til að kanna hvort einhver munur væri þarna á. Svo reyndist ekki vera. Alls voru greind 781 dæmi úr 14 miðlum.

⁴ Með gagnaeiningum er átt við heil tölublað sem hlaðið var niður, heila þætti í útvarpi og sjónvarpi og heilar síður í vefmiðlum.

**Tafla 1 – Fjölmíðlar og málfarsdæmilög
til grundvallar greiningu**

Tegundir fjölmíðla sem rannsakaðir voru	Fjöldi einstakra fjölmíðla	Fjöldi málfarsdæma sem greindur var
Landshlutablöð	3	149
Dagblöð	3	309
Vefmiðlar	2	117
Hljóðvarpsstöðvar	4	106
Sjónvarpsstöðvar	2	100
Alls	14	781

Niðurstöður

Sú leið hefur verið valin að setja niðurstöður málfarsgreiningarinnar fram í texta en ekki tölum og með sem mestu af lýsandi dæmum. Í textanum er ekki tilgreint úr hvaða miðli hvert dæmi er tekið heldur eru nánari upplýsingar í töflum gagnagrunns í fórum höfunda. Gagnanna er ekki getið í heimildaskrá enda eru þau ekki heimildir í þeim skilningi orðsins. Það stríðir einnig gegn tilgangi rannsóknarinnar að tengja málfarsdæmin einstökum fjölmíðlum eða einstökum fjölmíðlamönnum; markmiðið var að draga fram hvað einkennir málfar þeirra þegar fjallað er um íþróttir en ekki að finna skopleg dæmi eða hrósa einum íþróttaréttamanni eða miðli umfram annan. Rétt er að taka fram strax að mörg dæmanna geta eðlis síns vegna fallið undir fleiri en eina flokkun og birst oftast en einu sinni í textanum. Dæmi um fyndni í málfari íþróttaréttamanna eru ekki flokkuð sérstaklega en dregin fram í lokin því segja má að léttleiki og hugmyndarik kímni einkenni nánast öll dæmi um ýkjur, nýjungar og skáldmál í íþróttamálfinu og geti því vel talist eins konar yfireinkenni. Það telst frekar til tíðinda ef glens er *ekki* með í umfjölluninni. Það er þá helst þegar notaðar eru klisjur, fast stírnað orðalag sem hver tekur upp eftir öðrum eða einstaklingar venja sig á. Orðalagið „gargandi snilld“ er tæplega eins fyndið þegar það er notað í hundraðasta sinn og það kann að hafa verið í upphafi.

Ýkt orðafar

Langtíðasta einkenni íþróttamálfs er ýkt orðafar. Hugtakið ýkt orðafar eða ýkjur (gr. *hyperbole*) eru gamalt stílfærðilegt hugtak. Stílbragð þetta felst í að notað er ógafullt orðalag sem ekki stenst í bókstaflegri merkingu. Ýkjur koma víða fyrir í bókmenntum allra tíma, ýmist í háði eða til áhersluauka og er einnig afar algengt í almennu dagfarsmáli. Andstætt stílbragð er útdráttur (gr. *litotes*) en þá er gert minna úr einhverju en efni standa til (Jakob Benediktsson, 1983). Ýkjunum er skipt í þrennt, í fyrsta lagi venjulegar og einfaldar ýkjur, í öðru lagi ýkjur sem koma fram í hástigsnotkun, alhæfingu eða afdráttarleysi og í þriðja lagi það sem kalla mætti viðbættar ýkjur eða tvöfaldar ýkjur.

Ýkt orðafar er helsta einkenni íþróttamálfsins. Raunar kemur síðar fram að ýkjur eiga einnig stóran þátt í öðrum helstu einkennum málfarsins, það er nýjungum í máli og í myndmáli íþróttamálfs, auk þess sem þær móta oft verulega þá fyndni sem þar er svo algeng. Því er óhætt að segja að þær séu aðaleinkenni þessa málfars og geri það að sérstöku málsniði, ef til vill öllum öðrum málsniðum ólíkt. Mismunurinn hvað þetta varðar á íþróttamálfi í fjölmíðlum og til dæmis því málsniði sem segja má að ríki í almennum fréttafutningi sömu miðla er augljós. Hann kemur heldur engan veginn á óvart því að ýkjur eiga síst heima í texta þar sem nauðsynlega þarf að vera hægt að treysta á hlutlægni og hlutleysi.

Einfaldar, venjulegar ýkjur eru langalgengasta einstaka einkenni íþróttamálfsins í heild. Vert er þó að taka fram að mörg dæmi eru þess eðlis að þau falla ekki aðeins undir ýkjur,

heldur einnig nýjungar, skáldmál og myndir sem fjallað er um síðar. Hér er stillt upp mörg-
um dæmum sem ekki eru bundin við eina skilgreiningu í þessari úttekt:

- (4) Íþróttamenn standa sig allir *frábærlega* ...
- (5) og flestir *glæsilega*.
- (6) Þeir *gera sér lítið* fyrir og sigra.
- (7) Starfið er *blómlegt* ...
- (8) og íþróttamennirnir eru *stjörnur, snillingar, kempur og hetjur* ...
- (9) enda oft *heimsfrægir* ...
- (10) og snjallir á *heimsmælikvarða* ...
- (11) í *heimsklassaliði*.
- (12) Þeir sem standa hetjunum örlítið að baki eru *efnilegir og sprækir*.
- (13) Sérhver leikur er *æsisþennandi* ...
- (14) og þeim sem tapa er *rústað*, ...
- (15) þeir *teknir af lífi*, ...
- (16) þeim *troðið í svaðið* ... [venjulegt mál: þeir troðnir í svaðið ...]
- (17) og *pakkað saman* ...
- (18) og þeir *niðurlægðir* ...
- (19) enda voru gerðar til þeirra *stjarnfræðilegar væntingar*.
- (20) Ef einhver getur ekki keppt vegna meiðsla
mætir liðið *vængbrotið* til leiks ...
- (21) og andstæðingarnir verða *Íslandsbanar* ...
- (22) en íslenska landsliðið *grætur glötuð tækifæri* ...
- (23) og þjálfarinn fær að *fjúka* ...
- (24) jafnvel þótt liðið hafi verið *hársbreidd frá sigri*.
- (25) Þetta verður því *flugeldasýning* ...
- (26) í *öllum regnbogans litum*.
- (27) Lendi Ísland í riðli með jafningjum sínum eða betri liðum
kallast hann umsvifalaust *dauðariðill*.
- (28) Gangi liðinu illa spilar það eins og *feiminn skólastrákur* ...
- (29) í þessari *viðureign dauðans*.

Næst eru dæmi um notkun málfræðilegs hástigs lýsingarorða eða hástigsmerkingar. Þar
falla einnig undir alhæfingar og afdráttarleysi af ýmsu tagi:

- (30) Þegar landshlutaþlöðin telja völinn sinn eða íþróttahúsið
sterkasta heimavöll landsins, ...
- (31) þar sé *besta* yngri flokka starfið á Íslandi ...
- (32) og *öflugustu* deildirnar, ...
- (33) enda *bestu* aðstæðurnar.
- (34) Íþróttahetjur landsins eru meðal *þekktustu* íþróttamanna heims ...
- (35) og *skærustu* stjörnur sinna greina ...
- (36) og leika með *sterkustu* liðum heims.
- (37) Hinir eru *efnilegustu* leikmenn ársins ...
- (38) og gera alltaf sitt *besta*.
- (39) Leikirnir eru einatt *mikilvægustu* leikir tímabilsins ...
- (40) undir stjórn *sigursælustu* þjálfara heims ...
- (41) hjá *ríkustu* liðunum ...
- (42) og *bestu* leikirnir ...
- (43) með *umdeildustu* mörkin.
- (44) Ólafur Stefánsson er án vafa landsins *langgáfaðasti* ...
- (45) og *langbesti* handboltamaður ...
- (46) og í mörgum tilvikum alls heimsins.

Af alhæfingum og afdráttarleysi má nefna:

- (47) Stundum gengur *ekkert* hjá liðinu ...
- (48) og þess vegna getur *allt* gerst ...
- (49) Þótt liðið stjórni *algjörlega* umferðinni í leiknum.
- (50) Þess vegna bera leikmenn *enga* virðingu fyrir andstæðingum sínum ...
- (51) sem ráða *lögum* og *lofum* í hverjum leik.
- (52) Lýsandinn *hefur sjaldan eða aldrei séð annað eins*.
- (53) Og þótt andstæðingurinn eða dómarinn sé *algjör tittur* ...
- (54) þá flautar hann *allt of mikið*.

Þriðja tegundin er svo það sem kalla má viðbættar ýkjur eða tvöfaldar ýkjur með tveimur hástemmdum ýkjum sem hlaðast hvor ofan á aðra. Þær eru áberandi margar en hér eru nokkur dæmi:

- (55) Íþróttamennirnir eru ekki lengur bara stjórnur, heldur *stórstjórnur*, ...
- (56) lið þeirra er ekki aðeins stjórnuð, heldur *sannkallað stjórnuð*.
- (57) Árangur þeirra í íþrótt sinni er ekki aðeins glæsilegur, heldur *stórglæsilegur*.
- (58) Í þessum anda ná minni lið í enska boltanum eins og Wigan ekki bara jafntefli við stórliðin, heldur *fáheyruð jafntefli*.
- (59) Liðsmenn tveggja félaga eru ekki bara andstæðingar, heldur *erki fjendur*.
- (60) Þegar annað liðið tapar verður hitt liðið ekki aðeins svekkt, heldur *hundsvekkt*.
- (61) Kevin Durant minnir loks á sína *óviðjafnanlegu hæfileika* ...
- (62) og sinn *ótrúlega leikskilning*.
- (63) Er nema von að allt fari *gjörsamlega á hliðina* þegar hann spilar, ...
- (64) eins *fáránlega einbeittur* og hann er?
- (65) Sérstaklega þegar leikur andstæðinganna er *alveg skelfilegur* ...
- (66) og þeir *ljónheppnir* ...
- (67) að tapa ekki með *miklu meiri* mun?

Að sumu leyti svipar þessum dæmum til alhæfinganna og afdráttarleysisins hér á undan en þó er geinilegur blæbrigðamunur á því að í þessum tilvikum er ekki látið nægja að ýkja heldur er hnykkt á ýkjunum með einhverjum greinilegum hætti.

Nýjungar og frávik í máli

Annað megineinkenni íþróttamálars fjölmiðlanna eru nýjungar í máli. Undir þá skilgreiningu eru felld öll frávik frá því sem kalla mátti „viðurkennt, rétt mál“ (sbr. Kristján Árnason, 1999). Samtals fundust í dæmasafninu fjölmörg dæmi um málarsnýjungar af ýmsu tagi sem annaðhvort eru eingöngu notaðar í íþróttamálari eða virðast hafa byrjað þar og síðar breiðst út í annað mál, ef til vill þó einkum talmál. Þetta eru ýmist frávik frá orðanotkun, beygingum eða setningaskipan, jafnvel frá merkingarþáttum orðflokka. Sumir mundu vafalaust tala um þær sem villur eða mistök en hér er fremur gengið út frá því að þetta séu frávik frá viðteknum venjum sem ómögulegt sé að staðhæfa að séu villur. Þau geta þvert á móti stundum eða oft verið úthugsuð stílbrögð til að gæða textann lífi og draga að honum athygli þeirra sem lesa eða hlusta. Um það verður ekki dæmt hér.⁵

Nýjungar eru í eðli sínu ekki nýjungar nema um skamma hríð þótt innan málvísinda tíðkist að tala um mörg hundruð ára gömul „nýyrði“ og „nýmyndanir“. Eðlilegra kynni því að vera í samtímalegri lýsingu að kalla nýjungarnar frávik eða afbrigði. Þó verður því ekki á móti mælt að einmitt í tungutaki íþróttanna virðist sífelld nýsköpun eiga sér stað, nýmæli birtast í sífellu og eldra orðalag hverfur. Eins og áður kom fram í þessari grein héldu höfundar

⁵ Þó skal því ekki neitað að ýmis dæmi sáust um minni háttar misfellur sem hugsanlega komu óvart inn í gögnin, til dæmis mismæli í talmáli og stafavillur í réttitun. Þar sem tilgangur þessarar rannsóknar var ekki að fást við slíkar misfellur er þeim að mestu sleppt hér.

slangurorðabókarinnar því fram að meðal annars unglingar og sjómenn væru „einir helstu nýsköpunarmenn“ málsins (Mörður Árnason, Svavar Sigmundsson og Örnólfur Thorsson, 1982, bls. viii). Það má vissulega til sanns vegar færa en á grundvelli þeirrar rannsóknar, sem hér er frá skýrt, kann að mega álykta að það sama eigi við um íþróttafréttamenn.

Nýjungar og frávik eru næststærsti flokkur einkenna á íþróttamálfrí fjölmiðlanna. Nýyrðunum má skipta í þrennt: Í fyrsta lagi eru nýgervingar sem spretta upp úr leiknum sjálfum og eru þá oftast þýðingar erlendra orða, í öðru lagi eru orð sem rekja má til stemningar og ýkjutílhneigingar og í þriðja lagi eru erlendar slettur og tökuorð.

Úr fyrsta hópnunum eru orð eins og:

- (68) *Samba-bolti* [suðrænn fótolti, bolti eins og hann er leikinn í rómönsku Ameríku og Suður-Evrópu, þaðan er líka dansinn samba]
- (69) *Leikmannagluggi* [gluggi sem opnast á milli tímabila þar sem loku er skotið fyrir leikmannaskipti]
- (70) *Íslendingaslagur* [leikur liða þar sem Íslendingar eru innanborðs] og *Íslendingalið* [lið erlendis með íslenskum leikmanni]
- (71) *Sóknarbolti* [knattspyrna eða handbolti með áherslu á sóknarleik fremur en varnarleik]
- (72) *Fjarki* [leikmaður nr. 4]
- (73) *Rallár* [rallímabil ársins]
- (74) *Tækliari* [leikmaður sem tæklar gjarnan andstæðinga sína]
- (75) *Götubolti* [grófur boltaleikur þar sem ekki er farið að reglum]
- (76) *Þversending* [sending þvert yfir völlinn]
- (77) *Yfirtala* [þegar lið er með fleiri leikmenn á vellinum vegna brottvísana]
- (78) *Niðurstunga* [dripl]

Úr hópi ýkjunýyrða má nefna misgömul nýyrði eins og:

- (79) *Dúndra* [sparka fast]
- (80) *Væliari* [kvartsár íþróttamaður]
- (81) *Negla* [spyrna eða skjóta kröftuglega]
- (82) *Sparkspekingur* [sérfræðingur í knattspyrnu]
- (83) *Klobba* [skjóta eða senda knöttinn milli fóta einhvers, til dæmis markvarðar]
- (84) *Dauðafæri* [skotfæri sem á að öllu jöfnu að gefa mark]
- (85) *Fantaform* [gott líkamsástand]
- (86) *Kraftframherji* [framherji sem leggur áherslu á styrk og kraft í leik sínum]
- (87) *Spútnik-lið* [lið sem skýst upp á toppinn öllum að óvörum eða mjög hratt]
- (88) *Áskoranasúpa* [miklar og tíðar áskoranir]
- (89) *Knattspyrnuundur* [snjall leikmaður]
- (90) *Hornabani* [leikmaður sem skorar oft úr horninu]
- (91) *Þrumuskot* [mjög fast skot]
- (92) *Slefsigur* [tæpur sigur]
- (93) *Orkubolti* [orkumikill leikmaður]

Loks er það þriðji flokkurinn. Slettur og erlend tökuorð voru miklu færri í fjölmiðlunum en búist var við og miklu færri en gera mætti ráð fyrir ef tekið væri mið af því hvernig íþróttamenn og þjálfarar ræða saman sín á milli. Virðist því greinilegt að fjölmiðlamenn sneiði hjá slíkum orðum eftir megni bæði í beinum útsendingum og rituðum textum. Þetta sýnir það sem áður var minnst á, nefnilega að fjölmiðlamenn standa mitt á milli iðkenda og hlustenda/áheyrenda/lesenda sinna. Nokkrar slettur eða tökuorð komast þó með og hér eru örfá dæmi um þau:

- (94) *Stabilitet* [stöðugleiki]
- (95) *Karakter* [persónuleiki, persónustyrkur]
- (96) *Magasínþáttur* [þáttur með blönduðu efni]
- (97) *Markamaskína* [leikmaður sem skorar mörg mörk]
- (98) *Semi* [að sumu leyti]
- (99) *Global icon* [heimsfrægur]
- (100) *Kokkteill* [blanda]
- (101) *Tempó* [hraði]

Þá er komið að nýjungum í orðatiltækjum. Þar er ýmist um það að ræða að notið eru ný orðatiltæki eða gömul notið á nýjan hátt eða órlítið breytt, samanber umfjöllun Ara Páls Kristinssonar 2008 um orðatiltæki í útvarpsfréttum og dægurmálaútvarpi. Dæmi um ný (en misgömul) orðatiltæki eru:

- (102) *Að afgreiða boltann í netið* [skora mark]
- (103) *Að finna fjölinna sína* [komast í stuð, standa sig vel]
- (104) *Að setja aukagel í hárið* [að taka sig á]
- (105) *Að vera með mann í skammarkróknum* [taka mann úr umferð]
- (106) *Að fiska vítaspyrnu* [koma því til leiðar með leikaraskap að andstæðingarnir fá á sig vítaspyrnu]
- (107) *Að þruma boltanum í Vinkil frænda* [skora mark í samskeytin]
- (108) *Að sýna mikinn karakter* [sýna mikinn persónu- eða liðsstyrk]
- (109) *Að gráta glötuð tækifæri* [hafa ekki nýtt tækifæri sín nægilega vel]
- (110) *Að detta í girinn* [komast í gott stuð, leika vel]
- (111) *Að leita að spili* [leita að samspili eða leikkerfi]
- (112) *Að búa til fótbolta* [leika vel í knattspyrnu]
- (113) *Að smella sér í bílstjórasætið* [taka stjórn leiksins í sínar hendur, ná frumkvæðinu]
- (114) *Að halda haus* [gefast ekki upp þótt móti blási]
- (115) *Að gera gott mót* [ganga vel á mótinu]
- (116) *Að finna stökuna sína* [að finna sig og ganga vel í keppni eða leik]
- (117) *Að taka Viggó á eitthvað* [að hella sér í eitthvað af fullum þunga]
- (118) *Að vera fullur af sjálfum sér* [að vera upptekinn af sjálfum sér]

Þá eru hér nokkur dæmi um orðasambönd sem notið eru á annan hátt en vant er:

- (119) *Til að telja* [umtalsverð]
- (120) *Meira en allt* [umfram allt]
- (121) *Allan daginn* [að öllu leyti]
- (122) *Að vera hokinn af reynslu* [hafa mikla reynslu]
- (123) *Að vera með frábæra fætur* [vera góður hlaupari]
- (124) *Að vera að ihuga um eitthvað* [vera að hugsa um eða ihuga eitthvað]
- (125) *Að tryggja sig inn á mót* [ná tilskyldum lágmarksárangri til að mega keppa á móti]
- (126) *Að koma til baka* [að lenda undir en vinna upp muninn og komast yfir]
- (127) *Að henda hvíta handklæðinu* [að hætta keppni eða gefast upp]
- (128) *Að rífa upp um sig litríku buxumar* [taka sig verulega á]
- (129) *Að gera hosur sínar grænar og litríkar* [reyna að ganga í augun á áhorfendum eða dómara]
- (130) *Að fá nóg af svo vondu* [vera búinn að fá nóg af einhverju]

Dæmi um nýja merkingu orða eru afar mörg. Í mörgum tilvikum er um tókumerkingar að ræða. Í þessum tilvikum virðist imyndunarafi fjölmiðlamannanna ráða ferðinni en ekki er alltaf alveg ljóst af samhenginu hvað átt er við. Dæmi um nýmerkingar af þessu tagi eru:

- (131) Að gera eitthvað *snyrtilega* [gera eitthvað vel]
- (132) Að *klippa* einhverni niður [tækla einhverni svo að hann detti]
- (133) Að láta leikinn *fljóta* [stöðva ekki hraðan leik, trufla ekki leikinn]
- (134) Að setja boltann í *holuna* á milli varnar og miðju [senda bolta í bilið á milli varnarleikmanna og miðvallarleikmanna]
- (135) Að *niðurlægja* [sigra] andstæðinginn
- (136) Að *landa* sigri [sigra] eða *landa* leikmanni [ná leikmanni inn í lið sitt]
- (137) Að vera á *mála* hjá liði [vera atvinnumaður hjá liði, merkti áður að vera málaliði hjá einhverjum]
- (138) *Skrautlegt* spil [klaufalegt eða lélegt spil]
- (139) Að *bursta* [gjörsigra] andstæðingana
- (140) Að *klára* leik [sigra]
- (141) Að komast í gegnum *niðurskurðinn* [standast árangurskröfur á fyrri hluta golfmóts]
- (142) Að eiga *vistaskipti* [skipta um lið]
- (143) *Pappakassi* [einhver sem stendur sig ekki vel] umferðarinnar var portúgalski knattspyrnusnillingurinn Christiano Ronaldo
- (144) Hvort liðið er *graðara* [gráðugra í að sigra] í dag
- (145) Þjálfarinn *spilar* leikmanninum [lætur hann leika]
- (146) Að *verja* titil [keppa sem meistari og vinna aftur meistaratitil]
- (147) Að vera *djúpur* eða *djúpt* á vallarhelmingi andstæðinganna [vera langt inn á vallarhelmingi andstæðingsins, þó helst án þess að vera rangstæður]

Loks verða fyrir nýjungar og frávik í málfræði en þá er átt við að orð séu beygð á nýjan eða nýstárlegan hátt, að samval orða sé nýtt og frábrugðið því venjulega eða setningaskipanin ekki hefðbundin. Vissulega gætu einhver dæmanna hafa orðið til vegna mistaka eða mismælis en hitt er mögulegt að hér leiki fjölmiðlamenn sér af ásettu ráði með tungumálið til að skapa aukin áhrif. Um það skal ekkert staðhæft hér. Dæmin um nýjar beygingar eru fremur fá, hér koma tvö þeirra:

- (148) *Frábærar fætur* [kvk. þf. flt. – vissulega algengt í almennu máli]
- (149) *Lykilstöður* [þf. flt. af eintöluorði þegar um stöðu á leikvelli er að ræða]

Dæmi um nýjungar og frávik í samvali orða og setningaskipan eru aðeins fleiri. Fyrst er rétt að líta á samvalið. Þar eru eftirtalin dæmi:

- (150) *Þeir bættu einni skautfjöðrinni í bikarasafn félagsins* [fjöðrin fer áreiðanlega vel innan um alla bikarana]
- (151) Þegar landsliðið vinnur eru leikmennirnir að jafnaði *strákarnir okkar* og nú síðustu misserin æ oftast *stelpurnar okkar* en ef illa gengur fellur eignarforbafnið oft burt
- (152) *Engum feittum hesti hefur enn verið ríðið af hálfu íslenska landsliðsins í knattspyrnu* [hér má sjá fyrir sér fótboltamennina á hestbaki eftir að liðinu fer að ganga betur]
- (153) *Þökk sé mistökum Ben Roethlisberger* [mistök eru sjaldnast þakkarverð!]
- (154) *Ég var á annarri löppinni* [var meiddur á öðrum fæti]
- (155) *Danska landsliðið sigraði mótið* [algengt frávik í daglegu tali í stað „sigraði á mótinu“ eða „vann“]
- (156) *Leikar enduðu 89:84* [venjulegt mál: leikar fóru ... eða leikurinn endaði ...]
- (157) *Hann er fullur af hæfileikum* [hæfileikaríkur]
- (158) *Hann er ekki laus við alla gagnrýni* [það má finna ýmislegt gagnrýniverð við hann].

Frávik í setningagerð eru hins vegar í þessum dæmum:

- (159) *Þeir spiluðu sundur og saman vörn Víkinga* [venjulegra mál: Þeir spiluðu vörn Víkinga sundur og saman]
 (160) *Kristján gamla kempin Finnbogason er í marki* [venjulegra mál: Gamla kempin Kristján Finnbogason er í marki]
 (161) *Allt vitlaust ef ég myndi ekki spila Rooney* [venjulegra mál: Allt vitlaust ef ég spilaði Rooney ekki]
 (162) *Logi átti allt í lagi leik* [óvenjulegt að nota „allt í lagi“ sem lýsingarorð]
 (163) *Ekkert lið hefur unnið alla leiki fram í janúar* [engu (öðru?) liði hefur tekist að vinna alla leiki frá hausti fram í febrúar]

Ekki hefur verið leitað að nýjungum í setningagerð sem telja má almennar í málinu en sumir hafa viljað tengja íþróttamálari, til dæmis útvíkkaða framvinduhorfinu að *vera (ekki) að* og nýju þáttið *unnið* að *vera (ekki) búinn að* í setningum eins og: *Strákarnir okkar eru ekki að finna sig í dag* og *Stelpurnar okkar eru ekki búnar að vera frábærar á þessu móti*. Það var ekki tilgangur þessarar rannsóknar að grafast fyrir um uppruna slíkra nýjunga í íslensku en vissulega er mögulegt að þær hafi ekki sést í rituðu fjölmiðlamáli fyrr en einhverjum íþróttafréttamanni þótti hæfa að skreyta texta sinn með þeim.

Skáldmál

Þriðja meginéinkenni íþróttamálars sem rannsóknin leiddi í ljós er eilítið annars eðlis en hin einkennin tvö og tengist ef til vill bókmenntum meira en talmáli. Hér er um um að ræða skáldmál, sem kemur fyrir í dæmunum, það er stuðla, rím og orðaleiki hverskonar, myndmál og vísanir.

Dæmunum er auk stuðla, ríms og orðaleikja skipt í nokkra flokka vísana eftir því hvaðan myndmálið er tekið og verða flokkarnir útskýrðir nánar jafnóðum hér á eftir. Leikurinn er þó hafinn með stuðlum, rími og orðaleikjum sem koma fyrir all oft. Fyrst eru hér dæmi um stuðlasetninguna, sem er algengust allra þessara þátta og sýnir mæta vel að hún lifir góðu lífi í hugum fólks (sbr. Kristján Árnason, 2011) og sýnir einnig að íþróttafréttamenn vanda sig við textagerð sína. Yfirleitt er um að ræða tvö mikilvæg orð setningar sem stuðla saman, einstaka sinnum fleiri. Þegar stuðlarnir eru fleiri er nærtækt að álykta sem svo að um eins konar ýkjur sé að ræða. Stundum er einn stuðullinn í lágvæðu setningar en það er einnig leyfilegt í bundnum kveðskap. Mörg dæmanna eru föst orðasambönd eða samstæður með bundnum stuðlum þannig að dæmin sýna þá bæði notkun fastra orðasambanda og stuðla. Dæmi um stuðla:

- (164) *Það þarf kraftaverk til að komast áfram*
 (165) *Umdeildasta mark Íslandssögunnar*
 (166) *Færðist heldur betur fjör í leikinn*
 (167) *Úrslitarimman var æsisþennandi*
 (168) *Varð að láta sér lynda annað sætið*
 (169) *Breiddin gerði gæfumuninn*
 (170) *Veifandi út öllum öngum*
 (171) *Sigraði mjög sannfærandi*
 (172) *Þeir keyrðu yfir Keflvíkingana*
 (173) *Skallaði boltann í bláhornið*
 (174) *Bombaði boltanum í markið*
 (175) *Hann er í fantaformi*
 (176) *Eins og feiminn skólastrákur í fjórða leikhluta*
 (177) *Dýrlingurinn gegn djöflinum*
 (178) *Má muna fífil sín fegri*

Hvillik snilld! Íslenskt íþróttamálfar í fjölmiðlum
og einkenni þess

- (179) *Sýna hvort þeir eru menn eða mýs*
- (180) *Stórmeistarajafntefli á Stamford Bridge*
- (181) *Við grátum glötuð tækifæri*

Dæmi um fleiri stuðla og samsetningar eru:

- (182) *Liðið kallar ekki allt ömmu sína*
- (183) *Stóra stundin – áfram Ísland*
- (184) *Hafnfirsku liðin leiddu saman hesta sína í lokaleiknum*
- (185) *Reynsluboltinn Ragnar H. Ragnarsson*
- (186) *Sáu lítið til sólar lungann úr leiknum*
- (187) *Pedja Mijatovic [þjálfari liðsins] hefur hent hvíta handklæðinu*
[hefur gefist upp] *hvað varðar að stórstjórnur gangi til liðs við liðið*
- (188) *Hringlandaháttur, hnoð og sofandaháttur gerðu það að verkum*
að tvær sóknir fóru forgörðum
- (189) *Spiluðu sundur og saman vörn Víkinga*
- (190) *Leikinn og lunkinn leikmaður*

Loks eru hér dæmi um rím og orðaleiki, aðallega einhvers konar endurtekningar eða klifun:

- (191) *Ólafur okkar langgáfaðasti og langbesti leikmaður*
- (192) *Svenson er ógurleg ógn fyrir okkur*
- (193) *Þeir skora sem þora*
- (194) *Þvílíkt lið - þvílíkur mannskapur – þvílíkir strákar*
- (195) *Þetta bjó hann til sjálfur og aleinn og óstuddur*

Við snúum okkur nú að myndmáli og visunum í íþróttamálfarinu eins og það kemur fram í dæmum okkar. Þar skoðum við fyrst bókmenntir og trú. Úr bókmenntunum eru dæmi sótt jafnt í forn bókmenntir sem seinni tíma bókmenntir, þar á meðal dægurlagatexta:

- (196) *Ög þar við liggur heiður okkar og sæmd* [eins og í Íslendingasögnum]
- (197) *Orðstír hennar fer mjög vaxandi erlendis* [orðstír er algengt hugtak í fornum sögum en þar er oftast talað um góðan orðstír, ekki að hann vaxi]
- (198) *Hamarsmenn berjast við falldrauginn* [eins og Grettir við drauginn Glám]
- (199) *Thomas Gravesen má muna fífil sinn fegri* [gamalt orðtak]
- (200) *Stuðningsmenn KR sváfu feigðarósi* [í erfiljóði eftir Bjarna Thorarensen og víðar, til dæmis í íslenskri þýðingu á söngtexta úr söngleiknum *Hárinu*, er talað um að fljóta sofandi að feigðarósi]
- (201) *Nú verða þeir að sýna hvort þeir eru menn eða mýs* [væntanlega visun í skáldsöguna *Mýs og menn* eftir John Steinbeck]
- (202) *Liðið var með aðra hönd á stýri* [eins og Bjössu á mjólkurbílum í dægurlagatexta Lofts Guðmundssonar og kunnnum flutningi Hauks Morthens]
- (203) *Tiger Woods sem var full á móti* [eins og full granni í texta Bjartmars Guðmundssonar, *Sumarliði er fullur*]

Þá koma dæmi af trúarlegum toga, þar er talað um lærisveina, gyðjur og goðsagnir:

- (204) *Steve Bruce og lærisveinar hans í Liverpool*
- (205) *Patrekur Jóhannesson og lærisveinar hans í austurríska landsliðinu*
- (206) *Dívurnar [á ítölsku: gyðjurnar] sem slógu í gegn*
- (207) *Danska goðsögnin Michael Laudrup*

Íþróttamyndmál er notað í umfjöllun um tiltekna íþróttagrein en á uppruna sinn í öðrum greinum íþróttar og kemur fyrir í all mörgum dæmum. Hér eru nokkur þeirra:

- (208) *Hafnfirsku liðin leiddu saman hesta sína í lokaleiknum* [í handbolta, ekki kappreiðum eða hestaati]
- (209) *Guðmundur lagði Danann glæsilega* [í borðtennis, ekki glímu]
- (210) *Stórmeistarajafntefli á Stamford Bridge* [í fótbolta, ekki skák]
- (211) *Þær voru skrefinu á undan í fyrsta leikhúti*
sem þær unnu 29:24 [í körfubolta, ekki hlaupi eða göngu]
- (212) *Frammistaða liðsins var vel undir þarinu* [í handbolta, ekki golfi]

Vísanir í átök, hermennsku, ofbeldi og afbrot setja sterkan svip á lýsingar íþróttatréttamanna. Þetta kemur ekki mjög á óvart þegar þess er gætt að í íþróttum fer oft fram hörð keppni þar sem reynir á afl, úthald og yfirburði, og stundum klókendi og hörku. Ef til vill liggur skýringin einnig í því að með slíkum vísunum er auðvelt að beita eftirlætisstíllragði íþróttatréttamanna – ýkjumum. Hér eru nokkur dæmi um þetta:

- (213) *Englandsmeistarar Manchester United og topplið Arsenal voru í eldlinunni*
- (214) *Skotsýning Haukavenna kom of seint*
- (215) *Old Trafford er lögregluríki*
- (216) *Þá gerðu heimamenn áhlaup*
- (217) *Lið sem bjóða upp á alls kyns áhugaverð einvígi*
- (218) *FH-ingar eru í sárum* [vísar væntanlega oftast til sára eftir átök
þó að orðalagið geti líka átt við um fugla í fjaðraskiptum]
- (219) *Leikurinn var í járnum* [vísar til fanga í hlekkjum]
- (220) *Hann stelar boltanum fyrir Hauka*
- (221) *Hann tætti Miami-vörminna í sig*
- (222) *Þeir hreinlega átu heimsmeistarana*
- (223) *Hér er dauðafæri*
- (224) *Þeir voru teknir af lífi*
- (225) *Þeir stútuðu Kamerún 4-2*
- (226) *Að Barcelona mundi slátra smáliði CD*
- (227) *Atli Sigurjónsson rýnir í leikina í dauðariðlinum*

Næstu tegund vísana má ef til vill best lýsa með orðunum gróði, glaumur og gaman. Þar eru ýmsar vísanir til samskipta manna í samfélaginu, jákvæðar sem neikvæðar. Fyrst eru talin dæmi sem tengja má verslun og jafnvel vafasömum viðskiptum:

- (228) *Þeir ætluðu að selja sig dýrt*
- (229) *Stefán Logi er ekki til sölu*
- (230) *Nú er komið að skuldadögum hjá drengjunum*
- (231) *Ólína býður sig úti á kantinum*

Síðan eru nokkur önnur tengd skemmtanalífi, daglegu lífi og tómstundum:

- (232) *Vissulega festist hann stundum í hetjustillingunni* [einhvers konar vísun
í tölvuleiki eða vélbúnað]
- (233) *En þá var blaðran sprungin* [allur máttur þrotinn]
- (234) *Golfvertíðin er nýhafin* [vísar til sjósóknar]
- (235) *Fjögur ný lið í sviðsljósinu* [vísar til lýsingar í leikhúsi]
- (236) *Þeir eru með sannkallað stjörmu-lið* [fræga og snjalla leikmenn,
tal um stjörnur má tengja leikhúsi og kvikmyndum]
- (237) *Ólafur Jóhannesson landsliðsþjálfari gefur nokkum tón um það sem koma skal*
[vísar til tónlistariðkunar]

(238) *Handbolti er stuð* [visar til skemmtanálífs]

Fleiri dæmi eru í næsta flokki, umferð, tækni og ýmis tæki, eða alls 33. Kannski tengjast vinsældir þessara vísana hlutgervingu íþróttamanna: að lítið sé á þá sem hluti og vélar eða vélmenni fremur en menn af holdi og blóði. Dæmi úr þessum flokki:

- (239) *Líðið hafði aðra hönd á stýri* [stjórnaði leiknum að einhverju marki]
- (240) *Þá steig Snæfellið á bensínið á ný* [körfuboltalið herti leikinn]
- (241) *Þeir smelltu sér í bílstjórásætið* [tóku stjórnina og leiddu leikinn]
- (242) *Selfyssingar rúlluðu yfir Þróttara* [visar til aksturs]
- (243) *Íslenska vélin hrökk í gang og náði fljótlega að jafna*
[visar til véla, orðalagið er oft notað um vélar í farartækjum]
- (244) *HK stjórnaði umferðinni algjörlega í fyrri hálfleik* [visar til umferðar bifreiða]
- (245) *Guðmundi Stephensen og félögum hans í borótennisliði Eslöv var pakkað saman 3-0 af Borussia Düsseldorf* [visar til flutninga]
- (246) *Koeman hefur alls ekki tekist að rétta skútu liðsins við* [visar til siglinga]
- (247) *Hann pakkaði saman sínum fyrri félaga* [visar til flutninga]
- (248) *Hann var arkitektinn að bestu sóknum liðsins* [visar til byggingarlistar]
- (249) *Everton og Aston Villa á flugi* [mýflugur, ránfluglar eða flugvélar?]

Síðasti flokkurinn tengist náttúrunni, náttúruöflunum, dýralífinu, kynlífi og sjúkdómum. Þaðan er nokkur dæmi, hvert öðru litríkara:

- (250) *Ef Eslöv gerir rósir á útvellinum* [standa sig vel, merkir yfirleitt að gera mistök]
- (251) *Grétar er ekki kallaður Vindurinn fyrir ekki neitt* [visar til veðurs]
- (252) *Það fjarði undan honum í þeim síðari* [visar til sjávarfalla]
- (253) *Að Miami Heat sé í botnlausu feni* [visar til torfæra í votlendi]
- (254) *Funheitur Alexander Pettersson* [visar til stemmningar og jafnvel aðdráttarafis]
- (255) *Verður varla kallað annað en 15 mínútna geðveiki* [visar til veikinda]
- (256) *Kiera Hardy og Krístrún Sigurjónsdóttir voru ískaldar fram eftir leik*
[voru stíðar til að byrja með í leiknum eða voru þær svona einbeittar?]
- (257) *Íslensku kylfingarnir sýndu batamerki* [visar til veikinda, þeim gekk betur, eða voru þeir að jafna sig eftir meiðsli og flensu?] á öðrum degi]
- (258) *Þarna erum við ljónheppnir* [tígulegt dýr notað til áherslu]
- (259) *Baráttuhundurinn Hrafn Jóhannesson átti einnig skínandi leik*
[hér er íþróttamanni líkt við hund sem ekki dregur af sér í átökum]
- (260) *Björn Bergmann var iðinn við kolann* [visar til sjósóknar]
- (261) *Eiður Smári kom ekki sérstaklega vel undan jólnum*
[já, jóln geta verið bestu mönnum erfið]
- (262) *Króatar mæta nokkuð vængbrotnir til leiks* [ætli séu fuglar í liði Króata?]

Fyndni

Í mjög mörgum málarsdæmanna koma fram fleiri en eitt ofangreindra þriggja aðaleinkenna. Náskyld öllum þessum aðaleinkennum en kannski fyrst og fremst ýkjnum er kímigáfa eða fyndni í orðanotkun og málari. Líttleiki og glens hafa löngum þótt einkenna fréttalutning af íþróttum og eiga þar heima sem einskonar megineinkenni (Chovanec, 2011, bls. 243–264). Fyndni einkennir nánast öll þau dæmi sem fundust (samanber nokkrar athugasemdir og skýringar í hornklofum) þannig að líta má á fyndni og líttleika sem einskonar yfir- eða erkieinkenni íþróttamálfars íslenskra fjölmiðla. Freistandi er því að endurtaka hér nokkur þeirra dæma sem áður hafa verið tilgreind undir öðrum flokkunum. Við hyggjum að flestum kunni að þykja þau fyndin (athugasemdur og skýringum sleppt hér):

- (263) *Sérhver leikur er æsispennandi ...*

- (264) og þeim sem tapa er *rústað*, ...
- (265) þeir *teknir af lífi*, ...
- (266) þeim *tróðið í svaðið* ... [venjulegt mál: þeir troðnir í svaðið ...]
- (267) og *pakkað saman* ...
- (268) og þeir *niðurlægðir* ...
- (269) enda voru gerðar til þeirra *stjarnfræðilegar væntingar*.
- (270) Ólafur Stefánsson er án vafa landsins *langgáfaðasti* ...
- (271) og *langbesti* handboltamaður ...
- (272) og í mörgum tilvikum *alls heimsins*.
- (273) Og þótt andstæðingurinn eða dómari sé *algjör tittur* ...
- (274) þá *flautar hann allt of mikið*.
- (275) Er nema von að allt fari *gjörðsamlega á hliðina* þegar hann spilar, ...
- (276) eins *fáránlega einbeittur* og hann er?
- (277) *Leikmannagluggi*
- (278) *Sparkspekingur*
- (279) *Klobba*
- (280) *Markamaskína*
- (281) Að *setja aukagel í hárið* [að taka sig á]
- (282) Að *vera með mann í skammarkróknum*
- (283) Að *vera fullur af sjálfum sér*
- (284) Að *rífa upp um sig litríku buxurnar*
- (285) Að *gera hosur sínar grænar og litríkar*
- (286) Pappakassi umferðarinnar var portúgalski knattspyrnusníllingurinn
Christiano Ronaldo
- (287) Hvort *liðið* er *graðara* í dag?
- (288) Engum *feitum hesti* hefur enn verið *riðið af hálfu íslenska landsliðsins*
í knattspyrnu
- (289) Þökk sé *mistöku Ben Roethlisberger*
- (290) Logi átti allt í *lagi leik*
- (291) Ekkert *lið* hefur unnið alla *leiki fram í janúar*
- (292) Þeir *keyrðu yfir Keflvíkingana*
- (293) Eins og *feiminn skólastrákur* í fjórða *leikhluta*
- (294) *Liðið* kallar ekki allt ömmu sína
- (295) *Hringlandaháttur*, *hnoð* og *sofandaháttur* gerðu það að verkum
að tvær sóknir fóru *forgörðum*
- (296) Þetta bjó hann til *sjálfur og aleinn* og óstuddur
- (297) *Liðið* var með aðra *hönd á stýri*
- (298) *Tiger Woods* sem var *full á móti*
- (299) *Patrekur Jóhannesson* og *lærisveinar hans* í *austurríska landsliðinu*
- (300) *Hafnfirsku liðin* leiddu saman *hesta sína* í *lokaleiknum*
- (301) *Old Trafford* er *löggluríki*
- (302) Þeir *hreinlega átu* *heimsmeistarana*
- (303) Þeir stútuðu *Kamerún 4-2*
- (304) Að *Barcelona* mundi *slátra smáliði CD*
- (305) *Stefán Logi* er ekki til *sölu*
- (306) *Ólína* býður sig *úti á kantinum*
- (307) *Vissulega* festist hann *stundum í hetjustillingunni*
- (308) En þá var *blaðran sprungin*
- (309) Þá *steig Snæfellið á bensínið á ný*
- (310) *Íslenska vélin* hrökk í gang og náði *fljótlega að jafna*
- (311) *Koeman* hefur *alls ekki tekist að rétta skútu liðsins við*
- (312) *Grétar* er ekki *kallaður* *Vindurinn* fyrir ekki neitt

(313) *Verður varla kallað annað en 15 mínútna geðveiki*

(314) *Eiður Smári kom ekki sérstaklega vel undan jólnum*

Þessi dæmi sýna að kímni og léttleiki ráða ríkjum í íþróttumfjöllun fjölmiðlanna. Að sjálf-sögðu er það þó svo að það sem einum finnst fyndið, kann öðrum að finnast flatt og leið-inlegt, jafnvel fordómafullt ef það er á kostnað ákveðins einstaklings eða hóps. Oft verður fyndnin einnig leiðgjörn ef tönnlast er á henni sí og æ. Flestir íþróttafréttamenn virðast átta sig á þessu og reyna að endurnýja grín sitt reglulega og forðast að endurtaka um of fyndin tilsvör og athugasemdir.

Lokaorð

Stór hluti þeirra dæma sem talin voru upp í kaflanum hér á undan myndu teljast hluti þess meginstefs fyrri orðræðugreiningar sem kalla má afreksdýrkun eða afrekshrifningu. Hins vegar eru þar fá dæmi sem beinlínis og eingöngu myndu tengjast þjóðernisstolti eða staðarhyggju eða neikvæðum fylgifyskum þeirra – níði og illmælgis um aðrar þjóðir, lands-hluta, kynþætti og jafnvel íþróttafélög. Örfá dæmi í dæmasafninu benda samt til þess að þörf sé á að kanna þetta betur og bera saman við málfar um ýmsa hópa íþróttafólks. Þó er það engan veginn tilfinning okkar höfunda að fordómar eða viðhorf af því tagi sem slíkt málfar lýsir séu algengir meðal fjölmiðlafólks sem fjallar um íþróttir. Þvert á móti virðist það gæta sín vel og leggja sig fram um að vanda málfar sitt og slípa burt öll slík viðhorf, hafi þau fyrirfundist.

Í greinum Guðmundar Sæmundssonar og Kristjáns Kristjánssonar (2011; 2012) eru leiddar að því líkur að geðshræringar og æsingur af ýmsu tagi einkenni eða útskýri mótsagna-kennda íþróttasíðfræði í bókmenntum annars vegar og raunveruleika íþróttar hins vegar. Einkenni af svipuðum toga koma einnig fram í grein Guðmundar Sæmundssonar og Ingólfs Ásgeirs Jóhannessonar (2011) um afrekssinnaða og þjóðræknar íþróttarorðræðu nú-tímans sem litast einnig af kynjafordómum og vorkunnsemi í garð fatlaðra íþróttamanna. Spurningin er hvort það eigi ekki einnig við um málvarið að það markist af geðhrifum og æsingi og þar með sé íþróttumfjöllunin öll merkt þessu sama megineinkennum: geðshræringum og tilfinningum.

Í inngangi þessarar greinar var að því spurt hvort sú umfjöllun, sem þar var tilgreind um íslenska kvennalandsliðið í handbolta og birtist í vefmiðlinum *Vísí*, sé dæmigerð fyrir mál-far í íslensku íþróttafjölmiðlun nútímans en þar eru talin upp einkenni eins og ófgakent málfar af ýmsu tagi, sterk og bragðmikil orðanotkun, kímni og áfarir og safaríkt myndmál. Niðurstaða rannsóknarinnar er að svo sé í raun. Við þessa upptalningu á einkennum málvars er þó það að athuga að ef til vill er ekki nauðsynlegt að einblína um of á þessa þætti sem einstök, afmörkuð einkenni íþróttamálvars fjölmiðla, heldur kann að vera réttara að líta á þá sem samþætta hluta sérstaks málsniðs í íþróttumfjöllun fjölmiðlanna sem einkennist fyrst og fremst af fyndni og hugmyndaauðgi, og virðist einkenna alla þessa flokka og gætu því samkvæmt orðræðufræðum talist eins konar yfireinkenni eða megin-stef. Rannsóknarspurningin var: *Hvað einkennir íslenskt íþróttamálfar í fjölmiðlum?* Svarið við henni er í hnotskurn þau einkenni sem talin eru hér á undan: *Ýkt orðafar, nýjungar í máli og notkun skáldmáls* – og ekki síst yfireinkennið *fyndni*. Saman mætti síðan fella þessi atriði öll undir geðshræringar og tilfinningar sem virðast einkenna skrif fjölmiðlanna um íþróttir. Í tungutaki íþróttanna virðist sífelld nýsköpun eiga sér stað, nýmæli birtast í sífellu og eldra orðalag hverfur. Svo virðist sem lesendur, áheyrendur og áhorfendur hríf-ist með vegna þeirrar ríku alúðar sem lögð er í að gera textann fyndinn og grípandi.

Heimildaskrá

Ari Páll Kristinsson. (2008). *Í fréttum er þetta helst: Rannsókn á einkennum íslensks út-varpsmáls* (doktorsritgerð). Sótt af <http://hdl.handle.net/1946/7732>

Ásdís Þórsdóttir. (2011). *Ekki ríðið við einteyming: Hestamannamál – þróun og varðveisla* (óútgefin bakkaláritgerð). Sótt af <http://hdl.handle.net/1946/8345>

Ásta Svavarsdóttir. (1982). „Þágufallssýki“. Breytingar á fallnotkun í frumlagssæti óper-sónulegra setninga. *Íslenskt mál og almenn málfræði*, 4(1), bls. 19–62.

Ásta Svavarsdóttir. (2003). Ordbogen og den daglige tale. Í Z. S. Hansen og A. Johansen (ritstjórar), *Nordiske studier i leksikografi 6: Rapport fra Konferense om leksikografi i Norden: Tórshavn 21.–25. august 2001* (bls. 43–48). Þórshöfn: Nordisk forening for leksikografi.

Ásta Svavarsdóttir. (2007). Talmál og málheildir: Talmál og orðabækur. *Orð og tunga*, 9, bls. 25–50.

Bell, A. (1984). Language style as audience design. *Language in Society*, 13(2), bls. 145–204.

Björn Bjarnason. (1950). *Íþróttir formanna á Norðurlöndum* (2. útgáfa). Reykjavík: Bókfelldútgáfan.

Björn Guðfinnsson. (1946). *Íslensk málfræði handa skólum og útvarpi* (4. útgáfa). Reykjavík: Ísafoldarprentsmiðja.

Bourdieu, Pierre. (1988). *Homo Academicus*. Stanford: Stanford University Press.

Brown, Virginia og Clarke, Victoria. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology* 3: 77–101.

Chovanec, J. (2011). Humour in quasi-conversations: Constructing fun in online sports journalism. Í M. Dynel (ritstjóri), *The pragmatics of humour across discourse domains* (bls. 243–264). Amsterdam: John Benjamin.

Coakley, Jay og Pike, E. (2009). *Sports in society: Issues and controversies*. London: McGraw-Hill.

Coulmas, F. (ritstjóri). (2000). *The handbook of sociolinguistics*. Oxford: Blackwell.

Cudd, A. E. (2007). Sporting metaphors: Competition and the ethos of capitalism. *Journal of the Philosophy of Sport*, 34(1), bls. 52–67.

Dixon, N. (2007). Trash talking, respect for opponents and good competition. *Sport, Ethics and Philosophy*, 1(1), bls. 96–106.

Eiður Guðnason. (e.d.). Molar um málfar og miðla [bloggsíða]. Sótt af <http://eidur.is>

Eiður Guðnason. (e.d.). Molar um málfar og miðla 1346 [bloggfærsla]. Sótt af <http://eidur.is>

Eiríkur Rögnvaldsson. (1999). *Íslensk orðhlutafræði: Kennslukver handa nemendum á háskólastigi* (4. útgáfa). Reykjavík: Málvísindastofnun Háskóla Íslands.

Elva Dögg Melsteð. (2004). *Áhrif mismunandi undirbúnings á málnotkun í þremur sjónvarpsþáttum* (óútgefin bakkaláritgerð). Háskóli Íslands, Reykjavík.

Finnur Friðriksson. (2004). Real vs. imagined change: The case of modern Icelandic. Í B.-L. Gunnarsson, L. Bergström, G. Eklund, S. Fridell, L. H. Hansen, A. Karstadt, B. Nordberg, E. Sundgren og M. Thelander (ritstjórar), *Language variation in Europe: Pa-*

pers from the second international conference on language variation in Europe, ICLAAVE 2 Uppsala University, June 12–14, 2003 (bls. 168–180). Uppsala: Háskólinn í Uppsöllum.

Foucault, M. (2002). *Forelesninger om regjering og styringskunst* (Iver B. Neumann þýddi). Ósló: Cappelen akademisk forlag.

Foucault, M. (2008). The Incitement to Discourse. Í Adam Jaworski, Nikolas Coupland (ritstjórnar), *The Discourse Reader* (bls. 491–498). London og New York: Routledge.

Guðmundur Marínó Ingvarsson. (2009). *Stórskyttan losnaði úr tékkneskum frakka: Rannsókn á handboltaorðum* (óútgefin bakkaláritgerð). Sótt af <http://hdl.handle.net/1946/2948>

Guðmundur Sæmundsson. (2012). Svo sæt og brosmild ...: Umfjöllun í blöðum og tímaritum um íslenskar afreksíþróttakonur á alþjóðavettvangi. *Netla – Vefrit um uppeldi og menntun*. Sótt af <http://netla.hi.is/greinar/2012/ryn/008.pdf>

Guðmundur Sæmundsson og Ingólfur Ásgeir Jóhannesson. (2011). Hetjur nútímans: Orðræða prentmiðla um afreksíþróttafólk. *Íslenska þjóðfélagið*, 2, 91–117. Sótt af <http://www.thjodfelagid.is/index.php/Th/article/view/32/pdf>

Guðmundur Sæmundsson og Kristín Björnsdóttir. (2011). Óskabörn allrar þjóðarinnar? Umfjöllun í blöðum og tímaritum um fatlaða íslenska afreksmenn í íþróttum. *Þjóðarspejillinn 2011. Rannsóknir í félagsvísindum XII. Erindi flutt á ráðstefnu í október 2011*. Reykjavík: Félagsvísindastofnun Háskóla Íslands.

Guðmundur Sæmundsson og Kristján Kristjánsson. (2011). Hyped virtues, hidden vices: The Ethics of Icelandic Sports Literature. *Sports, Ethics and Philosophy*, 5(4), bls. 379–395. Sótt af <http://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/17511321.2011.587197>

Guðmundur Sæmundsson og Kristján Kristjánsson. (2012). Skotið yfir markið? Um siðferðismisræmi milli íþróttabókmennta og íþróttaveruleika nútímans á Íslandi. *Hugur*, 24, 196–218.

Halldóra Björt Ewen og Kristiansen, T. (2006). Ísland. Í T. Kristiansen (ritstjóri), *Nordiske sprogholdninger: En masketest* (bls. 33–48). Ósló: Novus.

Hallgrímur Indriðason. (1996). *Gott mál – gulli betra: Málfræði í íþróttasíðum dagblaðanna* (óútgefin bakkaláritgerð). Háskóli Íslands, Reykjavík.

Hanin, Y. L. (ritstjóri). (2000a). *Emotions in sport*. Champaign: Human Kinetics.

Hanin, Y. L. (2000b). Successful and poor performance and emotions. Í Y. L. Hanin (ritstjóri), *Emotions in sport* (bls. 157–187). Champaign: Human Kinetics.

Hanna Óladóttir. (2007). „Ég þarf engin fornrit til að vita að ég er Íslendingur, ég vil samt tala íslensku.“ Um viðhorf Íslendinga til eigin tungumáls. *Ritið*, 1, 107–130.

Heiða Jóna Hauksdóttir. (1993). *Ekki velja allir orð að annars skapi: Málfræði í fréttum fjölmiðla* (óútgefin bakkaláritgerð). Háskóli Íslands, Reykjavík.

Höskuldur Bráinsson. (1995). *Handbók um málfræði*. Reykjavík: Námsgagnastofnun.

Höskuldur Bráinsson, Ásgrímur Angantýsson og Einar Freyr Sigurðsson (ritstjórnar). (2013). *Tilbrigði í íslenskri setningagerð: 1. bindi, Markmið, aðferðir og efniviður*. Reykjavík: Málvísindastofnun Háskóla Íslands.

Indriði Gíslason, Baldur Jónsson, Guðmundur B. Kristmundsson og Höskuldur Þráinsson. (1988). *Mál og samfélag: Um málnotkun og málstefnu*. Reykjavík: Íðunn.

Indriði Gíslason og Höskuldur Þráinsson. (1993). *Handbók um íslenskan framburð*. Reykjavík: Rannsóknarstofnun Kennaraháskóla Íslands.

Ingimar Jónsson. (1976a). *Íþróttir A–J*. Reykjavík: Bókaútgáfa Menningarsjóðs og Þjóðvinafélagsins.

Ingimar Jónsson. (1976b). *Íþróttir K–Ö*. Reykjavík: Bókaútgáfa Menningarsjóðs og Þjóðvinafélagsins.

Ingólfur Ásgeir Jóhannesson. (2006). Leitað að mótsögnum: Um verklag við orðræðugreiningu. Í Rannveig Traustadóttir (ritstjóri), *Fötlun: Hugmyndir og aðferðir á nýju fræðasviði* (bls. 178–195). Reykjavík: Háskólaútgáfan.

Ingólfur Ásgeir Jóhannesson. (2010). The politics of historical discourse analysis: A qualitative research method? *Discourse: Studies in the Cultural Politics of Education*, 31(2), 251–264.

Isberg, L. (2000). Anger, aggressive behavior, and athletic performance. Í Y. L. Hanin (ritstjóri), *Emotions in sport* (bls. 113–133). Champaign: Human Kinetics.

Jackson, S. A. (2000). Joy, fun, and flow state in sport. Í Y. L. Hanin (ritstjóri), *Emotions in sport* (bls. 135–155). Champaign: Human Kinetics.

Jakob Benediktsson (ritstjóri). (1983). *Hugtök og heiti í bókmenntafræði*. Reykjavík: Bókmenntafræðistofnun Háskóla Íslands, Mál og menning.

Jón Hilmar Jónsson. (1998). Normhensyn ved valg av ekvivalenter: Islandsk som ekvivalentspråk i Nordisk leksikografisk ordbok. Í R. Vatvedt og B. Wangenstein (ritstjórar), *Normer og regler: Festschrift til Dag Gundersen 15. januar 1998* (bls. 304–312). Ólsó: Nordisk forening for leksikografi.

Kristín Björnsdóttir. (2013). Orðræðugreining. Í Sigríður Halldórsdóttir (ritstjóri), *Handbók í aðferðafræði rannsókna* (bls. 269–280). Akureyri: Háskólinn á Akureyri.

Kristján Árnason. (1999). Landið, þjóðin, tungan og fræðin. *Skírnir*, 173(haust), 449–466.

Kristján Árnason. (2011). Alliteration in Iceland: From the Edda to modern verse and pop lyrics. Í J. Roper (ritstjóri), *Alliteration in culture* (bls. 123–140). New York: Palgrave Macmillan.

Lakoff, G. og Johnson, M. (2003). *Metaphors we live by* (2. útgáfa). Chicago: University of Chicago Press.

Lazarus, R. S. (2000). Cognitive-motivational-relational theory of emotion. Í Y. L. Hanin (ritstjóri), *Emotions in sport* (bls. 39–63). Champaign: Human Kinetics.

Lára Kristín Unnarsdóttir. (2007). Talmálsáhrif í netspjalli. *Mímir*, 45(51), 74–80.

Mennta- og menningarmálaráðuneytið. (2011). *Ungt fólk 2010: Framhaldsskólanemar*. [Rannsóknir og greining við Háskólann í Reykjavík annaðist rannsóknina.] Sótt af <http://www.rannsoknir.is/media/rg/skjol/Ungt-folk-2010-Vefutgafa-pdf.pdf>

Mennta- og menningarmálaráðuneytið. (2011). *Ungt fólk 2011: Menntun, menning, íþróttir, tómstundir, hagir og líðan nemenda í 5., 6. og 7. bekk*. [Rannsóknir og greining við

Háskólinn í Reykjavík annaðist rannsóknina.] Sótt af http://www.rannsoknir.is/media/rg/skjol/Ungt-folk-2011_vef.pdf

Mennta- og menningarmálaráðuneytið. (2012). *Ungt fólk 2012: Menntun, menning, íþróttir, tómstundir, hagir og líðan nemenda í 8., 9. og 10. bekk grunnskóla*. [Rannsóknir og greining við Háskólinn í Reykjavík annaðist rannsóknina.] Sótt af <http://www.rannsoknir.is/media/rg/skjol/Ungt-folk-2012.pdf>

Mesthrie, R., Swann, J., Deumert, A. og Leap, W. L. (2009). *Introducing sociolinguistics* (2. útgáfa). Edinborg: Edinburgh University Press.

Mörður Árnason, Svavar Sigmundsson og Örnólfur Thorsson. (1982). *Orðabók um slangur, slettur, bannorð og annað utangarðsmál*. Reykjavík: Svart á hvítu.

Nemendur í hagnýtri fjölmiðlun. (1998). Könnun á málfr í útvarpsstöðvum. *Málfregnir*, 8(2), 11–18.

Neumann, I. B. (2002). Forord. Í Michel Foucault (Ivar B. Neumann þýddi), *Forelesninger om regjering og styringskunst* (bls. 7–38). Ósló: Cappelen akademisk forlag.

Óskar Ófeigur Jónsson. (2012, 4. desember). Umfjöllun, viðtöl og myndir: Ísland – Svartfjallaland 16–26. *Visir*. Sótt af <http://www.visir.is/umfjollun,-vidtol-og-myndir--island---svartfjallaland-16-26/article/2012121209597>

Raglin, J. S. og Hanin, Y. L. (2000). Competitive anxiety. Í Y. L. Hanin (ritstjóri), *Emotions in sport* (bls. 93–111). Champaign: Human Kinetics.

Roksvold, T. (2005). *Var avisspråket bedre før? En metodetriangulert studie av norm- endringer i norsk avisspråk på 1900-tallet* (doktorsritgerð). Óslóarháskóli, Noregi.

Romaine, S. (2000). *Language in society: An introduction to sociolinguistics* (2. útgáfa). New York: Oxford University Press.

Samtök íþróttafréttamanna (e.d.). Félagatal. Sótt af <http://www.sportpress.is>

Svanfríður Guðjónsdóttir. (1992). *Athugun á íþróttamáli* (óútgefin bakkalárritgerð). Kennaraháskóli Íslands, Reykjavík.

Vallerand, R. J. og Blanchard, C. M. (2000). The study of emotion in sport and exercise: Historical, definitional, and conceptual perspectives. Í Y. L. Hanin (ritstjóri), *Emotions in sport* (bls. 3–37). Champaign: Human Kinetics.

Veum, A. (2008). *Avisas andlet: Førstesida som tekst og diskurs: Dagbladet 1925–1995* (doktorsritgerð). Óslóarháskóli, Noregi.

Þorleifur Hauksson (ritstjóri) og Þórir Óskarsson. (1994). *Íslensk stílfræði*. Reykjavík: Styrktarsjóður Þórbergs Þórðarsonar og Margrétar Jónsdóttur, Háskóla Íslands og Mál og menning.

Þórbergur Þórðarson. (1944). Einum kennt, öðrum bent: Lagt út af Hornstrendingabók Þórleifs Bjarnasonar. *Helgafell*, 3(5–10), bls. 198–222.

Þórey Selma Sverrisdóttir. (2001). „Allt of fáir voru að leika eins og þeir geta best“: Rannsókn á notkun hjálparasagnasambandsins vera að + nafnháttur í íþróttafréttum (óútgefin bakkalárritgerð). Háskóli Íslands, Reykjavík.

Þórólfur Þórlindsson. (1983). Málfar og samfélag: Athugun á kenningum Basil Bernsteins. *Íslenskt mál og almenn málfræði*, 5, bls. 127–160.

Þórunn Blöndal. (2005). *Lifandi mál: Inngangur að orðræðu- og samtalsgreiningu*. Reykjavík: Rannsóknarstofnun Kennaraháskóla Íslands.

Þórunn Blöndal og Heimir Pálsson (ritstjórar). (2001). *Alfræði íslenskrar tungu: Íslenskt margmiðlunarefni fyrir heimili og skóla* [margmiðlunardiskur]. Reykjavík: Námsgagnastofnun.

Um höfunda

Guðmundur Sæmundsson (gsaem@hi.is) er aðjunkt í íslensku við Menntavísindasvið Háskóla Íslands. Hann sinnir einkum kennslu í akademískri ritun, aðferðafræði og kennslufræði við Íþrótt- og heilsubraut, Laugarvatni. Rannsóknarsvið hans eru aðallega orðræða um íþróttir í bókmenntum og fjölmiðlum og íþróttamálfræði.

Sigurður Konráðsson (sigkon@hi.is) er prófessor í íslensku við Menntavísindasvið Háskóla Íslands. Hann sinnir kennslu í íslensku, einkum íslenskrí málfræði og málvísindum við Kennarabraut. Rannsóknarsvið hans eru fyrst og fremst íslensk málvísindi og íslenskukennsla.

Efnisorð

íþróttamálfræði – íþróttamálsnið – geðshræringar í málfræði – ýkjur í málfræði – nýjungar í máli – íþróttamyndmál – íþróttafréttamennska

About the authors

Guðmundur Sæmundsson (gsaem@hi.is) is an assistant professor in Icelandic at the School of Education, University of Iceland. He teaches academic writing, methodology of research and education studies at the Faculty of Sport and Health Sciences, Laugarvatn. His research field is mainly discourse on sports in literature and the media.

Sigurður Konráðsson (sigkon@hi.is) is a professor in Icelandic at the School of Education, University of Iceland. He teaches Icelandic, mainly Icelandic grammar and linguistics at the Faculty of Teacher Education. His research fields are mainly Icelandic linguistics and the teaching of Icelandic.

Key words

sport language – sport language emotions – sport language hyperboles – sport language innovations – sport language metaphores – sport journalistic

Guðmundur Sæmundsson og Sigurður Konráðsson. (2013). Hvílik snilld! Íslenskt íþróttamálfræði í fjölmiðlum og einkenni þess. *Netla – Vef tímarit um uppeldi og menntun*. Menntavísindasvið Háskóla Íslands. Sótt af <http://netla.hi.is/greinar/2013/ryn/019.pdf>

HÁSKÓLI ÍSLANDS
MENNTAVÍSINDASVIÐ

Bláskógar ehf
Laugarvatni
ISBN 978-9935-9195-0-2

(ISBN-merki)